Gustave Flaubert

Zonja Bovari

Madame Bovary

Lexuesi

Zonja Bovari
Gustave Flaubert, *Madame Bovary*
Përktheu nga frëngjishtja: Ultimori.
Teksti burimor: Project Gutenberg eBook #14155 (Ebooks libres et gratuits).
Përkthimi © 2026 Lexuesi. Ky përkthim publikohet me licencën CC BY-SA 4.0.
Teksti origjinal është në domenin publik.
Botim dixhital i Lexuesit, 24 tetor 2026. Lexojeni falas në https://lexuesi.com/librat/zonja-bovari/.

Shënim i përkthyesit

Ky përkthim është bërë drejtpërdrejt nga origjinali frëngjisht i vitit 1857, sipas tekstit të Project Gutenberg (eBook #14155, përgatitur nga Ebooks libres et gratuits).

Flaubert-i e shkroi *Zonjën Bovari* duke peshuar çdo fjalë e duke e lexuar çdo fjali me zë të lartë. Qëllimi ka qenë që ai ritëm të ndihet edhe në shqip: fjalitë e gjata të përshkrimeve, të ndara me pikëpresje, janë ruajtur sa më shumë, po ashtu edhe ironia e qetë e rrëfimtarit, që shpesh fshihet brenda mendimeve të vetë personazheve, pa u shënuar me thonjëza.

Emrat e personave dhe të vendeve janë shkruar siç shqiptohen, sipas rregullave të drejtshkrimit shqip (Sharl, Ema, Ruan, Tost). Monedhat, titujt, shkollat dhe zakonet e Francës provinciale të shekullit XIX, si dhe fjalët e frazat që nuk kanë njëvlerës të saktë në shqip, shpjegohen me shënime në fund të kapitullit.

— Ultimori

Përmbajtja

Kushtimet 4
Pjesa e parë — I 5
Pjesa e parë — II 17
Pjesa e parë — III 26
Pjesa e parë — IV 32
Pjesa e parë — V 38
Pjesa e parë — VI 42
Pjesa e parë — VII 49
Pjesa e parë — VIII 56
Pjesa e parë — IX 68
Pjesa e dytë — I 81
Pjesa e dytë — II 92
Pjesa e dytë — III 100
Pjesa e dytë — IV 112
Pjesa e dytë — V 117
Pjesa e dytë — VI 127
Pjesa e dytë — VII 141
Pjesa e dytë — VIII 150
Pjesa e dytë — IX 174
Pjesa e dytë — X 185
Pjesa e dytë — XI 195
Pjesa e dytë — XII 208
Pjesa e dytë — XIII 223
Pjesa e dytë — XIV 234

Pjesa e dytë — XV 246
Pjesa e tretë — I 256
Pjesa e tretë — II 272
Pjesa e tretë — III 283
Pjesa e tretë — IV 286
Pjesa e tretë — V 290
Pjesa e tretë — VI 307
Pjesa e tretë — VII 325
Pjesa e tretë — VIII 340
Pjesa e tretë — IX 359
Pjesa e tretë — X 368
Pjesa e tretë — XI 375

Kushtimet

Për Marie-Antoine-Jules Senard[1]

ANËTAR I AVOKATISË SË PARISIT, ISH-KRYETAR I ASAMBLESË KOMBËTARE DHE ISH-MINISTËR I BRENDSHËM

I dashur dhe i shquar mik,

Më lejoni ta shkruaj emrin tuaj në krye të këtij libri, madje mbi vetë kushtimin e tij; sepse është kryesisht juaji merita që ai u botua. Duke kaluar nëpër mbrojtjen tuaj të shkëlqyer, vepra ime ka fituar, edhe në sytë e mi, një si autoritet të papritur. Pranoni, pra, këtu nderimin e mirënjohjes sime, e cila, sado e madhe të jetë, nuk do të arrijë kurrë lartësinë e elokuencës dhe të përkushtimit tuaj.

GUSTAVE FLAUBERT

Paris, 12 prill 1857

* * *

Për Louis Bouilhet[2]

[1]Antoine Senard (1800–1885), avokat dhe politikan, ministër i Brendshëm më 1848. Kur romani doli në vazhdime në *Revue de Paris* (1856), Flaubert-i dhe botuesit e tij u paditën për „fyerje të moralit publik dhe të fesë". Senard-i e mbrojti Flaubert-in në gjyq dhe në shkurt të vitit 1857 ata u shpallën të pafajshëm. Libri doli pak muaj më vonë, me këtë kushtim.

[2]Louis Bouilhet (1822–1869), poet dhe dramaturg, shok i Flaubert-it që në kolegjin e Ruanit. Gjatë pesë vjetëve që Flaubert-i shkroi romanin, ai e lexoi atë kapitull pas kapitulli dhe i dha këshilla të vazhdueshme.

Pjesa e parë — I

Ishim në sallën e studimit, kur hyri drejtori, i ndjekur nga një i sapoardhur i veshur civil dhe nga një shërbëtor i shkollës që mbante një bankë të madhe. Ata që flinin u zgjuan dhe secili u ngrit në këmbë, sikur ta kishin zënë në mes të punës.

Drejtori na bëri shenjë të uleshim; pastaj, duke u kthyer nga mbikëqyrësi:

— Zoti Rozhe, — i tha me zë të ulët, — ja një nxënës që jua lë në kujdes; hyn në klasën e pestë.[3] Po të jenë puna dhe sjellja e tij për t'u lavdëruar, do të kalojë te të mëdhenjtë, ku e thërret mosha.

I mbetur në qoshe, pas derës, saqë mezi e shihje, i sapoardhuri ishte një djalë fshati, rreth pesëmbëdhjetë vjeç, dhe më i gjatë se cilido prej nesh. Flokët i kishte prerë drejt mbi ballë, si këngëtarët e kishave të fshatit, dhe dukej i urtë e shumë i sikletosur. Megjithëse nuk ishte i gjerë në shpatulla, xhaketa e tij prej stofi të gjelbër me kopsa të zeza duhej ta shtrëngonte te sqetullat dhe linte të dukeshin, nga e çara e mëngëve, dy kyçe të kuqe, të mësuara të rrinin zbuluar. Këmbët, me çorape blu, i dilnin nga një palë pantallona të verdhemë, të tërhequra shumë lart nga tirantat. Mbathte këpucë të rënda, të lyera keq, me gozhdë në shuall.

[3] Në shkollat e mesme franceze klasat numëroheshin së prapthi: nxënësit nisnin nga e teta a e shtata dhe mbaronin me retorikën dhe filozofinë. Klasa e pestë ishte ndër më të ultat, ndaj Sharli, pesëmbëdhjetë vjeç, është shumë më i madh se shokët.

Filloi përsëritja e mësimeve. Ai i dëgjoi me gjithë veshë, i vëmendshëm si në predikim, pa guxuar as të kryqëzonte këmbët, as të mbështetej në bërryl; dhe në orën dy, kur ra zilja, mbikëqyrësi u detyrua ta paralajmëronte që të hynte në rresht me ne.

E kishim zakon, kur hynim në klasë, t'i hidhnim kasketat përtokë, që t'i kishim pastaj duart më të lira; duhej, që në prag të derës, t'i flakje nën bankë, në mënyrë që të përplaseshin pas murit e të ngrinin shumë pluhur; kështu e donte moda.

Por, ose se s'e kishte vënë re këtë manovër, ose se s'kishte guxuar t'i nënshtrohej, lutja kishte mbaruar dhe i sapoardhuri e mbante ende kasketën mbi gjunjë. Ishte një nga ato kapele të rendit kompozit,[4] ku gjen elementet e kalpakut me qime, të shapkës,[5] të kapelës së rrumbullakët, të kasketës prej gëzofi vidre dhe të skufjes së pambuktë; një nga ato sende të mjera, me një fjalë, shëmtia e heshtur e të cilave ka thellësi shprehjeje si fytyra e një budallai. Vezake, e fryrë nga kockat e balenës që e mbanin përbrenda, fillonte me tri rrotulla të rrumbullakëta; pastaj vinin njëra pas tjetrës, të ndara nga një rrip i kuq, romba prej kadifeje dhe prej qimeje lepuri; më tej vinte një si thes, që mbaronte me një shumëkëndësh prej kartoni, të mbuluar me një qëndismë të ndërlikuar me gajtan, dhe prej tij varej, në fund të një kordoni të gjatë e tepër të hollë, një kryq i vogël prej fijesh ari, në vend të xhufkës. Ishte e re; streha shkëlqente.

— Çohuni, — tha profesori.

U ngrit; kasketa i ra. Gjithë klasa shpërtheu në të qeshura.

U përkul ta merrte. Shoku i bankës ia rrëzoi me një bërryl; ai e mori edhe një herë.

— Hiqeni qafe, pra, atë përkrenare, — tha profesori, që ishte njeri mendjehollë.

---

[4] Në arkitekturë, rendi kompozit është ai i kolonave që përziejnë elemente të rendeve jonik dhe korintik. Flaubert-i e huazon termin me ironi për këtë kapele të përzier nga të gjitha llojet.

[5] Shapka (polonisht *czapka*): kapelë ushtarake me majë katrore, e ulanëve polakë, që e mbanin edhe kalorësit e lehtë francezë.

Nxënësit shpërthyen në një të qeshur aq të zhurmshme, sa i shkreti djalë u hutua fare, dhe nuk dinte më nëse duhej ta mbante kasketën në dorë, ta linte përtokë apo ta vinte në kokë. U ul përsëri dhe e vuri mbi gjunjë.

— Çohuni, — vazhdoi profesori, — dhe më thoni emrin.

I sapoardhuri shqiptoi, me një zë që i merrej, një emër që s'kuptohej.

— Përsëriteni!

U dëgjua po ai belbëzim rrokjesh, i mbuluar nga britmat tallëse të klasës.

— Më fort! — bërtiti mësuesi, — më fort!

Atëherë i sapoardhuri, duke marrë një vendim të skajshëm, hapi një gojë pa masë dhe lëshoi me sa kishte në mushkëri, si për të thirrur dikë, këtë fjalë: *Sharbovari*.[6]

Plasi një zallamahi që u hodh përpjetë me një të kërcyer, u ngjit në krescendo, me britma të holla (ulërinin, lehnin, përplasnin këmbët, përsëritnin: *Sharbovari! Sharbovari!*), pastaj u rrokullis në nota të veçuara, duke u qetësuar me shumë mundim, e herë-herë rifillonte befas në rreshtin e ndonjë banke, ku shpërthente ende, aty-këtu, si një fishek i pashuar mirë, ndonjë e qeshur e mbytur.

Ndërkaq, nën breshërinë e ndëshkimeve, rregulli u kthye pak nga pak në klasë; dhe profesori, pasi mezi arriti ta kapte emrin Sharl Bovari dhe ia bëri ta diktonte, ta shqiptonte germë për germë e ta rilexonte, e urdhëroi menjëherë të shkretin të shkonte e të ulej në bankën e dembelëve, në këmbët e katedrës. Ai u nis, por, para se të ikte, ngurroi.

— Ç'kërkoni? — pyeti profesori.

— Kaske... — bëri me drojë i sapoardhuri, duke hedhur rreth e rrotull vështrime të shqetësuara.

---

[6]Emri dhe mbiemri, *Charles Bovary*, të shqiptuar me nxitim e të ngjitur bashkë. Për veshin francez tingëllon gati si *charivari*, „zallamahi“: zhurma e britmave, e fishkëllimave dhe e tenxhereve të rrahura me të cilën fshatarët dikur tallnin dikë nën dritare. Pikërisht kjo ndodh menjëherë pas në klasë.

— Pesëqind vargje gjithë klasës! — Kjo britmë, e lëshuar me zë të tërbuar, ndali, si dikur *Quos ego*-ja,[7] një shtrëngatë të re. — Rrini urtë, pra! — vazhdonte profesori i indinjuar, duke fshirë ballin me shaminë që sapo e kishte nxjerrë nga kësula. — Sa për ju, i sapoardhur, do të ma kopjoni njëzet herë foljen *ridiculus sum*.[8]

Pastaj, me zë më të butë:

— Eh! Do ta gjeni, kasketën tuaj; s'jua ka vjedhur njeri!

Gjithçka u qetësua. Kokat u përkulën mbi dosjet, dhe i sapoardhuri ndenji dy orë me një sjellje shembullore, ndonëse herë pas here i vinte ndonjë topth letre, i hedhur me majë pene, dhe i spërkatej mbi fytyrë. Por ai fshihej me dorë dhe rrinte pa lëvizur, me sytë ulur.

Në mbrëmje, në studim, nxori nga banka mëngoret, i vuri në rregull gjërat e tij të vogla, i vizoi me kujdes letrat. E pamë që punonte me ndërgjegje, duke kërkuar të gjitha fjalët në fjalor dhe duke u munduar shumë. Ndoshta pikërisht këtij vullneti të mirë që tregoi i detyrohej që nuk e zbritën në klasën më poshtë; sepse, edhe pse rregullat i dinte disi, nuk kishte aspak hijeshi në ndërtimin e fjalive. Latinishten ia kishte nisur prifti i fshatit, pasi prindërit, për kursim, e kishin dërguar në kolegj sa më vonë që të ishte e mundur.

I ati, zoti Sharl-Deni-Bartolome Bovari, ish-ndihmëskirurg ushtarak, i ngatërruar rreth vitit 1812 në ca punë rekrutimesh[9] dhe i detyruar asokohe ta linte shërbimin, kishte përfituar atëherë nga hiret e veta për të rrëmbyer në fluturim një prikë prej

---

[7] *Quos ego*... (lat. „Ju, unë...!"): kërcënimi i lënë përgjysmë me të cilin Neptuni, te *Eneida* e Virgjilit, i qorton erërat dhe e qetëson menjëherë stuhinë. Çdo nxënës francez i kohës e njihte nga orët e latinishtes.

[8] Lat. „jam qesharak". Ndëshkimi është ta zgjedhojë foljen „jam" në të gjitha kohët e vetat, gjithnjë bashkë me mbiemrin „qesharak".

[9] Në vitet e fundit të Perandorisë së Napoleonit, kur rekrutimi ishte i rëndë, ndodhte shpesh që mjekët ushtarakë të merrnin ryshfet për t'i shpallur të rinjtë të paaftë për ushtri.

gjashtëdhjetë mijë frangash, që i dilte përpara në personin e së bijës së një tregtari çorapesh, e cila ishte dashuruar pas paraqitjes së tij. Burrë i pashëm, mburravec, që i kumbonte fort mamuzet, me favorite që i bashkoheshin me mustaqet, me gishtat gjithmonë plot unaza dhe i veshur me ngjyra që të vrisnin sytë, kishte pamjen e një trimi, me hovin e lehtë të një agjenti tregtar që bredh nëpër vende. Pasi u martua, jetoi dy-tre vjet me pasurinë e së shoqes, duke ngrënë mirë, duke u zgjuar vonë, duke pirë duhan me llulla të mëdha porcelani, duke u kthyer në mbrëmje vetëm pas teatrit dhe duke ndenjur nëpër kafene. I vjehrri vdiq dhe la pak gjë; ai u indinjua, u fut në punë fabrike, humbi aty ca para, pastaj u tërhoq në fshat, ku deshi ta punonte tokën vetë. Por, meqë nga bujqësia s'merrte vesh më shumë se nga basmat, meqë kuajt i kalëronte në vend që t'i çonte në parmendë, sidrin[10] e pinte në shishe në vend që ta shiste me fuçi, hante shpendët më të mirë të oborrit dhe këpucët e gjahut i lyente me dhjamin e derrave të tij, nuk vonoi ta kuptonte se ishte më mirë t'i hiqte dorë çdo sipërmarrjeje.

Kështu, me dyqind franga në vit, gjeti të merrte me qira në një fshat, në kufi mes krahinës Ko[11] dhe Pikardisë, një lloj banese gjysmë fermë, gjysmë shtëpi zotërie; dhe, i vrerosur, i brejtur nga pendimet, duke fajësuar qiellin, xheloz për gjithë botën, u mbyll aty që në moshën dyzet e pesë vjeç, i neveritur nga njerëzit, siç thoshte, dhe i vendosur të jetonte në paqe.

E shoqja kishte qenë dikur e çmendur pas tij; e kishte dashur me një mijë përulje, që e kishin larguar edhe më shumë prej saj. Gazmore dikur, e hapur dhe e gjitha dashuri, me plakjen ishte bërë (si vera e shpëlarë që kthehet në uthull) zemërngushtë, grindavece, nervoze. Sa kishte vuajtur, pa u ankuar, në fillim,

[10] Sidri: pije e lehtë alkoolike prej lëngu mollësh të fermentuar, pija e përditshme e fshatrave të Normandisë.

[11] Ko (*Pays de Caux*): krahinë në Normandinë e Epërme, rrafshnaltë pjellore mes Ruanit, Havrit dhe Diepit.

kur e shihte të vraponte pas çdo femre të lehtë të fshatit dhe kur njëzet vende të këqija ia kthenin në mbrëmje, të ngopur e duke qelbur pije! Pastaj krenaria iu ngrit. Atëherë heshti, duke gëlltitur tërbimin në një stoicizëm të heshtur, që e ruajti deri në vdekje. Ishte gjithmonë në lëvizje, nëpër punë. Shkonte te avokatët, te gjykatësi, i kujtohej afati i kambialeve, merrte shtyrje; dhe në shtëpi hekuroste, qepte, lante, mbikëqyrte punëtorët, paguante faturat, ndërsa Zotëria, pa u shqetësuar për asgjë, i mpirë përherë në një përgjumje të vrerosur, nga e cila zgjohej vetëm për t'i thënë gjëra fyese, rrinte e pinte duhan në qoshe të vatrës, duke pështyrë në hi.

Kur i lindi një fëmijë, u desh ta jepnin te një tajë. Kur u kthye në shtëpi, çilimiun e përkëdhelën si një princ. E ëma e ushqente me reçel; i ati e linte të vraponte zbathur dhe, për t'u hequr si filozof, thoshte madje se mund të shkonte edhe lakuriq fare, si këlyshët e kafshëve. Kundër prirjeve të nënës, ai kishte në kokë njëfarë ideali burrëror të fëmijërisë, sipas të cilit përpiqej ta formonte të birin, duke dashur ta rritnin ashpër, si spartanët, që t'i bënte një trup të fortë. E dërgonte të flinte pa zjarr, e mësonte të pinte rum me gllënjka të mëdha dhe të shante procesionet. Por i vogli, i qetë nga natyra, u përgjigjej keq përpjekjeve të tij. E ëma e tërhiqte gjithmonë pas vetes; i priste figura prej kartoni, i tregonte përralla, bisedonte me të në monologë pa fund, plot gëzime melankolike dhe përkëdhelje llafazane. Në vetminë e jetës së saj, ajo hodhi mbi atë kokë fëmije gjithë kotësitë e saj të shpërndara, të thyera. Ëndërronte pozita të larta; e shihte tashmë të rritur, të bukur, mendjemprehtë, të vendosur mirë, në Urat dhe Rrugët[12] ose në gjyqësi. E mësoi të lexonte, madje, në një piano të vjetër që kishte, e mësoi të këndonte dy-tri romanca të vogla. Por për gjithë këto, zoti Bovari, që s'e vriste mendjen për

[12] Urat dhe Rrugët (*Ponts et Chaussées*): trupa shtetërore e inxhinierëve që ndërtonin dhe mirëmbanin rrugët, urat dhe kanalet e Francës. Ishte një karrierë e nderuar, për të cilën duhej një shkollë e lartë.

letërsinë, thoshte se s'ia vlente! A do të kishin vallë ndonjëherë mundësi ta mbanin në shkollat e qeverisë, t'i blinin një zyrë[13] ose një dyqan? E pastaj, me pak paturpësi, një burrë ia del gjithmonë mbanë në botë. Zonja Bovari kafshonte buzët, dhe fëmija endej nëpër fshat.

Shkonte pas lëruesve dhe i ndiqte me plisa sorrat që fluturonin. Hante manaferra përgjatë hendeqeve, ruante gjelat e detit me një purtekë, kthente barin në kohë të korrjeve, vraponte nëpër pyll, luante rrasash nën portikun e kishës ditëve me shi dhe, në festat e mëdha, i lutej kambanarit ta linte t'u binte kambanave, që të varej me gjithë trup në litarin e madh e ta ndiente veten të ngritur prej tij në lëkundje.

Kështu u rrit si një lis. I dolën duar të forta dhe një ngjyrë e shëndetshme.

Kur mbushi dymbëdhjetë vjeç, e ëma arriti të bënte që t'i fillonin mësimet. Ia ngarkuan priftit. Por mësimet ishin aq të shkurtra dhe aq të çrregullta, sa s'mund të vlenin për shumë gjë. Jepeshin në kohë të humbura, në sakristi, në këmbë, me nxitim, mes një pagëzimi dhe një varrimi; ose prifti dërgonte e thërriste nxënësin pas Angelusit,[14] kur s'kishte për të dalë. Ngjiteshin në dhomën e tij, uleshin: mushkonjat dhe fluturat e natës vërtiteshin rreth qiriut. Bënte vapë, fëmijën e zinte gjumi; dhe plaku i mirë, duke u kotur me duart mbi bark, s'vononte të gërhiste me gojë hapur. Herë të tjera, kur zoti famullitar, duke u kthyer nga kungimi i fundit që i kishte dhënë ndonjë të sëmuri në rrethina, shihte Sharlin që bënte prapësira nëpër fushë, e thërriste, i mbante predikim një çerek ore dhe përfitonte nga rasti për ta bërë t'i zgjidhonte foljen nën një pemë. Shiu vinte e i ndërpriste,

[13] Në Francë disa profesione, si ai i noterit, i përmbaruesit ose i avokatit pranë një gjykate, ushtroheshin me një „zyrë“ (*charge*) që blihej me para nga ai që e kishte pasur më parë.

[14] Angelus: lutja që katolikët e thonë tri herë në ditë, në mëngjes, në mesditë dhe në mbrëmje, kur bie kambana e kishës. Këtu është fjala për atë të mbrëmjes.

ose ndonjë i njohur që kalonte. Sidoqoftë, ai ishte gjithmonë i kënaqur me të, madje thoshte se djali kishte kujtesë të mirë.

Sharli s'mund të mbetej me kaq. Zonja u tregua e vendosur. I turpëruar, ose më mirë i lodhur, Zotëria u dorëzua pa kundërshtuar, dhe pritën edhe një vit që çuni të bënte kungimin e parë.

Kaluan edhe gjashtë muaj; dhe vitin tjetër Sharlin e dërguan përfundimisht në kolegjin e Ruanit, ku e çoi vetë i ati, nga fundi i tetorit, në kohën e panairit të Shën Romenit.

Sot do të ishte e pamundur që ndonjëri prej nesh të kujtonte ndonjë gjë për të. Ishte një djalë me temperament të matur, që luante në pushime, punonte në studim, dëgjonte në klasë, flinte mirë në fjetore, hante mirë në mensë. Kujdestar kishte një shitës hekurishtesh me shumicë në rrugën Gantëri, që e nxirrte jashtë një herë në muaj, të dielën, pasi mbyllte dyqanin, e dërgonte të shëtiste në port për të parë anijet, pastaj e kthente në kolegj që në orën shtatë, para darkës. Çdo të enjte në mbrëmje i shkruante së ëmës një letër të gjatë, me bojë të kuqe, dhe e mbyllte me tri vula; pastaj përsëriste fletoret e historisë ose lexonte një vëllim të vjetër të *Anakarsisit*[15] që vërtitej nëpër sallën e studimit. Në shëtitje bisedonte me shërbëtorin, që ishte nga fshati si ai.

Duke u munduar, mbeti gjithmonë rreth mesit të klasës; një herë madje mori edhe një përmendje nderi në shkencat natyrore. Por në fund të klasës së tretë prindërit e tërhoqën nga kolegji për ta vënë të studionte mjekësi, të bindur se ai do të mund ta shtynte vetë deri te matura.

E ëma i zgjodhi një dhomë në katin e katërt, buzë Robekut,[16] te një bojaxhi që e njihte. Ra në ujdi për ushqimin e tij, gjeti mobilje, një tryezë dhe dy karrige, solli nga shtëpia një shtrat të

[15] *Udhëtimi i Anakarsisit të ri në Greqi* (1788), nga abati Barthélemy: libër i gjatë, gjysmë roman e gjysmë enciklopedi, mbi jetën në Greqinë e lashtë, që lexohej shumë nëpër shkolla.

[16] Robeku: përrua i vogël që përshkon lagjet e varfra të Ruanit. Në brigjet e tij punonin bojaxhinjtë e pëlhurave, dhe uji i tij ndërronte ngjyrë sipas bojërave që derdhnin ata.

vjetër prej druri qershie dhe bleu për më tepër një stufë të vogël prej gize, bashkë me drutë që do ta ngrohnin të shkretin djalë. Pastaj iku në fund të javës, pas një mijë porosish që të sillej mirë, tani që do të mbetej në dorë të vetes.

Programi i kurseve, që e lexoi në afishe, i dha një si marramendje: kurs anatomie, kurs patologjie, kurs fiziologjie, kurs farmacie, kurs kimie, e botanike, e klinike, e terapeutike, pa llogaritur higjienën dhe njohjen e barnave, të gjithë emra që s'ua dinte prejardhjen dhe që ishin si po aq porta tempujsh plot errësirë madhështore.

Nuk kuptoi asgjë; sado që dëgjonte, s'kapte gjë. Megjithatë punonte, kishte fletore të lidhura, ndiqte të gjitha kurset; nuk humbiste asnjë vizitë në spital. E kryente detyrën e tij të vogël të përditshme si kali i mullirit, që vjen rrotull në vend me sy të lidhur, pa ditur se ç'bluan.

Për t'i kursyer shpenzimet, e ëma i dërgonte çdo javë, me karrocierin, një copë mish viçi të pjekur në furrë, me të cilin hante mëngjes kur kthehej nga spitali, duke përplasur këmbët pas murit për t'u ngrohur. Pastaj duhej të vraponte në mësime, në amfiteatër, në spitalin e të varfërve, dhe të kthehej në shtëpi, nëpër gjithë ato rrugë. Në mbrëmje, pas darkës së varfër të të zot të shtëpisë, ngjitej në dhomë dhe i hynte sërish punës, me rrobat e lagura që i avullonin mbi trup, para stufës së skuqur.

Në mbrëmjet e bukura të verës, në orën kur rrugët e vakëta janë bosh, kur shërbyeset luajnë me raketa në pragun e dyerve, ai hapte dritaren dhe mbështetej në bërryla. Lumi, që e bën këtë lagje të Ruanit si një Venecie të vogël e të ndyrë, rridhte poshtë, nën të, i verdhë, i purpurt ose blu, mes urave dhe parmakëve të tij. Punëtorë të kruspullosur në breg lanin krahët në ujë. Mbi hunj që dilnin nga papafingot, thaheshin në erë tufa fijesh pambuku. Përballë, përtej çative, shtrihej qielli i madh e i kulluar, me diellin e kuq që perëndonte. Sa mirë duhej të ishte atje!

Ç'freski nën ahishte! Dhe ai hapte flegrat për të thithur aromat e mira të fshatit, që s'arrinin deri te ai.

U dobësua, shtati iu zgjat dhe fytyra i mori një si shprehje vuajtjeje, që e bëri gati interesante.

Natyrisht, nga shkujdesja, arriti ta zgjidhte veten nga të gjitha vendimet që kishte marrë. Një herë humbi vizitën, të nesërmen mësimin dhe, duke shijuar përtacinë, pak nga pak nuk shkoi më fare.

E zuri zakoni i pijetores, bashkë me pasionin për dominonë. Të mbyllej çdo mbrëmje në një sallë publike të ndyrë, për të përplasur mbi tryeza mermeri ca kocka të vogla deleje me pika të zeza, i dukej një akt i çmuar i lirisë së tij, që ia ngrinte vlerën në sytë e vetes. Ishte si hyrja në botë, qasja te kënaqësitë e ndaluara; dhe, kur hynte, e vinte dorën mbi dorezën e derës me një gëzim gati epshor. Atëherë shumë gjëra që i ishin ngjeshur përbrenda u çliruan; mësoi përmendsh kuplete që i këndonte në gostitë për të ardhurit e rinj, u entuziazmua pas Béranger-it,[17] mësoi të bënte punç dhe njohu më në fund dashurinë.

Falë këtyre punimeve përgatitore, ra keqas në provimin për oficer shëndetësie.[18] E prisnin po atë mbrëmje në shtëpi për të festuar suksesin.

U nis në këmbë dhe u ndal afër hyrjes së fshatit, ku dërgoi të thërrisnin të ëmën, dhe i tregoi gjithçka. Ajo e shfajësoi, duke ia hedhur fajin e dështimit padrejtësisë së ekzaminuesve, dhe i dha pak zemër, duke marrë përsipër t'i rregullonte punët. Vetëm pas pesë vjetësh zoti Bovari e mori vesh të vërtetën; tashmë ishte e

[17] Pierre-Jean de Béranger (1780–1857): poet këngësh shumë popullor, i njohur për kupletet e tij liberale, antiklerikale dhe bonapartiste, që këndoheshin nëpër kafene dhe gosti.

[18] *Officier de santé*: mjek i shkallës së dytë, që mund ta ushtronte profesionin pa doktoratë, pas studimesh më të shkurtra e më të lehta, dhe që nuk lejohej të bënte operacione të mëdha pa praninë e një doktori. Titulli u shfuqizua në Francë më 1892.

vjetër, ai e pranoi, edhe sepse nuk mund të përfytyronte që një njeri i dalë prej tij të ishte budalla.

Sharli iu kthye pra punës dhe i përgatiti pa pushim lëndët e provimit, duke i mësuar përmendsh që përpara të gjitha pyetjet. E kaloi me një notë goxha të mirë. Ç'ditë e bukur për të ëmën! U shtrua një darkë e madhe.

Ku do ta ushtronte zanatin? Në Tost. Aty kishte vetëm një mjek plak. Prej kohësh zonja Bovari ia priste vdekjen, dhe plaku ende s'i kishte mbledhur plaçkat për rrugën e fundit, kur Sharli ishte vendosur përballë, si pasardhësi i tij.

Por s'mjaftonte ta kishte rritur të birin, ta kishte bërë të mësonte mjekësinë dhe t'i kishte gjetur Tostin për ta ushtruar: i duhej edhe një grua. Ajo i gjeti një: të venë e një përmbaruesi nga Diepi, që ishte dyzet e pesë vjeç dhe kishte një mijë e dyqind livra të ardhura në vit.[19]

Megjithëse ishte e shëmtuar, e thatë si shkarpë dhe e mbushur me puçrra si dega me sytha në pranverë, zonja Dybyk, sigurisht, nuk kishte mungesë kërkuesish për të zgjedhur. Që t'ia arrinte qëllimit, plaka Bovari u detyrua t'i largonte të gjithë, dhe madje i prishi me shumë mjeshtëri intrigat e një shitësi sallamesh që e mbështetnin priftërinjtë.

Sharli e kishte parë martesën si ardhjen e një gjendjeje më të mirë, duke kujtuar se do të ishte më i lirë dhe do të mund të bënte ç'të donte me veten dhe me paratë e tij. Por burri i shtëpisë doli e shoqja; ai duhej, para njerëzve, të thoshte këtë e të mos thoshte atë, të mos hante mish asnjë të premte, të vishej si t'ia donte qejfi asaj, të ngacmonte me urdhër të saj klientët që s'paguanin. Ajo ia hapte letrat, ia përgjonte hapat dhe e dëgjonte pas murit të hollë kur jepte vizitat në kabinet, në qoftë se kishte gra.

[19]Livra ishte monedha e vjetër franceze, e zëvendësuar me frangun më 1795, por në provincë njerëzit vazhdonin t'i numëronin të ardhurat në livra. Një mijë e dyqind livra në vit ishin një e ardhur e mirë për një familje provinciale.

Asaj i duhej çokollata çdo mëngjes dhe kujdese pa mbarim. Ankohej pa pushim për nervat, për gjoksin, për të ligat e trupit. Zhurma e hapave i bënte keq; po ta linin vetëm, vetmia i bëhej e padurueshme; po t'i afroheshin, ishte, pa dyshim, për ta parë si vdiste. Në mbrëmje, kur Sharli kthehej, ajo nxirrte nga poshtë çarçafëve krahët e saj të gjatë e të thatë, ia hidhte rreth qafës dhe, pasi e ulte në buzë të shtratit, fillonte t'i fliste për hallet e saj: ai e harronte, ai donte një tjetër! Ia kishin thënë, pra, që do të ishte e pafat; dhe e mbyllte duke i kërkuar ndonjë shurup për shëndetin dhe pak më shumë dashuri.

Pjesa e parë — II

Një natë, rreth orës njëmbëdhjetë, i zgjoi zhurma e një kali që u ndal pikërisht para derës. Shërbyesja hapi dritaren e papafingos dhe u mor ca kohë me fjalë me një burrë që kishte mbetur poshtë, në rrugë. Kishte ardhur për mjekun; kishte një letër. Nastazia zbriti shkallët duke u dridhur dhe shkoi të hapte bravën dhe shulat, njërin pas tjetrit. Burri e la kalin dhe, duke ndjekur shërbyesen, hyri papritur pas saj. Nxori nga brenda kësulës së leshtë me xhufka gri një letër të mbështjellë me një leckë dhe ia zgjati me kujdes Sharlit, i cili u mbështet me bërryl mbi jastëk për ta lexuar. Nastazia, pranë shtratit, mbante dritën. Zonja, nga turpi, rrinte e kthyer nga muri dhe tregonte vetëm kurrizin.

Letra, e mbyllur me një vulë të vogël dylli blu, i lutej zotit Bovari të shkonte menjëherë në fermën Berto, për të vënë në vend një këmbë të thyer. Por nga Tosti në Berto janë gjashtë ligë[20] të mira rrugë fshati, duke kaluar nga Longvili dhe Shën-Viktori. Nata ishte e zezë. Zonja Bovari e re kishte frikë se mos i ndodhte gjë burrit. U vendos, pra, që shërbëtori i stallës të nisej i pari. Sharli do të nisej tri orë më vonë, kur të dilte hëna. Do t'i dërgonin një çun përpara, që t'i tregonte rrugën për te ferma dhe t'i hapte gardhet.

[20]Liga (*lieue*): njësi e vjetër franceze e gjatësisë, rreth katër kilometra. Gjashtë ligë janë, pra, mbi njëzet kilometra, që Sharli i bën natën me kalë.

Rreth orës katër të mëngjesit, Sharli, i mbështjellë mirë me mantelin, u nis për në Berto. Ende i dremitur nga ngrohtësia e gjumit, e linte veten të përkundej nga troku i qetë i kafshës. Kur ajo ndalej vetë para atyre gropave të rrethuara me ferra që hapen buzë arave, Sharli zgjohej me një të dridhur, kujtonte shpejt këmbën e thyer dhe përpiqej të sillte në mendje të gjitha thyerjet që dinte. Shiu kishte pushuar; dita po zbardhte, dhe mbi degët e mollëve pa gjethe rrinin zogj pa lëvizur, me pendët e vogla të ngritura nga era e ftohtë e mëngjesit. Fusha e rrafshët shtrihej sa hante syri, dhe tufat e pemëve rreth fermave bënin, larg njëra-tjetrës, njolla të purpurta në të zezë mbi atë sipërfaqe të madhe gri, që humbiste në horizont në ngjyrën e trishtë të qiellit. Sharli, herë pas here, hapte sytë; pastaj, ndërsa mendja i lodhej dhe gjumi i kthehej vetiu, shpejt binte në një si përgjumje, ku, duke iu përzier ndjesitë e fundit me kujtimet, e ndiente veten dyfish, njëherësh student dhe i martuar, të shtrirë në shtrat si pak më parë dhe duke kaluar nëpër një sallë të operuarish si dikur. Era e ngrohtë e lapave i përzihej në kokë me erën e gjelbër të vesës; dëgjonte unazat e hekurta të perdeve të shtretërve që rrëshqisnin mbi shufër dhe të shoqen që flinte... Kur po kalonte nga Vasonvili, pa buzë një hendeku një djalë të vogël, ulur mbi bar.

— Ju jeni mjeku? — pyeti fëmija.

Dhe, kur Sharli i tha po, ai mori nallanet në dorë dhe nisi të vraponte para tij.

Rrugës, oficeri i shëndetësisë kuptoi nga fjalët e udhërrëfyesit se zoti Ruo duhej të ishte nga bujqit më të kamur. Këmbën e kishte thyer një mbrëmë më parë, kur po kthehej nga Festa e Mbretërve[21] te një fqinj. E shoqja i kishte vdekur dy vjet më parë.

[21] Festa e Mbretërve, ose Epifania (6 janar): sipas zakonit francez, atë natë familjet dhe fqinjët mblidhen e ndajnë „ëmbëlsirën e mbretërve“, dhe kush gjen në copën e vet kokrrën e fshehur bëhet „mbret“ i mbrëmjes. Ngjarja ndodh, pra, në mes të dimrit.

Me vete kishte vetëm të bijën, zonjushën, që e ndihmonte të mbante shtëpinë.

Gropat e rrotave u bënë më të thella. Po afroheshin në Berto. Çuni, duke u futur atëherë nëpër një vrimë të gardhit, u zhduk, pastaj u duk sërish në fund të një oborri, për të hapur portën. Kali rrëshqiste mbi barin e lagur; Sharli përkulej që të kalonte nën degë. Qentë e rojës lehnin pranë kolibeve duke tërhequr zinxhirët. Kur hyri në Berto, kalit i hyri frika dhe u hodh fort mënjanë.

Ishte një fermë me pamje të mirë. Në stalla dukeshin, nga sipër dyerve të hapura, kuaj të mëdhenj pune që hanin qetë-qetë në grazhde të reja. Përgjatë ndërtesave shtrihej një pirg i gjerë plehu, prej të cilit ngrihej avull, dhe mbi të, mes pulave e gjelave të detit, çukisnin pesë-gjashtë pallonj, luks i kotecëve të krahinës Ko. Vatha e deleve ishte e gjatë, hambari ishte i lartë, me mure të lëmuar si pëllëmbë dore. Nën sundurmë ishin dy qerre të mëdha dhe katër plugje, me kamxhikët, me qaforet, me gjithë takëmet e tyre, lëkurët e leshta blu të të cilave po ndoteshin nga pluhuri i imët që binte nga plevicat. Oborri ngjitej përpjetë, i mbjellë me pemë në largësi të barabarta, dhe zhurma e gëzuar e një tufe patash jehonte pranë pellgut.

Një grua e re, me një fustan merinosi blu me tri volane, doli në prag të shtëpisë për të pritur zotin Bovari dhe e futi në kuzhinë, ku digjej një zjarr i madh. Mëngjesi i punëtorëve vlonte rreth e rrotull, në ca poçe të vegjël të madhësive të ndryshme. Rroba të lagura thaheshin brenda oxhakut. Lopata, maša dhe gryka e fryrëses, të gjitha me përmasa vigane, shkëlqenin si çelik i lëmuar, ndërsa përgjatë mureve shtrihej një varg i pasur enësh kuzhine, mbi të cilat vezullonte, herë më shumë e herë më pak, flaka e qartë e vatrës, bashkë me rrezet e para të diellit që hynin nga xhamat.

Sharli u ngjit në katin e parë të shihte të sëmurin. E gjeti në shtrat, duke djersitur nën batanije, me skufjen e pambuktë të

hedhur tutje. Ishte një burrë i shkurtër e i shëndoshë, pesëdhjetë vjeç, me lëkurë të bardhë, me sy blu, tullac në pjesën e përparme të kokës, dhe mbante vathë. Pranë kishte, mbi një karrige, një brokë të madhe me raki, prej së cilës hidhte herë pas here për t'i dhënë zemër vetes; por, sapo pa mjekun, i ra hovi, dhe në vend që të mallkonte, siç bënte prej dymbëdhjetë orësh, nisi të rënkonte me zë të dobët.

Thyerja ishte e thjeshtë, pa asnjë lloj ndërlikimi. Sharli s'do të kishte guxuar të dëshironte një më të lehtë. Atëherë, duke kujtuar sjelljen e mësuesve të tij pranë shtratit të të plagosurve, e ngushëlloi të sëmurin me lloj-lloj fjalësh të mira; përkëdhelje kirurgjike, që janë si vaji me të cilin lyhen bisturitë. Për të pasur shina, shkuan e morën nën hangarin e qerreve një tufë dërrasash të holla. Sharli zgjodhi njërën, e preu copa-copa dhe e lëmoi me një copë xhami, ndërsa shërbyesja griste çarçafë për të bërë fasha dhe zonjusha Ema përpiqej të qepte ca jastëkë të vegjël. Meqë iu desh shumë kohë derisa të gjente kutinë e gjilpërave, i ati u nxeh; ajo s'tha asgjë; por, ndërsa qepte, shponte gishtat, që pastaj i çonte te goja për t'i thithur.

Sharlit i ra në sy bardhësia e thonjve të saj. Ishin të shndritshëm, të hollë në majë, më të pastër se fildishet e Diepit[22] dhe të prerë si bajame. Megjithatë dora nuk i ishte e bukur, ndoshta jo aq e zbehtë sa duhej, dhe paksa e thatë në nyjat e gishtave; ishte edhe tepër e gjatë, pa përkulje të buta në vijat e saj. E bukur ajo kishte sytë; megjithëse ishin kafe, dukeshin të zinj për shkak të qerpikëve, dhe vështrimi i saj të vinte drejt e në sy me një guxim të çiltër.

Pasi u bë fashimi, vetë zoti Ruo e ftoi mjekun të hante një kafshatë para se të ikte.

Sharli zbriti në sallë, në katin përdhes. Aty ishin shtruar dy vende, me gota argjendi, mbi një tryezë të vogël, në këmbët e

[22] Diepi ishte i njohur për punimet e fildishta, që gdhendeshin aty që nga shekulli XVII.

një shtrati të madh me tendë, të veshur me një basmë me figura që paraqitnin turq. Ndihej një erë shpatoreje dhe çarçafësh të lagësht, që dilte nga dollapi i lartë prej lisi, përballë dritares. Përtokë, nëpër qoshe, ishin rreshtuar më këmbë thasë me grurë. Ishte teprica e hambarit aty pranë, ku ngjiteshe nga tri shkallë guri. Për ta zbukuruar dhomën, në mes të murit, boja e gjelbër e të cilit po zhvishej nga lagështia, varej në një gozhdë një kokë Minerve e vizatuar me laps të zi, në kornizë të praruar, që poshtë kishte të shkruar me shkronja gotike: „Babit tim të dashur."

Folën në fillim për të sëmurin, pastaj për kohën, për të ftohtët e mëdha, për ujqërit që bridhnin natën nëpër fusha. Zonjusha Ruo nuk e kalonte aq mirë në fshat, sidomos tani që i kishte rënë mbi supe, pothuajse asaj vetëm, gjithë kujdesi i fermës. Meqë salla ishte e freskët, ajo dridhej ndërsa hante, gjë që i zbulonte paksa buzët e mishta, të cilat e kishte zakon t'i kafshonte lehtë kur heshtte.

Qafa i dilte nga një jakë e bardhë, e kthyer poshtë. Flokët, dy palët e zeza të të cilëve dukeshin secila si një copë e vetme, aq të lëmuara ishin, ndaheshin në mes të kokës nga një vijë e hollë, që zhytej lehtë sipas lakores së kafkës; dhe, duke lënë të dukej mezi maja e veshit, shkonin e bashkoheshin pas në një topuz të dendur, me një valëzim drejt tëmthave që mjeku i fshatit e vuri re atje për herë të parë në jetën e tij. Mollëzat i kishte rozë. Mbante, si burrat, të futur mes dy kopsave të bluzës, një palë syze dore me kornizë prej kocke breshke.

Kur Sharli, pasi u ngjit t'i thoshte lamtumirë xha Ruoit, hyri sërish në sallë para se të nisej, e gjeti në këmbë, me ballin pas xhamit të dritares, duke parë në kopsht, ku era kishte rrëzuar hunjtë e fasuleve. Ajo u kthye.

— Kërkoni gjë? — pyeti.

— Kamxhikun, ju lutem, — u përgjigj ai.

Dhe nisi të rrëmonte mbi shtrat, pas dyerve, nën karrige; kamxhiku kishte rënë përtokë, mes thasëve dhe murit. Zonjusha

Ema e pa; u përkul mbi thasët me grurë. Sharli, si kavalier, u turr dhe, duke zgjatur edhe ai krahun me të njëjtën lëvizje, ndjeu që gjoksi i tij i preku lehtë kurrizin vajzës, të përkulur poshtë tij. Ajo u drejtua, e tëra e kuqe, dhe e pa përmbi sup, duke i zgjatur kamxhikun prej damari kau.

Në vend që të kthehej në Berto pas tri ditësh, siç e kishte premtuar, u kthye që të nesërmen, pastaj rregullisht dy herë në javë, pa llogaritur vizitat e papritura që bënte herë pas here, gjoja pa dashje.

Gjithçka, sidoqoftë, shkoi mirë; shërimi ecte sipas rregullave, dhe kur, pas dyzet e gjashtë ditësh, panë xha Ruoin që provonte të ecte vetëm nëpër kasollen e tij, zunë ta quanin zotin Bovari një njeri shumë të zot. Xha Ruoi thoshte se as mjekët më të mirë të Ivtosë, madje as ata të Ruanit, s'do ta kishin shëruar më mirë.

Sa për Sharlin, ai as që u përpoq ta pyeste veten pse vinte me kënaqësi në Berto. Po ta kishte menduar, pa dyshim do ta kishte shpjeguar zellin e tij me rëndësinë e rastit, ose ndoshta me fitimin që shpresonte të nxirrte. Por a ishte vallë për këtë që vizitat në fermë bënin, mes punëve të varfra të jetës së tij, një përjashtim kaq të ëmbël? Ato ditë ngrihej herët, nisej me galop, e ngiste kafshën, pastaj zbriste për të fshirë këpucët në bar dhe vishte dorezat e zeza para se të hynte. I pëlqente ta shihte veten duke mbërritur në oborr, të ndiente pas supit portën që rrotullohej, gjelin që këndonte mbi mur, djemtë që i dilnin përpara. I pëlqenin hambari dhe stallat; i pëlqente xha Ruoi, që i binte pëllëmbë më pëllëmbë dhe e quante shpëtimtarin e tij; i pëlqenin nallanet e vegjël të zonjushës Ema mbi pllakat e lara të kuzhinës; takat e larta e bënin pak më të gjatë, dhe, kur ecte para tij, shollat prej druri, duke u ngritur shpejt, kërcisnin me një zhurmë të thatë pas lëkurës së çizmeve.

Ajo e përcillte gjithmonë deri te shkalla e parë e hyrjes. Kur ende s'ia kishin sjellë kalin, rrinte aty. Ishin përshëndetur, nuk flisnin më; ajri i hapët e rrethonte, duke ia ngritur rrëmujshëm

qimet e holla të zverkut, ose duke ia tundur mbi ijë lidhëset e përparëses, që përdridheshin si flamurë të vegjël. Një herë, në një ditë shkrirjeje, lëvorja e pemëve kullonte në oborr, bora mbi çatitë e ndërtesave po shkrihej. Ajo ishte në prag; shkoi e mori çadrën, e hapi. Çadra, prej mëndafshi me ngjyrë gushë pëllumbi, që e përshkonte dielli, i ndriçonte me vezullime lëvizëse lëkurën e bardhë të fytyrës. Ajo buzëqeshte nën të, në ngrohtësinë e vakët; dhe dëgjoheshin pikat e ujit që binin, një nga një, mbi mëndafshin e valëzuar e të tendosur.

Në kohën e parë që Sharli shkonte në Berto, zonja Bovari e re nuk harronte të pyeste për të sëmurin, madje në librin e llogarive, që e mbante me partita të dyfishta, i kishte zgjedhur zotit Ruo një faqe të bukur të bardhë. Por kur mori vesh se ai kishte një vajzë, shkoi e pyeti për të; dhe mësoi se zonjusha Ruo, e rritur në manastir, te ursulinet,[23] kishte marrë, siç thonë, një edukatë të mirë, se dinte, rrjedhimisht, vallëzim, gjeografi, vizatim, të qëndiste dhe t'i binte pianos. Kjo qe kulmi!

— Ja pra pse, — i thoshte vetes, — i çel kaq shumë fytyra kur shkon ta shohë, dhe vesh jelekun e ri, me rrezik që t'ia prishë shiu? Ah! ajo grua! ajo grua!...

Dhe e urreu, me instinkt. Në fillim e shfryu me aludime, që Sharli s'i kuptoi; pastaj me vërejtje kalimthi, që ai i linte të kalonin nga frika e stuhisë; më në fund me sulme ballë për ballë, të cilave ai s'dinte si t'u përgjigjej.

— Si qe puna që vazhdonte të shkonte në Berto, kur zoti Ruo ishte shëruar dhe ata njerëz ende s'kishin paguar? Ah! sepse atje kishte një person, dikë që dinte të bisedonte, një qëndistare, një mendjehollë. Ja çfarë i pëlqente atij: i duheshin zonjusha qyteti! — Dhe vazhdonte:

[23] Ursulinet: urdhër murgeshash katolike që merreshin me edukimin e vajzave. Manastiret e tyre ishin njëkohësisht konvikte, ku familjet e kamura dërgonin vajzat të mësonin fenë, sjelljen dhe pak art e letërsi.

— E bija e xha Ruoit, zonjushë qyteti! Hajde, hajde! Gjyshi i tyre ka qenë bari, dhe kanë një kushëri që për pak sa s'doli para gjyqit për një goditje të keqe në një grindje. S'ka pse bën gjithë ato naze, as pse del të dielave në kishë me fustan mëndafshi, si ndonjë konteshë. I shkreti plak, pastaj, që po të mos ishte kolza e vitit të kaluar, s'do të kishte pasur nga t'i paguante qiratë e prapambetura!

Nga lodhja, Sharli pushoi së shkuari në Berto. Eloiza e kishte bërë të betohej se s'do të shkonte më, me dorë mbi librin e meshës, pas shumë dënesash e puthjesh, në një shpërthim të madh dashurie. Ai u bind, pra; por guximi i dëshirës protestoi kundër nënshtrimit të sjelljes, dhe, nga njëfarë hipokrizie e naivitetit, mendoi se ky ndalim për ta parë ishte për të si një e drejtë për ta dashur. E pastaj e veja ishte e thatë; i kishte dhëmbët të gjatë; mbante në çdo stinë një shall të vogël të zi, maja e të cilit i zbriste mes shpatullave; trupin e ngurtë e kishte të futur si në këllëf, në fustane të ngushtë e tepër të shkurtër, që i zbulonin kyçet e këmbëve, me fjongot e këpucëve të gjera të kryqëzuara mbi çorapet gri.

E ëma e Sharlit vinte t'i shihte herë pas here; por, pas disa ditësh, nusja dukej sikur e mprehte në teh të vet; dhe atëherë, si dy thika, ia nisnin ta çanin me vërejtjet dhe qortimet e tyre. S'bënte mirë që hante kaq shumë! Pse t'i ofronte gjithmonë një gotë të parit që i vinte? Ç'kokëfortësi, të mos donte të vishte fanellë leshi!

Ndodhi që, në fillim të pranverës, një noter nga Engvili, që mbante në dorë paratë e së vesë Dybyk, hipi në anije me një baticë të mbarë, duke marrë me vete gjithë paratë e zyrës së tij. Eloiza, është e vërtetë, kishte ende, përveç një pjese në një anije, të vlerësuar gjashtë mijë franga, shtëpinë e saj në rrugën Shën-Fransua; e megjithatë, nga gjithë ajo pasuri që e kishin bërë të kumbonte aq lart, asgjë, veç pak mobiljeve dhe disa rrobave të vjetra, nuk ishte parë në shtëpi. U desh që puna të sqarohej. Shtëpia e Diepit

doli e brejtur nga hipotekat deri në themele; sa kishte vënë ajo te noteri, vetëm Zoti e dinte; dhe pjesa e barkës nuk kaloi një mijë ekju.[24] Kishte gënjyer, pra, zonja e mirë! I tërbuar, zoti Bovari plak, duke thyer një karrige mbi kalldrëm, e akuzoi të shoqen se ia kishte prishur jetën të birit duke e mbrehur me një gërdallë të tillë, që as takëmet s'i vlenin sa lëkura. Erdhën në Tost. U sqaruan. Pati skena. Eloiza, me lot në sy, duke iu hedhur në krahë të shoqit, iu lut ta mbronte nga prindërit e tij. Sharli deshi të fliste në mbrojtje të saj. Ata u zemëruan dhe ikën.

Por goditja ishte dhënë. Pas tetë ditësh, ndërsa shtrinte rroba në oborr, e zuri një pështymë gjaku, dhe të nesërmen, ndërsa Sharli i kishte kthyer kurrizin për të mbyllur perden e dritares, ajo tha: „Ah! O Zot!“, lëshoi një psherëtimë dhe i ra të fikët. Kishte vdekur! Ç'habi!

Kur gjithçka mbaroi në varreza, Sharli u kthye në shtëpi. Poshtë s'gjeti njeri; u ngjit në katin e parë, në dhomë, pa fustanin e saj ende të varur në këmbët e kthinës së shtratit; atëherë, duke u mbështetur pas tryezës së shkrimit, ndenji deri në mbrëmje i humbur në një ëndërrim të dhimbshëm. Ajo e kishte dashur, në fund të fundit.

[24] Ekju (*écu*): emër i vjetër që njerëzit ende ua jepnin monedhave prej argjendi prej tri ose pesë frangash. Pjesa e anijes, pra, vlente vetëm tri a pesë mijë franga, në vend të gjashtë mijëve të premtuara.

Pjesa e parë — III

Një mëngjes, xha Ruoi erdhi t'i sillte Sharlit pagesën për këmbën që ia kishte vënë në vend: shtatëdhjetë e pesë franga në monedha dyzetsoldëshe[25] dhe një gjel deti. Kishte marrë vesh për fatkeqësinë e tij dhe e ngushëlloi sa mundi.

— E di unë ç'është! — thoshte, duke i rënë me dorë në sup; — kam qenë edhe unë si ju! Kur më vdiq e shkreta e ndjerë, dilja nëpër ara që të rrija fare vetëm; binja në rrëzë të ndonjë peme, qaja, thërrisja Zotin, i thosha marrëzira; do të doja të isha si urithët që shihja të varur nëpër degë, me krimbat që u gëlonin në bark, i ngordhur, me një fjalë. Dhe kur mendoja që të tjerët, në atë kohë, ishin me gratë e tyre të mira dhe i mbanin të shtrënguara pas vetes, i bija tokës me shkop sa kisha fuqi; isha gati si i çmendur, s'haja më; vetëm mendimi që të shkoja në kafene më neveriste, s'do ta besonit. E pra, ngadalë-ngadalë, ditë pas dite, një pranverë pas një dimri dhe një vjeshtë pas një vere, rrodhi fije-fije, thërrime-thërrime; iku, shkoi, u ul, dua të them, sepse diçka të mbetet gjithmonë në fund, si të thuash... një peshë, ja këtu, në gjoks! Por, meqë ky është fati i të gjithëve, s'duhet as ta lëmë veten të tretemi, e ngaqë vdiqën të tjerët, të duam të vdesim edhe ne... Duhet të shkundeni, zoti Bovari; do t'ju kalojë! Ejani të na shihni; vajza ime ju kujton herë pas here, ta dini, dhe

[25] Soldi (*sou*): monedhë e vogël, sa pesë centimë. Një monedhë dyzetsoldëshe vlente, pra, dy franga.

thotë ashtu, që ju e keni harruar. Ja, pranvera po vjen; do t'ju nxjerrim të vrisni ndonjë lepur në lepurishte, sa për t'ju hapur pak mendja.

Sharli e dëgjoi këshillën. U kthye në Berto; i gjeti të gjitha si një ditë më parë, domethënë si pesë muaj më parë. Dardhat kishin lulëzuar, dhe plaku Ruo, tani më këmbë, shkonte e vinte, gjë që e bënte fermën më të gjallë.

Duke menduar se ishte detyra e tij t'i bënte mjekut sa më shumë nderime, për shkak të gjendjes së tij të dhimbshme, iu lut të mos e hiqte kapelën, i foli me zë të ulët, si të ishte i sëmurë, madje bëri sikur u zemërua që nuk i kishin përgatitur diçka pak më të lehtë se pjesa tjetër, si ca poçe të vegjël me krem ose dardha të ziera. Tregoi histori. Sharli e zuri veten duke qeshur; por kujtimi i së shoqes, që iu kthye befas, e vrenjti.

Sollën kafenë; s'e mendoi më.

E mendoi gjithnjë e më pak, sa më shumë mësohej të jetonte vetëm. Kënaqësia e re e pavarësisë shpejt ia bëri vetminë më të durueshme. Tani mund t'i ndërronte oraret e të ngrënit, të hynte e të dilte pa i dhënë llogari njeriu dhe, kur ishte shumë i lodhur, të shtrihej në shtrat me krahë e këmbë të hapura, sa gjerë ishte. Kështu, e përkëdheli veten, e llastoi dhe i pranoi ngushëllimet që i jepnin. Nga ana tjetër, vdekja e së shoqes nuk i kishte bërë dëm në zanat, sepse një muaj të tërë njerëzit kishin përsëritur: „I shkreti djalë! Ç'fatkeqësi!“ Emri i tij ishte përhapur, klientët i ishin shtuar; e pastaj shkonte në Berto sa herë t'i donte qejfi. Kishte një shpresë pa qëllim, një lumturi të paqartë; fytyra i dukej më e këndshme kur krihte favoritet para pasqyrës.

Një ditë mbërriti rreth orës tre; të gjithë ishin nëpër ara; hyri në kuzhinë, por në fillim nuk e pa Emën; kanatat e dritareve ishin mbyllur. Nëpër të çarat e drurit, dielli zgjaste mbi pllaka vija të gjata e të holla, që thyheshin në qoshet e mobiljeve dhe dridheshin në tavan. Mbi tryezë, mizat ngjiteshin nëpër gotat e përdorura dhe zukatnin duke u mbytur në fund, në sidrin e

mbetur. Drita që zbriste nga oxhaku, duke i dhënë një si kadife blozës së pllakës së vatrës, e kaltëronte paksa hirin e ftohtë. Mes dritares dhe vatrës, Ema qepte; nuk kishte shami supesh dhe mbi supet e zbuluara i dukeshin pika të vogla djerse.

Siç e do zakoni në fshat, i propozoi të pinte diçka. Ai nuk pranoi, ajo nguli këmbë dhe më në fund, duke qeshur, i propozoi të pinin bashkë nga një gotë liker. Shkoi, pra, mori në dollap një shishe kuraso, uli dy gota të vogla, mbushi njërën deri në buzë, hodhi fare pak në tjetrën dhe, pasi trokitën gotat, e çoi te goja. Meqë ishte gati bosh, ajo përkulej prapa për të pirë; dhe, me kokën pas, me buzët përpara, me qafën të tendosur, qeshte që s'ndiente asgjë, ndërsa maja e gjuhës, duke kaluar mes dhëmbëve të saj të hollë, lëpinte me të prekura të vogla fundin e gotës.

U ul përsëri dhe e mori prapë punën në dorë, që ishte një çorape e bardhë pambuku, të cilën po e arnonte; punonte me ballin ulur; nuk fliste, as Sharli. Ajri, duke hyrë nga poshtë derës, shtynte pak pluhur mbi pllaka; ai e shikonte si zvarritej dhe dëgjonte vetëm rrahjen e brendshme të kokës së vet, bashkë me kakarisjen e largët të një pule që bënte vezë diku nëpër oborre. Ema, herë pas here, freskonte faqet duke vënë mbi to pëllëmbët e duarve, të cilat pastaj i ftohte mbi kokat e hekurta të kalamendeve të mëdha.

U ankua se që nga fillimi i stinës i merreshin mendtë; pyeti nëse do t'i bënin mirë banjat e detit; nisi të fliste për manastirin, Sharli për kolegjin e tij, fjalët u erdhën vetë. U ngjitën në dhomën e saj. Ajo i tregoi fletoret e vjetra të muzikës, librat e vegjël që i kishin dhënë si çmime dhe kurorat me gjethe lisi, të harruara në fund të një dollapi. I foli edhe për të ëmën, për varrezat, madje i tregoi në kopsht lehen prej nga mblidhte lule të premten e parë të çdo muaji, për t'ia çuar në varr. Por kopshtari që kishin s'merrte vesh fare; sa keq të shërbenin! Asaj do t'i kishte pëlqyer shumë të banonte në qytet, qoftë edhe vetëm gjatë dimrit, megjithëse gjatësia e ditëve të bukura e bënte ndoshta fshatin edhe më

të mërzitshëm gjatë verës; — dhe, sipas asaj që thoshte, zëri i saj ishte i kthjellët, i mprehtë, ose, duke u mbuluar befas nga një plogështi, zgjatej në modulime që mbaronin gati në pështpëritje, kur fliste me vete, — herë e gëzuar, me sytë e hapur e të çiltër, pastaj me qepallat gjysmë të mbyllura, me vështrimin të mbytur në mërzi e me mendjen që i endej gjetiu.

Në mbrëmje, duke u kthyer, Sharli i mori një nga një fjalitë që kishte thënë ajo, duke u përpjekur t'i kujtonte, t'ua plotësonte kuptimin, që ta përfytyronte atë pjesë të jetës që ajo kishte jetuar në kohën kur ai ende s'e njihte. Por kurrë s'arriti ta shihte në mendje ndryshe nga si e kishte parë herën e parë, ose si e kishte lënë pak më parë. Pastaj e pyeti veten ç'do të bëhej me të, a do të martohej, dhe me kë? Mjerisht! xha Ruoi ishte shumë i pasur, dhe ajo!... kaq e bukur! Por fytyra e Emës i vinte gjithmonë e i qëndronte para syve, dhe diçka monotone, si gumëzhima e një fuge, i buçiste në vesh: „Po sikur të martoheshe! sikur të martoheshe!“ Natën nuk fjeti, i ishte zënë fyti, kishte etje; u ngrit të pinte ujë nga kana dhe hapi dritaren; qielli ishte i mbuluar me yje, frynte një erë e ngrohtë, larg lehnin qentë. E ktheu kokën nga ana e Bertosë.

Duke menduar se, në fund të fundit, s'rrezikonte asgjë, Sharli i premtoi vetes se do ta kërkonte për grua sapo t'i jepej rasti; por, sa herë që iu dha, frika se mos s'gjente fjalët e duhura ia ngjiste buzët.

Xha Ruoit nuk do t'i vinte keq po ta shpëtonin nga e bija, që s'i bënte ndonjë punë të madhe në shtëpi. Përbrenda e shfajësonte, duke gjykuar se ajo kishte tepër mend për bujqësinë, zanat i mallkuar nga qielli, se s'ishte parë kurrë ndonjë milioner prej tij. Larg së qeni pasuruar, plaku humbiste çdo vit; sepse, ndonëse ishte i shkëlqyer në pazar, ku i pëlqenin dredhitë e zanatit, bujqësia e mirëfilltë, bashkë me qeverisjen e brendshme të fermës, i shkonte më pak se kujtdo tjetër. Duart nuk i nxirrte me qejf nga xhepat dhe nuk kursente shpenzimet për gjithçka që kishte të

bënte me jetën e vet, se donte të ishte mirë i ngrënë, mirë i ngrohur, mirë i fjetur. I pëlqenin sidri i fortë, kofshët e qengjit me gjak dhe glorietë[26] të përziera gjatë. Hante në kuzhinë, vetëm, përballë zjarrit, në një tryezë të vogël që ia sillnin të shtruar gati, si në teatër.

Kur e vuri re, pra, që Sharlit i skuqeshin mollëzat pranë së bijës, që do të thoshte se një nga këto ditë do t'ia kërkonte për grua, e bluajti që përpara gjithë punën në mendje. E gjente paksa të hajthëm dhe s'ishte dhëndri që do të kishte dashur; por thoshin se ishte i sjellshëm, i kursyer, shumë i shkolluar, dhe pa dyshim s'do të bënte shumë pazar për prikën. E meqë xha Ruoi do të detyrohej të shiste njëzet e dy akra[27] nga toka e tij, meqë i kishte borxh shumë muratorit, shumë samarxhiut, meqë boshti i shtrydhëses së mollëve donte ndërruar:

— Po ma kërkoi, — tha me vete, — ia jap.

Në kohën e Shën Mëhillit,[28] Sharli kishte ardhur të kalonte tri ditë në Berto. Dita e fundit kishte ikur si të mëparshmet, duke e shtyrë çerek ore pas çerek ore. Xha Ruoi e përcolli; ecnin nëpër një rrugicë të ulët mes dy gardheve, po ndaheshin; ky ishte çasti. Sharli i dha vetes afat deri te qoshja e gardhit dhe më në fund, kur e kaluan:

— Zoti Ruo, — pëshpëriti, — do të doja t'ju thosha diçka.

U ndalën. Sharli heshtte.

— Po tregoje, more, hallin tënd! Mos kujton se s'i di të gjitha? — tha xha Ruoi, duke qeshur butë.

— Xha Ruo..., xha Ruo... — belbëzoi Sharli.

---

[26] Gloria: kafe e zezë me sheqer dhe me raki, e përzier gjatë në gotë, pije e dashur në fshatrat e Normandisë.

[27] Akri normand ishte një njësi e vjetër sipërfaqeje, rreth katër të pestat e hektarit. Njëzet e dy akra janë, pra, rreth tetëmbëdhjetë hektarë.

[28] Shën Mëhilli: festa e Shën Mikaelit, më 29 shtator. Në fshatrat franceze ishte një nga ditët e vitit kur zakonisht mbaronin qiratë dhe shlyheshin pagesat.

— Unë s'dua gjë më mirë, — vazhdoi fermeri. — Ndonëse pa dyshim e vogla mendon si unë, duhet t'i kërkojmë edhe asaj mendimin. Ikni, pra; unë po kthehem në shtëpi. Po qe se thotë po, më dëgjoni mirë, s'keni pse të ktheheni, për shkak të njerëzve, e pastaj do ta tronditte shumë. Por, që të mos ju hajë meraku, do ta hap kanatën e dritares sa gjerë që të përplaset pas murit: mund ta shihni nga pas, po u përkulët mbi gardh.

Dhe u largua.

Sharli e lidhi kalin pas një peme. Vrapoi e zuri vend në shteg; priti. Kaloi një gjysmë ore, pastaj numëroi në orë nëntëmbëdhjetë minuta. Befas diçka u përplas pas murit; kanata ishte hapur, shuli ende dridhej.

Të nesërmen, që në orën nëntë, ishte në fermë. Ema u skuq kur ai hyri, ndërsa përpiqej të qeshte paksa, sa për t'u mbajtur. Xha Ruoi e përqafoi dhëndrin e ardhshëm. Bisedat për punët e parave i shtynë për më vonë; kishin, sidoqoftë, kohë përpara, sepse martesa nuk mund të bëhej, siç e donte nderi, para se të mbaronte zia e Sharlit, domethënë rreth pranverës së vitit tjetër.

Dimri kaloi në këtë pritje. Zonjusha Ruo u mor me pajën. Një pjesë e porositi në Ruan, dhe vetë qepi këmisha e skufje nate, sipas modeleve të modës që i mori hua dikujt. Kur Sharli vinte në fermë, bisedohej për përgatitjet e dasmës; pyesnin njëri-tjetrin se në cilën dhomë do të shtrohej gostia; ëndërronin sa gjella do të duheshin dhe cilat do të ishin të parat.

Ema, përkundrazi, do të kishte dashur të martohej në mesnatë, me pishtarë; por xha Ruoi s'e mori vesh fare këtë ide. U bë, pra, një dasmë, ku erdhën dyzet e tre veta, ku ndenjën gjashtëmbëdhjetë orë në tryezë, që rifilloi të nesërmen dhe pak edhe ditët e tjera.

Pjesa e parë — IV

Të ftuarit mbërritën herët, me lloj-lloj mjetesh: karroca të vogla me një kalë, qerre me stola me dy rrota, kaloshina të vjetra pa tendë, karroca të mbuluara me perde lëkure; ndërsa të rinjtë e fshatrave më të afërt erdhën me qerre, ku rrinin më këmbë, në rresht, me duart mbështetur në anësoret që të mos binin, duke ecur me trok e duke u tundur keq. Erdhën njerëz nga dhjetë ligë larg, nga Godervili, nga Normanvili, nga Kani. Ishin ftuar të gjithë të afërmit e të dy familjeve, ishin bërë paqe me miqtë e zënë, u ishte shkruar të njohurve që s'ishin parë prej kohësh.

Herë pas here, dëgjoheshin kërcitje kamxhikësh pas gardhit; pak më pas hapej porta: ishte një karrocë që hynte. Duke galopuar deri te shkalla e parë e hyrjes, ndalej aty në vend dhe zbrazte njerëzit, që dilnin nga të gjitha anët, duke fërkuar gjunjët e duke shtrirë krahët. Zonjat, me kësula, kishin fustane sipas modës së qytetit, zinxhirë orësh prej ari, pelerina me majat e kryqëzuara te brezi, ose shami të vogla me ngjyra, të lidhura pas me një karficë, që ua zbulonin qafën nga prapa. Djemtë e vegjël, të veshur njësoj si baballarët e tyre, dukeshin të sikletosur nga rrobat e reja (shumë prej tyre madje vunë atë ditë çizmet e para të jetës), dhe pranë tyre shihje, pa nxjerrë zë, me fustanin e bardhë të kungimit të parë, të zgjatur për rastin, ndonjë vajzë të rritur katërmbëdhjetë a gjashtëmbëdhjetë vjeçe, kushërirën ose motrën e tyre të madhe pa dyshim, të kuqe në faqe, të hutuar, me flokët të yndyrshëm nga pomada me erë trëndafili, që trembej shumë

mos i ndotte dorezat. Meqë s'kishte aq shërbëtorë stalle sa për të zbërthyer të gjitha karrocat, zotërinjtë përvishnin mëngët dhe ia hynin vetë. Sipas pozitës së tyre shoqërore, kishin frakë, redingota, xhaketa, xhaketa me bisht: — frakë të mirë, të rrethuar me gjithë nderimin e një familjeje, që dilnin nga dollapi vetëm për rastet solemne; redingota me pola të mëdha që valëviteshin në erë, me jakë si cilindër, me xhepa të gjerë si thasë; xhaketa stofi të trashë, që zakonisht shoqëroheshin nga ndonjë kasketë me strehën e rrethuar me bronz; xhaketa me bisht shumë të shkurtra, që në shpinë kishin dy kopsa afër njëra-tjetrës si një palë sy, dhe bishtat e të cilave dukeshin sikur ishin prerë nga një trung i vetëm, me sëpatën e marangozit. Disa të tjerë (por këta, sigurisht, do të hanin në fund të tryezës) kishin veshur bluza fshatare për ditë feste, domethënë me jakën e kthyer mbi supe, me shpinën të rrudhosur në pala të vogla dhe me belin të lidhur shumë poshtë me një rrip të qepur.

Dhe këmishët mbi gjokse fryheshin si parzmore! Të gjithë ishin qethur rishtas, veshët u dilnin nga kokat, ishin rruar shkurt; disa madje, që ishin ngritur para agimit dhe s'kishin parë mirë të rruheshin, kishin të prera të tërthorta nën hundë, ose, përgjatë nofullave, cifla lëkure të zhveshura, të mëdha sa një monedhë tri frangëshe, që i kishte skuqur ajri i hapët gjatë rrugës, gjë që i spërkaste me njolla rozë gjithë ato fytyra të mëdha, të bardha e të çelura.

Meqë bashkia ishte gjysmë lige larg fermës, shkuan në këmbë, dhe po ashtu u kthyen, pasi u bë edhe ceremonia në kishë.[29] Kortezhi, në fillim i bashkuar si një shall i vetëm me ngjyra, që valëzohej nëpër fushë përgjatë shtegut të ngushtë që gjarpëronte mes grurit të gjelbër, shpejt u zgjat dhe u ndoq në grupe të veçanta, që vonoheshin duke biseduar. Violinisti i fshatit ecte

[29]Në Francë, që nga Revolucioni, vetëm martesa civile, në bashki para kryetarit, kishte vlerë ligjore. Prandaj çiftet bënin dy ceremoni: njërën në bashki dhe tjetrën, pak më pas, në kishë.

përpara, me violinën të stolisur me fjongo te koka; pas tij vinin nusja e dhëndri, të afërmit, miqtë si të qëllonte, dhe fëmijët mbeteshin prapa, duke u argëtuar të këpusnin kambanat e tërshërës ose duke lozur me njëri-tjetrin pa i parë njeri. Fustani i Emës, tepër i gjatë, zvarritej pak poshtë; herë pas here ajo ndalej për ta ngritur, dhe atëherë, me delikatesë, me gishtat me doreza, hiqte barishtet e ashpra bashkë me thumbat e vegjël të gjembaçeve, ndërsa Sharli, duarbosh, priste derisa ajo të mbaronte. Xha Ruoi, me një kapelë të re mëndafshi në kokë dhe me mëngët e frakut të zi që i mbulonin duart deri te thonjtë, i jepte krahun zonjës Bovari nënë. Sa për zotin Bovari baba, i cili, duke i përbuzur thellë gjithë ata njerëz, kishte ardhur thjesht me një redingotë me një rresht kopsash, me prerje ushtarake, ai i shiste lajka kafeneje një fshatareje të re bjonde. Ajo përshëndeste, skuqej, s'dinte ç't'i përgjigjej. Dasmorët e tjerë flisnin për punët e tyre ose i bënin rrengje njëri-tjetrit pas shpine, duke e ndezur që përpara gëzimin; dhe, po të vije veshin, dëgjoje gjithmonë kërc-kërcin e violinistit që vazhdonte t'i binte nëpër fushë. Kur e vinte re se të tjerët kishin mbetur shumë prapa, ndalej të merrte frymë, e lyente gjatë harkun me kolofon, që telat të cijatnin më mirë, dhe pastaj vinte sërish në rrugë, duke ulur e ngritur me radhë dorezën e violinës, që t'ia shënonte mirë vetes kohën. Zhurma e veglës i trembte zogjtë e vegjël që larg.

Tryeza ishte shtruar nën hangarin e qerreve. Mbi të kishte katër copa të mëdha fileto, gjashtë tava me pulë të fërguar, mish viçi në tenxhere, tri kofshë qengji dhe, në mes, një gic të bukur të pjekur, me katër suxhukë të mëdhenj me lëpjetë anash. Nëpër qoshe ngriheshin brokat me raki. Sidri i ëmbël në shishe nxirrte shkumën e tij të dendur rreth tapave, dhe të gjitha gotat ishin mbushur që përpara me verë deri në buzë. Pjata të mëdha me krem të verdhë, që dridheshin vetë me goditjen më të vogël të tryezës, kishin të vizatuara mbi sipërfaqen e tyre të lëmuar inicialet e të porsamartuarve, me arabeska prej kokrrizash she-

qeri. Kishin sjellë një ëmbëltore nga Ivtoja për pitet e ëmbla dhe nugatë. Meqë ai sapo kishte nisur punën në atë anë, ishte kujdesur shumë; dhe në fund solli vetë një ëmbëlsirë kate-kate që i bëri të gjithë të lëshonin britma. Në bazë, së pari, ishte një katror prej kartoni blu, që paraqiste një tempull me portikë, me kolonada dhe me statuja të vogla stuko rreth e rrotull, në kamare të mbushura me yje prej letre të praruar; pastaj në katin e dytë ngrihej një kullë prej pandispanje, e rrethuar me fortifikata të vockla prej kërcejsh të sheqerosur, bajamesh, rrushi të thatë e feta portokalli; dhe më në fund, mbi platformën e sipërme, që ishte një livadh i gjelbër me shkëmbinj, me liqene prej reçeli dhe me varka prej lëvozhgash lajthie, shihej një Kupid i vogël që lëkundej në një kolovajzë prej çokollate, dy shtyllat e së cilës mbaronin në majë me dy sytha trëndafili të vërtetë, në vend të topave.

Hëngrën deri në mbrëmje. Kur lodheshin së ndenjuri, dilnin të shëtisnin nëpër oborre ose të luanin lojën e tapës[30] në hambar; pastaj ktheheshin në tryezë. Nga fundi, disa i zuri gjumi aty dhe gërhitën. Por te kafeja u gjallërua sërish gjithçka; atëherë ia nisën këngëve, bënë prova force, ngritën pesha, bënë marifete me trup, provuan të ngrinin qerret mbi supe, thanë shaka të kripura; puthën zonjat. Në mbrëmje, kur u nisën, kuajt, të ngopur me tërshërë deri te flegrat, e kishin zor të futeshin mes stangave; shqelmonin, ngriheshin mbi këmbët e pasme, takëmet këputeshin, të zotët shanin ose qeshnin; dhe gjithë natën, nën dritën e hënës, nëpër rrugët e krahinës, karroca të rrëmbyera nga kuajt vraponin me galop të çmendur, duke u hedhur nëpër kanalet e rrugës, duke kërcyer mbi grumbujt e zhavorrit, duke u kapur pas skarpatave, me gra që përkuleshin jashtë derës për të kapur frerët.

[30] Loja e tapës: lojë fshatare në të cilën paratë e bastit vendosen mbi një tapë, dhe lojtarët hedhin me radhë nga një monedhë të rëndë për ta rrëzuar. Kush e rrëzon merr monedhat që bien më afër monedhës së tij sesa tapës.

Ata që mbetën në Berto e kaluan natën duke pirë në kuzhinë. Fëmijët i kishte zënë gjumi nën stola.

Nusja i ishte lutur të atit ta kursenin nga shakatë e zakonshme. Megjithatë, një tregtar peshku nga kushërinjtë e tyre (që madje kishte sjellë si dhuratë dasme një palë shojza) kishte filluar të frynte ujë me gojë nëpër vrimën e çelësit, kur xha Ruoi mbërriti tamam në kohë për ta ndaluar dhe i shpjegoi se pozita e rëndë e dhëndrit nuk i lejonte gjëra të tilla të pahijshme. Kushëriri, sidoqoftë, ua pranoi me zor këto arsye. Përbrenda, e akuzoi xha Ruoin për mendjemadh dhe shkoi e u bashkua në një qoshe me katër a pesë të ftuar të tjerë, të cilëve, rastësisht, u kishin rënë disa herë rresht në tryezë copat më të këqija të mishit, dhe që gjykonin edhe ata se i kishin pritur keq, pështpërisnin në kurriz të të zot të shtëpisë dhe ia uronin rrënimin me fjalë të mbuluara.

Zonja Bovari nënë nuk i kishte hapur gojën gjithë ditën. Nuk e kishin pyetur as për veshjen e nuses, as për shtrimin e gostisë; u tërhoq herët. I shoqi, në vend që ta ndiqte, dërgoi të merrnin puro në Shën-Viktor dhe tymosi deri në të gdhirë, duke pirë grog me raki qershie, një përzierje e panjohur për shoqërinë, që për të u bë si burim i një nderimi edhe më të madh.

Sharli nuk ishte nga natyra shakaxhi dhe nuk kishte shkëlqyer gjatë dasmës. U ishte përgjigjur keq e keq thumbimeve, lojërave me fjalë, fjalëve me dy kuptime, komplimenteve dhe shakave të kripura që të gjithë e kishin për detyrë t'ia hidhnin që nga supa.

Të nesërmen, përkundrazi, dukej njeri tjetër. Më shumë atë do ta kishe marrë për virgjëreshën e një dite më parë, ndërsa nusja nuk linte të dukej asgjë prej nga të merrje me mend diçka. Edhe më dinakët s'dinin ç'të thoshin, dhe e shikonin, kur kalonte pranë tyre, me një përqendrim të tejskajshëm. Por Sharli s'fshihte asgjë. E quante *gruaja ime*, i fliste me „ti“, pyeste për të këdo, e kërkonte kudo, dhe shpesh e merrte me vete nëpër oborre, ku e shihje që larg, mes pemëve, duke i hedhur krahun

rreth belit dhe duke vazhduar të ecte gjysmë i përkulur mbi të, ndërsa me kokë i zhubroste dantellën e gjoksit.

Dy ditë pas dasmës, të sapomartuarit u nisën: Sharli, për shkak të të sëmurëve, s'mund të mungonte më gjatë. Xha Ruoi i dërgoi me karrocën e vet dhe i përcolli vetë deri në Vasonvil. Aty e puthi të bijën për herë të fundit, zbriti dhe mori rrugën e kthimit. Pasi bëri afro njëqind hapa, u ndal dhe, kur pa karrocën që largohej, me rrotat që silleshin në pluhur, lëshoi një psherëtimë të thellë. Pastaj iu kujtua dasma e vet, kohët e dikurshme, shtatzënia e parë e së shoqes; ishte shumë i gëzuar edhe ai, ditën kur e kishte marrë nga shtëpia e të atit e kishte sjellë në shtëpinë e tij, kur e mbante pas vetes mbi kalë, duke ecur me trok mbi borë; sepse ishte afër Krishtlindjeve dhe fusha ishte e tëra e bardhë; ajo e mbante për njërin krah, në tjetrin i varej shporta; era i tundte dantellat e gjata të kapelës së krahinës Ko,[31] që herë-herë i kalonin mbi gojë, dhe, kur ai kthente kokën, shihte pranë vetes, mbi sup, fytyrën e saj të vogël rozë që buzëqeshte në heshtje, nën pllakën e artë të kësulës. Për të ngrohur gishtat, ajo ia fuste herë pas here në gji. Sa e vjetër ishte e gjitha kjo! I biri, tani, do të ishte tridhjetë vjeç! Atëherë hodhi sytë prapa; nuk pa asgjë në rrugë. U ndie i trishtuar si një shtëpi e zbrazur nga mobiljet; dhe, ndërsa kujtimet e ëmbla i përziheshin me mendimet e zeza në trurin e mjegulluar nga avujt e gostisë, për një çast i erdhi dëshira të shkonte një herë nga ana e kishës. Por, meqë pati frikë se ajo pamje do ta trishtonte edhe më shumë, u kthye drejt e në shtëpi.

Zoti dhe zonja Sharl mbërritën në Tost rreth orës gjashtë. Fqinjët dolën nëpër dritare për të parë gruan e re të mjekut të tyre.

Shërbyesja plakë doli, e përshëndeti, kërkoi ndjesë që darka s'ishte gati dhe i tha Zonjës që ndërkohë të njihej me shtëpinë.

[31] Kapela tradicionale e grave të krahinës Ko ishte e lartë, prej muslini a dantelle, me shirita të gjatë që vareshin pas, dhe shpesh me një pllakë ari a të praruar përpara.

Pjesa e parë — V

Fasada prej tulle ishte tamam në vijë me rrugën, ose më mirë me xhadenë. Pas derës ishin varur një mantel me jakë të vogël, një fre, një kasketë prej lëkure të zezë, dhe në një qoshe, përtokë, një palë dollakë ende të mbuluar me baltë të tharë. Djathtas ishte salla, domethënë dhoma ku hanin dhe ku rrinin. Një letër muri ngjyrë kanarine, e zbukuruar sipër me një kurorë lulesh të zbehta, dridhej e tëra mbi pëlhurën e tendosur keq; perde basme të bardhë, me anë gajtani të kuq, kryqëzoheshin përgjatë dritareve, dhe mbi parvazin e ngushtë të oxhakut shkëlqente një sahat me kokën e Hipokratit, mes dy shandanëve të veshur me argjend, nën kambana xhami vezake. Në anën tjetër të korridorit ishte kabineti i Sharlit, një dhomë e vogël rreth gjashtë hapa e gjerë, me një tryezë, tri karrige dhe një kolltuk zyre. Vëllimet e *Fjalorit të shkencave mjekësore*,[32] të paprera, por me kapakë të dëmtuar nga të gjitha shitjet e njëpasnjëshme nëpër të cilat kishin kaluar, mbushnin gati vetëm ato të gjashtë raftet e një bibliotekë prej druri pishe. Era e gjellëve që skuqeshin depërtonte nëpër mur gjatë vizitave, ashtu si nga kuzhina dëgjoheshin të sëmurët që kollitnin në kabinet dhe tregonin gjithë hallet e tyre. Më tej, me derë drejt e në oborr, ku ishte stalla, vinte një dhomë e madhe

[32] *Dictionnaire des sciences médicales* (1812–1822): enciklopedi mjekësore në gjashtëdhjetë vëllime. Librat e asaj kohe shiteshin me fletët e palosura e të paprera, dhe lexuesi i priste vetë me thikë faqe pas faqeje; vëllimet e Sharlit, pra, nuk i ka hapur kurrë njeri.

e rrënuar që kishte një furrë, dhe që tani shërbente për dru, për qilar, për depo, plot me hekurishte të vjetra, me fuçi bosh, me vegla bujqësore të nxjerra jashtë përdorimit, bashkë me plot gjëra të tjera të pluhurosura, që s'merrej dot me mend se për ç'hynin në punë.

Kopshti, më i gjatë se i gjerë, shtrihej mes dy muresh prej balte me kashtë, me kajsi të mbështetura pas tyre, deri te një gardh me ferra që e ndante nga arat. Në mes kishte një orë diellore prej rrase, mbi një piedestal të muruar; katër lehe me trëndafila të egër të dobët rrethonin simetrikisht katrorin më të dobishëm të perimeve serioze. Krejt në fund, nën pishat e vogla, një prift prej allçie lexonte librin e lutjeve.

Ema u ngjit nëpër dhoma. E para s'kishte mobilje; por e dyta, që ishte dhoma bashkëshortore, kishte një shtrat prej mogani në një kthinë me draperi të kuqe. Mbi komo zbukuronte një kuti me guaska; dhe mbi tryezën e shkrimit, pranë dritares, ishte në një brokë një buqetë me lule portokalli,[33] e lidhur me shirita sateni të bardhë. Ishte një buqetë nuseje, buqeta e tjetrës! Ema e pa. Sharli e vuri re, e mori dhe shkoi e la në papafingo, ndërsa Ema, ulur në një kolltuk (po i vendosnin plaçkat rreth e rrotull), mendonte për buqetën e saj të dasmës, që ishte mbështjellë në një kuti kartoni, dhe pyeste veten, duke ëndërruar, se ç'do ta bënin, po t'i ndodhte rastësisht të vdiste.

Ditët e para u mor duke menduar ndryshime në shtëpi. Ua hoqi kambanat e xhamit shandanëve, vuri të ngjitnin letër të re, të lyenin shkallët dhe të bënin stola në kopsht, rreth orës diellore; madje pyeti si mund të bëhej një pellg me shatërvan e me peshq. Më në fund i shoqi, duke ditur që i pëlqente të shëtiste me karrocë, gjeti një karrocë të lehtë të përdorur, e cila, me fenerë të rinj dhe me mbrojtëse balte prej lëkure të qepur, u bë gati si një

[33] Lulet e portokallit ishin lulet tradicionale të nuseve në Francë, simbol i pafajësisë. Buqeta që gjen Ema është ajo e dasmës së Sharlit me gruan e parë.

tilbur.[34]

Ai ishte, pra, i lumtur dhe pa asnjë hall në botë. Një drekë kokë më kokë, një shëtitje në mbrëmje përgjatë xhades, një lëvizje e dorës së saj mbi flokët e lëmuar, pamja e kapelës së saj prej kashte të varur në dorezën e një dritareje, dhe shumë gjëra të tjera ku Sharli s'e kishte menduar kurrë se mund të kishte kënaqësi, përbënin tani vazhdimësinë e lumturisë së tij. Në shtrat, në mëngjes, krah për krah mbi jastëk, shikonte dritën e diellit që kalonte nëpër pushin e faqeve të saj të çelura, të mbuluara përgjysmë nga anët me dhëmbëza të kësulës. Parë kaq nga afër, sytë e saj i dukeshin më të mëdhenj, sidomos kur ajo i hapte e i mbyllte qepallat disa herë rresht duke u zgjuar; të zinj në hije dhe blu të errët në dritë të plotë, kishin si shtresa ngjyrash njëra pas tjetrës, që, më të dendura në fund, çeleshin gradualisht drejt sipërfaqes së smaltit. Syri i tij humbiste në ato thellësi, dhe ai e shihte veten aty të vogël deri te supet, me shaminë që i mbulonte kokën dhe me jakën e këmishës gjysmë të hapur. Ngrihej. Ajo dilte në dritare ta shihte kur ikte; dhe rrinte e mbështetur në parvaz, mes dy vazove me barbarozë, e veshur me rrobën e mëngjesit, që i rrinte e lirshme përreth. Sharli, në rrugë, mbërthente mamuzet me këmbën mbi gurin anës derës; dhe ajo vazhdonte t'i fliste nga lart, duke këputur me gojë ndonjë grimë lule a gjetheje, që ia frynte poshtë, dhe që, duke fluturuar, duke qëndruar pezull, duke bërë gjysmërrathë në ajër si një zog, shkonte, para se të binte, e kapej në jelen e pakrehur të pelës së vjetër të bardhë, që rrinte pa lëvizur te dera. Sharli, mbi kalë, i dërgonte një puthje; ajo i përgjigjej me një shenjë, mbyllte dritaren, ai nisej. Dhe atëherë, nëpër xhadenë që shtrinte pa mbarim shiritin e saj të gjatë pluhuri, nëpër rrugicat e ulëta ku pemët përkuleshin si harqe, nëpër shtigjet ku gruri i arrinte deri në gjunjë, me diellin mbi supe dhe ajrin e mëngjesit në flegra, me zemrën plot nga

[34]Tilbur (*tilbury*): karrocë e lehtë e elegante me dy rrota, pa kapak, e modës angleze. Karroca e Sharlit, me pak arnime, mezi i afrohet.

lumturitë e natës, me mendjen të qetë, me mishin të kënaqur, ai ecte duke e ripërtypur lumturinë e tij, si ata që pas darke ndiejnë ende në gojë shijen e tartufëve që po tresin.

Deri tani, ç'kishte pasur të mirë në jetë? Mos ndoshta kohën e kolegjit, kur rrinte i mbyllur mes atyre mureve të larta, vetëm mes shokëve më të pasur ose më të fortë se ai në mësime, që i bënte të qeshnin me theksin e tij, që talleshin me rrobat e tij, dhe nënat e të cilëve vinin në dhomën e vizitave me ëmbëlsira të fshehura në mufat e gëzofit? Mos ndoshta më vonë, kur studionte mjekësi dhe s'e kishte kurrë qesen aq të plotë sa t'i paguante një valle ndonjë punëtoreje të vogël që do t'i bëhej e dashur? Pastaj kishte jetuar katërmbëdhjetë muaj me të venë, që i kishte këmbët në shtrat të ftohta si akull. Por tani e kishte për gjithë jetën këtë grua të bukur që e adhuronte. Bota, për të, nuk shkonte përtej rrethit të mëndafshtë të fundit të saj; dhe e qortonte veten që s'e donte sa duhej, i merrej malli ta shihte; kthehej me nxitim, ngjitej shkallëve me zemër që i rrihte. Ema, në dhomën e saj, po bënte tualetin; ai afrohej pa zhurmë, e puthte në shpinë, ajo lëshonte një britmë.

Nuk mund ta mbante veten pa i prekur vazhdimisht krehrin, unazat, shaminë; ndonjëherë i jepte në faqe puthje të mëdha me gjithë gojë, ose ishin puthje të vogla njëra pas tjetrës gjatë gjithë krahut të saj të zhveshur, nga majat e gishtave deri te supi; dhe ajo e shtynte, gjysmë duke buzëqeshur e gjysmë e mërzitur, siç bën me një fëmijë që të varet pas.

Para se të martohej, kishte kujtuar se dashuronte; por, meqë lumturia që duhej të vinte nga ajo dashuri nuk kishte ardhur, duhej të ishte gabuar, mendonte. Dhe Ema përpiqej të kuptonte se ç'donin të thoshin saktësisht në jetë fjalët lumturi, pasion dhe dehje, që i ishin dukur aq të bukura në libra.

Pjesa e parë — VI

Kishte lexuar *Pol dhe Virxhinia*[35] dhe kishte ëndërruar shtëpizën prej bambuje, shërbëtorin zezak Domingo, qenin Besnik, por mbi të gjitha miqësinë e ëmbël të ndonjë vëllai të vogël e të mirë, që shkon e të këput fruta të kuqe në pemë të mëdha, më të larta se kambanoret, ose që vrapon zbathur mbi rërë dhe të sjell një fole zogu.

Kur mbushi trembëdhjetë vjeç, i ati e çoi vetë në qytet, për ta vënë në manastir. Zbritën në një han të lagjes Shën-Zhervé, ku në darkë u shtruan pjata të pikturuara që paraqitnin historinë e zonjushës de La Vallière.[36] Shpjegimet nën figura, të prera aty-këtu nga gërvishtjet e thikave, lavdëronin të gjitha fenë, ndjeshmëritë e zemrës dhe madhështitë e Oborrit.

Larg së mërzituri në manastir kohët e para, asaj i pëlqeu shoqëria e motrave të mira, që, për ta argëtuar, e çonin në kishëz, ku hyje nga mensa nëpër një korridor të gjatë. Në pushime luante shumë pak, e kuptonte mirë katekizmin, dhe ishte gjithmonë ajo që i përgjigjej zotit kapelan në pyetjet e vështira. Duke jetuar kështu pa dalë kurrë nga atmosfera e vakët e klasave dhe mes

[35] *Pol dhe Virxhinia* (*Paul et Virginie*, 1788), roman i Bernardin de Saint-Pierre: dashuria e pafajshme e dy fëmijëve që rriten bashkë në ishullin Mauricius, mes një natyre tropikale, dhe që mbaron me vdekjen e Virxhinisë në një mbytje anijeje. Ishte nga librat më të lexuar prej vajzave të kohës.

[36] Louise de La Vallière (1644–1710), e dashura e Luigjit XIV, që më vonë u bë murgeshë karmelitane. Jeta e saj ishte kthyer në një histori moralizuese për pendimin, që pikturohej edhe nëpër pjata.

atyre grave me lëkurë të bardhë, që mbanin rruzare me kryqe bronzi, u përgjum ëmbëlsisht në plogështinë mistike që del nga aromat e altarit, nga freskia e enëve të ujit të bekuar dhe nga rrezatimi i qirinjve. Në vend që të ndiqte meshën, shikonte në librin e saj figurat e shenjta me anë të kaltra, dhe i donte delen e sëmurë, Zemrën e Shenjtë të shpuar nga shigjeta të mprehta, ose Jezusin e shkretë që rrëzohet duke ecur nën kryqin e tij. Provoi, për ta munduar trupin, të rrinte një ditë të tërë pa ngrënë. Kërkonte në mendje ndonjë kusht që t'i lidhte vetes para Zotit.

Kur shkonte në rrëfim, sajonte mëkate të vogla që të rrinte aty më gjatë, në gjunjë, në hije, me duart të bashkuara, me fytyrën pas grilës, nën pëshpëritjen e priftit. Krahasimet me të fejuarin, me bashkëshortin, me dashnorin qiellor dhe me martesën e përjetshme, që përsëriten nëpër predikime, i ngjallnin në fund të shpirtit ëmbëlsi të papritura.

Në mbrëmje, para lutjes, në sallën e studimit bëhej një lexim fetar. Gjatë javës ishte ndonjë përmbledhje e Historisë së Shenjtë ose *Konferencat* e abatit Frayssinous, dhe të dielën, për t'u çlodhur, pjesë nga *Gjeniu i krishterimit*.[37] Sa e dëgjoi ajo, herët e para, vajtimin kumbues të melankolive romantike, që përsëritej në të gjitha jehonat e tokës dhe të përjetësisë! Po ta kishte kaluar fëmijërinë në prapadyqanin e ndonjë lagjeje tregtare, ndoshta do t'u ishte hapur atëherë vërshimeve lirike të natyrës, që zakonisht na vijnë vetëm nëpërmjet përkthimit të shkrimtarëve. Por ajo e njihte tepër mirë fshatin; e dinte blegërimën e kopeve, bulmetin, parmendat. E mësuar me pamjet e qeta, kthehej, përkundrazi, nga të trazuarat. Detin e donte vetëm për stuhitë e tij, dhe gjelbërimin vetëm kur mbinte i rrallë mes rrënojave. Duhej të nxirrte nga gjërat njëfarë fitimi vetjak; dhe hidhte poshtë si të padobishme gjithçka që s'i shërbente konsumimit të

[37] Abati Denis Frayssinous (1765–1841) mbajti në Paris konferenca të njohura në mbrojtje të fesë. *Gjeniu i krishterimit* (1802) i Chateaubriand-it e lavdëronte fenë për bukurinë dhe poezinë e saj, dhe me faqet e tij melankolike ushqeu gjithë brezin romantik.

menjëhershëm të zemrës, — sepse ishte nga natyra më shumë sentimentale se artiste, dhe kërkonte emocione, jo peizazhe.

Në manastir vinte një vajzë plakë, çdo muaj për tetë ditë, që punonte në rrobaqepësi. E mbrojtur nga kryepeshkopata, sepse vinte nga një familje e vjetër fisnikësh të rrënuar në kohën e Revolucionit, hante në mensë në tryezën e motrave dhe pas ngrënies bënte me to pak muhabet, para se të ngjitej sërish te puna. Shpesh konviktoret iknin fshehurazi nga studimi për të shkuar ta shihnin. Ajo dinte përmendsh këngë dashurie të shekullit të kaluar, që i këndonte me zë të ulët, ndërsa shtynte gjilpërën. Tregonte histori, të sillte lajme, të bënte porositë në qytet dhe u jepte hua fshehurazi më të rriturave ndonjë roman që e kishte gjithmonë në xhepat e përparëses, dhe nga i cili vetë zonjusha e mirë gëlltiste kapituj të gjatë në pushimet e punës. S'ishin veçse dashuri, dashnorë, dashnore, zonja të përndjekura që u binte të fikët në kioska të vetmuara, karrocierë postash të vrarë në çdo stacion, kuaj të ngordhur nga vrapi në çdo faqe, pyje të errët, trazime zemre, betime, dënesa, lot e puthje, varka në dritën e hënës, bilbila nëpër korije, zotërinj trima si luanë, të butë si qengja, të virtytshëm si s'ka njeri, gjithmonë të veshur mirë, që qajnë si kroje. Gjashtë muaj rresht, në pesëmbëdhjetë vjeç, Ema i lyente duart me pluhurin e atyre librave të vjetër të sallave të leximit.[38] Më vonë, me Walter Scott-in, u dashurua pas gjërave historike, ëndërroi sënduqe, salla rojesh dhe trubadurë. Do të kishte dashur të jetonte në ndonjë kështjellë të vjetër, si ato zonjat me korse të gjatë që, nën harqet trefletëshe të dritareve gotike, i kalonin ditët me bërryl mbi gur e me mjekër në pëllëmbë, duke parë të vinte nga thellësia e fushës një kalorës me pendë të bardhë që galopon mbi një kalë të zi. Në atë kohë kishte një kult për Maria Stuartin dhe një adhurim të zjarrtë për

[38]Sallat e leximit (*cabinets de lecture*): dyqane ku me një pagesë të vogël merreshin libra hua, sidomos romane. Romanet që qarkullonin aty kalonin nëpër shumë duar dhe ishin zakonisht të vjetër e të pluhurosur.

gratë e shquara ose fatkeqe. Zhan d'Arka, Eloiza, Agnès Sorel, Ferronnière-ja e bukur dhe Clémence Isaure[39] shquheshin për të si kometa mbi pafundësinë e errët të historisë, ku dilnin ende në pah aty-këtu, por më të humbur në hije dhe pa asnjë lidhje mes tyre, Shën Luigji me lisin e tij, Bayard-i në çastin e vdekjes, ca mizori të Luigjit XI, pak nga Nata e Shën Bartolomeut, pupla e Bearnasit,[40] dhe gjithmonë kujtimi i pjatave të pikturuara ku lavdërohej Luigji XIV.

Në orën e muzikës, në romancat që këndonte, s'bëhej fjalë veçse për engjëllushë me krahë të artë, për madona, për laguna, për gondolierë, kompozime të qeta që i linin të shihte, përmes budallallëkut të stilit dhe pamaturisë së notave, fantazmagorinë joshëse të realiteteve sentimentale. Disa nga shoqet sillnin në manastir *keepsake*-t[41] që kishin marrë dhuratë për Vitin e Ri. Duhej t'i fshihnin, ishte punë e madhe; i lexonin në fjetore. Duke prekur me kujdes lidhjet e tyre të bukura prej sateni, Ema ngulte vështrimin e mahnitur te emrat e autorëve të panjohur, që më së shumti kishin nënshkruar në fund të pjesëve të tyre si kontë ose vikontë.

Dridhej e tëra kur ngrinte me frymë letrën e hollë mëndafshi mbi gravura, që ngrihej gjysmë e palosur dhe binte sërish butësisht mbi faqe. Aty ishte, pas parmakut të një ballkoni, një djalë i

[39] Eloiza (shek. XII), e dashura e filozofit Abelard, më vonë murgeshë; Agnès Sorel (shek. XV), e dashura e mbretit Sharl VII; *la belle Ferronnière*, sipas gojëdhënës e dashura e Fransuait I; Clémence Isaure, zonjë gjysmë legjendare e Tuluzës, që thuhet se themeloi aty garat poetike të *Lojërave të Luleve*.

[40] Shën Luigji (mbreti Luigji IX) jepte drejtësi nën një lis në Vensen; kalorësi Bayard vdiq në betejë më 1524, i nderuar si „kalorësi pa frikë e pa njollë"; Luigji XI ishte i famshëm për mizoritë ndaj kundërshtarëve; natën e Shën Bartolomeut (1572) u masakruan në Paris mijëra protestantë; „Bearnasi" është mbreti Henriku IV, që në betejë u thoshte ushtarëve të ndiqnin puplën e bardhë të kapelës së tij.

[41] *Keepsake* (angl. „kujtim"): albume dhuratash sipas modës angleze, me poezi, tregime të shkurtra dhe gravura të holla, të lidhura bukur, që u dhuroheshin vajzave për Vitin e Ri.

ri me mantel të shkurtër, që shtrëngonte në krahë një vajzë të re me fustan të bardhë, me një qeskë lëmoshe në brez; ose portretet pa emër të zonjave angleze me kaçurrela bjonde, që, nën kapelën e rrumbullakët prej kashte, të shikojnë me sytë e tyre të mëdhenj e të kthjellët. Shihje disa të shtrira në karroca, që rrëshqisnin mes parqeve, ku një zagar kërcente para kuajve që i ngisnin me trok dy karrocierë të vegjël me pantallona të bardha. Të tjera, duke ëndërruar mbi divane pranë një letre të hapur, sodisnin hënën nga dritarja gjysmë e hapur, gjysmë e mbuluar nga një perde e zezë. Të pafajshmet, me një lot në faqe, puthnin me sqep një turtull nëpër hekurat e një kafazi gotik, ose, duke buzëqeshur me kokën mbi sup, i shkulnin petalet një margarite me gishtat e tyre me majë, të kthyer përpjetë si këpucët mesjetare me majë të gjatë. Dhe ishit edhe ju aty, sulltanë me çibukë të gjatë, të shtrirë të dehur nën kupola gjelbërimi, në krahët e valltareve hindu, gjaurë, shpata turke, kësula greke, dhe sidomos ju, peizazhe të zbehta të vendeve ditirambike, që shpesh na tregoni njëkohësisht palma, bredha, tigra djathtas, një luan majtas, minare tatare në horizont, në plan të parë rrënoja romake, pastaj deve të ulura në gjunjë; — gjithçka e kornizuar nga një pyll i virgjër i pastruar mirë, me një rreze të madhe dielli pingule që dridhet në ujë, ku dallohen si gërvishtje të bardha, mbi një sfond çeliku gri, larg e larg njëri-tjetrit, mjellma që notojnë.

Dhe abazhuri i llambës me vaj, i varur në mur mbi kokën e Emës, ndriçonte gjithë këto tablo të botës, që i kalonin përpara njëra pas tjetrës, në heshtjen e fjetores dhe në zhurmën e largët të ndonjë karroce me qira të vonuar që rrotullohej ende nëpër bulevarde.

Kur i vdiq e ëma, qau shumë ditët e para. Porositi një tablo mortore me flokët e së ndjerës, dhe, në një letër që dërgoi në Berto, plot me mendime të trishta për jetën, kërkonte që më vonë ta varrosnin në të njëjtin varr. Plaku i mirë kujtoi se ishte e sëmurë dhe erdhi ta shihte. Ema u kënaq përbrenda që e ndiente

veten të kishte arritur, që në goditjen e parë, atë ideal të rrallë të ekzistencave të zbehta, ku s'arrijnë kurrë zemrat e rëndomta. La veten, pra, të rrëshqiste nëpër dredhat e Lamartine-it,[42] dëgjoi harpat mbi liqene, të gjitha këngët e mjellmave që vdesin, të gjitha rëniet e gjetheve, virgjëreshat e pastra që ngjiten në qiell, dhe zërin e të Përjetshmit që ligjëron nëpër lugina. U mërzit, s'deshi ta pranonte, vazhdoi nga zakoni, pastaj nga kotësia, dhe më në fund u habit kur e ndjeu veten të qetësuar, pa më shumë trishtim në zemër se rrudha në ballë.

Murgeshat e mira, që aq shumë kishin besuar në thirrjen e saj, e vunë re me habi të madhe që zonjusha Ruo dukej sikur po u rrëshqiste nga duart. I kishin dhënë, në të vërtetë, aq shumë shërbesa, tërheqje shpirtërore, novena[43] e predikime, ia kishin predikuar aq mirë nderimin që u detyrohet shenjtorëve dhe martirëve, dhe i kishin dhënë aq shumë këshilla të mira për ndrojën e trupit dhe shpëtimin e shpirtit, saqë ajo bëri si kuajt që i tërheqin tepër fort nga freri: u ndal në vend dhe gojza i doli nga dhëmbët. Kjo mendje, praktike edhe në mes të entuziazmave të saj, që e kishte dashur kishën për lulet, muzikën për fjalët e romancave dhe letërsinë për ngacmimet e pasionit, ngrihej kundër mistereve të besimit, ashtu siç acarohej edhe më shumë kundër disiplinës, që ishte diçka e huaj për natyrën e saj. Kur i ati e tërhoqi nga konvikti, askush s'u ndie keq që po ikte. Igumenia gjykonte madje se kohët e fundit ajo ishte bërë pak e pandershme ndaj bashkësisë.

Ema, e kthyer në shtëpi, në fillim e shijoi të urdhëronte shërbëtorët, pastaj e neveriti fshatin dhe e mori malli për manastirin. Kur Sharli erdhi për herë të parë në Berto, ajo e quante

[42] Alphonse de Lamartine (1790–1869), poeti romantik i *Meditimeve poetike* (1820), plot liqene, vjeshta, melankoli dhe devotshmëri.

[43] Novena: lutje e veçantë që bëhet nëntë ditë rresht për një qëllim të caktuar.

veten shumë të zhgënjyer, pa pasur më asgjë për të mësuar, pa pasur më asgjë për të ndier.

Por ankthi i një gjendjeje të re, ose ndoshta ngacmimi që i shkaktonte prania e atij burri, kishte mjaftuar që ajo të besonte se kishte më në fund atë pasion të mrekullueshëm që deri atëherë kishte qëndruar si një zog i madh me pendë rozë, pezull në shkëlqimin e qiejve poetikë; — dhe tani s'mund ta përfytyronte që kjo qetësi ku jetonte të ishte lumturia që kishte ëndërruar.

Pjesa e parë — VII

Ndonjëherë mendonte se, megjithatë, këto ishin ditët më të bukura të jetës së saj, muaji i mjaltit, siç i thoshin. Për ta shijuar ëmbëlsinë e tij, do të duhej, pa dyshim, të shkonin në ato vende me emra kumbues, ku ditët pas dasme kanë përtaci më të ëmbla! Në karroca poste, nën perde mëndafshi blu, ngjitesh me hap të ngadaltë rrugëve të pjerrëta, duke dëgjuar këngën e karrocierit, që jehon në mal bashkë me zilet e dhive dhe me zhurmën e mbytur të ujëvarës. Kur perëndon dielli, thith buzë gjireve aromën e limonëve; pastaj, në mbrëmje, në tarracat e vilave, vetëm e me gishtat të ngatërruar, shikon yjet e bën plane. I dukej se disa vende mbi tokë duhej ta prodhonin lumturinë, si një bimë që i përket vetëm atij dheu dhe që gjetiu rritet keq. Pse s'mund të mbështetej në ballkonin e ndonjë shtëpie zvicerane mes maleve, ose ta mbyllte trishtimin në ndonjë vilë skoceze, me një burrë të veshur me frak kadifeje të zezë me pola të gjata, që mban çizme të buta, kapelë me majë dhe mansheta dantelle!

Ndoshta do të kishte dashur t'ia rrëfente dikujt të gjitha këto. Por si të flasësh për një shqetësim të pakapshëm, që ndërron pamje si retë, që vërtitet si era? I mungonin, pra, fjalët, rasti, guximi.

Megjithatë, po ta kishte dashur Sharli, po ta kishte nuhatur, po t'i kishte dalë vështrimi i tij, qoftë edhe një herë të vetme, përballë mendimit të saj, i dukej se nga zemra do t'i ishte shkëputur befas një bollëk, si bie prodhimi i një peme të mbështetur

pas murit kur i vë dorën. Por, sa më shumë ngushtohej afërsia e jetës së tyre, aq më shumë bëhej përbrenda një shkëputje që e zgjidhte prej tij.

Biseda e Sharlit ishte e sheshtë si trotuari i një rruge, dhe mendimet e të gjithëve parakalonin nëpër të me veshjen e tyre të përditshme, pa ngjallur emocion, të qeshur a ëndërrim. Kur banonte në Ruan, thoshte, s'e kishte pasur kurrë kureshtjen të shkonte në teatër për të parë aktorët e Parisit. Nuk dinte as të notonte, as të bënte skermë, as të shtinte me pistoletë, dhe një ditë nuk ishte në gjendje t'i shpjegonte një term kalorësie që ajo kishte hasur në një roman.

Një burrë, përkundrazi, a nuk duhej t'i dinte të gjitha, të shkëlqente në punë të ndryshme, të të fuste në energjitë e pasionit, në hollësitë e jetës, në të gjitha misteret? Por ky këtu s'mësonte asgjë, s'dinte asgjë, s'dëshironte asgjë. E besonte të lumtur; dhe ajo ia kishte inatin për këtë qetësi kaq të ngulitur, për këtë rëndesë të paqtë, për vetë lumturinë që i jepte ajo.

Ndonjëherë vizatonte; dhe për Sharlin ishte një kënaqësi e madhe të rrinte aty, më këmbë, duke e parë të përkulur mbi dosjen e vizatimeve, duke mbledhur sytë për ta parë më mirë punën, ose duke rrumbullakuar mbi gishtin e madh topthat e brumit të bukës. Sa për pianon, sa më shpejt vraponin gishtat mbi të, aq më shumë mrekullohej ai. Ajo u binte tasteve me siguri dhe e përshkonte tastierën nga lart poshtë pa u ndalur. E tundur kështu prej saj, vegla e vjetër, me tela që gërvishtnin, dëgjohej deri në fund të fshatit po të ishte dritarja hapur, dhe shpesh nëpunësi i përmbaruesit, që kalonte nëpër xhade kokëzbuluar e me pantofla, ndalej ta dëgjonte, me letrën në dorë.

Nga ana tjetër, Ema dinte ta mbante shtëpinë. U dërgonte të sëmurëve llogarinë e vizitave me letra të shkruara bukur, që nuk vinin erë faturë. Kur kishin të dielave ndonjë fqinj për darkë, ajo gjente mënyrë të shtronte ndonjë gjellë të hijshme, dinte t'i vendoste mbi gjethe hardhie piramidat e kumbullave, i shërbente

kavanozat e reçelit të përmbysur në pjatë, madje fliste të blinte gota për shpëlarjen e gojës pas ëmbëlsirës.[44] Nga të gjitha këto i vinte Bovarit shumë nderim.

Sharli përfundoi duke e çmuar veten më shumë, ngaqë kishte një grua të tillë. Tregonte me krenari në sallë dy skica të vogla të saj me laps plumbi, që i kishte futur në korniza shumë të gjera e i kishte varur pas letrës së murit me kordonë të gjatë të gjelbër. Kur dilte nga mesha, e shihje te dera me ca pantofla të bukura të qëndisura.

Kthehej vonë, në orën dhjetë, ndonjëherë në mesnatë. Atëherë kërkonte të hante, dhe, meqë shërbyesja kishte rënë të flinte, i shërbente Ema. Hiqte redingotën që të hante më rehat. Tregonte njërin pas tjetrit të gjithë njerëzit që kishte takuar, fshatrat ku kishte qenë, recetat që kishte shkruar, dhe, i kënaqur me veten, hante mbetjet e mishit me qepë, qëronte djathin, kafshonte një mollë, zbrazte brokën, pastaj shkonte e shtrihej në shtrat, binte në kurriz dhe gërhiste.

Meqë për një kohë të gjatë ishte mësuar me skufjen e pambuktë, shamia e natës nuk i rrinte në veshë; ndaj flokët, në mëngjes, i binin rrëmujshëm mbi fytyrë, të zbardhur nga pupla e jastëkut, kordonët e të cilit zgjidheshin natën. Mbante gjithmonë çizme të rënda, që mbi qafën e këmbës kishin dy rrudha të trasha të pjerrëta drejt kyçeve, ndërsa pjesa tjetër e lëkurës vazhdonte drejt, e tendosur si nga një kallëp druri. Thoshte se për fshatin ishin mjaft të mira.

E ëma e miratonte për këtë kursim; sepse vinte ta shihte si dikur, kur në shtëpinë e saj kishte shpërthyer ndonjë stuhi pak më e fortë; e megjithatë zonja Bovari nënë dukej e paragjykuar ndaj nuses. I dukej se kishte një stil tepër të lartë për gjendjen e tyre; drutë, sheqeri e qirinjtë shkonin si në ndonjë shtëpi të madhe,

[44]Gota të vogla me ujë të vakët, me të cilat të ftuarit shpëlanin gojën në tryezë pas ëmbëlsirës: zakon i shoqërisë së lartë të Parisit, krejt i panjohur në shtëpitë e mjekëve të fshatit.

dhe sasia e prushit që digjej në kuzhinë do të mjaftonte për njëzet e pesë gjella! Ajo ia rregullonte rrobat në dollap dhe e mësonte ta mbikëqyrte kasapin kur sillte mishin. Ema i pranonte këto mësime; zonja Bovari i shpërndante pa kursim; dhe fjalët *bija ime* e *nëna ime* shkëmbeheshin gjithë ditën, të shoqëruara nga një dridhje e lehtë e buzëve, ndërsa secila hidhte fjalë të ëmbla me një zë që i dridhej nga inati.

Në kohën e zonjës Dybyk, plaka e ndiente veten ende të parapëlqyerën; por tani dashuria e Sharlit për Emën i dukej si një braktisje e dashurisë së saj, si një pushtim i asaj që i përkiste; dhe e shikonte lumturinë e të birit me një heshtje të trishtë, si dikush i rrënuar që sheh nga xhamat njerëz të ulur në tryezë në shtëpinë e tij të dikurshme. I kujtonte, gjoja si kujtime, mundimet dhe sakrificat e saj, dhe, duke i krahasuar me shkujdesjet e Emës, përfundonte se nuk ishte e arsyeshme ta adhuronte në një mënyrë kaq të përjashtueshme.

Sharli s'dinte ç'të përgjigjej; e nderonte nënën dhe e donte pafundësisht gruan; gjykimin e njërës e quante të pagabueshëm, e megjithatë tjetrën e gjente të patëmetë. Kur zonja Bovari ikte, ai provonte të hidhte me drojë, me po ato fjalë, një a dy nga vërejtjet më të padëmshme që i kishte dëgjuar nënës; Ema, duke i treguar me një fjalë se gabohej, e dërgonte te të sëmurët e tij.

Ndërkaq, sipas disa teorive që i quante të mira, deshi t'i jepte vetes dashuri. Nën dritën e hënës, në kopsht, i recitonte gjithçka dinte përmendsh nga vargjet e zjarrta dhe i këndonte duke psherëtirë adagio melankolike; por pastaj e gjente veten po aq të qetë sa më parë, dhe Sharli s'dukej as më i dashuruar, as më i prekur.

Kur i ra kështu pak me strall zemrës pa nxjerrë asnjë shkëndijë, e paaftë, nga ana tjetër, të kuptonte atë që nuk e provonte, ashtu siç ishte e paaftë të besonte gjithçka që nuk shfaqej në format e zakonshme, e bindi veten pa mundim se pasioni i Sharlit s'kishte më asgjë të tepruar. Përkëdheljet e tij ishin bërë të rregullta; e puthte në disa orë të caktuara. Ishte një zakon mes

të tjerëve, si një ëmbëlsirë e parashikuar që përpara, pas monotonisë së darkës.

Një roje gjahu, që Zotëria e kishte shëruar nga një pezmatim mushkërish, i kishte dhuruar Zonjës një zagare të vogël italiane; ajo e merrte me vete kur dilte shëtitje, se ndonjëherë dilte, për të qenë pak vetëm dhe për të mos pasur më para syve kopshtin e përjetshëm me rrugën e pluhurosur.

Shkonte deri te ahishtja e Banvilit, pranë kioskut të braktisur që formon qoshen e murit, nga ana e arave. Në hendekun rrethues, mes barit, ka kallama të gjatë me gjethe që të presin.

Fillonte duke vështruar rreth e rrotull, për të parë nëse kishte ndryshuar gjë nga herën e fundit që kishte ardhur. Gjente në po ato vende gishtëzat dhe shebojat e egra, tufat e hithrave rreth gurëve të mëdhenj dhe njollat e likenëve përgjatë tri dritareve, kanatat gjithmonë të mbyllura të të cilave po shkërmoqeshin nga kalbësira mbi shufrat e ndryshkura të hekurta. Mendimi i saj, në fillim pa qëllim, endej kuturu, si zagarja e saj, që bënte rrathë nëpër fushë, i lehte fluturave të verdha, ndiqte minjtë e fushës ose kafshonte lulëkuqet buzë ndonjë are me grurë. Pastaj idetë pak nga pak i ngulitej, dhe, e ulur mbi bar, që e gërmonte me të prekura të vogla me majën e çadrës, Ema i përsëriste vetes:

— Pse, o Zot, u martova?

Pyeste veten nëse s'do të kishte qenë e mundur, me ndonjë tjetër lojë të rastit, të takonte një burrë tjetër; dhe përpiqej të përfytyronte se si do të kishin qenë ato ngjarje që s'kishin ndodhur, ajo jetë ndryshe, ai burrë që nuk e njihte. Jo të gjithë, në fakt, i ngjanin këtij. Do të mund të ishte i bukur, mendjehollë, fisnik, tërheqës, siç ishin pa dyshim ata me të cilët ishin martuar shoqet e saj të dikurshme të manastirit. Ç'bënin vallë tani ato? Në qytet, me zhurmën e rrugëve, me gumëzhimën e teatrove dhe me dritat e ballove, kishin jetë ku zemra zgjerohet, ku shqisat çelin. Por jeta e saj ishte e ftohtë si një papafingo me dritaren nga veriu, dhe mërzia, merimangë e heshtur, endte rrjetën e saj në

hije, në të gjitha qoshet e zemrës. Kujtonte ditët e shpërndarjes së çmimeve, kur ngjitej në skenë të merrte kurorat e saj të vogla. Me flokët gërsheta, me fustanin e bardhë dhe me këpucët e hapura prej pëlhure, kishte një pamje të këndshme, dhe zotërinjtë, kur ajo kthehej në vend, përkuleshin t'i bënin komplimente; oborri ishte plot me karroca, i thoshin lamtumirë nga dritaret e tyre, mësuesi i muzikës kalonte duke përshëndetur, me kutinë e violinës. Sa larg ishte e gjitha kjo! sa larg!

Thërriste Xhalin,[45] e merrte mes gjunjëve, i kalonte gishtat mbi kokën e gjatë e të hollë dhe i thoshte:

— Hajde, puthe zonjën, ti që s'ke halle.

Pastaj, duke parë pamjen melankolike të kafshës së hollë që hapte gojën ngadalë, prekej, dhe, duke e krahasuar me veten, i fliste me zë të lartë, si dikujt të pikëlluar që e ngushëllon.

Ndonjëherë vinin shkulme ere, flladet e detit, që, duke u rrokullisur me një të hedhur mbi gjithë rrafshnaltën e krahinës Ko, sillnin deri thellë nëpër fusha një freski të kripur. Xunkthat fishkëllenin pranë tokës dhe gjethet e aheve fëshfërinin në një drithërimë të shpejtë, ndërsa majat, duke u lëkundur pa pushim, vazhdonin murmuritjen e tyre të madhe. Ema e shtrëngonte shallin rreth supeve dhe ngrihej.

Në rrugicën me pemë, një dritë e gjelbër e kthyer poshtë nga gjethnaja ndriçonte myshkun e shkurtër, që kërciste lehtë nën këmbët e saj. Dielli perëndonte; qielli ishte i kuq mes degëve, dhe trungjet e njëjta të pemëve të mbjella në vijë të drejtë dukeshin si një kolonadë e murme që dallohej mbi një sfond të artë; e zinte një frikë, thërriste Xhalin, kthehej me nxitim në Tost nëpër xhade, binte e rraskapitur në një kolltuk dhe gjithë mbrëmjen nuk fliste.

Por, nga fundi i shtatorit, diçka e jashtëzakonshme i ra në jetë: e ftuan në Vobiesar, te markezi d'Andervilie.

[45] Xhali (*Djali*) është emri i dhisë së vogël të Esmeraldës te romani *Katedralja e Parisit* (1831) i Victor Hugo-s. Edhe emri i qenit vjen nga leximet e Emës.

Sekretar shteti në kohën e Restaurimit,[46] Markezi, duke kërkuar të kthehej në jetën politike, e përgatiste që prej kohësh kandidaturën e tij për Dhomën e Deputetëve. Në dimër shpërndante shumë barrë me dru për të varfrit dhe në Këshillin e departamentit kërkonte gjithmonë me zjarr rrugë për rrethin e tij. Në kohën e vapës së madhe i kishte dalë një abscess në gojë, dhe Sharli ia kishte lehtësuar si me mrekulli, duke i dhënë në kohën e duhur një të prerë me neshter. Njeriu i punëve, i dërguar në Tost për të paguar operacionin, tregoi në mbrëmje se kishte parë në kopshtin e vogël të mjekut ca qershi të mrekullueshme. Meqë në Vobiesar qershitë rriteshin keq, zoti Markez i kërkoi Bovarit disa kalema, e pa për detyrë ta falënderonte vetë, e vuri re Emën dhe i pëlqeu që kishte trup të hijshëm dhe s'përshëndeste si fshatare; aq sa në kështjellë nuk menduan se po i kalonin kufijtë e përulësisë, as nga ana tjetër se po bënin ndonjë gabim, duke ftuar çiftin e ri.

Një të mërkurë, në orën tre, zoti dhe zonja Bovari, të hipur në karrocën e tyre të lehtë, u nisën për në Vobiesar, me një baule të madhe të lidhur pas dhe me një kuti kapelash të vënë përpara, mbi mbulesën e këmbëve. Sharli kishte, për më tepër, një kuti kartoni mes këmbëve.

Mbërritën kur po binte nata, ndërsa po ndiznin fenerët në park, për të ndriçuar karrocat.

[46] Restaurimi: periudha 1814–1830, kur pas rënies së Napoleonit u kthye në fron dinastia e Burbonëve. Markezi kishte qenë, pra, njeri i regjimit të vjetër, dhe pas revolucionit të vitit 1830 kërkon të kthehet në politikë.

Pjesa e parë — VIII

Kështjella, një ndërtesë e re në stilin italian, me dy krahë që dilnin përpara dhe me tri shkallë hyrjeje, shtrihej në fund të një lëndine të pafund ku kullotnin disa lopë, mes tufash pemësh të mëdha të rralla, ndërsa lehe me shkurre, rododendronë, jasemina dhe shkurre me lule si topa bore, ngrinin tufat e tyre të gjelbra e të pabarabarta përgjatë vijës së lakuar të rrugës me rërë. Një lumë kalonte nën një urë; nëpër mjegull dalloheshin ndërtesa me çati kashte, të shpërndara në livadh, që e rrethonin me pjerrësi të butë dy kodra të mbuluara me pyll, dhe prapa, mes pemëve, qëndronin në dy rreshta paralelë hangarët e karrocave dhe stallat, mbetje të ruajtura të kështjellës së vjetër të rrënuar.

Karroca e Sharlit u ndal para shkallës së mesit; dolën shërbëtorë; Markezi u afrua dhe, duke i dhënë krahun gruas së mjekut, e futi në holl.

Holli ishte shtruar me pllaka mermeri dhe ishte shumë i lartë, dhe zhurma e hapave, bashkë me atë të zërave, jehonte si në kishë. Përballë ngjitej një shkallë e drejtë, dhe majtas një galeri me pamje nga kopshti të çonte në sallën e bilardos, ku që nga dera dëgjoje topat e fildishtë që përplaseshin. Kur e kaloi për të shkuar në sallon, Ema pa rreth tryezës së lojës burra me fytyrë serioze, me mjekrën mbështetur mbi kravata të larta, të gjithë me dekorata, që buzëqeshnin në heshtje ndërsa shtynin stekën. Mbi veshjen e errët prej druri të mureve, korniza të mëdha të praruara kishin në fund emra të shkruar me shkronja

të zeza. Ajo lexoi: „Zhan-Antuan d'Andervilie d'Iverbonvil, kont i Vobiesarit dhe baron i La Frenesë, rënë në betejën e Kutrasë, më 20 tetor 1587.“ Dhe mbi një tjetër: „Zhan-Antuan-Anri-Gi d'Andervilie i Vobiesarit, admiral i Francës dhe kalorës i Urdhrit të Shën Mëhillit, plagosur në luftimin e La Ug-Shën-Vasë, më 29 maj 1692, vdekur në Vobiesar më 23 janar 1693.“[47] Pastaj mezi i dalloje të tjerët, sepse drita e llambave, e kthyer poshtë mbi çohun e gjelbër të bilardos, linte një hije që luhatej nëpër dhomë. Duke i nxirë pikturat e vendosura horizontalisht, ajo thyhej mbi to në tehe të holla, sipas plasaritjeve të llakut; dhe nga gjithë ata katrorë të mëdhenj të zinj me korniza ari dilte, aty-këtu, ndonjë pjesë më e çelët e pikturës, një ballë i zbehtë, dy sy që të shikonin, paruke që shpalosnin kaçurrelat mbi supin e pudrosur të rrobave të kuqe, ose toka e një llastiku çorapesh në majë të një pulpe të mbushur.

Markezi hapi derën e sallonit; njëra nga zonjat u ngrit (vetë Markeza), i doli përpara Emës dhe e uli pranë vetes në një kanape të vogël, ku nisi t'i fliste miqësisht, sikur ta njihte prej kohësh. Ishte një grua rreth të dyzetave, me supe të bukura, me hundë të kërrusur, me zë të zvarritur, dhe atë mbrëmje mbante mbi flokët ngjyrë gështenjë një shami të thjeshtë dantelle, që i binte pas si trekëndësh. Pranë saj rrinte një vajzë e re bjonde, në një karrige me mbështetëse të lartë; dhe zotërinj me një lule të vogël në vrimën e kopsës së frakut bisedonin me zonjat rreth e rrotull oxhakut.

Në orën shtatë u shtrua darka. Burrat, që ishin më shumë, u ulën në tryezën e parë, në holl, dhe zonjat në të dytën, në dhomën e ngrënies, bashkë me Markezin dhe Markezën.

---

[47] Te Kutra (1587), në luftërat e fesë, Henriku i Navarrës, mbreti i ardhshëm Henriku IV, mundi ushtrinë katolike të mbretit. Te La Ug-Shën-Vas (*La Hougue-Saint-Vaast*, 1692), në bregun e Normandisë, flota angleze dhe holandeze dogji shumicën e anijeve franceze. Paraardhësit e markezit janë, pra, të shpikur, por betejat janë të vërteta.

Ema, kur hyri, e ndjeu veten të mbështjellë nga një ajër i ngrohtë, përzierje e aromës së luleve dhe të pëlhurave të bukura, e avullit të mishrave dhe e erës së tartufëve. Qirinjtë e shandanëve zgjasnin flakët mbi kambanat e argjendta; kristalet me faqe, të mbuluara me një avull të turbullt, i hidhnin njëri-tjetrit rreze të zbehta; tufa lulesh ishin vënë në rresht gjatë gjithë tryezës, dhe në pjatat me buzë të gjera pecetat, të palosura si mitër peshkopi, mbanin secila mes dy palëve të hapura një bukë të vogël vezake. Këmbët e kuqe të karavidheve të detit dilnin jashtë pjatave; fruta të mëdha në shporta të thurura ngriheshin kate-kate mbi myshk; shkurtat kishin ende pendët, avujt ngjiteshin lart; dhe, me çorape mëndafshi, me pantallona të shkurtra, me kravatë të bardhë, me jakë dantelle mbi gjoks, serioz si një gjykatës, krye-kamerieri, duke kaluar mes supeve të të ftuarve pjatat e prera gati, ta hidhte me një të lëvizur të lugës copën që zgjidhje. Mbi sobën e madhe prej porcelani me rreth bronzi, një statujë gruaje, e mbështjellë me pëlhurë deri te mjekra, shikonte pa lëvizur sallën plot me njerëz.

Zonja Bovari vuri re se shumë zonja nuk i kishin futur dorezat në gotë.[48]

Ndërkaq, në krye të tryezës, i vetëm mes gjithë atyre grave, i përkulur mbi pjatën e mbushur dhe me pecetën të lidhur pas qafës si fëmijë, hante një plak, duke lëshuar nga goja pika salce. Kishte sy të skuqur e të përlotur dhe mbante një bisht të vogël flokësh të lidhur me një shirit të zi. Ishte vjehrri i markezit, duka i vjetër de Laverdier, dikur i preferuari i kontit d'Artois,[49] në kohën e gjuetive në Vodrëj, te markezi de Conflans, dhe që,

[48] Në shoqërinë provinciale, zonjat që nuk donin të pinin verë e tregonin këtë duke futur dorezat në gotë në fillim të darkës. Në shoqërinë e lartë ky zakon ishte bërë i vjetëruar, dhe Ema e kupton se ajo që i kanë mësuar si sjellje e hollë është në të vërtetë provinciale.

[49] Konti d'Artois ishte vëllai i Luigjit XVI dhe më vonë vetë mbret, me emrin Sharli X (1824–1830). Personat e tjerë të përmendur këtu janë fisnikë të vërtetë të oborrit të Versajës; duka de Laverdier është i shpikur.

thuhej, kishte qenë dashnori i mbretëreshës Marie-Antoinette, midis zotërinjve de Coigny dhe de Lauzun. Kishte bërë një jetë të zhurmshme shthurjeje, plot duele, baste e gra të rrëmbyera, e kishte ngrënë pasurinë dhe e kishte tmerruar gjithë familjen. Një shërbëtor, pas karriges së tij, i thoshte me zë të lartë në vesh emrat e gjellëve që ai i tregonte me gisht duke belbëzuar; dhe sytë e Emës ktheheshin vetvetiu pa pushim te ky plak me buzë të varura, si te diçka e jashtëzakonshme dhe madhështore. Kishte jetuar në Oborr dhe kishte fjetur në shtratin e mbretëreshave!

Hodhën verë shampanjë të ftohtë me akull. Ema u drodh me gjithë lëkurë kur e ndjeu atë të ftohtë në gojë. S'kishte parë kurrë shegë dhe s'kishte ngrënë kurrë ananas. Madje edhe sheqeri pluhur iu duk më i bardhë e më i imët se gjetiu.

Pastaj zonjat u ngjitën në dhomat e tyre për t'u përgatitur për ballon.

Ema bëri tualetin me ndërgjegjen e kujdesshme të një aktoreje në debutim. I rregulloi flokët sipas porosive të floktarit dhe hyri në fustanin e hollë prej barezhi, të shtrirë mbi shtrat. Pantallonat e Sharlit e shtrëngonin në bark.

— Rripat nën shputë do të më pengojnë kur të vallëzoj, — tha ai.

— Të vallëzosh? — ia ktheu Ema.

— Po!

— Po ti ke luajtur mendsh! Do të talleshin me ty, rri në vendin tënd. E pastaj, për një mjek kështu ka më hije, — shtoi ajo.

Sharli heshti. Ecte lart e poshtë, duke pritur që Ema të vishej.

E shihte nga pas, në pasqyrë, mes dy shandanëve. Sytë e saj të zinj dukeshin edhe më të zinj. Flokët, të fryrë lehtë drejt veshëve, shndrisnin me një vezullim blu; një trëndafil në topuz dridhej mbi një bisht të lëvizshëm, me pika uji të rreme në majë të gjetheve. Kishte veshur një fustan ngjyrë shafrani të zbehtë, të ngritur me tri tufa trëndafilash të vegjël, të përzier me gjelbërim.

Sharli erdhi ta puthte në sup.

— Lërmë! — tha ajo, — po ma zhubros.

U dëgjua një melodi e shkurtër violine dhe tingujt e një briri. Ajo zbriti shkallët, duke e mbajtur veten që të mos vraponte.

Kadrilet kishin nisur. Vinin njerëz. Shtyheshin. Ajo u ul pranë derës, mbi një stol.

Kur mbaroi kontradansa, parketi mbeti i lirë për grupet e burrave që bisedonin më këmbë dhe për shërbëtorët me livre që sillnin tabaka të mëdha. Në rreshtin e grave të ulura, freskoret e pikturuara lëviznin, tufat e luleve fshihnin përgjysmë buzëqeshjen e fytyrave, dhe shishkat me tapa ari silleshin nëpër duar gjysmë të hapura, dorezat e bardha të të cilave u vizatonin formën e thonjve dhe ua shtrëngonin mishin te kyçi. Garniturat e dantellave, karficat me diamante, byzylykët me medaljone dridheshin mbi korse, vezullonin mbi gjokse, fëshfërinin mbi krahët e zhveshur. Flokët, të ngjitur mirë mbi ballë dhe të përdredhur te zverku, kishin, si kurora, si vile a si degë, lule mosmëharro, jasemin, lule shege, kallinj gruri a lule misri. Të qeta në vendet e tyre, nëna me fytyrë të vrenjtur mbanin turbanë të kuq.

Zemra e Emës rrahu pak kur, me kavalierin që e mbante nga majat e gishtave, erdhi të zinte vend në rresht dhe priti goditjen e harkut për t'u nisur. Por shpejt emocioni iu zhduk; dhe, duke u lëkundur sipas ritmit të orkestrës, rrëshqiste përpara, me lëvizje të lehta të qafës. I ngjitej një buzëqeshje në buzë në disa delikatesa të violinës, që herë-herë binte vetëm, kur veglat e tjera heshtnin; dëgjohej zhurma e kthjellët e luidorëve[50] që derdheshin aty pranë mbi çohun e tryezave të lojës; pastaj gjithçka rifillonte njëherësh, korneta lëshonte një kumbim të fortë, këmbët binin sërish sipas masës, fundet fryheshin e fërkoheshin, duart jepe-

[50] Luidori: monedhë ari prej njëzet frangash. Bastet që vihen në tryezat e lojës, pra, janë shuma që një mjek fshati i fiton me muaj.

shin e lëshoheshin; po ata sy, që uleshin para teje, ktheheshin e nguleshin sërish në të tutë.

Disa burra (rreth pesëmbëdhjetë), nga njëzet e pesë deri në dyzet vjeç, të shpërndarë mes valltarëve ose që bisedonin te dyert, dalloheshin nga turma për njëfarë ngjashmërie familjare, pavarësisht nga dallimet e moshës, të veshjes a të fytyrës.

Frakët e tyre, të qepura më mirë, dukeshin prej një stofi më të butë, dhe flokët e tyre, të kthyer me kaçurrela drejt tëmthave, shndrisnin nga pomada më të holla. Kishin ngjyrën e pasurisë, atë ngjyrë të bardhë që e nxjerrin në pah zbehtësia e porcelaneve, valëzimet e satenit, llaku i mobiljeve të bukura, dhe që e mban të shëndetshme një dietë e matur ushqimesh të zgjedhura. Qafa u rrotullohej lirshëm mbi kravata të ulëta; favoritet e gjata u binin mbi jaka të kthyera; i fshinin buzët me shami të qëndisura me inicialet e mëdha, prej nga dilte një aromë e ëmbël. Ata që kishin nisur të plakeshin dukeshin të rinj, ndërsa mbi fytyrën e të rinjve shtrihej diçka e pjekur. Në vështrimet e tyre mospërfillëse notonte qetësia e pasioneve të ngopura çdo ditë; dhe, përmes sjelljeve të tyre të buta, dukej ajo vrazhdësi e veçantë që të jep sundimi mbi gjëra gjysmë të lehta, ku ushtrohet forca dhe argëtohet kotësia: ngarja e kuajve të racës dhe shoqëria e grave të përdala.

Tri hapa larg Emës, një kavalier me frak blu fliste për Italinë me një grua të re të zbehtë, që mbante një stoli me perla. Lavdëronin trashësinë e shtyllave të Shën Pjetrit, Tivolin, Vezuvin, Kastelamaren dhe Kashinet,[51] trëndafilat e Gjenovës, Koloseun nën dritën e hënës. Me veshin tjetër, Ema dëgjonte një bisedë plot me fjalë që nuk i kuptonte. Rrethonin një djalë fare të ri që, javën e kaluar, kishte mundur Miss *Arabelën* dhe *Romulusin* dhe kishte fituar dy mijë luidorë duke kapërcyer një hendek, në

[51]Shën Pjetri në Romë; Tivoli, qytet afër Romës me vilat e kaskadat e famshme; Kastelamare, buzë gjirit të Napolit; Kashinet (*Cascine*), parku i madh i Firences ku shëtiste shoqëria e lartë.

Angli. Njëri ankohej për kuajt e tij të garave që po majmeshin; një tjetër për gabimet e shtypit që ia kishin shtrembëruar emrin e kalit.

Ajri i ballos ishte i rëndë; llambat zbeheshin. Njerëzit derdheshin në sallën e bilardos. Një shërbëtor hipi mbi një karrige dhe theu dy xhama; në zhurmën e copave të xhamit, zonja Bovari ktheu kokën dhe pa në kopsht, pas xhamave, fytyra fshatarësh që shikonin. Atëherë i erdhi kujtimi i Bertosë. Pa sërish fermën, pellgun me baltë, të atin me bluzë nën mollët, dhe e pa veten, si dikur, duke i hequr kajmakun me gisht qypave të qumështit në bulmetore. Por, në vezullimet e çastit të tanishëm, jeta e saj e kaluar, deri atëherë aq e qartë, po zhdukej e tëra, dhe ajo gati dyshonte nëse e kishte jetuar. Ajo ishte aty; dhe rreth ballos s'kishte më veçse hije, të shtrirë mbi gjithçka tjetër. Po hante atëherë një akullore me maraskino, që e mbante me dorën e majtë në një guaskë argjendi të praruar, dhe i mbyllte përgjysmë sytë, me lugën mes dhëmbëve.

Një zonjë pranë saj lëshoi freskoren. Një valltar po kalonte.

— Sa i mirë do të ishit, zotëri, — tha zonja, — po të kishit mirësinë të ma merrnit freskoren, që ka rënë pas këtij kanapeje!

Zotëria u përkul, dhe, ndërsa bënte lëvizjen për të zgjatur krahun, Ema pa dorën e zonjës së re që hidhte në kapelën e tij diçka të bardhë, të palosur si trekëndësh. Zotëria, duke ia kthyer freskoren, ia dha zonjës me respekt; ajo e falënderoi me një shenjë të kokës dhe nisi të merrte erë buqetën.

Pas darkës së mesnatës, ku pati shumë verëra spanjolle dhe verëra të Rinit, supa me karavidhe dhe me qumësht bajamesh, puding *à la Trafalgar* dhe lloj-lloj mishrash të ftohtë me pelte përreth që dridheshin nëpër pjata, karrocat, njëra pas tjetrës, nisën të iknin. Duke hapur pak nga qoshja perden e muslinës, shihje dritën e fenerëve të tyre që rrëshqiste në errësirë. Stolat u rralluan; disa lojtarë ende rrinin; muzikantët freskonin majat

e gishtave në gjuhë; Sharli flinte përgjysmë, me kurriz pas një dere.

Në orën tre të mëngjesit filloi kotiljoni.[52] Ema s'dinte të kërcente vals. Të gjithë kërcenin vals, edhe vetë zonjusha d'Andervilie dhe markeza; s'kishin mbetur veçse të ftuarit që rrinin në kështjellë, rreth një duzinë veta.

Ndërkaq, njëri nga valltarët, të cilit i thoshin shkurt vikont, dhe jeleku shumë i hapur i të cilit dukej si i derdhur mbi gjoks, erdhi për herë të dytë të ftonte zonjën Bovari, duke e siguruar se do ta udhëhiqte ai dhe se ajo do t'ia dilte mirë.

Nisën ngadalë, pastaj shkuan më shpejt. Silleshin: gjithçka sillej rreth tyre, llambat, mobiljet, muret, dhe parketi, si një disk mbi një bosht. Kur kalonin pranë dyerve, fustani i Emës, poshtë, i fërkohej pantallonave; këmbët e tyre hynin në njëra-tjetrën; ai e ulte vështrimin drejt saj, ajo e ngrinte të sajin drejt tij; e zuri një mpirje, u ndal. U nisën përsëri; dhe, me një lëvizje më të shpejtë, vikonti, duke e tërhequr me vete, u zhduk bashkë me të deri në fund të galerisë, ku ajo, pa frymë, për pak sa s'ra, dhe për një çast mbështeti kokën në gjoksin e tij. E pastaj, duke u sjellë ende, por më ngadalë, ai e ktheu në vend; ajo u mbështet pas murit dhe vuri dorën para syve.

Kur i hapi sërish, në mes të sallonit, një zonjë e ulur mbi një stol kishte para vetes tre valltarë në gjunjë. Zgjodhi Vikontin, dhe violina ia nisi përsëri.

Të gjithë i shikonin. Kalonin e ktheheshin, ajo me trupin pa lëvizur dhe mjekrën ulur, dhe ai gjithnjë në po atë qëndrim, me belin të harkuar, me bërrylin të rrumbullakosur, me gojën përpara. Ajo po, dinte të kërcente vals! Vazhduan gjatë dhe i lodhën të gjithë të tjerët.

[52] Kotiljoni: vallja e fundit e ballos, me lojëra e figura, ku zonjat zgjidhnin kavalierin. Valsi, me çiftin të përqafuar dhe që sillet pa ndalim, mbahej ende si vallëzim i guximshëm dhe nuk mësohej nëpër manastire.

Biseduan edhe disa minuta, dhe, pas lamtumirave, ose më mirë mirëmëngjeseve, të ftuarit e kështjellës shkuan të flinin.

Sharli tërhiqej zvarrë pas parmakut, gjunjët i hynin në trup. Kishte kaluar pesë orë rresht, më këmbë para tryezave, duke parë të luanin uist pa kuptuar asgjë. Prandaj lëshoi një psherëtimë të madhe kënaqësie kur hoqi çizmet.

Ema hodhi një shall mbi supe, hapi dritaren dhe u mbështet në bërryla.

Nata ishte e zezë. Binin disa pika shiu. Ajo thithi erën e lagësht që i freskonte qepallat. Muzika e ballos i gumëzhinte ende në vesh, dhe ajo përpiqej të rrinte zgjuar, që ta zgjaste iluzionin e kësaj jete luksi që shumë shpejt do të duhej ta braktiste.

Zbardhi drita. Ajo i shikoi gjatë dritaret e kështjellës, duke u përpjekur të merrte me mend cilat ishin dhomat e të gjithë atyre që kishte vënë re një natë më parë. Do të kishte dashur t'ua dinte jetën, të hynte në të, të shkrihej me të.

Por po dridhej nga i ftohti. U zhvesh dhe u struk mes çarçafëve, pranë Sharlit që flinte.

Në mëngjes pati shumë njerëz. Ngrënia zgjati dhjetë minuta; nuk u shërbye asnjë liker, gjë që e habiti mjekun. Pastaj zonjusha d'Andervilie mblodhi në një shportë copa brioshi për t'ua çuar mjellmave në pellg, dhe dolën të shëtisnin në serrën e ngrohtë, ku bimë të çuditshme, të mbuluara me qime, ngriheshin si piramida nën vazo të varura, që, si fole gjarpërinjsh tepër të mbushura, lëshonin nga buzët e tyre kordonë të gjatë të gjelbër të ngatërruar. Portokallorja, që ndodhej në fund, të çonte nën strehë deri te ndërtesat e shërbimit të kështjellës. Markezi, për ta argëtuar gruan e re, e çoi të shihte stallat. Mbi grazhdet në formë shporte, pllaka porcelani kishin të shkruar me të zeza emrat e kuajve. Çdo kafshë lëvizte në kthinën e saj kur kalonin pranë, duke kërcitur gjuhën. Dyshemeja e dhomës së shalëve shndriste si parketi i një salloni. Takëmet e karrocave ishin ngritur në mes mbi dy shtylla që rrotulloheshin, dhe gojzat, kamxhikët, yzen-

gjitë e zinxhirët e gojzave ishin radhitur në rresht gjatë gjithë murit.

Ndërkaq Sharli shkoi e iu lut një shërbëtori t'ia mbrehte karrocën. Ia sollën para shkallës, dhe, pasi futën brenda të gjitha pakot, bashkëshortët Bovari i bënë nderimet e rastit Markezit dhe Markezës dhe u nisën për në Tost.

Ema, e heshtur, shikonte rrotat që silleshin. Sharli, i ulur fare në buzë të ndenjëses, ngiste me të dy krahët të hapur, dhe kali i vogël ecte rrëshqanthi mes stangave, që ishin tepër të gjera për të. Frerët e lëshuar i rrihnin vithet duke u njomur në shkumë, dhe kutia e lidhur pas karrocës i jepte kasës goditje të forta e të rregullta.

Ishin në lartësitë e Tiburvilit, kur befas para tyre kaluan disa kalorës duke qeshur, me puro në gojë. Emës iu duk se njohu Vikontin: u kthye, dhe në horizont s'pa veçse lëvizjen e kokave që uleshin e ngriheshin, sipas ritmit të çrregullt të trokut ose të galopit.

Një çerek lige më tutje, u desh të ndaleshin për të arnuar me litar rripin e prapëm të takëmeve, që ishte këputur.

Por Sharli, duke u hedhur takëmeve një sy të fundit, pa diçka përtokë, mes këmbëve të kalit; dhe mori një kuti purosh, të veshur anash me mëndafsh të gjelbër dhe me stemë në mes, si dera e ndonjë karroce fisnike.

— Ka edhe dy puro brenda, — tha; — do të jenë për sonte, pas darke.

— Ti pi duhan, pra? — pyeti ajo.

— Ndonjëherë, kur më jepet rasti.

E futi gjetjen në xhep dhe i ra me kamxhik kalit të vogël.

Kur mbërritën në shtëpi, darka s'ishte gati. Zonja u nxeh. Nastazia u përgjigj me paturpësi.

— Ikni! — tha Ema. — Kjo është tallje, ju përzë.

Për darkë kishte supë me qepë dhe një copë mish viçi me lëpjetë. Sharli, i ulur përballë Emës, tha duke fërkuar duart me pamje të lumtur:

— Sa mirë që je prapë në shtëpinë tënde!

Dëgjohej Nastazia që qante. Ai e donte pak atë vajzë të shkretë. Dikur i kishte bërë shoqëri shumë mbrëmje, në vetminë e papunë të vejërisë së tij. Ishte klientja e tij e parë, e njohura e tij më e vjetër në atë anë.

— Vërtet e përzure? — tha më në fund.

— Po. Kush ma ndalon? — u përgjigj ajo.

Pastaj u ngrohën në kuzhinë, ndërsa u rregullonin dhomën. Sharli nisi të pinte duhan. E pinte duke i nxjerrë buzët përpara, duke pështyrë çdo minutë, duke u tërhequr prapa me çdo thithje.

— Do ta bësh veten keq, — tha ajo me përbuzje.

Ai e la puron mënjanë dhe vrapoi të gëlltiste te pompa një gotë ujë të ftohtë. Ema, duke rrëmbyer kutinë e purove, e flaku shpejt në fund të dollapit.

Sa e gjatë qe dita të nesërmen! Ajo shëtiti në kopshtin e saj të vogël, duke vajtur e ardhur nëpër po ato shtigje, duke u ndalur para leheve, para pemëve pas murit, para priftit prej allçie, duke parë me habi të gjitha ato gjëra të dikurshme që i njihte aq mirë. Sa larg i dukej tashmë balloja! Kush vallë i largonte aq shumë mëngjesin e pardjeshëm nga mbrëmja e sotme? Udhëtimi në Vobiesar i kishte hapur një vrimë në jetë, si ato të çarat e mëdha që një stuhi, në një natë të vetme, i gërryen ndonjëherë nëpër male. Megjithatë u pajtua me fatin; i ruajti me devotshmëri në komo veshjen e bukur dhe madje edhe këpucët prej sateni, që e kishin zverdhur shuallin nga dylli rrëshqitës i parketit. Zemra e saj ishte si ato: nga fërkimi me pasurinë, i kishte mbetur përsipër diçka që s'do të fshihej më.

Kujtimi i asaj ballo u bë, pra, një punë për Emën. Sa herë që vinte e mërkura, thoshte me vete kur zgjohej: „Ah! para tetë

ditësh... para pesëmbëdhjetë ditësh..., para tri javësh, isha atje!“ Dhe pak nga pak fytyrat iu ngatërruan në kujtesë, harroi melodinë e kontradansave, s'i pa më aq qartë livretë dhe dhomat; disa hollësi iu shuan; por malli i mbeti.

Pjesa e parë — IX

Shpesh, kur Sharli kishte dalë, ajo shkonte e merrte në dollap, mes palëve të rrobave ku e kishte lënë, kutinë e purove me mëndafsh të gjelbër.

E shikonte, e hapte, madje i merrte erë veshjes së brendshme, ku përziheshin aroma e verbenës dhe e duhanit. E kujt ishte?... E Vikontit. Ndoshta ishte dhuratë nga e dashura e tij. Ishte qëndisur në ndonjë gjergj prej palisandri, një mobilje e hijshme që fshihej nga sytë e të gjithëve, që kishte zënë shumë orë dhe mbi të cilën ishin përkulur kaçurrelat e buta të qëndistares së menduar. Një frymë dashurie kishte kaluar nëpër syzat e pëlhurës; çdo shpim gjilpëre kishte ngulitur aty një shpresë ose një kujtim, dhe gjithë ato fije mëndafshi të ndërthurura s'ishin veçse vazhdimi i të njëjtit pasion të heshtur. E pastaj Vikonti, një mëngjes, e kishte marrë me vete. Për çfarë ishte folur, kur ajo rrinte mbi oxhaqet me parvaz të gjerë, mes vazove me lule dhe sahateve në stilin Pompadur? Ajo ishte në Tost. Ai ishte tani në Paris; atje! Si ishte vallë ky Paris? Ç'emër i pamasë! E përsëriste me zë të ulët, për të kënaqur veten; i kumbonte në vesh si kambana e madhe e një katedraleje, i flakëronte para syve deri mbi etiketat e kavanozave të pomadës.

Natën, kur tregtarët e peshkut kalonin me qerret e tyre nën

dritaret e saj duke kënduar *Marzholenën*,[53] ajo zgjohej dhe, duke dëgjuar zhurmën e rrotave me hekur, që në dalje të fshatit shuhej shpejt mbi dhe:

— Nesër do të jenë atje! — thoshte me vete.

Dhe i ndiqte me mendje, duke ngjitur e duke zbritur bregore, duke kaluar nëpër fshatra, duke vrapuar nëpër xhade nën dritën e yjeve. Pas një largësie të papërcaktuar, kishte gjithmonë një vend të turbullt ku i shuhej ëndrra.

Bleu një hartë të Parisit dhe, me majën e gishtit mbi hartë, bënte shëtitje nëpër kryeqytet. Ngjitej nëpër bulevarde, duke u ndalur në çdo qoshe, mes vijave të rrugëve, para katrorëve të bardhë që paraqisnin shtëpitë. Kur më në fund i lodheshin sytë, mbyllte qepallat dhe shihte në errësirë fenerët e gazit që përdridheshin në erë, dhe shkallëzat e karrocave që shpaloseshin me zhurmë të madhe para portikëve të teatrove.

U pajtua në *La Corbeille*, gazetë për gratë, dhe në *Le Sylphe des salons*.[54] Gëlltiste, pa lënë asgjë, të gjitha kronikat e premierave, të garave me kuaj dhe të mbrëmjeve, interesohej për debutimin e një këngëtareje, për hapjen e një dyqani. I dinte modat e reja, adresat e rrobaqepësve të mirë, ditët e Pyllit të Bulonjës a të Operës.[55] Studioi te Eugène Sue përshkrimet e mobilimeve; lexoi Balzac-un dhe George Sand-in,[56] duke kërkuar tek ata ngopje imagjinare për lakmitë e veta. Edhe në tryezë e merrte librin

[53] *La Marjolaine* („Marzholena“, d.m.th. „Rigoni“): këngë popullore franceze, që e këndonin shpesh karrocierët dhe tregtarët shëtitës.

[54] *La Corbeille* („Shporta“) dhe *Le Sylphe des salons* („Silfi i salloneve“): revista mode dhe kronika të shoqërisë së lartë për lexueset e kohës.

[55] Në shoqërinë e lartë të Parisit kishte ditë të caktuara kur „të gjithë“ shkonin me karrocë të shëtisnin në Pyllin e Bulonjës, ose të uleshin në lozhat e Operës.

[56] Eugène Sue (1804–1857), autor romanesh të gjata me vazhdime, plot intriga e përshkrime luksi; Honoré de Balzac (1799–1850) dhe George Sand (1804–1876), dy nga romancierët më të lexuar të kohës. Romanet e George Sand-it, me heroina që kërkojnë dashurinë jashtë martesës, ishin veçanërisht të pëlqyera nga lexueset.

me vete, dhe kthente fletët ndërsa Sharli hante e i fliste. Kujtimi i Vikontit i kthehej gjithmonë nëpër lexime. Bënte krahasime mes tij dhe personazheve të shpikura. Por rrethi në qendër të të cilit ishte ai u zgjerua pak nga pak përreth tij, dhe ajo aureolë që kishte, duke u larguar nga fytyra e tij, u shtri më larg, për të ndriçuar ëndrra të tjera.

Parisi, më i paqartë se oqeani, vezullonte pra para syve të Emës në një atmosferë të purpurt. Megjithatë, jeta e shumëfishtë që lëvizte në atë rrëmujë ishte ndarë në pjesë, e renditur në tablo të veçanta. Ema shihte vetëm dy-tri prej tyre, që ia fshihnin të gjitha të tjerat dhe që përfaqësonin vetëm ato gjithë njerëzimin. Bota e ambasadorëve ecte mbi parkete të shndritshme, në sallone të veshura me pasqyra, rreth tryezash vezake të mbuluara me qilima kadifeje me thekë ari. Aty kishte fustane me bisht, mistere të mëdha, ankthe të fshehura nën buzëqeshje. Pastaj vinte shoqëria e dukeshave; aty ishe i zbehtë; ngriheshe në orën katër pasdite; gratë, engjëj të shkretë!, mbanin dantellë angleze në fund të fundeve të tyre, dhe burrat, aftësi të panjohura nën një pamje të kotë, i ngordhnin kuajt për qejf, shkonin të kalonin verën në Baden dhe, nga të dyzetat, më në fund martoheshin me trashëgimtare. Në dhomat e veçanta të restoranteve, ku darkohet pas mesnate, qeshte, nën dritën e qirinjve, turma laramane e shkrimtarëve dhe e aktoreve. Ata ishin dorëlëshuar si mbretër, plot ambicie ideale dhe delire fantastike. Ishte një jetë mbi të tjerat, mes qiellit dhe tokës, nëpër stuhi, diçka sublime. Sa për pjesën tjetër të botës, ajo ishte e humbur, pa vend të caktuar, dhe sikur të mos ekzistonte. Dhe sa më afër ishin gjërat, aq më shumë i largohej mendja prej tyre. Gjithçka që e rrethonte drejtpërdrejt, fshati i mërzitshëm, qytetarët e vegjël budallenj, mediokriteti i jetës, i dukej si një përjashtim në botë, një rastësi e veçantë ku ishte zënë ajo, ndërsa përtej shtrihej sa hante syri vendi i pafund i lumturive dhe i pasioneve. Në dëshirën e saj ngatërronte epshet e luksit me gëzimet e zemrës, hijeshinë e zakoneve me delikate-

sat e ndjenjës. A nuk i duheshin dashurisë, si bimëve të Indisë, toka të përgatitura, një temperaturë e veçantë? Psherëtimat nën dritën e hënës, përqafimet e gjata, lotët që rrjedhin mbi duart që ia lë tjetrit, të gjitha ethet e mishit dhe plogështitë e dhembshurisë, pra, s'mund të ndaheshin nga ballkoni i kështjellave të mëdha plot nge, nga një dhomë e vogël zonje me perde mëndafshi dhe me qilim shumë të trashë, nga vazot plot me lule, nga një shtrat i ngritur mbi një podium, as nga vezullimi i gurëve të çmuar dhe nga gajtanët e livreve.

Djali i stacionit të postës, që vinte çdo mëngjes të kujdesej për pelën, kalonte nëpër korridor me nallanet e tij të rëndë; bluza i kishte vrima dhe këmbët i kishte zbathur brenda pantoflave. Ky ishte, pra, shërbëtori i ri me pantallona të shkurtra me të cilin duhej të kënaqej! Kur mbaronte punën, nuk kthehej më gjatë ditës; sepse Sharli, kur kthehej, e fuste vetë kalin në stallë, i hiqte shalën dhe i vinte kapistrën, ndërsa shërbyesja sillte një duaj kashtë dhe e hidhte, si të mundte, në grazhd.

Për ta zëvendësuar Nastazinë (që më në fund iku nga Tosti, duke derdhur lumenj lotësh), Ema mori në shërbim një vajzë katërmbëdhjetëvjeçare, jetime dhe me fytyrë të ëmbël. Ia ndaloi skufjet e pambukta, e mësoi se zotërinjve duhej t'u fliste në vetën e tretë, se gota e ujit sillej mbi një pjatë, se duhej të trokiste në dyer para se të hynte, dhe e mësoi të hekuroste, të kollaroste, ta vishte atë, sepse donte ta bënte shërbyesen e saj të dhomës. Shërbyesja e re bindej pa murmuritur, që të mos e përzinin; dhe, meqë Zonja zakonisht e linte çelësin te bufeja, Felisiteja merrte çdo mbrëmje pak sheqer, që e hante e vetme në shtrat, pasi kishte thënë lutjen.

Pasditeve, ndonjëherë, shkonte përballë të bisedonte me karrocierët e postës. Zonja rrinte lart, në dhomat e saj.

Mbante një rrobë dhome krejt të hapur, që linte të dukej, mes jakave të kthyera si shall, një këmishëz e rrudhosur me tri kopsa ari. Brezi i saj ishte një kordon me xhufka të mëdha, dhe

pantoflat e vogla ngjyrë shege kishin një tufë shiritash të gjerë, që i shtriheshin mbi qafën e këmbës. Kishte blerë një bllok me letër thithëse, një kuti me letra, një penë dhe zarfe, megjithëse s'kishte kujt t'i shkruante; fshinte pluhurin e raftit, shikohej në pasqyrë, merrte një libër, pastaj, duke ëndërruar mes rreshtave, e linte t'i binte mbi gjunjë. I donte shpirti të bënte udhëtime ose të kthehej të jetonte në manastir. Dëshironte njëherësh të vdiste dhe të banonte në Paris.

Sharli, në borë e në shi, kalëronte nëpër rrugët e fshatrave. Hante omëleta mbi tryezat e fermave, fuste krahun në shtretër të lagësht, merrte në fytyrë curkun e vakët të gjakut kur u merrte gjak të sëmurëve, dëgjonte grahma, shqyrtonte legenë, ngrinte shumë të linja të pista; por çdo mbrëmje gjente një zjarr flakërues, tryezën të shtruar, mobilje të buta dhe një grua të veshur hollë, të hijshme, që vinte erë të freskët, aq sa s'e dinte nga vinte ajo erë, ose mos ishte lëkura e saj që ia parfumonte këmishën.

Ajo e magjepste me lloj-lloj delikatesash: herë ishte një mënyrë e re për të bërë pjatëza letre për qirinjtë, një volan që i ndërronte fustanit, ose emri i jashtëzakonshëm i ndonjë gjelle fare të thjeshtë, që shërbyesja e kishte prishur, por që Sharli e gëlltiste me kënaqësi deri në fund. Në Ruan pa zonja që mbanin të varura te ora një tufë varëse të vogla; bleu varëse. Deshi mbi oxhak dy vazo të mëdha prej xhami blu, dhe pak kohë më pas një kuti qepjeje prej fildishi, me një gishtëz argjendi të praruar. Sa më pak i kuptonte Sharli këto hijeshi, aq më shumë i nënshtrohej joshjes së tyre. Ato i shtonin diçka kënaqësisë së shqisave dhe ëmbëlsisë së vatrës. Ishte si një pluhur ari që ia shtronte gjatë gjithë kohës shtegun e vogël të jetës.

Ishte mirë me shëndet, kishte pamje të mirë; emri i tij ishte ngulitur krejtësisht. Fshatarët e donin, sepse s'ishte mendjemadh. I përkëdhelte fëmijët, s'hynte kurrë në pijetore dhe, veç kësaj, frymëzonte besim me moralin e tij. Ia dilte veçanërisht mirë me rrufat dhe sëmundjet e gjoksit. Meqë kishte shumë frikë

se mos i vriste njerëzit, Sharli në fakt s'jepte gati asgjë tjetër veç ilaçeve qetësuese, herë pas here ndonjë ilaç për të vjellë, një banjë këmbësh ose shushunja. Jo se i trembej kirurgjisë; gjakun ua merrte njerëzve me bollëk, si kuajve, dhe për të nxjerrë dhëmbë kishte një dorë të fortë si djalli.

Më në fund, për të qenë në rrjedhë, u pajtua në *La Ruche médicale*, „Zgjoi mjekësor", një gazetë e re prospektin e së cilës e kishte marrë. Lexonte pak pas darke; por ngrohtësia e dhomës, bashkë me tretjen, bënte që pas pesë minutash ta zinte gjumi; dhe rrinte aty, me mjekrën mbi dy duart dhe me flokët e shpërndarë si jele deri në këmbët e llambës. Ema e shikonte duke ngritur supet. Pse s'kishte të paktën për burrë ndonjë nga ata njerëz me zjarr të heshtur që punojnë natën mbi libra dhe që më në fund, në gjashtëdhjetë vjeç, kur vjen mosha e reumatizmave, mbajnë një varg dekoratash mbi frakun e zi të qepur keq? Do të kishte dashur që ky emër Bovari, që ishte i saji, të ishte i lavdishëm, ta shihte të ekspozuar nëpër librari, të përsëritur nëpër gazeta, të njohur në gjithë Francën. Por Sharli s'kishte asnjë ambicie! Një mjek nga Ivtoja, me të cilin ishte gjendur së fundi në një konsultë, e kishte poshtëruar disi, pikërisht pranë shtratit të të sëmurit, para gjithë të afërmve të mbledhur. Kur Sharli ia tregoi në mbrëmje këtë ngjarje, Ema u nxeh me zë të lartë kundër kolegut. Sharli u prek. E puthi në ballë me një lot në sy. Por ajo ishte e tërbuar nga turpi, i vinte ta rrihte; shkoi në korridor, hapi dritaren dhe thithi ajrin e freskët për t'u qetësuar.

— Ç'njeri i mjerë! ç'njeri i mjerë! — thoshte me zë të ulët, duke kafshuar buzët.

E ndiente veten, nga ana tjetër, gjithnjë e më të acaruar me të. Me moshën po merrte një pamje të rëndë; në fund të darkës priste me thikë tapat e shisheve bosh; pas ngrënies kalonte gjuhën nëpër dhëmbë; kur gëlltiste supën bënte një gurgullimë në çdo gllënjkë; dhe, meqë kishte nisur të shëndoshej, sytë e tij,

që ishin të vegjël, dukeshin të ngjitur drejt tëmthave nga fryrja e mollëzave.

Ema, ndonjëherë, ia fuste brenda jelekut anën e kuqe të fanellës, ia rregullonte kravatën ose ia hidhte mënjanë dorezat e zbardhura që po bëhej gati t'i vishte; dhe këtë nuk e bënte, siç kujtonte ai, për të; e bënte për veten, nga një shpërthim egoizmi, nga acarimi i nervave. Ndonjëherë i fliste edhe për gjërat që kishte lexuar, si për një pjesë romani, për një pjesë teatri të re, ose për ndonjë ndodhi të botës së lartë që tregohej në fejton; sepse, në fund të fundit, Sharli ishte dikush, një vesh gjithmonë i hapur, një miratim gjithmonë gati. Sa gjëra i rrëfente zagares së saj! Do t'ua kishte rrëfyer edhe trungjeve të oxhakut dhe lavjerrësit të sahatit.

Megjithatë, në thellësi të shpirtit, priste një ngjarje. Si detarët në rrezik, hidhte mbi vetminë e jetës së saj sy të dëshpëruar, duke kërkuar larg ndonjë vel të bardhë në mjegullat e horizontit. Nuk e dinte cili do të ishte ai rast, era që do ta shtynte deri te ajo, drejt cilit breg do ta çonte, nëse do të ishte varkë apo anije me tri kuverta, e ngarkuar me ankthe apo plot me lumturi deri te frëngjitë. Por çdo mëngjes, kur zgjohej, e priste për atë ditë, dhe dëgjonte çdo zhurmë, ngrihej me vrull, habitej që nuk vinte; pastaj, në perëndim të diellit, gjithnjë më e trishtuar, dëshironte të ishte nesër.

Pranvera erdhi sërish. Me vapët e para, kur lulëzuan dardhat, i zihej fryma.

Që në fillim të korrikut, numëroi me gishta sa javë i mbetnin deri në tetor, duke menduar se ndoshta markezi d'Andervilie do të jepte prapë një ballo në Vobiesar. Por i gjithë shtatori kaloi pa letra e pa vizita.

Pas mërzisë së këtij zhgënjimi, zemra i mbeti sërish bosh, dhe atëherë vargu i po atyre ditëve rifilloi.

Ato do të vinin tani kështu njëra pas tjetrës, gjithmonë njësoj, të panumërta, pa sjellë asgjë! Jetët e tjera, sado të sheshta të

ishin, kishin të paktën shansin e një ngjarjeje. Një aventurë sillte ndonjëherë peripeci pa mbarim, dhe skena ndryshonte. Por asaj s'i ndodhte asgjë, kështu e kishte dashur Zoti! E ardhmja ishte një korridor krejt i errët, që në fund kishte derën të mbyllur mirë.

E la muzikën. Pse t'i binte? Kush do ta dëgjonte? Meqë s'do të mundte kurrë, me fustan kadifeje me mëngë të shkurtra, në një piano Érard,[57] në një koncert, duke u rënë me gishtat e lehtë tasteve të fildishta, të ndiente si një fllad që qarkullonte përreth saj një murmuritje ekstaze, s'ia vlente të mërzitej duke ushtruar. I la në dollap dosjet e vizatimeve dhe qëndismat. Për ç'të duhen? Për ç'të duhen? Qepja e acaronte.

— I kam lexuar të gjitha, — thoshte me vete.

Dhe rrinte e skuqte mashën në zjarr, ose shikonte shiun që binte.

Sa e trishtuar ishte të dielave, kur binte kambana e mbrëmësores! Dëgjonte, në një mpirje të vëmendshme, goditjet e plasaritura të kambanës që tingëllonin një nga një. Ndonjë mace mbi çati, duke ecur ngadalë, harkonte kurrizin nën rrezet e zbehta të diellit. Era, nëpër xhade, ngrinte shtëllunga pluhuri. Larg, herë-herë, ulërinte një qen: dhe kambana, në kohë të barabarta, vazhdonte tingëllimën e saj monotone, që humbiste nëpër fushë.

Ndërkaq njerëzit dilnin nga kisha. Gratë me nallane të lyera, fshatarët me bluza të reja, fëmijët e vegjël që kërcenin kokëzbuluar para tyre, të gjithë ktheheshin në shtëpi. Dhe deri në mbrëmje, pesë-gjashtë burra, gjithmonë po ata, rrinin e luanin lojën e tapës para portës së madhe të hanit.

Dimri qe i ftohtë. Xhamat çdo mëngjes ishin të mbuluar me brymë, dhe drita, e zbardhur prej tyre si nëpër xhama të mjegullt, ndonjëherë s'ndryshonte gjatë gjithë ditës. Që në orën katër pasdite duhej ndezur llamba.

---

[57] Érard: shtëpia më e njohur pariziane e pianove dhe e harpave, që u jepte instrumente pianistëve më të famshëm të kohës.

Ditëve kur bënte kohë e mirë, zbriste në kopsht. Vesa kishte lënë mbi lakrat dantella argjendi me fije të gjata të tejdukshme që shtriheshin nga njëra te tjetra. Nuk dëgjoheshin zogj, gjithçka dukej se flinte, pemët pas murit të mbuluara me kashtë dhe hardhia si një gjarpër i madh i sëmurë nën strehëzën e murit, ku, po t'i afroheshe, shihje të zvarriteshin kandrra të lagështisë me shumë këmbë. Te pishat e vogla, pranë gardhit, prifti me kapelë trecepëshe që lexonte librin e lutjeve e kishte humbur këmbën e djathtë, madje allçia, duke u zhveshur nga ngrica, i kishte bërë zgjebe të bardha mbi fytyrë.

Pastaj ngjitej lart, mbyllte derën, shpërndante prushin dhe, duke u shkrirë nga nxehtësia e vatrës, e ndiente mërzinë që i binte sipër edhe më e rëndë. Do të kishte zbritur me gjithë qejf të bisedonte me shërbyesen, por një turp e mbante.

Çdo ditë, në po atë orë, mësuesi i shkollës, me kësulë mëndafshi të zi, hapte kanatat e shtëpisë së tij, dhe rojtari i fushave kalonte, me shpatën mbi bluzë. Mbrëmje e mëngjes, kuajt e postës, tre nga tre, kapërcenin rrugën për të shkuar të pinin ujë në pellg. Herë pas here, dera e ndonjë pijetoreje tringëllonte zilen, dhe, kur frynte erë, dëgjoje legenët e vegjël prej bakri të berberit, që i shërbenin si tabelë dyqanit, të kërcisnin mbi dy shufrat e tyre. Si zbukurim dyqani kishte një gravurë të vjetër mode të ngjitur pas një xhami dhe një bust gruaje prej dylli, me flokë të verdha. Edhe ai, berberi, qahej për thirrjen e tij të ndalur, për të ardhmen e humbur, dhe, duke ëndërruar ndonjë dyqan në një qytet të madh, si për shembull në Ruan, në port, pranë teatrit, kalonte gjithë ditën duke shëtitur lart e poshtë, nga bashkia te kisha, i vrenjtur, duke pritur klientët. Kur zonja Bovari ngrinte sytë, e shihte gjithmonë aty, si një roje në postë, me kësulën greke mbi vesh dhe me xhaketën e stofit të fortë.

Pasditeve, ndonjëherë, pas xhamave të sallës shfaqej një kokë burri, një kokë e nxirë nga dielli, me favorite të zeza, që buzëqeshte ngadalë me një buzëqeshje të gjerë e të butë, me dhëmbë

të bardhë. Menjëherë fillonte një vals, dhe mbi latërnë, në një sallon të vogël, valltarë sa një gisht, gra me turban rozë, tirolezë me xhaketë, majmunë me frak të zi, zotërinj me pantallona të shkurtra, silleshin e silleshin mes kolltukëve, kanapeve, konsolave, duke u përsëritur në copat e pasqyrave që i bashkonte nëpër qoshe një fije letre e praruar. Burri rrotullonte dorezën, duke parë djathtas, majtas dhe nga dritaret. Herë pas here, ndërsa lëshonte pas gurit të rrugës një curk të gjatë pështyme të murme, e ngrinte me gju veglën, rripi i fortë i së cilës ia lodhte supin; dhe, herë e vajtueshme dhe e zvarritur, herë e gëzuar dhe e nxituar, muzika e kutisë dilte duke gumëzhitur nëpër një perde tafti rozë, nën një grilë bakri me arabeska. Ishin melodi që gjetiu luheshin nëpër teatro, që këndoheshin nëpër sallone, që kërceheshin në mbrëmje nën llambadarë të ndezur, jehona të botës që arrinin deri te Ema. Sarabanda pa mbarim i shpalosheshin në kokë; dhe, si një valltare hindu mbi lulet e një qilimi, mendimi i saj hidhej bashkë me notat, lëkundej nga ëndrra në ëndërr, nga trishtimi në trishtim. Kur burri e merrte lëmoshën në kasketë, ulte një batanije të vjetër leshi blu, hidhte latërnën në shpinë dhe largohej me hap të rëndë. Ajo e shikonte teksa ikte.

Por ishte sidomos në orët e ngrënies që s'duronte më, në atë sallë të vogël në katin përdhes, me sobën që tymonte, derën që kërciste, muret që kullonin, pllakat e lagura; gjithë hidhërimi i jetës i dukej se i shërbehej në pjatë, dhe me avullin e mishit të zier i ngjiteshin nga fundi i shpirtit si valë të tjera neverie. Sharli hante me ngadalë; ajo kërciste ndonjë lajthi, ose, e mbështetur në bërryl, argëtohej duke hequr vija me majën e thikës mbi mushama.

Tani i linte të gjitha pas dore në shtëpi, dhe zonja Bovari nënë, kur erdhi të kalonte në Tost një pjesë të Kreshmës, u habit shumë nga ky ndryshim. Ajo, në të vërtetë, që dikur ishte kaq e kujdesshme dhe e hollë, tani rrinte ditë të tëra pa u veshur, mbante çorape pambuku gri dhe ndriçohej me qiri. Përsëriste se

duhej kursyer, meqë s'ishin të pasur, duke shtuar se ishte shumë e kënaqur, shumë e lumtur, se Tosti i pëlqente shumë, dhe fjalë të tjera të reja që ia mbyllnin gojën vjehrrës. Veç kësaj, Ema s'dukej më e prirur t'i ndiqte këshillat e saj; madje një herë, kur zonjës Bovari i shkrepi të thoshte se zotërinjtë duhej të mbikëqyrnin fenë e shërbëtorëve, ajo iu përgjigj me një vështrim aq të zemëruar dhe me një buzëqeshje aq të ftohtë, sa plaka nuk iu ngacmua më.

Ema po bëhej e vështirë, tekanjoze. Porosiste gjella për vete dhe s'i prekte; një ditë pinte vetëm qumësht të pastër, e të nesërmen filxhanë çaji me duzina. Shpesh ngulte këmbë të mos dilte, pastaj i zihej fryma, hapte dritaret, vishte fustane të lehtë. Pasi e kishte trajtuar keq shërbyesen, i bënte dhurata ose e dërgonte të shëtiste te fqinjat, ashtu siç u hidhte ndonjëherë të varfërve të gjitha monedhat e argjendta të qeses, megjithëse s'ishte aspak zemërbutë dhe as e prekshme lehtë nga hallet e të tjerëve, si shumica e njerëzve me rrënjë fshatare, që ruajnë gjithmonë në shpirt diçka nga kallot e duarve të etërve.

Nga fundi i shkurtit, xha Ruoi, në kujtim të shërimit të tij, i solli vetë dhëndrit një gjel deti të mrekullueshëm dhe ndenji tri ditë në Tost. Meqë Sharli ishte nëpër të sëmurë, Ema i bëri shoqëri. Ai piu duhan në dhomë, pështyu mbi kalamendet, foli për bujqësi, për viça, për lopë, për shpendë dhe për këshillin bashkiak; aq sa ajo, kur ai iku, e mbylli derën me një ndjenjë kënaqësie që e habiti edhe vetë. Nga ana tjetër, nuk e fshihte më përbuzjen për asgjë e për askënd; dhe ndonjëherë nisi të shprehte mendime të çuditshme, duke qortuar atë që miratonin të tjerët dhe duke miratuar gjëra të shthurura ose të pamoralshme: gjë që e bënte burrin të zgurdullonte sytë.

Vallë ky mjerim do të zgjaste përgjithmonë? Vallë s'do të dilte kurrë prej tij? E megjithatë ajo s'ishte më pak se të gjitha ato që jetonin të lumtura! Kishte parë në Vobiesar dukesha me trup më të rëndë e me sjellje më të rëndomta, dhe e urrente padrejtësinë e

Zotit; mbështeste kokën pas mureve për të qarë; i kishte zili jetët e trazuara, natat me maska, kënaqësitë e paturpshme bashkë me gjithë ato marrëzi që ajo nuk i njihte dhe që ato duhej t'i jepnin.

Zbehej dhe i rrihte zemra. Sharli i dha valeriane dhe banja me kamfur. Gjithçka që provonin dukej se e acaronte edhe më shumë.

Disa ditë llafoste me një bollëk të ethshëm; këto ndezje i pasonte befas një mpirje, ku rrinte pa folur, pa lëvizur. Ajo që e gjallëronte atëherë ishte të derdhte mbi krahë një shishe kolonjë.

Meqë ankohej vazhdimisht për Tostin, Sharlit i shkoi mendja se shkaku i sëmundjes së saj ishte pa dyshim ndonjë ndikim i vendit, dhe, duke u ndalur te kjo ide, mendoi seriozisht të shkonte të vendosej gjetiu.

Që atëherë ajo piu uthull për t'u dobësuar, e zuri një kollë e vogël e thatë dhe e humbi krejt oreksin.

Sharlit i vinte rëndë ta linte Tostin pas katër vjetësh, tani që kishte nisur të ngulej aty. Por, po të duhej! E çoi në Ruan te mësuesi i tij i dikurshëm. Ishte një sëmundje nervash: duhej t'i ndërronin ajrin.

Pasi u soll andej-këtej, Sharli mësoi se në rrethin e Nëfshatelit ishte një qytezë e madhe me emrin Jonvil-l'Abei, mjeku i së cilës, një refugjat polak,[58] sapo kishte ikur papritur javën e kaluar. Atëherë i shkroi farmacistit të vendit për të mësuar sa banorë kishte, sa larg ishte kolegu më i afërt, sa fitonte në vit paraardhësi i tij, e kështu me radhë; dhe, meqë përgjigjet qenë të kënaqshme, vendosi të shpërngulej nga pranvera, po qe se shëndeti i Emës nuk përmirësohej.

Një ditë, ndërsa po rregullonte një sirtar në pritje të nisjes, u shpua në gishta nga diçka. Ishte një tel i buqetës së saj të dasmës.

[58] Pas kryengritjes polake kundër Rusisë më 1830–1831, mijëra polakë u strehuan në Francë. Shumë prej tyre, mes të cilëve edhe mjekë, u vendosën nëpër qytezat e provincës.

Sythat e portokallit ishin zverdhur nga pluhuri, dhe shiritat e satenit, me anë argjendi, po shthureshin në skaje. E hodhi në zjarr. U ndez më shpejt se një kashtë e thatë. Pastaj u bë si një shkurre e kuqe mbi hi, që brehej ngadalë. Ajo e pa tek digjej. Kokrrat e vogla prej kartoni plasnin, telat e bronzit përdridheshin, gajtani shkrihej; dhe kurorat e luleve prej letre, të rrudhosura, duke u lëkundur përgjatë pllakës së vatrës si flutura të zeza, më në fund fluturuan nëpër oxhak.

Kur u nisën nga Tosti, në muajin mars, zonja Bovari ishte shtatzënë.

Pjesa e dytë — I

Jonvil-l'Abei (i quajtur kështu prej një abacie të vjetër kapuçinësh, rrënojat e së cilës s'ekzistojnë më) është një qytezë tetë ligë larg Ruanit, mes rrugës së Abevilit dhe asaj të Boveut, në fund të një lugine që e ujit Riëla, një lumë i vogël që derdhet në Andelë, pasi ka vënë në lëvizje tri mullinj afër grykës, dhe ku ka ca troftë, që djemtë i zënë me grep të dielave për qejf.

Xhadeja lihet te La Buasier dhe vazhdon rrafsh deri në majë të kodrës së Lëve, prej nga shihet lugina. Lumi që e përshkon e ndan si në dy krahina me pamje të ndryshme: gjithçka majtas është livadh, gjithçka djathtas është arë. Livadhi zgjatet nën një varg kodrash të ulëta, për t'u bashkuar prapa me kullotat e krahinës Bre, ndërsa nga lindja fusha, duke u ngjitur ngadalë, zgjerohet dhe shtrin sa hap syri arat e saj të verdha me grurë. Uji që rrjedh buzë barit ndan me një vijë të bardhë ngjyrën e livadheve nga ajo e brazdave, dhe kështu fusha i ngjan një manteli të madh të shpalosur, që ka një jakë kadifeje të gjelbër me anë gajtani argjendi.

Në fund të horizontit, kur mbërrin, ke përpara lisat e pyllit të Arguejit, me shpatet e thepisura të kodrës së Shën-Zhanit, të vizuara nga lart poshtë me vija të gjata e të kuqe, të pabarabarta; janë gjurmët e shirave, dhe këto ngjyra tulle, që shquhen si fije të holla mbi ngjyrën gri të malit, vijnë nga burimet e shumta me hekur që rrjedhin përtej, në krahinën përreth.

Këtu je në kufijtë e Normandisë, të Pikardisë dhe të Il-dë-Fransit, një vend i përzier, ku të folurit është pa theks, ashtu si peizazhi pa karakter. Këtu bëhen djathërat më të këqij të Nëfshatelit në gjithë rrethin, dhe, nga ana tjetër, bujqësia kushton shtrenjtë, sepse duhet shumë pleh për të majmur këto toka të shkrifëta plot rërë e gurë.

Deri më 1835 s'kishte asnjë rrugë të kalueshme për të arritur në Jonvil; por rreth asaj kohe u ndërtua një rrugë e madhe ndërfshatare, që lidh rrugën e Abevilit me atë të Amienit dhe që u shërben ndonjëherë karrocierëve që shkojnë nga Ruani në Flandër. Megjithatë Jonvil-l'Abei mbeti në vend, pavarësisht nga daljet e reja. Në vend që të përmirësojnë bujqësinë, aty ngulin këmbë ende te kullotat, sado të zhvlerësuara të jenë, dhe qyteza përtace, duke iu shmangur fushës, ka vazhduar natyrshëm të zgjerohet drejt lumit. E sheh që larg, të shtrirë gjatë mbi breg, si një bari lopësh që fle drekën buzë ujit.

Në fund të bregores, pas urës, fillon një rrugë e shtruar, e mbjellë me plepa të rinj, që të çon drejt e te shtëpitë e para të vendit. Ato janë të rrethuara me gardhe, në mes oborresh plot me ndërtesa të shpërndara, shtrydhëse mollësh, hangarë qerresh e kazanë rakie, të hedhura nën pemë të dendura, nëpër degët e të cilave janë varur shkallë, purteka ose kosa. Çatitë prej kashte, si kësula gëzofi të ulura mbi sy, zbresin gati deri në një të tretën e dritareve të ulëta, xhamat e trashë e të fryrë të të cilave kanë në mes një nyjë, si funde shishesh. Mbi murin prej allçie, që e përshkojnë diagonalisht trarë të zinj, kapet ndonjëherë ndonjë dardhë e dobët, dhe shtëpitë përdhese kanë para derës një portëz të vogël rrotulluese, që t'i mbrojë nga zogjtë e pulave, që vijnë e çukisin në prag thërrime buke të zezë të njomur në sidër. Pastaj oborret ngushtohen, banesat afrohen, gardhet zhduken; një tufë fieri lëkundet nën një dritare në majë të një bishti fshese; ka farkën e një nallbani dhe pastaj një qerrebërës me dy-tri qerre të reja jashtë, që zënë rrugën. Pastaj, nëpër një parmak me hapësira,

shfaqet një shtëpi e bardhë përtej një rrethi bari që e zbukuron një Kupid me gisht mbi gojë; dy vazo prej gize qëndrojnë në të dy anët e shkallëve; pllakat e zyrës shkëlqejnë te dera; është shtëpia e noterit, më e bukura e vendit.

Kisha është në anën tjetër të rrugës, njëzet hapa më tutje, në hyrje të sheshit. Varrezat e vogla që e rrethojnë, të mbyllura me një mur sa për t'u mbështetur, janë aq të mbushura me varre, sa gurët e vjetër, në një rrafsh me tokën, bëjnë një shtrim të vazhdueshëm, ku bari ka vizatuar vetvetiu katrorë të gjelbër të rregullt. Kisha është rindërtuar e re në vitet e fundit të mbretërimit të Sharlit X. Qemeri prej druri ka nisur të kalbet nga lart, dhe vende-vende ka gropa të zeza në ngjyrën e tij blu. Mbi derë, aty ku do të ishte organoja, është një galeri për burrat, me një shkallë spirale që buçet nën nallanet.

Drita e plotë, që hyn nga xhamat e thjeshtë, ndriçon për së gjeri stolat e vendosur tërthor pas murit, ku aty-këtu është mbërthyer ndonjë hasër, me këto fjalë poshtë me shkronja të mëdha: „Stoli i zotit filan.“ Më tej, aty ku nefi ngushtohet, rrëfyesorja qëndron përballë një statuje të vogël të Virgjëreshës, të veshur me fustan sateni, me një vello tyli të spërkatur me yje argjendi mbi kokë dhe krejt të kuqe në mollëza si një idhull i ishujve Sanduiç; dhe më në fund një kopje e Familjes së Shenjtë, dërguar nga ministri i Brendshëm, që sundon mbi altarin e madh mes katër shandanëve, e mbyll në fund perspektivën. Stolat e korit, prej druri pishe, kanë mbetur pa u lyer.

Tregu, domethënë një çati me tjegulla e mbajtur nga rreth njëzet shtylla, zë vetëm ai afro gjysmën e sheshit të madh të Jonvilit. Bashkia, e ndërtuar sipas projektit të një arkitekti nga Parisi, është një lloj tempulli grek që zë qoshen, pranë shtëpisë së farmacistit. Në katin përdhes ka tri kolona jonike dhe në katin e parë një galeri me harqe të rrumbullakëta, ndërsa trekëndëshin që e mbyll e mbush një gjel galik, që mbështet njërën këmbë mbi

Kartën dhe mban me tjetrën peshoren e drejtësisë.[59]

Por ajo që të tërheq më shumë sytë është, përballë hanit Luani i Artë, farmacia e zotit Ome! Sidomos në mbrëmje, kur ndizet llamba e tij me vaj dhe enët e kuqe e të gjelbra që i zbukurojnë vitrinën zgjasin larg mbi tokë dy dritat e tyre me ngjyrë; atëherë, përmes tyre, si në dritat bengaleze, shihet hija e farmacistit, e mbështetur me bërryl mbi tryezën e punës. Shtëpia e tij, nga lart poshtë, është e mbuluar me mbishkrime me shkronja të pjerrëta, të rrumbullakëta e të shtypura: „Ujëra Vichy, Seltz e Barèges, shurupe pastruese, ilaçi Raspail, *racahout* i arabëve, pastilje Darcet, pastë Regnault, fasha, banja, çokollata shëndeti, etj.“[60] Dhe tabela, që zë gjithë gjerësinë e dyqanit, ka me shkronja ari: *Ome, farmacist*. Pastaj, në fund të dyqanit, pas peshoreve të mëdha të mbërthyera mbi banak, fjala *laborator* shpaloset mbi një derë me xhama, që, në mes të lartësisë, përsërit edhe një herë *Ome*, me shkronja ari mbi sfond të zi.

Pastaj s'ka më asgjë për të parë në Jonvil. Rruga (e vetmja), e gjatë sa një e shtënë pushke dhe e rrethuar nga disa dyqane, mbaron befas te kthesa e xhades. Po ta lësh djathtas dhe të ndjekësh rrëzën e kodrës së Shën-Zhanit, shpejt mbërrin te varrezat.

Në kohën e kolerës,[61] për t'i zgjeruar, rrëzuan një copë muri dhe blenë tri akra tokë aty pranë; por gjithë kjo pjesë e re është gati e pabanuar, sepse varret, si dikur, vazhdojnë të grumbullohen drejt portës. Roja, që është njëkohësisht varrmihës dhe kujdestar i kishës (duke nxjerrë kështu nga kufomat e famullisë një fitim të dyfishtë), ka përfituar nga toka bosh për të mbjellë

[59] Gjeli galik është simbol i Francës. Karta (*la Charte*) është kushtetuta e vitit 1830, mbi të cilën mbështetej monarkia e Luigj-Filipit, mbret nga 1830 deri më 1848, kohë në të cilën ndodh romani.

[60] Ujëra minerale dhe barna të modës: ujërat e burimeve të Vichy-së, të Seltz-it e të Barèges-it; „ilaçi Raspail“, sipas kimistit François-Vincent Raspail, që shiste mjete të lira shërimi me bazë kamfuri; *racahout*-i, një pluhur ushqyes me kakao dhe miell, që reklamohej si recetë arabe.

[61] Epidemia e kolerës e vitit 1832, që vrau me dhjetëra mijëra njerëz në Francë.

patate. Megjithatë, vit pas viti, arëza e tij ngushtohet, dhe kur bie ndonjë epidemi, ai s'e di nëse duhet të gëzohet për vdekjet apo të hidhërohet për varret.

— Ju ushqeheni me të vdekurit, Lestibudua! — i tha më në fund një ditë zoti famullitar.

Këto fjalë të zymta e bënë të mendohej; e ndalën për ca kohë; por edhe sot e kësaj dite ai vazhdon t'i mbjellë zhardhokët e tij, madje mbron me siguri se rriten natyrshëm.

Që nga ngjarjet që do të tregohen, në të vërtetë asgjë s'ka ndryshuar në Jonvil. Flamuri trengjyrësh prej llamarine vërtitet ende në majë të kambanores së kishës; dyqani i stofrave të modës tund ende në erë dy flamurët e tij prej basme; fetuset e farmacistit, si pako eshke të bardhë, kalben gjithnjë e më shumë në alkoolin e tyre të turbullt, dhe mbi portën e madhe të hanit, luani i vjetër i artë, i zbardhur nga shirat, u tregon ende kalimtarëve kaçurrelat e tij prej qeni pudël.

Mbrëmjen kur bashkëshortët Bovari do të mbërrinin në Jonvil, zonja Lëfransua, e ve, e zonja e këtij hani, ishte aq e zënë, saqë i rridhnin pika të mëdha djerse ndërsa trazonte tenxheret. Të nesërmen ishte ditë tregu në qytezë. Duhej prerë mishi që përpara, pastruar pulat, bërë supë e kafe. Kishte, përveç kësaj, ushqimin e qiraxhinjve të saj, atë të mjekut, të gruas së tij dhe të shërbyeses së tyre; bilardoja kumbonte nga të qeshurat; tre mullixhinj, në sallën e vogël, thërrisnin që t'u sillnin raki; drutë flakëronin, prushi kërciste, dhe mbi tryezën e gjatë të kuzhinës, mes copave të mishit të gjallë të dashit, ngriheshin pirgje pjatash që dridheshin nga goditjet e trungut ku grihej spinaqi. Në oborr dëgjoje shpendët që bërtisnin, ndërsa shërbyesja i ndiqte për t'u prerë kokën.

Një burrë me pantofla prej lëkure të gjelbër, pak i shenjuar nga lija dhe me një kësulë kadifeje me xhufkë ari, ngrohte kurrizin pas oxhakut. Fytyra e tij s'shprehte gjë tjetër veç kënaqësisë me

veten, dhe dukej po aq i qetë në jetë sa gardelini i varur mbi kokën e tij në një kafaz thuprash: ishte farmacisti.

— Artemiza! — bërtiste e zonja e hanit, — thyej ca shkarpa, mbush brokat, sill raki, nxito! Të paktën sikur ta dija ç'ëmbëlsirë t'u shtroj atyre që po prisni! O Zot i madh! Djemtë e shpërnguljes ia nisën prapë zhurmës në bilardo! Dhe qerrja e tyre ka mbetur nën portën e madhe! Dallëndyshja është në gjendje ta bëjë copë kur të mbërrijë! Thirre Politin ta fusë nën strehë!... Ta thuash, zoti Ome, që nga mëngjesi ata kanë bërë ndoshta pesëmbëdhjetë lojëra e kanë pirë tetë kana me sidër!... Po do të ma grisin çohun, — vazhdonte ajo, duke i parë që larg, me garuzhdën në dorë.

— S'do të ishte ndonjë dëm i madh, — u përgjigj zoti Ome, — do të blinit një tjetër.

— Një bilardo tjetër! — thirri e veja.

— Meqë kjo s'mban më, zonja Lëfransua; jua them përsëri, po e dëmtoni veten! po e dëmtoni shumë! E pastaj, sot amatorët duan gropa të ngushta dhe steka të rënda. S'luhet më si dikur; gjithçka ka ndryshuar! Duhet ecur me kohën! Shikoni Telienë, për shembull...

E zonja e hanit u skuq nga inati. Farmacisti shtoi:

— Bilardoja e tij, thoni ç'të doni, është më e hijshme se e juaja; e po t'i shkrepë, për shembull, të organizojë një turne patriotik për Poloninë ose për të përmbyturit e Lionit...[62]

— S'janë lypsarë si ai që na trembin ne! — e ndërpreu e zonja e hanit, duke ngritur supet e saj të trasha. — Shkoni, shkoni, zoti Ome! Sa të jetë gjallë Luani i Artë, njerëzit do të vijnë. Ne e kemi kesën plot! Kurse një nga këto mëngjese do ta shihni Kafenenë Franceze të mbyllur, me një afishe të bukur mbi kanata!... Ta ndërroj bilardon time, — vazhdonte, duke folur me vete, — që më vjen aq mirë për të shtrirë rrobat e lara, e mbi të cilën, në

[62]Ome përmend dy kauza bamirësie që zinin vend në gazetat e kohës: refugjatët polakë pas kryengritjes së dështuar kundër Rusisë dhe viktimat e përmbytjeve të mëdha të Lionit. Në bilardo, *poule* ishte një lojë me shumë lojtarë ku të gjithë vinin para në një arkë të përbashkët.

kohën e gjuetisë, kam vënë të flenë deri në gjashtë udhëtarë!... Po ky ngordhalaq i Iverit që s'po vjen!

— E prisni për darkën e zotërinjve tuaj? — pyeti farmacisti.

— Ta pres? Po zoti Bine? Në orën gjashtë fiks do ta shihni të hyjë, se si ai s'ka tjetër mbi dhe për përpikëri. I duhet gjithmonë vendi i tij në sallën e vogël! Më mirë ta vrasësh sesa ta bësh të hajë darkë gjetiu! Dhe sa i neveritshëm që është! Dhe sa i vështirë për sidrin! S'është si zoti Leon; ai vjen ndonjëherë në shtatë, madje edhe në shtatë e gjysmë; as që e shikon ç'ha. Ç'djalë i mirë! Kurrë s'ngre zërin.

— Sepse ka shumë dallim, e shihni, mes dikujt që ka marrë edukatë dhe një ish-karabinieri që është tagrambledhës.

Ra ora gjashtë. Bine hyri.

Ishte veshur me një redingotë blu, që i binte drejt vetiu rreth trupit të tij të thatë, dhe kasketa prej lëkure, me veshoret të lidhura me kordonë mbi majë të kokës, linte të dukej, nën strehën e ngritur, një ballë tullac, që e kishte shtypur zakoni i përkrenares. Mbante një jelek stofi të zi, një jakë me qime kali, pantallona gri dhe, në çdo stinë, çizme të lyera mirë, që kishin dy fryrje paralele për shkak të gishtave që i dilnin. As edhe një qime s'i dilte nga vija e mjekrës së tij të verdhë si rrip, që, duke i rrethuar nofullën, ia kornizonte si anën e një lehe fytyrën e gjatë e të zbehtë, me sy të vegjël e hundë të kërrusur. I fortë në të gjitha lojërat me letra, gjahtar i mirë dhe me shkrim të bukur, kishte në shtëpi një torno, ku argëtohej duke punuar unaza pecetash, me të cilat e kishte mbushur shtëpinë, me xhelozinë e një artisti dhe me egoizmin e një qytetari.

U drejtua nga salla e vogël; por u desh që në fillim të nxirrnin që andej tre mullixhinjtë; dhe gjatë gjithë kohës që i shtruan tryezën, Bine ndenji i heshtur në vendin e tij, pranë sobës; pastaj mbylli derën dhe hoqi kasketën, si zakonisht.

— S'janë mirësjelljet që do t'ia konsumojnë gjuhën! — tha farmacisti, sapo mbeti vetëm me të zonjën e hanit.

— Kurrë s'flet më shumë, — u përgjigj ajo; — javën e kaluar erdhën këtu dy agjentë tregtarë stofrash, djem plot humor, që në mbrëmje tregonin një mal me shaka, sa qaja nga të qeshurit; e pra, ai rrinte aty memec si peshk, pa nxjerrë një fjalë.

— Po, — bëri farmacisti, — pa imagjinatë, pa batuta, pa asgjë nga ato që e bëjnë njeriun të shoqërisë!

— Thonë megjithatë që ka aftësi, — kundërshtoi e zonja e hanit.

— Aftësi? — ia ktheu zoti Ome; — ai! aftësi? Në zanatin e tij, mund të jetë, — shtoi me ton më të qetë.

Dhe vazhdoi:

— Ah! që një tregtar me lidhje të rëndësishme, që një jurist, një mjek, një farmacist të jenë aq të zhytur në punë sa të bëhen tekanjozë e madje të vrazhdë, këtë e kuptoj; përmenden raste të tilla nëpër histori! Por të paktën kjo ndodh se po mendojnë diçka. Unë, për shembull, sa herë më ka ndodhur të kërkoj penën mbi tryezë për të shkruar një etiketë, e në fund të gjej që e kisha vënë pas veshit!

Ndërkaq zonja Lëfransua doli në prag të shihte nëse po vinte Dallëndyshja. U drodh. Një burrë i veshur me të zeza hyri befas në kuzhinë. Në dritat e fundit të muzgut dallohej se kishte fytyrë të kuqe e trup atleti.

— Ç'ju shërben, zoti famullitar? — pyeti e zonja e hanit, ndërsa zgjaste dorën mbi oxhak për të marrë një nga shandanët prej bronzi që qëndronin aty në rresht si kolonadë, me qirinjtë e tyre; — doni të pini diçka? një gisht liker rrush frëngu, një gotë verë?

Kleriku refuzoi shumë me edukatë. Kishte ardhur të merrte çadrën, që e kishte harruar ditën tjetër në manastirin e Ernëmonit, dhe, pasi iu lut zonjës Lëfransua t'ia çonte në famulli gjatë mbrëmjes, doli për të shkuar në kishë, ku po binte Angelusi.

Kur farmacisti s'e dëgjoi më në shesh zhurmën e këpucëve të tij, e gjeti shumë të pahijshme sjelljen e tij të pak më parë. Ky refuzim për të pranuar një freskuese i dukej një hipokrizi nga më

të neveritshmet; priftërinjtë hanin e pinin të gjithë pa i parë njeri dhe kërkonin të kthenin kohën e të dhjetës.

E zonja e hanit mori në mbrojtje famullitarin e saj:

— E pastaj, ai do të thyente katër si ju mbi gju. Vitin e kaluar i ndihmoi njerëzit tanë të fusnin kashtën brenda; mbante deri në gjashtë duaj njëherësh, aq i fortë është!

— Bravo! — tha farmacisti. — Dërgojini, pra, vajzat në rrëfim te ca djem me një natyrë të tillë! Unë, po të isha qeveria, do të doja që priftërinjve t'u merrej gjak një herë në muaj. Po, zonja Lëfransua, çdo muaj, një flebotomi e bollshme, në interes të policisë dhe të moralit!

— Pushoni, zoti Ome! Jeni i pafe! S'keni fe!

Farmacisti u përgjigj:

— Kam një fe, fenë time, madje kam më shumë se të gjithë ata, me maskaralleqet dhe marifetet e tyre! Përkundrazi, e adhuroj Zotin! Besoj në Qenien supreme, në një Krijues, cilido qoftë, s'më intereson, që na ka vënë këtu poshtë për të përmbushur detyrat tona si qytetarë dhe si baballarë familjesh; por s'kam nevojë të shkoj në kishë të puth pjata argjendi e të majm nga xhepi im një tufë hokatarësh që ushqehen më mirë se ne! Sepse ai mund të nderohet po aq mirë në një pyll, në një fushë, ose duke soditur qemerin eterik, si të lashtët. Zoti im është Zoti i Sokratit, i Franklinit, i Volterit dhe i Béranger-it! Unë jam për *Rrëfimin e besimit të famullitarit savojar* dhe për parimet e pavdekshme të '89-s![63] Prandaj s'pranoj një plak Zot të mirë që shëtit në kopshtin e tij me bastun në dorë, që i strehon miqtë në barkun e balenave, që vdes duke lëshuar një britmë dhe ringjallet pas tri ditësh: gjëra absurde në vetvete dhe krejt në kundërshtim, për më tepër, me të gjitha ligjet e fizikës; gjë që na tregon, kalimthi, se priftërinjtë

[63] Ome numëron heronjtë e mendimit të lirë: Benjamin Franklin, Volteri dhe këngëtari Béranger. *Rrëfimi i besimit të famullitarit savojar* është një pjesë e famshme e *Emilit* (1762) të Rousseau-së, ku mbrohet një fe natyrore pa kishë e pa dogma. Parimet e '89-s janë ato të Revolucionit Francez të vitit 1789.

kanë ndenjur gjithmonë të zhytur në një injorancë të ndyrë, ku përpiqen të mbysin bashkë me vete edhe popujt.

Heshti, duke kërkuar me sy një publik përreth, sepse në vlugun e tij farmacisti për një çast kishte kujtuar se ndodhej në mes të këshillit bashkiak. Por e zonja e hanit s'e dëgjonte më; ia kishte vënë veshin një rrotullimi të largët. U dallua zhurma e një karroce, e përzier me trokitjen e patkonjve të lirshëm që rrihnin tokën, dhe më në fund Dallëndyshja u ndal para derës.

Ishte një arkë e verdhë, e mbajtur nga dy rrota të mëdha që, duke u ngritur deri në lartësinë e mbulesës, i pengonin udhëtarët të shihnin rrugën dhe ua ndotnin supet. Xhamat e vegjël të dritareve të saj të ngushta dridheshin në kornizat e tyre kur karroca ishte e mbyllur dhe ruanin njolla balte, aty-këtu, mes shtresës së tyre të vjetër të pluhurit, që as shirat e stuhive s'e lanin dot krejt. Ishte e mbrehur me tre kuaj, dy pranë njëri-tjetrit dhe i treti përpara, dhe kur zbriste tatëpjetave, prekte tokën me fund duke u tundur.

Disa qytetarë të Jonvilit dolën në shesh; flisnin të gjithë njëherësh, duke kërkuar lajme, shpjegime dhe shporta; Iveri s'dinte kujt t'i përgjigjej. Ishte ai që u bënte banorëve të vendit porositë në qytet. Shkonte nëpër dyqane, u sillte rrotulla lëkure këpucarëve, hekurishte nallbanit, një fuçi me harengë së zonjës së tij, kësula nga modistja, perukë nga floktari; dhe gjatë rrugës, në kthim, shpërndante pakot, duke i hedhur përmbi gardhet e oborreve, më këmbë mbi ndenjëse, e duke bërtitur me sa kishte në kraharor, ndërsa kuajt ecnin vetë.

Një ngjarje e papritur e kishte vonuar: zagarja e zonjës Bovari kishte ikur nëpër fusha. I kishin fishkëllyer një çerek ore të mirë. Iveri madje ishte kthyer gjysmë lige prapa, duke kujtuar çdo minutë se e shihte; por u desh të vazhdonin rrugën. Ema kishte qarë, ishte nxehur; e kishte akuzuar Sharlin për këtë fatkeqësi. Zoti Lëro, tregtar stofrash, që ndodhej me të në karrocë, ishte përpjekur ta ngushëllonte me një mal shembujsh qensh të

humbur që e njohin të zotin pas shumë vitesh. Përmendej një, thoshte, që ishte kthyer nga Kostandinopoja në Paris. Një tjetër kishte bërë pesëdhjetë ligë në vijë të drejtë dhe kishte kaluar katër lumenj me not; dhe vetë i ati kishte pasur një qen pudël që, pas dymbëdhjetë vjetësh mungesë, i ishte hedhur befas mbi kurriz një mbrëmje, në rrugë, kur po shkonte për darkë në qytet.

Pjesa e dytë — II

Ema zbriti e para, pastaj Felisiteja, zoti Lëro, një tajë, dhe u desh të zgjonin Sharlin në qoshen e tij, ku e kishte zënë gjumi fare sapo kishte rënë nata.

Ome doli përpara; i paraqiti nderimet Zonjës, mirësjelljet Zotërisë, tha se ishte i lumtur që kishte mundur t'u bënte ndonjë shërbim dhe shtoi me pamje të përzemërt se kishte guxuar të ftonte veten, meqë e shoqja, nga ana tjetër, mungonte.

Zonja Bovari, kur hyri në kuzhinë, iu afrua oxhakut. Me majat e dy gishtave e kapi fustanin në lartësinë e gjurit, dhe, pasi e ngriti kështu deri te kyçet, e zgjati drejt flakës, përmbi kofshën e qengjit që rrotullohej, këmbën e mbathur me një çizme të zezë. Zjarri e ndriçonte të tërën, duke depërtuar me një dritë të ashpër nëpër endjen e fustanit, nëpër poret e njëtrajtshme të lëkurës së saj të bardhë dhe madje nëpër qepallat e syve, që i mbyllte e i hapte herë pas here. Një ngjyrë e madhe e kuqe kalonte mbi të, sipas frymës së erës që hynte nga dera gjysmë e hapur.

Nga ana tjetër e oxhakut, një djalë i ri me flokë bjonde e shikonte në heshtje.

Meqë mërzitej shumë në Jonvil, ku punonte si nëpunës te noteri Gijomen, zoti Leon Dypui (ishte ai i dyti nga të rregulltit e Luanit të Artë) e shtynte shpesh orën e darkës, duke shpresuar se do të vinte në han ndonjë udhëtar me të cilin të bisedonte gjatë mbrëmjes. Ditëve kur e mbaronte punën, meqë s'dinte ç'të bënte, i duhej të vinte në orën e caktuar dhe ta duronte, nga supa

deri te djathi, kokë më kokë me Binenë. Ndaj e pranoi me gëzim propozimin e së zonjës së hanit për të darkuar në shoqërinë e të ardhurve, dhe kaluan në sallën e madhe, ku zonja Lëfransua, për madhështi, kishte vënë të shtronin katër vende.

Ome kërkoi leje ta mbante kësulën greke, nga frika e rrufave.

Pastaj, duke u kthyer nga fqinja e tij:

— Zonja, pa dyshim, është pak e lodhur? Tundesh kaq tmerrësisht në Dallëndyshen tonë!

— Është e vërtetë, — u përgjigj Ema; — por lëvizja më argëton gjithmonë; më pëlqen të ndërroj vend.

— Është kaq e mërzitshme, — psherëtiu nëpunësi, — të jetosh i mbërthyer në po ato vende!

— Sikur të ishit si unë, — tha Sharli, — gjithë kohës i detyruar të jesh mbi kalë...

— Por, — vazhdoi Leon, duke iu drejtuar zonjës Bovari, — s'ka gjë më të këndshme, më duket; kur e ke mundësinë, — shtoi.

— Veç kësaj, — thoshte farmacisti, — ushtrimi i mjekësisë nuk është shumë i lodhshëm në viset tona; sepse gjendja e rrugëve lejon përdorimin e kaloshinës, dhe, në përgjithësi, paguhet mjaft mirë, meqë bujqit janë të kamur. Nga ana mjekësore kemi, përveç rasteve të zakonshme të enteritit, bronkitit, sëmundjeve të vrerit, etj., herë pas here ndonjë ethe me ndërprerje në kohën e korrjeve, por, me një fjalë, pak gjëra të rënda, asgjë të veçantë për t'u shënuar, përveç shumë rasteve të skrofullozës, që lidhen pa dyshim me kushtet e mjerueshme higjienike të banesave tona fshatare. Ah! do të gjeni shumë paragjykime për të luftuar, zoti Bovari; shumë kokëfortësi të rutinës, ku do të përplasen përditë të gjitha përpjekjet e shkencës suaj; sepse njerëzit ende u drejtohen novenave, relikeve, priftit, në vend që të vijnë natyrshëm te mjeku apo te farmacisti. Klima, megjithatë, nuk është, të themi të drejtën, e keqe, madje kemi në komunë disa nëntëdhjetëvjeçarë. Termometri (i kam bërë vetë vëzhgimet) në dimër zbret deri në katër gradë, dhe në stinën e nxehtë arrin njëzet e pesë,

tridhjetë gradë Celsius e shumta, gjë që na jep njëzet e katër Réaumur maksimumi, ose ndryshe pesëdhjetë e katër Fahrenheit (masë angleze), jo më shumë![64] — dhe, në të vërtetë, jemi të mbrojtur nga erërat e veriut nga pylli i Arguejit nga njëra anë, nga erërat e perëndimit nga kodra e Shën-Zhanit nga ana tjetër, dhe kjo nxehtësi, megjithatë, që për shkak të avullit të ujit që lëshon lumi dhe të pranisë së konsiderueshme të bagëtive nëpër livadhe, të cilat nxjerrin, siç e dini, shumë amoniak, domethënë azot, hidrogjen dhe oksigjen (jo, vetëm azot dhe hidrogjen), dhe që, duke thithur drejt vetes humusin e tokës, duke i përzier gjithë këto avullime të ndryshme, duke i bashkuar, si të thuash, në një tufë, dhe duke u kombinuar vetvetiu me elektricitetin e përhapur në atmosferë, kur ka, do të mund që me kohë, si në vendet tropikale, të prodhonte miazma të dëmshme; — kjo nxehtësi, them, zbutet pikërisht nga ana prej nga vjen, ose më mirë prej nga do të vinte, domethënë nga jugu, nga erërat e juglindjes, të cilat, duke u freskuar vetë kur kalojnë mbi Senë, na vijnë ndonjëherë krejt papritur, si flladet e Rusisë!

— Keni të paktën ndonjë vend shëtitjeje rreth e rrotull? — vazhdonte zonja Bovari, duke i folur djalit të ri.

— Oh! fare pak, — u përgjigj ai. — Ka një vend që e quajnë Kullota, në majë të kodrës, buzë pyllit. Ndonjëherë, të dielave, shkoj atje dhe rri me një libër, duke parë diellin që perëndon.

— S'gjej gjë më të mrekullueshme se perëndimet e diellit, — vazhdoi ajo, — por buzë detit, sidomos.

— Oh! e adhuroj detin, — tha zoti Leon.

— E pastaj, a s'ju duket, — ia ktheu zonja Bovari, — se mendja lundron më lirshëm mbi atë hapësirë pa kufij, që kur e sodit të lartëson shpirtin dhe të jep ide të pafundësisë, të idealit?

[64] Ome ngatërrohet në llogari, siç ngatërrohet edhe pak më poshtë me kiminë e amoniakut: tridhjetë gradë Celsius janë rreth tetëdhjetë e gjashtë gradë Fahrenheit, jo pesëdhjetë e katër. Flaubert-i e lë gabimin pa e korrigjuar, si një nga shumë shenjat e diturisë së rreme të farmacistit.

— Po ashtu ndodh edhe me peizazhet malore, — vazhdoi Leon. — Kam një kushëri që udhëtoi vitin e kaluar në Zvicër, dhe më thoshte se s'mund ta përfytyrosh poezinë e liqeneve, hijeshinë e ujëvarave, efektin vigan të akullnajave. Shihen pisha me madhësi të pabesueshme, të shtrira tërthor mbi përrenj, kasolle të varura mbi gremina, dhe, një mijë këmbë poshtë teje, lugina të tëra, kur hapen retë. Këto pamje duhet të të ndezin, të të shtyjnë drejt lutjes, drejt ekstazës! Prandaj s'më habit më ai muzikant i famshëm që, për ta ngacmuar më mirë imagjinatën, e kishte zakon të shkonte e t'i binte pianos para ndonjë pamjeje madhështore.

— Ju merreni me muzikë? — pyeti ajo.

— Jo, por e dua shumë, — u përgjigj ai.

— Ah! mos e dëgjoni, zonja Bovari, — ndërhyri Ome duke u përkulur mbi pjatë, — është modesti e pastër. — Si, i dashur? Eh! ditën tjetër, në dhomën tuaj, e këndonit *Engjëllin mbrojtës* për mrekulli. Ju dëgjoja nga laboratori; e shqiptonit si aktor.

Leon, në të vërtetë, banonte te farmacisti, ku kishte një dhomë të vogël në katin e dytë, me pamje nga sheshi. U skuq nga ky kompliment i të zot të shtëpisë, i cili ishte kthyer tashmë nga mjeku dhe po i numëronte njërin pas tjetrit banorët kryesorë të Jonvilit. Tregonte ndodhi, jepte informacione; pasurinë e noterit s'e dinte njeri saktësisht, dhe ishte familja Tyvash që e mbante hundën shumë lart.

Ema vazhdoi:

— Dhe ç'muzikë parapëlqeni?

— Oh! muzikën gjermane, atë që të bën të ëndërrosh.

— I njihni italianët?[65]

— Ende jo; por do t'i shoh vitin që vjen, kur të shkoj të banoj në Paris, për të mbaruar drejtësinë.

[65]Domethënë këngëtarët e Teatrit Italian (*Théâtre-Italien*) të Parisit, ku këndohej opera italiane, shumë e modës në atë kohë.

— Siç pata nderin, — tha farmacisti, — t'ia shpreh zotit bashkëshortit tuaj, për të shkretin Janoda që ia mbathi; falë marrëzive që ka bërë, do të gjendeni të gëzoni një nga shtëpitë më të rehatshme të Jonvilit. Ajo që ka më të përshtatshme për një mjek është një derë nga rrugica, që të lejon të hysh e të dalësh pa të parë njeri. Veç kësaj, është e pajisur me gjithçka që i nevojitet një familjeje: lavanderi, kuzhinë me qilar, sallon familjar, dhomë për frutat, etj. Ishte djalë që s'e kursente veten! Kishte ngritur në fund të kopshtit, pranë ujit, një kioskë me gjelbërim enkas për të pirë birrë në verë, dhe po t'i pëlqejë Zonjës kopshtaria, do të mund...

— Gruaja ime s'merret fare me këto, — tha Sharli; — edhe pse ia rekomandojnë lëvizjen, ajo parapëlqen të rrijë gjithmonë në dhomën e saj e të lexojë.

— Si unë, — ia ktheu Leon; — ç'ka më të mirë, në të vërtetë, se të rrish në mbrëmje pranë zjarrit me një libër, ndërsa era rreh xhamat dhe llamba digjet?...

— Apo jo? — tha ajo, duke ngulur mbi të sytë e saj të mëdhenj e të zinj, krejt të hapur.

— S'mendon për asgjë, — vazhdonte ai, — orët kalojnë. Shëtit pa lëvizur nëpër vende që të duket se i sheh, dhe mendimi yt, duke u ngatërruar me trillimin, luan me hollësitë ose ndjek vijat e aventurave. Përzihet me personazhet; të duket se je ti që rreh zemra nën veshjet e tyre.

— Është e vërtetë! është e vërtetë! — thoshte ajo.

— A ju ka ndodhur ndonjëherë, — vazhdoi Leon, — të gjeni në një libër një ide të turbullt që e keni pasur, ndonjë pamje të zbehtë që vjen nga larg, dhe si shpalosjen e plotë të ndjenjës suaj më të hollë?

— E kam provuar, — u përgjigj ajo.

— Prandaj, — tha ai, — i dua sidomos poetët. I gjej vargjet më të ëmbla se proza, dhe ato të bëjnë të qash shumë më tepër.

— Por me kohë lodhin, — vazhdoi Ema; — dhe tani, përkundrazi, i adhuroj historitë që lexohen me një frymë, ku të zë frika. I urrej heronjtë e rëndomtë dhe ndjenjat e përmbajtura, si ato që gjen në natyrë.

— Në të vërtetë, — vërejti nëpunësi, — këto vepra, meqë nuk ta prekin zemrën, largohen, më duket, nga qëllimi i vërtetë i Artit. Është kaq e ëmbël, mes zhgënjimeve të jetës, të mund ta çosh mendjen te karaktere fisnike, te dashuri të pastra dhe te tablo lumturie. Sa për mua, që jetoj këtu, larg botës, kjo është argëtimi im i vetëm; por Jonvili ofron kaq pak!

— Si Tosti, pa dyshim, — vazhdoi Ema; — prandaj unë isha gjithmonë e pajtuar në një sallë leximi.

— Po të më bëjë Zonja nderin ta përdorë, — tha farmacisti, që sapo i kishte dëgjuar këto fjalë të fundit, — kam vetë në dispozicion të saj një bibliotekë të përbërë nga autorët më të mirë: Volteri, Rousseau, Delille, Walter Scott, *Jehona e fejtoneve*, etj., dhe marr për më tepër gazeta të ndryshme periodike, mes të cilave *Fenerin e Ruanit*, përditë, duke pasur privilegjin të jem korrespondenti i saj për zonat e Byshit, Forzhit, Nëfshatelit, Jonvilit dhe rrethinave.[66]

Rrinin në tryezë prej dy orë e gjysmë; sepse shërbyesja Artemiza, duke tërhequr shkujdesur nëpër pllaka pantoflat e vjetra prej cohe, sillte pjatat njërën pas tjetrës, harronte gjithçka, s'merrte vesh asgjë dhe linte pa pushim gjysmë të hapur derën e bilardos, që përplasej pas murit me majën e dorezës.

Pa e vënë re, ndërsa bisedonte, Leon e kishte vënë këmbën mbi njërën nga shufrat e karriges ku ishte ulur zonja Bovari. Ajo mbante një kravatë të vogël mëndafshi blu, që mbante drejt si një jakë e rrudhosur e kohëve të vjetra një jakë batisti me pala; dhe, sipas lëvizjeve që bënte me kokë, pjesa e poshtme e fytyrës

[66] Jacques Delille (1738–1813): poet përshkrues, shumë i lexuar dikur, por tashmë i vjetëruar. *Jehona e fejtoneve* ishte një përmbledhje tregimesh të botuara nëpër gazeta. *Feneri i Ruanit* (*Le Fanal de Rouen*) është gazetë e shpikur nga Flaubert-i.

i zhytej në pëlhurë ose dilte prej saj me butësi. Kështu, pranë njëri-tjetrit, ndërsa Sharli dhe farmacisti bisedonin, ata hynë në një nga ato biseda të turbullta ku rastësia e fjalive të kthen gjithmonë te qendra e palëvizshme e një simpatie të përbashkët. Shfaqjet e Parisit, tituj romanesh, kadrile të reja, dhe bota që nuk e njihnin, Tosti ku kishte jetuar ajo, Jonvili ku ishin tani, i shqyrtuan të gjitha, folën për gjithçka deri në fund të darkës.

Kur u shërbye kafeja, Felisiteja shkoi të përgatiste dhomën në shtëpinë e re, dhe pak më pas të ftuarit u ngritën nga tryeza. Zonja Lëfransua flinte pranë hirit, ndërsa djali i stallës, me një fener në dorë, priste zotin dhe zonjën Bovari për t'i shoqëruar në shtëpi. Flokët e tij të kuq ishin të ngatërruar me fije kashte, dhe çalonte nga këmba e majtë. Pasi mori me dorën tjetër çadrën e zotit famullitar, u nisën.

Qyteza flinte. Shtyllat e tregut zgjasnin hije të mëdha. Toka ishte e tëra gri, si në një natë vere.

Por, meqë shtëpia e mjekut ishte pesëdhjetë hapa larg hanit, u desh pothuajse menjëherë t'i uronin njëri-tjetrit natën e mirë, dhe shoqëria u shpërnda.

Ema, që në holl, ndjeu të binte mbi supet e saj, si një rrobë e lagur, të ftohtit e allçisë. Muret ishin të reja, dhe shkallët prej druri kërcitën. Në dhomë, në katin e parë, një dritë e zbardhëllyer hynte nga dritaret pa perde. Dalloheshin majat e pemëve, dhe më tej livadhi, gjysmë i mbytur në mjegull, që avullonte nën dritën e hënës përgjatë rrjedhës së lumit. Në mes të dhomës, rrëmujë, kishte sirtarë komoje, shishe, shufra perdesh, purteka të praruara me dyshekë mbi karrige dhe legenë mbi parket, — sepse dy burrat që kishin sjellë mobiljet i kishin lënë të gjitha aty, pa kujdes.

Ishte hera e katërt që flinte në një vend të panjohur. E para kishte qenë dita kur hyri në manastir, e dyta ajo e mbërritjes në Tost, e treta në Vobiesar, e katërta ishte kjo; dhe secila kishte qenë në jetën e saj si fillimi i një faze të re. Ajo s'besonte që gjërat

mund të përsëriteshin njësoj në vende të ndryshme, dhe, meqë pjesa e jetuar kishte qenë e keqe, pa dyshim ajo që mbetej për t'u jetuar do të ishte më e mirë.

Pjesa e dytë — III

Të nesërmen, kur u zgjua, pa nëpunësin në shesh. Ishte me rrobën e mëngjesit. Ai ngriti kokën dhe e përshëndeti. Ajo bëri një përkulje të shpejtë dhe mbylli dritaren.

Leon priti gjithë ditën që të vinte ora gjashtë e mbrëmjes; por, kur hyri në han, s'gjeti njeri tjetër veç zotit Bine, ulur në tryezë.

Ajo darkë e një dite më parë kishte qenë për të një ngjarje e madhe; kurrë deri atëherë s'kishte biseduar dy orë rresht me një zonjë. Si kishte mundur, pra, t'i shpalonte, dhe me një gjuhë të tillë, kaq shumë gjëra që më parë s'do t'i kishte thënë aq mirë? Zakonisht ishte i ndrojtur dhe e ruante atë rezervë që ka njëherësh diçka nga turpi dhe diçka nga fshehtësia. Në Jonvil gjykonin se kishte sjellje si duhet. I dëgjonte njerëzit e pjekur kur arsyetonin dhe s'dukej i nxehur pas politikës, gjë e rrallë për një djalë të ri. Pastaj kishte talente, pikturonte me bojëra uji, dinte të lexonte çelësin e solit dhe merrej me qejf me letërsi pas darke, kur nuk luante letra. Zoti Ome e çmonte për shkollimin; zonja Ome e donte për mirësjelljen, sepse shpesh shoqëronte në kopsht fëmijët e vegjël të Omesë, kalamaj gjithmonë të lyer, shumë të paedukuar dhe pak të plogët, si e ëma. Për t'u kujdesur për ta kishin, përveç shërbyeses, Zhystenin, nxënësin e farmacisë, një kushëri të largët të zotit Ome, që e kishin marrë në shtëpi nga mëshira dhe që shërbente njëkohësisht si shërbëtor.

Farmacisti u tregua fqinji më i mirë. E informoi zonjën Bovari për furnitorët, thirri enkas tregtarin e tij të sidrit, e provoi vetë

pijen dhe mbikëqyri në bodrum që fuçia të vendosej mirë; i tregoi edhe si t'ia bënte për të pasur një rezervë gjalpi me çmim të lirë, dhe bëri një marrëveshje me Lestibuduanë, kujdestarin e kishës, i cili, përveç detyrave të tij priftërore e mortore, kujdesej për kopshtet kryesore të Jonvilit me orë ose me vit, sipas qejfit të njerëzve.

Nuk ishte vetëm nevoja për t'u marrë me punët e të tjerëve që e shtynte farmacistin në gjithë këtë përzemërsi lajkatare; poshtë kësaj fshihej një plan.

Ai e kishte shkelur ligjin e 19 vantozit të vitit XI, nenin 1, që i ndalon kujtdo që s'ka diplomë ushtrimin e mjekësisë;[67] aq sa, pas disa denoncimesh të errëta, Omenë e kishin thirrur në Ruan, te zoti prokuror i mbretit, në zyrën e tij private. Magjistrati e kishte pritur më këmbë, me togë, me gëzof ermine mbi sup dhe me kësulë në kokë. Ishte mëngjes, para seancës. Në korridor dëgjoheshin çizmet e rënda të xhandarëve që kalonin, dhe si një zhurmë e largët bravash të mëdha që mbylleshin. Farmacistit i buçitën veshët aq sa kujtoi se do të binte nga një pikë; pa me sy të mendjes birucat më të thella, familjen me lot në sy, farmacinë të shitur, të gjitha enët të shpërndara; dhe u detyrua të hynte në një kafene të pinte një gotë rum me ujë Seltz, që t'i vinte mendja në vend.

Pak nga pak, kujtimi i asaj qortimi u zbeh, dhe ai vazhdonte, si më parë, të jepte konsulta të padëmshme në prapadyqan. Por kryetari i bashkisë ia kishte inatin, kolegët ishin xhelozë, duhej pasur frikë nga gjithçka; duke e lidhur pas vetes zotin Bovari me mirësjellje, do t'ia fitonte mirënjohjen dhe do ta pengonte që të fliste më vonë, po të vinte re ndonjë gjë. Prandaj çdo mëngjes Ome i sillte gazetën, dhe shpesh pasdite e linte për një çast

[67] Ligji i 19 vantozit të vitit XI, sipas kalendarit revolucionar (10 mars 1803), rregullonte ushtrimin e mjekësisë në Francë dhe e ndalonte për kë s'kishte titullin e doktorit ose të oficerit të shëndetësisë.

farmacinë për të shkuar e për të bërë muhabet te oficeri i shëndetësisë.

Sharli ishte i trishtuar: klientët s'po vinin. Rrinte ulur për orë të tëra pa folur, shkonte e flinte në kabinet ose shikonte të shoqen që qepte. Për t'u shpërqendruar, punoi në shtëpi si punëtor krahu, madje provoi ta lyente papafingon me një mbetje boje që kishin lënë bojaxhinjtë. Por punët e parave e shqetësonin. Kishte shpenzuar aq shumë për rregullimet në Tost, për veshjet e Zonjës dhe për shpërnguljen, saqë e gjithë prika, më shumë se tre mijë ekju, kishte shkuar në dy vjet. Pastaj, sa gjëra të dëmtuara ose të humbura gjatë transportit nga Tosti në Jonvil, pa llogaritur priftin prej allçie, i cili, duke rënë nga qerrja në një tronditje tepër të fortë, ishte bërë copë-copë mbi kalldrëmin e Kenkampuasë!

Një shqetësim më i mirë erdhi ta shpërqendronte: shtatzënia e së shoqes. Sa më shumë afrohej afati, aq më shumë e donte. Ishte një tjetër lidhje mishi që po krijohej, si ndjenja e vazhdueshme e një bashkimi më të ndërlikuar. Kur e shihte që larg me ecjen e saj përtace dhe me trupin që i rrotullohej butë mbi ijët pa korse, kur rrinin përballë njëri-tjetrit e ai e sodiste sa t'i donte qejfi, ndërsa ajo merrte, e ulur në kolltuk, qëndrime të lodhura, atëherë lumturia e tij s'mbahej më; ngrihej, e përqafonte, i kalonte duart mbi fytyrë, e quante mamushe, donte ta bënte të vallëzonte, dhe nxirrte, gjysmë duke qeshur, gjysmë duke qarë, lloj-lloj shakash përkëdhelëse që i vinin në mendje. Mendimi se kishte bërë një fëmijë e kënaqte pa masë. Tani s'i mungonte asgjë. E njihte jetën njerëzore nga fillimi në fund, dhe ishte ulur në tryezën e saj me të dy bërrylat, plot qetësi.

Ema në fillim u habit shumë, pastaj i erdhi dëshira të lindte sa më shpejt, që ta dinte se ç'gjë ishte të jesh nënë. Por, meqë s'mund të bënte shpenzimet që donte, të kishte një djep si varkë me perde mëndafshi rozë dhe kësula të qëndisura, hoqi dorë nga paja e foshnjës në një çast hidhërimi dhe e porositi me një herë te një

punëtore e fshatit, pa zgjedhur e pa diskutuar asgjë. S'u argëtua, pra, me ato përgatitje ku dashuria e nënave e hap oreksin, dhe dhembshuria e saj, që në fillim, ndoshta u zbeh disi nga kjo.

Megjithatë, meqë Sharli fliste për fëmijën në çdo ngrënie, shpejt nisi të mendonte për të më vazhdimisht.

Dëshironte një djalë; do të ishte i fortë dhe zeshkan, do ta quante Zhorzh; dhe kjo ide për të pasur një fëmijë mashkull ishte si hakmarrja e shpresuar për gjithë pafuqitë e saj të kaluara. Një burrë, të paktën, është i lirë; mund t'i përshkojë pasionet dhe vendet, t'i kapërcejë pengesat, t'i kafshojë lumturitë më të largëta. Por një grua është gjithmonë e penguar. E plogët dhe e epshme njëherësh, ka kundër vetes butësitë e mishit bashkë me varësitë e ligjit. Vullneti i saj, si velloja e kapelës e mbajtur nga një kordon, dridhet në të gjitha erërat; ka gjithmonë ndonjë dëshirë që të tërheq, ndonjë rregull mirësjelljeje që të mban.

Lindi një të diel, rreth orës gjashtë, kur po dilte dielli.

— Është vajzë! — tha Sharli.

Ajo ktheu kokën dhe i ra të fikët.

Pothuajse menjëherë erdhi me vrap zonja Ome dhe e puthi, po ashtu edhe nëna Lëfransua, e Luanit të Artë. Farmacisti, si njeri i matur, i drejtoi vetëm disa urime të përkohshme nga dera gjysmë e hapur. Deshi ta shihte foshnjën dhe e gjeti të formuar mirë.

Gjatë shërimit, u mor shumë duke kërkuar një emër për të bijën. Në fillim i shqyrtoi të gjithë ata që kishin mbaresa italiane, si Klara, Luiza, Amanda, Atala; i pëlqente mjaft Galsuinda, edhe më shumë Izolda ose Leokadia. Sharli donte që fëmija të quhej si e ëma; Ema e kundërshtonte. E shfletuan kalendarin e shenjtorëve nga njëri skaj në tjetrin dhe pyetën edhe të huajt.

— Zoti Leon, — thoshte farmacisti, — me të cilin po flisja për këtë ditën tjetër, habitet që nuk zgjidhni Madlenën, që tani është jashtëzakonisht e modës.

Por plaka Bovari protestoi fort për këtë emër mëkatareje.[68] Zoti Ome, nga ana e tij, parapëlqente të gjithë ata emra që të kujtonin një njeri të madh, një ngjarje të lavdishme ose një ide bujare, dhe sipas këtij sistemi i kishte pagëzuar katër fëmijët e tij. Kështu, Napoleoni përfaqësonte lavdinë dhe Franklini lirinë; Irma, ndoshta, ishte një lëshim ndaj romantizmit; por Atalia, një homazh për kryeveprën më të pavdekshme të skenës franceze.[69] Sepse bindjet e tij filozofike nuk e pengonin të admironte artin, mendimtari tek ai nuk e mbyste njeriun e ndjeshëm; dinte të bënte dallime, ta ndante pjesën e imagjinatës nga ajo e fanatizmit. Te kjo tragjedi, për shembull, i qortonte idetë, por e admironte stilin; e mallkonte konceptin, por duartrokiste për të gjitha hollësitë, dhe tërbohej kundër personazheve, ndërsa entuziazmohej pas fjalimeve të tyre. Kur lexonte pjesët e mëdha, mbetej i magjepsur; por, kur mendonte se petkzinjtë nxirrnin fitim prej tyre për dyqanin e tyre, i vinte keq, dhe në këtë ngatërresë ndjenjash ku zhytej, do të kishte dashur njëherësh të mund ta kurorëzonte Racine-in me të dyja duart dhe të debatonte me të një çerek ore të mirë.

Më në fund, Emës iu kujtua se në kështjellën e Vobiesarit kishte dëgjuar markezën t'i thërriste Berta një gruaje të re; që atëherë u zgjodh ky emër, dhe, meqë xha Ruoi s'mund të vinte, iu lutën zotit Ome të bëhej kumbar. Ai dha si dhurata të gjitha prodhime të dyqanit të tij, domethënë: gjashtë kuti me pastila hide, një kavanoz të tërë me *racahout*, tri kuti me pastë mëllage dhe, për më tepër, gjashtë shkopinj sheqeri kandil që i kishte gjetur në një dollap. Në mbrëmjen e ceremonisë u shtrua një darkë e madhe; ishte edhe famullitari; u nxehën. Zoti Ome, kur

[68] Madlena: emri i Marisë Magdalenë, mëkatares së penduar të Ungjijve.

[69] *Atalia* (1691), tragjedia e fundit e Racine-it, me temë biblike; Volteri e quajti kryeveprën e skenës franceze. Ome e admiron, por i vjen keq që është një vepër fetare.

erdhën likerët, ia nisi *Zotit të njerëzve të mirë*.[70] Zoti Leon këndoi një barkarolë, dhe zonja Bovari nënë, që ishte nunë, një romancë të kohës së Perandorisë; më në fund zoti Bovari baba kërkoi që të zbritnin foshnjën dhe nisi ta pagëzonte me një gotë shampanjë, duke ia derdhur nga lart mbi kokë. Kjo tallje me të parin e sakramenteve e indinjoi abatin Burnizien; plaku Bovari u përgjigj me një citat nga *Lufta e perëndive*,[71] famullitari deshi të ikte; zonjat i luteshin; Ome ndërhyri; dhe ia arritën ta ulnin përsëri klerikun, i cili mori qetësisht nga pjatëza filxhanin e vogël të kafesë së pirë përgjysmë.

Zoti Bovari baba ndenji edhe një muaj në Jonvil, ku i verbonte banorët me një kësulë ushtarake të mrekullueshme me gajtanë argjendi, që e mbante në mëngjes kur dilte të pinte llullën në shesh. Meqë e kishte zakon të pinte edhe shumë raki, shpesh e dërgonte shërbyesen në Luanin e Artë t'i blinte një shishe, që e shënonin në llogari të të birit; dhe për të parfumuar shamitë harxhoi gjithë kolonjën që kishte nusja.

Kësaj nuk i vinte keq në shoqërinë e tij. Ai kishte parë botë: fliste për Berlinin, për Vjenën, për Strasburgun, për kohën kur ishte oficer, për dashnoret që kishte pasur, për drekat e mëdha që kishte bërë; pastaj tregohej i dashur, dhe ndonjëherë, në shkallë ose në kopsht, e kapte nga beli duke thirrur:

— Sharl, ruaje veten!

Atëherë plaka Bovari u tremb për lumturinë e të birit, dhe, nga frika se mos i shoqi, me kohë, ushtronte një ndikim të pamoralshëm mbi idetë e gruas së re, u nxitua ta shpejtonte nisjen. Ndoshta kishte shqetësime më serioze. Zoti Bovari ishte njeri që s'respektonte asgjë.

---

[70] *Le Dieu des bonnes gens* („Zoti i njerëzve të mirë"): këngë e Béranger-it, që lavdëron një Zot të gëzuar e tolerant, pa priftërinj.

[71] *Lufta e perëndive* (1799): poemë e Évariste de Parny-t, që tallej me krishterimin dhe ishte bërë një libër i preferuar i mendimtarëve të lirë.

Një ditë Emën e zuri befas nevoja të shihte vajzën e vogël, që e kishin dhënë te gruaja e marangozit për ta mëkuar; dhe, pa parë në kalendar nëse gjashtë javët e Virgjëreshës[72] ende s'kishin mbaruar, mori rrugën për te shtëpia e Roleve, që ndodhej në skajin e fshatit, në rrëzë të kodrës, mes xhades dhe livadheve.

Ishte mesditë; shtëpitë i kishin kanatat të mbyllura, dhe çatitë prej rrase, që shndrisnin nën dritën e ashpër të qiellit blu, dukej sikur nxirrnin shkëndija nga kreshtat e frontoneve. Frynte një erë e rëndë. Ema e ndiente veten të dobët duke ecur; gurët e trotuarit e vrisnin; ngurroi nëse duhej të kthehej në shtëpi apo të hynte diku për t'u ulur.

Në atë çast, zoti Leon doli nga një derë aty pranë me një tufë letrash nën sqetull. Erdhi ta përshëndeste dhe u fut në hije para dyqanit të Lëroit, nën tendën gri që dilte përpara.

Zonja Bovari tha se po shkonte të shihte fëmijën, por se kishte nisur të lodhej.

— Po të..., — vazhdoi Leon, pa guxuar të vazhdonte.

— Keni punë diku? — pyeti ajo.

Dhe, pas përgjigjes së nëpunësit, iu lut ta shoqëronte. Që atë mbrëmje kjo u mor vesh në Jonvil, dhe zonja Tyvash, gruaja e kryetarit të bashkisë, deklaroi para shërbyeses së saj se zonja Bovari po e kompromentonte veten.

Për të shkuar te taja, pas rrugës duhej kthyer majtas, si për të shkuar te varrezat, dhe duhej ndjekur, mes shtëpizash e oborresh, një shteg i vogël i rrethuar me ligustra. Ishin në lulëzim, po ashtu edhe veronikat, trëndafilat e egër, hithrat dhe manaferrat e lehta që hidheshin nga shkurret. Nga vrimat e gardheve shihje nëpër kasolle ndonjë derr mbi pleh ose lopë të lidhura nga këmbët, që fërkonin brirët pas trungjeve të pemëve. Të dy, krah për krah, ecnin ngadalë, ajo e mbështetur te ai dhe ai duke e

[72] Sipas zakonit, pas lindjes nëna rrinte në shtëpi rreth dyzet ditë, deri në bekimin e saj në kishë, në kujtim të pastrimit të Virgjëreshës Mari pas lindjes së Jezusit.

mbajtur hapin që ta përshtaste me të sajin; para tyre, një mizëri mizash fluturonte duke zukatur në ajrin e ngrohtë.

E njohën shtëpinë nga një arrë e vjetër që i bënte hije. E ulët dhe e mbuluar me tjegulla të murme, kishte jashtë, nën dritaren e papafingos, një varg qepësh të varur. Tufa shkarpash, më këmbë pas gardhit me ferra, rrethonin një lehe me marule, disa rrënjë livando dhe vazo me lule të ngritura mbi purteka. Ujë i ndotur rridhte duke u shpërndarë mbi bar, dhe rreth e rrotull kishte disa lecka që s'i dalloje, çorape të thurura, një këmishë basme të kuqe dhe një çarçaf të madh prej pëlhure të trashë, të shtrirë gjatë mbi gardh. Në zhurmën e portës, doli taja, me një foshnjë në krah që pinte gji. Me dorën tjetër tërhiqte një kalama të gjorë e të dobët, me fytyrën plot plagë skrofuloze, djalin e një tregtari çorapesh nga Ruani, që prindërit, tepër të zënë me tregtinë e tyre, e linin në fshat.

— Hyni, — tha ajo; — e vogla juaj po fle aty.

Dhoma, në katin përdhes, e vetmja e shtëpisë, kishte në fund pas murit një shtrat të gjerë pa perde, ndërsa magjja zinte anën e dritares, një xham i së cilës ishte arnuar me një diell prej letre blu. Në qoshe, pas derës, ca këpucë të rënda me gozhdë që shkëlqenin ishin rreshtuar nën gurin e larjes, pranë një shisheje plot me vaj që kishte një pendë në grykë; një *Matthieu Laensberg*[73] vërtitej mbi oxhakun e pluhurosur, mes gurësh stralli, bishtash qirinjsh e copash eshke. Më në fund, luksi i fundit i kësaj dhome ishte një Famë që u binte trumbetave, një figurë e prerë pa dyshim nga ndonjë prospekt parfumerie, që e mbanin të mbërthyer pas murit gjashtë gozhdë nallanesh.

Foshnja e Emës flinte përtokë, në një djep thuprash. Ajo e mori bashkë me batanijen që e mbështillte dhe nisi të këndonte butë duke u lëkundur.

[73] *Matthieu Laensberg*: almanak popullor me parashikime të motit, që shitej nëpër fshatra me emrin e një astrologu gjysmë legjendar nga Liegi.

Leon shëtiste nëpër dhomë; i dukej e çuditshme ta shihte këtë zonjë të bukur me fustan nankini në mes të këtij mjerimi. Zonja Bovari u skuq; ai u kthye mënjanë, duke menduar se ndoshta sytë e tij kishin pasur ndonjë paturpësi. Pastaj ajo e shtriu sërish të voglën, që sapo kishte vjellë mbi jakën e saj. Taja erdhi menjëherë ta fshinte, duke u betuar se s'do të dukej gjë.

— Më bën edhe më të këqija, — thoshte, — dhe s'bëj gjë tjetër veç ta shpëlaj gjithë kohës! Sikur të kishit mirësinë t'i thoni Kamysë, bakallit, të më lërë të marr pak sapun kur më duhet? Do të ishte edhe më mirë për ju, se s'do t'ju shqetësoja.

— Mirë, mirë! — tha Ema. — Mirupafshim, nëna Role!

Dhe doli, duke fshirë këmbët në prag.

Gruaja e mirë e përcolli deri në fund të oborrit, duke folur për mundimin që kishte të ngrihej natën.

— Ndonjëherë jam aq e këputur, sa më zë gjumi në karrige; prandaj, të paktën duhet të më jepni gjysmë kile kafe të bluar, që do të më mjaftonte një muaj dhe që do ta pija në mëngjes me qumësht.

Pasi duroi falënderimet e saj, zonja Bovari u largua; dhe kishte bërë ca rrugë nëpër shteg, kur në zhurmën e nallaneve ktheu kokën: ishte taja!

— Ç'ka?

Atëherë fshatarja, duke e tërhequr mënjanë, pas një vidhi, nisi t'i fliste për të shoqin, i cili, me zanatin e tij dhe me gjashtë franga në vit që kapiteni...

— Mbarojeni më shpejt, — tha Ema.

— E pra, — vazhdoi taja, duke lëshuar psherëtima mes çdo fjale, — kam frikë se mos i vjen keq kur të më shohë të pi kafe vetëm; e dini, burrat...

— Meqë do të keni, — përsëriste Ema, — do t'ju jap!... Po më mërzitni!

— Ah, zonja ime e mirë, ai ka, nga plagët që ka marrë, ca ngërçe të tmerrshme në gjoks. Thotë madje se sidri e dobëson.

— Po nxitoni, pra, nëna Role!

— Pra, — vazhdoi kjo, duke bërë një reverancë, — po të mos ishte tepër të kërkoja..., — përshëndeti edhe një herë, — kur të doni ju, — dhe vështrimi i saj lutej, — një kanë me raki, — tha më në fund, — dhe do t'ia fërkoj këmbët së voglës suaj, që i ka të njoma si gjuha.

E çliruar nga taja, Ema e mori sërish krahun e zotit Leon. Eci shpejt për ca kohë; pastaj e ngadalësoi hapin, dhe vështrimi që hidhte përpara i ra mbi supin e djalit të ri, redingota e të cilit kishte një jakë kadifeje të zezë. Flokët e tij ngjyrë gështenjë i binin mbi të, të sheshtë e të krehur mirë. I vuri re thonjtë, që ishin më të gjatë se ç'i mbanin në Jonvil. Kujdesi për ta ishte një nga punët e mëdha të nëpunësit; dhe për këtë mbante një thikë të vogël krejt të veçantë në kutinë e shkrimit. U kthyen në Jonvil duke ndjekur bregun e ujit. Në stinën e nxehtë, bregu, më i zgjeruar, i zbulonte deri në themel muret e kopshteve, që kishin nga një shkallë me disa shkallare që zbrisnin në lumë. Ai rridhte pa zhurmë, i shpejtë dhe i ftohtë për syrin; barishte të gjata e të holla përkuleshin bashkë në të, sipas rrymës që i shtynte, dhe shtriheshin në kthjelltësinë e tij si flokë të gjelbër të lëshuar. Ndonjëherë, në majë të xunkthave ose mbi gjethen e zambakëve të ujit, ecte ose qëndronte një insekt me këmbë të holla. Dielli përshkonte me një rreze flluskat e vogla blu të valëve që pasonin njëra-tjetrën duke plasur; shelgjet e vjetër të krasitur pasqyronin në ujë lëvoren e tyre gri; përtej, rreth e rrotull, livadhi dukej bosh. Ishte ora e darkës nëpër ferma, dhe gruaja e re me shoqëruesin e saj s'dëgjonin, duke ecur, veçse ritmin e hapave të tyre mbi dheun e shtegut, fjalët që i thoshin njëri-tjetrit dhe fërfëritjen e fustanit të Emës që fëshfërinte rreth saj.

Muret e kopshteve, me copa shishesh në majë, ishin të ngrohta si xhamat e një serre. Nëpër tulla kishin mbirë shebojë; dhe, me buzën e çadrës së hapur, zonja Bovari, duke kaluar, i bënte lulet e tyre të vyshkura të shkërmoqeshin në pluhur të verdhë,

ose ndonjë degë dorëzonjash a kulprash që varej jashtë zvarritej për një çast mbi mëndafsh, duke u kapur pas thekëve.

Flisnin për një trupë valltarësh spanjollë që pritej së shpejti në teatrin e Ruanit.

— Do të shkoni? — pyeti ajo.

— Po të mundem, — u përgjigj ai.

S'kishin gjë tjetër për t'i thënë njëri-tjetrit? Sytë e tyre megjithatë ishin plot me një bisedë më serioze; dhe, ndërsa përpiqeshin të gjenin fjali të rëndomta, ndienin një plogështi të njëjtë që i pushtonte të dy; ishte si një murmuritje e shpirtit, e thellë, e vazhdueshme, që mbulonte atë të zërave. Të habitur nga kjo ëmbëlsi e re, s'u shkonte mendja t'ia tregonin njëri-tjetrit ndjesinë ose t'i zbulonin shkakun. Lumturitë e ardhshme, si brigjet e tropikëve, hedhin mbi pafundësinë që u paraprin butësitë e vendlindjes së tyre, një fllad të parfumuar, dhe ti përgjumesh në këtë dehje pa u shqetësuar fare për horizontin që s'e sheh.

Në një vend, toka ishte shembur nga hapat e bagëtive; u desh të ecnin mbi gurë të mëdhenj të gjelbër, të vendosur larg njëri-tjetrit në baltë. Shpesh ajo ndalej një minutë për të parë ku ta vinte këmbën, — dhe, duke u lëkundur mbi gurin që dridhej, me bërrylat përpjetë, me trupin të përkulur, me syrin të pavendosur, qeshte atëherë, nga frika se mos binte nëpër pellgjet e ujit.

Kur mbërritën para kopshtit të saj, zonja Bovari shtyu portëzën, u ngjit shkallëve me vrap dhe u zhduk.

Leon u kthye në zyrë. I zoti mungonte; hodhi një sy mbi dosjet, pastaj mprehu një pendë, më në fund mori kapelën dhe iku.

Shkoi në Kullotë, në majë të kodrës së Arguejit, në hyrje të pyllit; u shtri përtokë nën pishat dhe shikoi qiellin nëpër gishta.

— Sa mërzitem! — thoshte me vete, — sa mërzitem!

E gjente veten për të ardhur keq që jetonte në këtë fshat, me Omenë për mik dhe me zotin Gijomen për pronar.

Ky i fundit, krejt i zhytur në punë, me syze me bishta ari dhe me favorite të kuqe mbi kravatë të bardhë, s'kuptonte asgjë nga

hollësitë e shpirtit, megjithëse shtirej me një stil të ngurtë anglez që në kohët e para e kishte verbuar nëpunësin. Sa për gruan e farmacistit, ishte bashkëshortja më e mirë e Normandisë, e butë si dele, që i donte fëmijët, babanë, nënën, kushërinjtë, që qante për hallet e të tjerëve, që i linte të gjitha pas dore në shtëpi dhe që i urrente korset; — por aq e ngadaltë në lëvizje, aq e mërzitshme për t'u dëgjuar, me një pamje aq të rëndomtë dhe me një bisedë aq të kufizuar, sa atij s'i kishte shkuar kurrë ndër mend, megjithëse ajo ishte tridhjetë vjeç e ai njëzet, megjithëse flinin derë më derë dhe ai i fliste çdo ditë, që ajo mund të ishte grua për dikë, as që kishte nga seksi i saj gjë tjetër përveç fustanit.

E pastaj, ç'kishte tjetër? Binenë, disa tregtarë, dy-tre pijetorë, famullitarin dhe më në fund zotin Tyvash, kryetarin e bashkisë, me dy djemtë e tij, njerëz të kamur, të vrazhdë, të trashë, që i punonin vetë tokat, që bënin gosti me familjen, të devotshëm nga ana tjetër, dhe me një shoqëri krejt të padurueshme.

Por mbi sfondin e përbashkët të gjithë këtyre fytyrave njerëzore, fytyra e Emës dallohej e veçuar, e megjithatë më e largët; sepse ai ndiente mes saj dhe vetes si humnera të turbullta.

Në fillim, kishte shkuar te ajo disa herë në shoqërinë e farmacistit. Sharli s'ishte dukur aq i etur ta priste; dhe Leon s'dinte si t'ia bënte, mes frikës se mos ishte i pamatur dhe dëshirës për një afërsi që e quante gati të pamundur.

Pjesa e dytë — IV

Që me të ftohtët e para, Ema e la dhomën e saj për të ndenjur në sallë, një dhomë e gjatë me tavan të ulët ku mbi oxhak kishte një koral të dendur që shtrihej pas pasqyrës. E ulur në kolltuk, pranë dritares, shihte njerëzit e fshatit që kalonin në trotuar.

Leon, dy herë në ditë, shkonte nga zyra në Luanin e Artë. Ema e dëgjonte që larg kur vinte; përkulej duke dëgjuar, dhe djali i ri rrëshqiste pas perdes, gjithmonë i veshur njësoj dhe pa e kthyer kokën. Por në muzg, kur, me mjekrën në dorën e majtë, e kishte lënë mbi gjunjë qëndismën e nisur, shpesh dridhej kur shfaqej befas ajo hije që rrëshqiste. Ngrihej dhe urdhëronte të shtronin tryezën.

Zoti Ome vinte gjatë darkës. Me kësulën greke në dorë, hynte pa zhurmë që të mos shqetësonte njeri dhe gjithmonë duke përsëritur po atë fjali: „Mirëmbrëma, shoqëri!“ Pastaj, kur ishte vendosur në vendin e tij, pranë tryezës, mes dy bashkëshortëve, e pyeste mjekun për të sëmurët, dhe ky e këshillonte për gjasat e pagesave. Pastaj flisnin për atë që shkruhej në gazetë. Ome, në atë orë, e dinte gati përmendsh; dhe e tregonte të tërën, me komentet e gazetarit dhe me të gjitha historitë e fatkeqësive të njerëzve në Francë ose jashtë saj. Por, kur tema shterej, s'vononte të hidhte ndonjë vërejtje për gjellët që shihte. Ndonjëherë madje, duke u ngritur përgjysmë, i tregonte me delikatesë Zonjës copën më të butë, ose, duke u kthyer nga shërbyesja, i jepte këshilla për gatimin e tavëve dhe për higjienën e erëzave;

fliste për aroma, osmazomë,[74] lëngje e pelte në një mënyrë që të verbonte. Me kokën, nga ana tjetër, më të mbushur me receta se farmacia me kavanoza, Ome ishte i shkëlqyer në bërjen e llojlloj reçelesh, uthullash e likerësh të ëmbël, dhe i njihte edhe të gjitha shpikjet e reja të ngrohëseve ekonomike, bashkë me artin e ruajtjes së djathërave dhe të shërimit të verërave të sëmura.

Në orën tetë vinte Zhysteni ta merrte për të mbyllur farmacinë. Atëherë zoti Ome e shikonte me sy tallës, sidomos po të ndodhej aty Felisiteja, sepse e kishte vënë re që nxënësit të tij i pëlqente shtëpia e mjekut.

— Djali im, — thoshte, — ka nisur të ketë ide, dhe besoj, më marrtë dreqi, se është dashuruar pas shërbyeses suaj!

Por një e metë më e rëndë, për të cilën e qortonte, ishte se dëgjonte vazhdimisht bisedat. Të dielën, për shembull, s'e nxirrje dot nga salloni, ku e kishte thirrur zonja Ome për të marrë fëmijët, që i zinte gjumi nëpër kolltuqe, duke tërhequr me kurriz mbulesat e basmës, tepër të gjera.

Në këto mbrëmje të farmacistit s'vinin shumë njerëz, sepse thashethemet dhe mendimet e tij politike i kishin larguar prej tij njëri pas tjetrit disa njerëz të nderuar. Nëpunësi nuk mungonte kurrë. Sapo dëgjonte zilen, vraponte përpara zonjës Bovari, i merrte shallin dhe i vendoste mënjanë, nën tryezën e farmacisë, pantoflat e trasha prej cohe që ajo i vishte mbi këpucë kur kishte borë.

Në fillim luanin disa duar tridhjetë e një; pastaj zoti Ome luante ekarte me Emën; Leon, pas saj, i jepte këshilla. Më këmbë, me duart mbi mbështetësen e karriges së saj, shikonte dhëmbët e krehrit që i kafshonin topuzin. Me çdo lëvizje që bënte për të hedhur letrat, fustani i ngrihej nga ana e djathtë. Nga flokët e mbledhur përpjetë zbriste mbi shpinën e saj një ngjyrë e murme,

[74] Osmazoma: emër që kimistët e kohës i jepnin lëndës që i jep shijen dhe aromën lëngut të mishit. Fjala ishte bërë e modës te shkrimtarët e kuzhinës, dhe Ome e përdor për t'u dukur i ditur.

që, duke u zbehur gradualisht, humbiste pak nga pak në hije. Rroba e saj pastaj binte nga të dyja anët mbi ndenjëse, e fryrë, plot pala, dhe shtrihej deri përtokë. Kur Leon ndonjëherë ndiente shuallin e çizmes që i shkelte sipër, tërhiqej, sikur të kishte shkelur mbi dikë.

Kur mbaronte loja me letra, farmacisti dhe mjeku luanin domino, dhe Ema, duke ndërruar vend, mbështetej në tryezë duke shfletuar *L'Illustration*-in.[75] Kishte sjellë revistën e saj të modës. Leon ulej pranë saj; shikonin bashkë gravurat dhe prisnin njëritjetrin në fund të faqeve. Shpesh ajo i lutej t'i lexonte vargje; Leon i recitonte me një zë të zvarritur, që e shuante me kujdes te pjesët e dashurisë. Por zhurma e dominove e bezdiste; zoti Ome ishte i fortë në të, e mundte Sharlin me dopio-gjashta. Pastaj, kur mbaronin të treqind pikët, shtriheshin që të dy para vatrës dhe nuk vononte t'i zinte gjumi. Zjarri shuhej nën hi; çajniku ishte bosh; Leon ende lexonte. Ema e dëgjonte, duke rrotulluar pa mend abazhurin e llambës, ku në garzë ishin pikturuar pjero nëpër karroca dhe akrobate mbi litar me shkopinjtë e tyre të ekuilibrit. Leon ndalej, duke treguar me një gjest dëgjuesit e tij të fjetur, atëherë flisnin me zë të ulët, dhe biseda që bënin u dukej më e ëmbël, sepse s'e dëgjonte njeri.

Kështu u krijua mes tyre një lloj ortakërie, një shkëmbim i vazhdueshëm librash e romancash; zoti Bovari, pak xheloz, nuk habitej.

Për ditën e emrit mori një kokë të bukur frenologjike,[76] të shënuar me numra deri te kraharori dhe të lyer blu. Ishte një vëmendje e nëpunësit. Kishte edhe shumë të tjera, deri sa i bënte porositë në Ruan; dhe, meqë libri i një romancieri e kishte bërë

[75] *L'Illustration*: revistë javore pariziane me gravura, e themeluar më 1843, që sillte lajmet, modat dhe ngjarjet e botës.

[76] Frenologjia ishte një teori shumë e modës në atë kohë, sipas së cilës karakteri dhe aftësitë e njeriut mund të njiheshin nga forma e kafkës. Kokat frenologjike, prej allçie a porcelani, i kishin të shënuara me numra zonat e „prirjeve“.

të modës manin për bimët e majme, Leon i blinte për Zonjën dhe i sillte mbi gjunjë në Dallëndyshe, duke shpuar gishtat në qimet e tyre të forta.

Ajo vuri të vendosnin pas dritares një raft të vogël me parmak për të mbajtur vazot. Edhe nëpunësi pati kopshtin e tij të varur; e shihnin njëri-tjetrin duke u kujdesur për lulet në dritare.

Mes dritareve të fshatit, ishte një që zihej edhe më shpesh; sepse të dielave, nga mëngjesi deri në natë, dhe çdo pasdite, po të ishte koha e kthjellët, shihje në dritaren e një papafingoje profilin e thatë të zotit Bine të përkulur mbi tornon e tij, gumëzhima monotone e së cilës dëgjohej deri në Luanin e Artë.

Një mbrëmje, duke u kthyer, Leon gjeti në dhomën e tij një qilim kadifeje e leshi me gjethe mbi sfond të çelët; thirri zonjën Ome, zotin Ome, Zhystenin, fëmijët, kuzhinieren, i foli edhe të zotit; të gjithë deshën ta njihnin këtë qilim; pse gruaja e mjekut i bënte nëpunësit bujari të tilla? Kjo u duk qesharake, dhe u mendua përfundimisht se ajo duhej të ishte e dashura e tij.

Ai e linte të besohej, aq shumë të fliste pa pushim për hijeshitë dhe mendjen e saj, sa një herë Bine iu përgjigj shumë vrazhdë:

— Ç'më duhet mua, kur s'jam i shoqërisë së saj!

Ai e torturonte veten për të gjetur mënyrën si t'i deklarohej; dhe, gjithmonë duke ngurruar mes frikës se mos i pëlqente dhe turpit që ishte kaq frikacak, qante nga dëshpërimi dhe dëshira. Pastaj merrte vendime të prera; shkruante letra që i griste, i caktonte vetes afate që i shtynte. Shpesh nisej, me qëllim që të guxonte gjithçka; por ky vendim e braktiste shumë shpejt para Emës, dhe kur Sharli, duke mbërritur, e ftonte të hipte në karrocën e tij për të shkuar bashkë te ndonjë i sëmurë rrethinave, ai pranonte menjëherë, përshëndeste Zonjën dhe ikte. I shoqi a nuk ishte diçka e saj?

Sa për Emën, ajo nuk e pyeti veten nëse e donte. Dashuria, besonte ajo, duhej të vinte befas, me shpërthime e me vetëtima të mëdha, — uragan i qiejve që bie mbi jetën, e përmbys, i shkul

vullnetet si gjethe dhe e çon në humnerë gjithë zemrën. Ajo s'e dinte që mbi tarracat e shtëpive shiu bën liqene kur ulluqet janë zënë, dhe kështu do të kishte mbetur e qetë në sigurinë e saj, kur papritur zbuloi një të çarë në mur.

Pjesa e dytë — V

Ishte një e diel shkurti, një pasdite kur binte borë.

Të gjithë, zoti dhe zonja Bovari, Ome dhe zoti Leon, kishin shkuar të shihnin, gjysmë lige larg Jonvilit, në luginë, një fabrikë për tjerrjen e lirit që po ngrihej. Farmacisti kishte marrë me vete Napoleonin dhe Atalinë, që të lëviznin pak, dhe Zhysteni i shoqëronte, me çadrat mbi sup.

Megjithatë s'kishte gjë më pak interesante se kjo pamje interesante. Një copë e madhe toke bosh, ku ndodheshin rrëmujë, mes pirgjeve me rërë e gurë, disa rrota dhëmbëzore tashmë të ndryshkura, rrethonte një ndërtesë të gjatë katërkëndëshe, të shpuar nga një mori dritaresh të vogla. Ende s'kishte mbaruar së ndërtuari, dhe qielli dukej nëpër trarët e çatisë. E lidhur pas trarit të frontonit, një tufë kashte e përzier me kallinj fërshëllente në erë shiritat e saj trengjyrësh.

Ome fliste. U shpjegonte të pranishmëve rëndësinë e ardhshme të kësaj ndërmarrjeje, llogariste qëndrueshmërinë e dyshemeve, trashësinë e mureve, dhe i vinte shumë keq që s'kishte një bastun me metër, si ai që kishte zoti Bine për përdorimin e vet.

Ema, që i jepte krahun, mbështetej pak mbi supin e tij dhe shikonte diskun e diellit që larg, në mjegull, rrezatonte zbehtësinë e tij verbuese; por ktheu kokën: Sharli ishte aty. E kishte futur kasketën deri mbi vetulla, dhe dy buzët e tij të trasha dridheshin, gjë që i shtonte fytyrës diçka budallaqe; edhe shpina e tij, ajo

shpinë e qetë, të acaronte kur e shihje, dhe ajo gjente të shtrirë mbi redingotë gjithë sheshtësinë e personit.

Ndërsa e shikonte, duke shijuar kështu në acarimin e saj një lloj epshi të prishur, Leon bëri një hap përpara. Të ftohtit që e zbehte dukej sikur i linte mbi fytyrë një plogështi më të ëmbël; mes kravatës dhe qafës, jaka e këmishës, paksa e lirshme, linte të dukej lëkura; një majë veshi i dilte nën një tufë flokësh, dhe syri i tij i madh blu, i ngritur drejt reve, iu duk Emës më i kthjellët dhe më i bukur se ata liqene malorë ku pasqyrohet qielli.

— Fatkeq! — thirri befas farmacisti.

Dhe vrapoi te i biri, që sapo ishte hedhur në një pirg gëlqereje për t'i lyer këpucët të bardha. Nën qortimet që i ranë mbi kokë, Napoleoni nisi të ulërinte, ndërsa Zhysteni ia fshinte këpucët me një tufë kashte. Por do të duhej një thikë; Sharli i ofroi të tijën.

— Ah! — tha ajo me vete, — mban thikë në xhep, si fshatar!

Po binte brymë; dhe u kthyen drejt Jonvilit.

Atë mbrëmje zonja Bovari nuk shkoi te fqinjët, dhe kur Sharli iku, kur e ndjeu veten vetëm, krahasimi rifilloi me qartësinë e një ndjesie gati të menjëhershme dhe me atë zgjatje perspektive që kujtimi u jep sendeve. Duke parë nga shtrati zjarrin e kthjellët që digjej, e shihte ende, si atje, Leonin më këmbë, duke përkulur me njërën dorë thuprën e tij dhe duke mbajtur me tjetrën Atalinë, që thithte qetësisht një copë akull. E gjente të mrekullueshëm; s'mund t'i shkëputej; iu kujtuan qëndrimet e tij të tjera në ditë të tjera, fjali që kishte thënë, tingulli i zërit të tij, gjithë qenia e tij; dhe përsëriste, duke nxjerrë buzët përpara si për një puthje:

— Po, i mrekullueshëm! i mrekullueshëm!... A nuk dashuron? — pyeti veten. — Po kë?... Po mua!

Të gjitha provat u shpalosën njëherësh para saj, zemra iu hodh përpjetë. Flaka e oxhakut dridhte në tavan një dritë të gëzuar; ajo u kthye në kurriz duke shtrirë krahët.

Atëherë nisi vajtimi i përjetshëm: „Oh! sikur ta kishte dashur qielli! Pse s'është kështu? Kush e pengoi, pra?...“

Kur Sharli u kthye në mesnatë, ajo bëri sikur u zgjua, dhe, meqë ai bëri zhurmë duke u zhveshur, u ankua për dhimbje koke; pastaj pyeti si pa të keq se ç'kishte ndodhur gjatë mbrëmjes.

— Zoti Leon, — tha ai, — u ngjit herët në dhomë.

Ajo s'u përmbajt dot pa buzëqeshur, dhe e zuri gjumi me shpirtin plot me një magji të re.

Të nesërmen, kur po binte nata, i erdhi për vizitë zotëria Lëro, tregtar stofrash të modës. Ishte njeri i zgjuar ky dyqanxhi.

I lindur gaskon, por i bërë normand, llafazanërinë e jugut e kishte veshur me dinakërinë e krahinës Ko.[77] Fytyra e tij e majme, e butë dhe pa qime, dukej e lyer me një zierje të lehtë jamballi, dhe flokët e bardhë ia bënin edhe më të gjallë shkëlqimin e ashpër të syve të vegjël e të zinj. Nuk dihej se ç'kishte qenë dikur: shitës shëtitës me trastë, thoshin disa, bankier në Ruto, sipas të tjerëve. Ajo që dihej me siguri ishte se bënte me mend llogari të ndërlikuara, sa trembej edhe vetë Bine. I sjellshëm deri në servilizëm, rrinte gjithmonë me mesin gjysmë të përkulur, në qëndrimin e dikujt që përshëndet ose fton.

Pasi la te dera kapelën me shirit zie, vuri mbi tryezë një kuti kartoni të gjelbër dhe nisi duke iu ankuar Zonjës, me shumë mirësjellje, që deri atë ditë s'kishte arritur të fitonte besimin e saj. Një dyqan i varfër si i tij s'ishte bërë për të tërhequr një zonjë elegante; e theksoi fjalën. Megjithatë, mjaftonte që ajo të porosiste, dhe ai do të merrte përsipër t'i siguronte çfarë të donte, qoftë galanteri, të linja, trikotazh apo stofra të modës; sepse shkonte në qytet katër herë në muaj, rregullisht. Ishte në marrëdhënie me shtëpitë më të mëdha. Mund të pyetej për të te *Tre Vëllezërit*, te *Mjekra e Artë* apo te *I Egri i Madh*; të gjithë ata zotërinj e njihnin si

[77] Në Francë gaskonët kishin famën e llafazanëve e mburravecëve, kurse normandët, sidomos ata të krahinës Ko, famën e njerëzve dinakë e të matur që s'të japin kurrë një përgjigje të prerë.

xhepin e tyre! Sot, pra, kishte ardhur t'i tregonte Zonjës, kalimthi, disa artikuj që i ndodheshin, falë një rasti nga më të rrallët. Dhe nxori nga kutia një gjysmë duzinë jakash të qëndisura.

Zonja Bovari i shqyrtoi.

— S'kam nevojë për asgjë, — tha.

Atëherë zoti Lëro nxori me delikatesë tri shalle algjeriane, disa pako me gjilpëra angleze, një palë pantofla kashte dhe më në fund katër mbajtëse vezësh prej arre kokosi, të gdhendura me vrima nga të dënuarit me punë të detyruar. Pastaj, me të dyja duart mbi tryezë, me qafën të zgjatur, me trupin të përkulur, ndiqte me gojë hapur vështrimin e Emës, që endej i pavendosur mes këtyre mallrave. Herë pas here, si për të hequr pluhurin, i jepte me thua një goditje mëndafshit të shalleve, të shpalosura në gjithë gjatësinë e tyre; dhe ato dridheshin me një zhurmë të lehtë, duke bërë që, në dritën e gjelbëremë të muzgut, të vezullonin si yje të vegjël pullat e arta të pëlhurës.

— Sa kushtojnë?

— Një hiç, — u përgjigj ai, — një hiç; por s'ka ngut; kur të doni ju; s'jemi çifutë![78]

Ajo u mendua disa çaste dhe përfundoi sërish duke e falënderuar zotin Lëro, i cili iu përgjigj pa u tronditur:

— Mirë, pra; do të merremi vesh më vonë; me zonjat jam marrë vesh gjithmonë, përveç me timen, sigurisht!

Ema buzëqeshi.

— Desha t'ju thosha, — vazhdoi ai me pamje zemërmiri pas shakasë, — që s'janë paratë që më shqetësojnë... Do t'ju jepja edhe para, po të duhej.

Ajo bëri një gjest habie.

— Ah! — bëri ai me gjallëri dhe me zë të ulët, — s'do të më duhej të shkoja larg për t'jua gjetur; mbështetuni tek unë!

[78] Shprehje e zakonshme në gojën e tregtarëve të kohës, që pasqyron paragjykimin e përhapur ndaj hebrenjve si fajdexhinj. Ironia e Flaubert-it është se fajdexhiu i vërtetë i romanit është pikërisht ai që e thotë.

Dhe nisi të pyeste për xha Telienë, të zotin e Kafenesë Franceze, që zoti Bovari po e mjekonte atëherë.

— Ç'ka, pra, xha Telieu?... Kollitet sa i tund gjithë shtëpinë, dhe kam shumë frikë se së shpejti do t'i duhet më shumë një pallto prej dërrase pishe sesa një fanellë leshi! Ka bërë aq shumë qejfe kur ishte i ri! Këta njerëz, zonjë, s'kishin as rregullin më të vogël! U dogj me raki! Por megjithatë të vjen keq kur sheh të ikë një i njohur.

Dhe, ndërsa e lidhte prapë kutinë, vazhdonte kështu të fliste për klientët e mjekut.

— Është koha, pa dyshim, — tha duke parë xhamat me fytyrë të vrenjtur, — që i shkakton këto sëmundje! Edhe unë s'jam në terezi; madje një nga këto ditë do të më duhet të vij t'i kërkoj këshillë Zotërisë për një dhimbje që kam në shpinë. Më në fund, mirupafshim, zonja Bovari; në dispozicionin tuaj; shërbëtori juaj më i përulur!

Dhe e mbylli derën butë.

Ema vuri t'i shërbenin darkën në dhomë, pranë zjarrit, mbi një tabaka; hëngri ngadalë; gjithçka iu duk e mirë.

— Sa e urtë që qeshë! — thoshte me vete, duke menduar për shallet.

Dëgjoi hapa në shkallë: ishte Leon. U ngrit dhe mori mbi komo, mes pecetave që duheshin qepur anëve, të parën e pirgut. Dukej shumë e zënë kur ai u shfaq.

Biseda qe e plogët, sepse zonja Bovari e linte çdo minutë, ndërsa ai vetë mbetej si i hutuar. I ulur në një karrige të ulët, pranë oxhakut, rrotullonte nëpër gishta kutinë e fildishtë të gjilpërave; ajo shtynte gjilpërën, ose herë pas here, me thua, rrudhte palët e pëlhurës. Nuk fliste; ai heshtte, i magjepsur nga heshtja e saj, siç do të ishte magjepsur nga fjalët e saj.

— Djalë i shkretë! — mendonte ajo.

— Me se s'i pëlqej? — pyeste veten ai.

Leon, megjithatë, përfundoi duke thënë se një nga këto ditë do të shkonte në Ruan, për një punë të zyrës...

— Abonimi juaj për notat e muzikës ka mbaruar; ta rinovoj?

— Jo, — u përgjigj ajo.

— Pse?

— Sepse...

Dhe, duke shtrënguar buzët, tërhoqi ngadalë një fije të gjatë peri gri.

Kjo punë e acaronte Leonin. Gishtat e Emës dukej sikur gërvishteshin në majë; atij i erdhi në mend një frazë galante, por s'guxoi ta thoshte.

— E lini, pra? — vazhdoi.

— Çfarë? — tha ajo me gjallëri; — muzikën? Ah! O Zot, po! A s'kam shtëpinë për të mbajtur, burrin për t'u kujdesur, një mijë gjëra, me një fjalë, shumë detyra që vijnë përpara!

Shikoi sahatin. Sharli ishte vonë. Atëherë u bë e shqetësuar. Dy a tri herë madje përsëriti:

— Është kaq i mirë!

Nëpunësi e donte zotin Bovari. Por kjo dhembshuri e saj ndaj tij e habiti në mënyrë të pakëndshme; megjithatë vazhdoi ta lavdëronte, siç e dëgjonte, thoshte, nga të gjithë, e sidomos nga farmacisti.

— Ah! është njeri i mirë, — vazhdoi Ema.

— Sigurisht, — vazhdoi nëpunësi.

Dhe nisi të fliste për zonjën Ome, veshja shumë e shkujdesur e së cilës zakonisht i bënte të qeshnin.

— Ç'rëndësi ka? — e ndërpreu Ema. — Një nënë e mirë familjeje s'shqetësohet për veshjen.

Pastaj ra sërish në heshtjen e saj.

Kështu ndodhi edhe ditët në vijim; fjalët, sjelljet, gjithçka i ndryshoi. E panë të merrej me zemër me shtëpinë, të shkonte rregullisht në kishë dhe ta mbante shërbyesen më shtrënguar.

E tërhoqi Bertën nga taja. Felisiteja e sillte kur vinin vizita, dhe zonja Bovari e zhvishte që t'u tregonte gjymtyrët. Deklaronte se i adhuronte fëmijët; ishin ngushëllimi i saj, gëzimi, marrëzia e saj, dhe i shoqëronte përkëdheljet me shpërthime lirike që, të tjerëve përveç jonvilasve, do t'u kishin kujtuar murgeshën e mbyllur të *Katedrales së Parisit*.[79]

Kur Sharli kthehej, gjente pranë hirit pantoflat që i ngroheshin. Jeleqet e tij tani s'mbetnin më pa astar, as këmishët pa kopsa, madje ishte kënaqësi të shikoje në dollap gjithë skufjet e pambukta të rreshtuara në pirgje të barabarta. Nuk kundërshtonte më, si dikur, të bënte ndonjë shëtitje në kopsht; çdo gjë që propozonte ai pranohej gjithmonë, megjithëse ajo s'i merrte me mend dëshirat të cilave u nënshtrohej pa murmuritur; — dhe kur Leon e shihte pranë zjarrit, pas darke, me të dyja duart mbi bark, me të dyja këmbët mbi kalamende, me faqen të skuqur nga tretja, me sytë të lagur nga lumturia, me fëmijën që zvarritej mbi qilim dhe me atë grua me trup të hollë që vinte përmbi mbështetësen e kolltukut dhe e puthte në ballë:

— Ç'marrëzi! — thoshte me vete, — dhe si t'i afrohem?

Ajo iu duk, pra, aq e virtytshme dhe e paarritshme, sa çdo shpresë, edhe më e turbullta, e braktisi.

Por, me këtë heqje dorë, ai e vendoste në kushte të jashtëzakonshme. Për të, ajo u zhvesh nga cilësitë e mishit, prej të cilave s'kishte asgjë për të fituar; dhe në zemrën e tij ajo vazhdoi të ngjitej gjithnjë më lart e të shkëputej, si një apoteozë madhështore që fluturon. Ishte një nga ato ndjenja të pastra që s'e pengojnë rrjedhën e jetës, që i kultivon sepse janë të rralla, dhe humbja e të cilave do të të hidhëronte më shumë sesa të gëzon zotërimi i tyre.

[79] Te *Katedralja e Parisit* (1831) e Victor Hugo-s, *la Sachette* është një grua e mbyllur në një qeli, që vajton prej pesëmbëdhjetë vjetësh vajzën e vogël që ia kanë rrëmbyer dhe puth pa pushim këpucën e saj të vockël.

Ema u dobësua, faqet iu zbehën, fytyra iu zgjat. Me flokët e zinj të lëmuar, me sytë e mëdhenj, me hundën e drejtë, me ecjen e saj prej zogu, dhe gjithmonë e heshtur tani, a nuk dukej sikur e përshkonte jetën duke e prekur mezi, dhe sikur mbante në ballë shenjën e turbullt të ndonjë fati të lartë? Ishte aq e trishtë dhe aq e qetë, aq e ëmbël njëherësh dhe aq e përmbajtur, sa pranë saj të kapte një hijeshi e akullt, si dridhesh nëpër kisha nën aromën e luleve të përzier me të ftohtin e mermerit. Edhe të tjerët nuk i shpëtonin dot kësaj joshjeje. Farmacisti thoshte:

— Është grua me aftësi të mëdha, që s'do të ishte jashtë vendit në një nënprefekturë.

Gratë e qytezës admironin kursimin e saj, klientët mirësjelljen, të varfrit bamirësinë.

Por ajo ishte plot lakmi, tërbim e urrejtje. Ai fustan me pala të drejta fshihte një zemër të përmbysur, dhe ato buzë aq të ndrojtura nuk e tregonin stuhinë. Ishte e dashuruar pas Leonit dhe kërkonte vetminë, që të mund ta shijonte më lirshëm figurën e tij. Pamja e tij e prishte kënaqësinë e këtij soditjeje. Ema dridhej kur dëgjonte hapat e tij; pastaj, në praninë e tij, emocioni binte, dhe pas kësaj s'i mbetej veçse një habi e madhe që përfundonte në trishtim.

Leon s'e dinte, kur dilte prej saj i dëshpëruar, që ajo ngrihej pas tij që ta shihte në rrugë. Shqetësohej për lëvizjet e tij, ia përgjonte fytyrën; shpiku një histori të tërë që të gjente pretekst për të vizituar dhomën e tij. Gruaja e farmacistit i dukej shumë e lumtur që flinte nën të njëjtin kulm; dhe mendimet e saj binin vazhdimisht mbi atë shtëpi, si pëllumbat e Luanit të Artë që vinin të lagnin atje, në ulluqe, këmbët e tyre rozë dhe krahët e bardhë. Por sa më shumë e vinte re Ema dashurinë e saj, aq më shumë e shtypte, që të mos dukej dhe që ta zvogëlonte. Do të kishte dashur që Leoni ta nuhaste; dhe përfytyronte rastësi, katastrofa që do ta kishin lehtësuar. Ajo që e mbante, pa dyshim, ishte përtacia ose tmerri, dhe turpi gjithashtu. Mendonte se e

kishte shtyrë tepër larg, se s'ishte më kohë, se gjithçka kishte humbur. Pastaj krenaria, gëzimi për t'i thënë vetes: „jam e virtytshme“, dhe për t'u parë në pasqyrë duke marrë qëndrime të nënshtruara, e ngushëllonte pak për sakrificën që besonte se po bënte.

Atëherë, epshet e mishit, lakmia për para dhe melankolitë e pasionit, të gjitha u shkrinë në një vuajtje të vetme; — dhe, në vend që ta largonte mendjen prej saj, e lidhte edhe më shumë pas saj, duke e nxitur veten drejt dhimbjes e duke i kërkuar rastet kudo. Acarohej për një gjellë të shërbyer keq ose për një derë gjysmë të hapur, ankohej për kadifen që s'e kishte, për lumturinë që i mungonte, për ëndrrat e saj tepër të larta, për shtëpinë e saj tepër të ngushtë.

Ajo që e tërbonte ishte se Sharli s'dukej se e nuhaste mundimin e saj. Bindja e tij se e bënte të lumtur i dukej një fyerje idiote, dhe siguria e tij për këtë, mosmirënjohje. Për kë ishte, pra, e urtë? A s'ishte ai pengesa për çdo lumturi, shkaku i çdo mjerimi, dhe si gjuha e mprehtë e tokës së atij rripi të ndërlikuar që e shtrëngonte nga të gjitha anët?

Ndaj e hodhi mbi të vetëm gjithë urrejtjen e shumëfishtë që lindte nga mërzitë e saj, dhe çdo përpjekje për ta zvogëluar s'bënte gjë tjetër veçse e shtonte; sepse ky mundim i kotë u shtohej shkaqeve të tjera të dëshpërimit dhe i largonte edhe më shumë. Vetë butësia e saj i ngjallte rebelime. Mediokriteti i shtëpisë e shtynte drejt fantazive luksoze, dhembshuria bashkëshortore drejt dëshirave për tradhti. Do të kishte dashur që Sharli ta rrihte, që ta urrente me më shumë të drejtë, që të hakmerrej. Habitej ndonjëherë nga hamendjet e tmerrshme që i vinin në mendje; dhe duhej të vazhdonte të buzëqeshte, të dëgjonte të përsërisnin se ishte e lumtur, të bënte sikur ishte, ta linte ta besonte!

Megjithatë, kishte neveri për këtë hipokrizi. E zinin tundime të ikte me Leonin, diku, shumë larg, për të provuar një fat të

ri; por menjëherë i hapej në shpirt një humnerë e turbullt, plot errësirë.

— E pastaj, ai s'më do më, — mendonte; — ç'të bëhem? ç'ndihmë të pres, ç'ngushëllim, ç'lehtësim?

Mbetej e këputur, pa frymë, e plogët, duke dënesur me zë të ulët e me lot që i rridhnin.

— Pse s'ia thoni Zotërisë? — e pyeste shërbyesja, kur hynte gjatë këtyre krizave.

— Janë nervat, — përgjigjej Ema; — mos i fol, do ta hidhërosh.

— Ah! po, — vazhdonte Felisiteja, — jeni pikërisht si Gerinja, e bija e xha Gerenit, peshkatarit nga Poleja, që e kam njohur në Diep, para se të vija te ju. Ishte aq e trishtuar, aq e trishtuar, sa kur e shihje më këmbë në pragun e shtëpisë, të dukej si një pëlhurë varrimi e tendosur para derës. Sëmundja e saj, me sa duket, ishte një lloj mjegulle që kishte në kokë, dhe mjekët s'i bënin dot gjë, as prifti. Kur e zinte shumë fort, shkonte e vetme buzë detit, aq sa togeri i doganës, kur bënte xhiron, shpesh e gjente të shtrirë barkas e duke qarë mbi zall. Pastaj, pas martese, i kaloi, thonë.

— Por mua, — vazhdonte Ema, — m'u shfaq pas martese.

Pjesa e dytë — VI

Një mbrëmje, kur dritarja ishte e hapur dhe ajo, e ulur në parvaz, sapo kishte parë Lestibuduanë, kujdestarin e kishës, që krasiste bushin, dëgjoi befas të binte Angelusi.

Ishte në fillim të prillit, kur kanë çelur aguliçet; një erë e vakët rrotullohet mbi lehet e punuara, dhe kopshtet, si gratë, duket sikur bëjnë tualetin për festat e verës. Nëpër shufrat e kioskës dhe përtej, rreth e qark, shihej lumi në livadh, ku vizatonte mbi bar dredha endacake. Avulli i mbrëmjes kalonte mes plepave pa gjethe, duke ua zbutur vijat me një ngjyrë vjollcë, më të zbehtë e më të tejdukshme se një garzë e hollë e mbetur mbi degët e tyre. Larg ecnin bagëti; nuk dëgjoheshin as hapat, as pëllitjet e tyre; dhe kambana, duke rënë pa pushim, vazhdonte në ajër vajtimin e saj paqësor.

Në këtë tingëllimë të përsëritur, mendja e gruas së re endej nëpër kujtimet e saj të vjetra të rinisë dhe të konviktit. Iu kujtuan shandanët e mëdhenj, që mbi altar dilnin më lart se vazot plot me lule dhe se tabernakulli me kolona të vogla. Do të kishte dashur, si dikur, të ishte prapë e humbur në rreshtin e gjatë të vellove të bardha, të shenjuara me të zeza aty-këtu nga kapuçët e ngurtë të motrave të mira të përkulura mbi stolat e lutjes; të dielën, në meshë, kur ngrinte kokën, shihte fytyrën e ëmbël të Virgjëreshës mes shtëllungave kaltërosh të temjanit që ngjitej lart. Atëherë e pushtoi një mallëngjim; u ndie e butë dhe e braktisur fare, si një pupël zogu që vërtitet në stuhi; dhe pa e kuptuar

u nis drejt kishës, e gatshme për çfarëdo devotshmërie, mjaft që shpirti t'i zhytej aty dhe gjithë jeta t'i zhdukej.

Në shesh takoi Lestibuduanë që po kthehej; sepse, që të mos ia priste ditën përgjysmë, ai parapëlqente ta ndërpriste punën e pastaj ta rifillonte, aq sa e binte Angelusin si t'i vinte për mbarë. Veç kësaj, kambana e rënë më herët i lajmëronte kalamajtë për orën e katekizmit.

Disa, që kishin ardhur tashmë, luanin me bilje mbi pllakat e varrezave. Të tjerë, kaluar mbi mur, tundnin këmbët, duke korrur me nallane hithrat e mëdha që kishin mbirë mes murit të ulët dhe varreve të fundit. Ishte i vetmi vend i gjelbër; gjithë pjesa tjetër s'ishte veçse gurë, të mbuluar vazhdimisht nga një pluhur i imët, pavarësisht nga fshesa e sakristisë.

Fëmijët me pantofla vraponin aty si mbi një parket të bërë për ta, dhe zërat e tyre shpërthenin përmes gumëzhimës së kambanës. Ajo dobësohej me lëkundjet e litarit të trashë, që, duke zbritur nga lartësitë e kambanores, i zvarritej përtokë me majën. Kalonin dallëndyshe duke lëshuar britma të vogla, e prisnin ajrin me tehun e fluturimit dhe hynin shpejt në foletë e tyre të verdha, nën tjegullat e strehës. Në fund të kishës digjej një llambë, domethënë një fitil kandili në një gotë të varur. Drita e saj, që larg, dukej si një njollë e zbardhëllyer që dridhej mbi vaj. Një rreze e gjatë dielli përshkonte gjithë nefin dhe i bënte edhe më të errëta anësoret dhe qoshet.

— Ku është famullitari? — e pyeti zonja Bovari një djalë të vogël që argëtohej duke tundur portëzën rrotulluese në vrimën e saj tepër të lirë.

— Tani vjen, — u përgjigj ai.

Në të vërtetë, dera e famullisë kërciti dhe u shfaq abati Burnizien; fëmijët, rrëmujë, ikën me vrap në kishë.

— Ata maskarenj! — murmuriti kleriku, — gjithmonë po ata!

Dhe, duke marrë nga toka një katekizëm të grisur që sapo e kishte goditur me këmbë:

— S'respektojnë asgjë!

Por, sapo pa zonjën Bovari:

— Më falni, — tha, — s'ju njoha.

E futi katekizmin në xhep dhe u ndal, duke vazhduar të lëkundte mes dy gishtave çelësin e rëndë të sakristisë.

Drita e diellit që perëndonte, duke i rënë drejt e në fytyrë, e zbehte stofin e rasës së tij, që shkëlqente te bërrylat dhe ishte shthurur poshtë. Njolla yndyre e duhani ndiqnin mbi gjoksin e tij të gjerë vijën e kopsave të vogla, dhe shtoheshin sa më shumë largoheshin nga jaka priftërore, mbi të cilën rrinin palët e bollshme të lëkurës së tij të kuqe; kjo ishte e spërkatur me njolla të verdha që humbnin në qimet e ashpra të mjekrës së thinjur. Sapo kishte ngrënë darkë dhe merrte frymë me zhurmë.

— Si jeni? — shtoi.

— Keq, — u përgjigj Ema; — vuaj.

— E pra, edhe unë, — vazhdoi kleriku. — Këto vapët e para, apo jo, të zbutin çuditërisht? Më në fund, ç'të bësh! kemi lindur për të vuajtur, siç thotë Shën Pali.[80] Po zoti Bovari, ç'mendon ai?

— Ai! — bëri ajo me një gjest përbuzjeje.

— Si! — ia ktheu plaku i habitur fare, — s'ju jep ndonjë ilaç?

— Ah! — tha Ema, — s'janë ilaçet e tokës ato që do të më duheshin.

Por famullitari, herë pas here, shikonte nga kisha, ku të gjithë kalamajtë në gjunjë shtynin njëri-tjetrin me sup dhe binin si letrat e lojës të ngritura në këmbë.

— Do të doja të dija..., — vazhdoi ajo.

— Prit, prit, Ribude, — bërtiti kleriku me zë të zemëruar, — tani po vij të t'i ngroh veshët, maskara!

Pastaj, duke u kthyer nga Ema:

— Është djali i Budesë, marangozit; prindërit e tij janë të kamur dhe e lënë të bëjë qejfin e vet. E megjithatë do të mësonte

[80] Fjalia „njeriu lind për të vuajtur“ nuk është e Shën Palit, por e librit të Jobit. Famullitari citon si t'i vijë.

shpejt, po të donte, sepse është plot mend. Dhe unë ndonjëherë, me shaka, e quaj Ribude (si bregorja që merr kur shkon në Marom), madje them: Ribudeja im. Ah! ah! Mon-Ribude![81] Ditën tjetër ia tregova këtë fjalë Imzot peshkopit, që qeshi... denjoi të qeshte. — Po zoti Bovari, si është?

Ajo dukej sikur s'dëgjonte. Ai vazhdoi:

— Gjithmonë shumë i zënë, pa dyshim? sepse ne të dy jemi sigurisht njerëzit e famullisë që kemi më shumë punë. Por ai është mjeku i trupave, — shtoi me një të qeshur të trashë, — kurse unë jam mjeku i shpirtrave!

Ajo nguli te prifti sy lutës.

— Po..., — tha, — ju i lehtësoni të gjitha mjerimet.

— Ah! mos ma zini në gojë, zonja Bovari! Këtë mëngjes më është dashur të shkoj në Diovilin e Poshtëm për një lopë që ishte fryrë; kujtonin se ishte magji. Të gjitha lopët e tyre, s'e di si... Por, më falni! Longëmar dhe Bude! medet! do t'i jepni fund apo jo?

Dhe me një të kërcyer u hodh në kishë.

Kalamajtë atëherë ishin grumbulluar rreth analogut të madh, ngjiteshin mbi stolin e psaltit, hapnin librin e meshës; dhe të tjerë, me hapa ujku, po bëheshin gati të futeshin deri në rrëfyesore. Por famullitari, befas, shpërndau mbi të gjithë një breshëri shuplakash. Duke i kapur për jakën e xhaketës, i ngrinte nga toka dhe i vinte në gjunjë mbi pllakat e korit, fort, sikur të donte t'i mbillte aty.

— Shkoni, — tha kur u kthye pranë Emës, duke shpalosur shaminë e tij të madhe prej basme, një cep të së cilës e vuri mes dhëmbëve, — bujqit janë shumë për t'u mëshiruar!

— Ka edhe të tjerë, — u përgjigj ajo.

— Sigurisht! punëtorët e qyteteve, për shembull.

— S'janë ata...

[81] Mont-Riboudet: rruga që ngjitet nga Ruani drejt Maromit. Loja me fjalë mes emrit të djalit, Bude, dhe emrit të bregores i duket famullitarit shumë e zgjuar.

— Më falni! kam njohur atje nëna të gjora familjesh, gra të virtytshme, ju siguroj, shenjtore të vërteta, që s'kishin as bukë.

— Po ato, — vazhdoi Ema (dhe cepat e gojës i përdridheshin kur fliste), — ato, zoti famullitar, që kanë bukë, dhe që s'kanë...

— Zjarr në dimër, — tha prifti.

— Eh! ç'rëndësi ka?

— Si! ç'rëndësi ka? Mua më duket se kur je i ngrohur mirë, i ushqyer mirë..., sepse në fund të fundit...

— O Zot! o Zot! — psherëtinte ajo.

— Ndiheni keq? — bëri ai, duke u afruar me pamje të shqetësuar; — është tretja, pa dyshim? Duhet të ktheheni në shtëpi, zonja Bovari, të pini pak çaj; do t'ju forcojë, ose një gotë ujë të freskët me sheqer të murmë.

— Pse?

Dhe dukej si dikush që zgjohet nga një ëndërr.

— Sepse po kalonit dorën mbi ballë. Kujtova se po ju merreshin mendtë.

Pastaj, duke iu kujtuar:

— Po ju më pyetët për diçka? Ç'ishte? S'e mbaj mend më.

— Unë? Asgjë..., asgjë..., — përsëriste Ema.

Dhe vështrimi i saj, që e hidhte përreth, u ul ngadalë mbi plakun me rasë. Shikonin njëri-tjetrin, ballë për ballë, pa folur.

— Atëherë, zonja Bovari, — tha më në fund ai, — më falni, por detyra para së gjithash, e dini; duhet të merrem me këta maskarenjtë e mi. Ja tek po vijnë kungimet e para. Do të na zënë prapë të papërgatitur, kam frikë! Prandaj, që nga dita e Ngjitjes në qiell, i mbaj rregullisht çdo të mërkurë një orë më shumë. Fëmijë të shkretë! s'i drejton kurrë sa duhet herët në rrugën e Zotit, siç na e ka porositur vetë, nëpërmjet gojës së Birit të tij hyjnor... Shëndet, zonjë; nderimet e mia zotit bashkëshortit tuaj!

Dhe hyri në kishë, duke u gjunjëzuar që te dera.

Ema e pa tek zhdukej mes dy rreshtave të stolave, duke ecur me hapa të rëndë, me kokën pak të përkulur mbi sup dhe me të dyja duart gjysmë të hapura, që i mbante jashtë.

Pastaj u kthye mbi thembra, e tëra njëherësh si një statujë mbi bosht, dhe mori rrugën për në shtëpi. Por zëri i trashë i famullitarit, zërat e kthjellët të kalamajve, i arrinin ende në vesh dhe vazhdonin pas saj:

— Jeni i krishterë?

— Po, jam i krishterë.

— Ç'është i krishteri?

— Është ai që, duke qenë i pagëzuar..., i pagëzuar..., i pagëzuar.

U ngjit shkallëve duke u mbajtur pas parmakut, dhe, kur hyri në dhomë, u lëshua në një kolltuk.

Drita e zbardhëllyer e xhamave ulej butë me valëzime. Mobiljet në vendet e tyre dukeshin edhe më të palëvizshme dhe sikur humbnin në hije si në një oqean të errët. Oxhaku ishte shuar, sahati vazhdonte të rrihte, dhe Ema mrekullohej turbullt nga kjo qetësi e sendeve, ndërsa brenda saj kishte kaq shumë trazime. Por, mes dritares dhe tryezës së qepjes, ishte Berta e vogël, që lëkundej mbi këpucët e saj të vogla të thurura dhe përpiqej t'i afrohej nënës, për t'i kapur nga maja shiritat e përparëses.

— Lërmë! — tha kjo, duke e larguar me dorë.

Vajza e vogël shpejt u kthye edhe më afër, pas gjunjëve të saj; dhe, duke u mbështetur aty me krahë, ngrinte drejt saj syrin e madh blu, ndërsa një fije pështyme e pastër i rridhte nga buza mbi mëndafshin e përparëses.

— Lërmë! — përsëriti gruaja e re, e acaruar fare.

Fytyra e saj e tmerroi fëmijën, që nisi të qante.

— Eh! më lër, pra! — bëri ajo, duke e shtyrë me bërryl.

Berta shkoi e ra te këmba e komosë, pas varëses prej bronzi; u pre në faqe, i doli gjak. Zonja Bovari u hodh ta ngrinte, këputi kordonin e ziles, thirri shërbyesen me sa kishte fuqi, dhe po

bëhej gati të mallkonte veten, kur u shfaq Sharli. Ishte ora e darkës, po kthehej.

— Shiko, i dashur, — i tha Ema me zë të qetë: — ja e vogla, që duke luajtur u vra përtokë.

Sharli e qetësoi, rasti s'ishte i rëndë, dhe shkoi të merrte leukoplast.

Zonja Bovari nuk zbriti në sallë; deshi të rrinte vetëm për të ruajtur fëmijën. Atëherë, duke e soditur tek flinte, shqetësimi që i kishte mbetur iu shpërnda gradualisht, dhe vetes iu duk shumë budallaqe dhe shumë zemërmirë që ishte trazuar pak më parë për një gjë kaq të vogël. Berta, në të vërtetë, nuk dënesej më. Frymëmarrja e saj tani e ngrinte padukshëm batanijen e pambuktë. Lot të mëdhenj i ishin ndalur në cepin e qepallave gjysmë të mbyllura, që linin të dukeshin mes qerpikëve dy bebëza të zbehta, të futura thellë; leukoplasti, i ngjitur në faqe, ia tërhiqte tërthorazi lëkurën e tendosur.

— Gjë e çuditshme, — mendonte Ema, — sa e shëmtuar që është kjo fëmijë!

Kur Sharli, në orën njëmbëdhjetë të natës, u kthye nga farmacia (ku kishte shkuar pas darke të kthente atë që i kishte mbetur nga leukoplasti), e gjeti gruan më këmbë pranë djepit.

— Po të them se s'do të jetë gjë, — tha duke e puthur në ballë; — mos u mundo, e shkreta e dashur, do të sëmuresh!

Kishte ndenjur gjatë te farmacisti. Ndonëse s'ishte treguar aq i tronditur, zoti Ome megjithatë ishte përpjekur ta forconte, t'i ngrinte moralin.

Atëherë kishin folur për rreziqet e ndryshme që i kanosen fëmijërisë dhe për mendjelehtësinë e shërbëtorëve. Zonja Ome dinte diçka për këtë, se kishte ende mbi gjoks shenjat e një tasi me prush që një kuzhiniere, dikur, i kishte rrëzuar në përparëse. Prandaj këta prindër të mirë merrnin një mori masash. Thikat s'mpreheshin kurrë, dhe dyshemetë s'dylloseshin. Në dritare kishte grila hekuri dhe te kornizat shufra të forta. Fëmijët e vegjël

të Omesë, pavarësisht nga pavarësia e tyre, s'mund të lëviznin pa një mbikëqyrës pas; në rrufën më të vogël, i ati i mbushte me ilaçe për gjoksin, dhe deri në mbi katër vjeç mbanin të gjithë, pa mëshirë, kësula të mbushura që t'ua mbronin kokën. Ishte, është e vërtetë, një mani e zonjës Ome; i shoqi përbrenda hidhërohej për këtë, duke pasur frikë për organet e intelektit nga pasojat e mundshme të një shtypjeje të tillë, dhe ndonjëherë i shpëtonte t'i thoshte:

— Mos do t'i bësh, vallë, karaibë a botokudë?[82]

Sharli, ndërkaq, ishte përpjekur disa herë ta ndërpriste bisedën.

— Do të kisha diçka për t'ju thënë, — i kishte pëshpëritur në vesh nëpunësit, i cili nisi të ecte para tij nëpër shkallë.

„Mos dyshon për ndonjë gjë?“ — pyeste veten Leon. I rrihte zemra dhe humbiste në hamendje.

Më në fund Sharli, pasi mbylli derën, iu lut të shihte vetë në Ruan sa mund të kushtonte një dagerotip[83] i bukur; ishte një surprizë sentimentale që ia ruante së shoqes, një vëmendje e hollë, portreti i tij me frak të zi. Por donte të dinte që më parë se si qëndronte puna; këto vajtje-ardhje s'duhej ta shqetësonin zotin Leon, meqë ai shkonte në qytet gati çdo javë.

Për çfarë? Ome dyshonte se këtu fshihej ndonjë histori djaloshi, ndonjë intrigë. Por gabohej; Leon s'ndiqte asnjë dashuri. Ishte më i trishtuar se kurrë, dhe zonja Lëfransua e vinte re mirë nga sasia e ushqimit që linte tani në pjatë. Për të ditur më shumë, pyeti tagrambledhësin; Bine iu përgjigj me ton të vrazhdë se s'e paguante policia.

---

[82] Karaibët dhe botokudët: popuj vendës të Amerikës, që përmendeshin në librat e kohës si shembuj „të egrish“. Ome ka frikë se kësulat e mbushura do t'ua deformojnë fëmijëve kafkat.

[83] Dagerotipi: mënyra e parë e fotografisë, e shpikur nga Louis Daguerre dhe e paraqitur më 1839. Imazhi dilte drejtpërdrejt mbi një pllakë metali të argjendtë, dhe portreti kushtonte shtrenjtë.

Shoku i tij i tryezës, megjithatë, i dukej shumë i çuditshëm; sepse shpesh Leon shtrihej prapa në karrige duke hapur krahët dhe ankohej në mënyrë të turbullt për jetën.

— Sepse s'keni mjaft argëtime, — thoshte tagrambledhësi.

— Cilat?

— Unë, po të isha në vendin tuaj, do të kisha një torno!

— Por unë s'di të punoj në torno, — përgjigjej nëpunësi.

— Oh! është e vërtetë! — bënte tjetri duke përkëdhelur nofullën, me një pamje përbuzjeje të përzier me kënaqësi.

Leon ishte lodhur së dashuruari pa rezultat; pastaj kishte nisur të ndiente atë rraskapitje që të shkakton përsëritja e të njëjtës jetë, kur asnjë interes s'e drejton dhe asnjë shpresë s'e mban. Ishte aq i mërzitur me Jonvilin dhe me jonvilasit, sa pamja e disa njerëzve, e disa shtëpive e acaronte sa s'duronte dot; dhe farmacisti, sado njeri i mirë që ishte, i bëhej krejt i padurueshëm. Megjithatë, perspektiva e një gjendjeje të re e trembte po aq sa e joshte.

Kjo ndrojtje shpejt u kthye në padurim, dhe Parisi atëherë i tundi që larg fanfarën e ballove me maska bashkë me të qeshurat e vajzave të tij punëtore. Meqë do të mbaronte atje drejtësinë, pse s'nisej? kush e pengonte? Dhe nisi të bënte përgatitje përbrenda: i rregulloi që përpara punët e tij. Mobiloi në kokë një apartament. Do të bënte atje jetë artisti! Do të merrte mësime kitare! Do të kishte një rrobë dhome, një beretë baske, pantofla kadifeje blu! Madje admironte që tani mbi oxhak dy shpata skerme të kryqëzuara, me një kafkë dhe me kitarën sipër.

Gjëja e vështirë ishte pëlqimi i nënës; megjithatë asgjë s'dukej më e arsyeshme. Madje edhe pronari e nxiste të shihte ndonjë zyrë tjetër, ku të mund të zhvillohej më shumë. Duke marrë, pra, një rrugë të mesme, Leon kërkoi ndonjë vend nëpunësi të dytë në Ruan, s'gjeti, dhe më në fund i shkroi nënës një letër të gjatë e të hollësishme, ku shpjegonte arsyet për të shkuar menjëherë të banonte në Paris. Ajo pranoi.

Ai s'u nxitua. Çdo ditë, gjatë një muaji të tërë, Iveri i bartte nga Jonvili në Ruan, nga Ruani në Jonvil, sënduqe, valixhe, pako; dhe kur Leon e pasuroi garderobën, vuri të rimbushnin tri kolltuqet, bleu një rezervë shamish, mori me një fjalë më shumë masa se për një udhëtim rreth botës, e shtyu nisjen javë pas jave, derisa mori një letër të dytë nga e ëma, ku e nxitonte të nisej, meqë donte, para pushimeve, të jepte provimin.

Kur erdhi çasti i përqafimeve, zonja Ome qau; Zhysteni dënesej; Ome, si njeri i fortë, e fshehu emocionin; deshi t'ia mbante vetë palton mikut të tij deri te kangjella e noterit, që e merrte Leonin në Ruan me karrocën e vet. Ky kishte kohë sa për t'i thënë lamtumirë zotit Bovari.

Kur arriti në majë të shkallëve, u ndal, aq i merrej fryma. Kur hyri, zonja Bovari u ngrit me vrull.

— Prapë unë! — tha Leon.

— E dija!

Ajo kafshoi buzët, dhe një valë gjaku i rrodhi nën lëkurë, që iu skuq e tëra, nga rrënja e flokëve deri në buzë të jakës. Rrinte më këmbë, e mbështetur me sup pas veshjes së drunjtë të murit.

— Zotëria nuk është këtu? — vazhdoi ai.

— Ka dalë.

Ajo përsëriti:

— Ka dalë.

Atëherë ra një heshtje. Shikuan njëri-tjetrin; dhe mendimet e tyre, të shkrira në të njëjtin ankth, shtrëngoheshin fort, si dy gjokse që rrahin.

— Do të doja ta puthja Bertën, — tha Leon.

Ema zbriti disa shkallë dhe thirri Felisitenë.

Ai hodhi shpejt përreth një vështrim të gjerë që u shtri mbi muret, raftet, oxhakun, si për të depërtuar në gjithçka, për të marrë me vete gjithçka.

Por ajo u kthye, dhe shërbyesja solli Bertën, që tundte në majë të një spangoje një mulli me erë kokëposhtë.

Leon e puthi në qafë disa herë.

— Lamtumirë, fëmijë e shkretë! lamtumirë, e dashura e vogël, lamtumirë! — Dhe ia dha nënës.

— Merreni, — tha kjo.

Mbetën vetëm.

Zonja Bovari, me kurriz nga ai, e kishte mbështetur fytyrën pas një xhami; Leon mbante kasketën në dorë dhe e përplaste lehtë pas kofshës.

— Do të bjerë shi, — tha Ema.

— Kam mantel, — u përgjigj ai.

— Ah!

Ajo u kthye, me mjekrën ulur dhe ballin përpara. Drita rrëshqiste mbi të si mbi mermer, deri te harku i vetullave, pa mundur ta dije se ç'shikonte Ema në horizont, as ç'mendonte në thellësi të vetes.

— Hajde, lamtumirë! — psherëtiu ai.

Ajo ngriti kokën me një lëvizje të vrullshme:

— Po, lamtumirë..., ikni!

U afruan drejt njëri-tjetrit; ai zgjati dorën, ajo ngurroi.

— Si anglezët, pra, — bëri ajo, duke i lënë dorën e saj, ndërsa përpiqej të qeshte.

Leon e ndjeu mes gishtave, dhe i dukej se vetë thelbi i gjithë qenies së tij zbriste në atë pëllëmbë të lagur.

Pastaj hapi dorën; sytë e tyre u takuan edhe një herë, dhe ai u zhduk.

Kur arriti nën tregun e mbuluar, u ndal dhe u fsheh pas një shtylle, që ta sodiste për herë të fundit atë shtëpi të bardhë me katër grilat e saj të gjelbra. I dukej se pa një hije pas dritares, në dhomë; por perdja, duke u shkëputur nga varësja sikur s'e prekte njeri, lëvizi ngadalë palët e saj të gjata e të pjerrëta, që me një të hedhur u shtrinë të gjitha, dhe mbeti drejt, më e palëvizshme se një mur allçie. Leon nisi të vraponte.

Pa që larg, në rrugë, kaloshinën e të zotit, dhe pranë saj një burrë me përparëse kanavace që mbante kalin. Ome dhe zoti Gijomen bisedonin bashkë. E prisnin.

— Përqafomëni, — tha farmacisti me lot në sy. — Ja palltoja juaj, miku im i mirë; kini kujdes nga të ftohtit! Kujdesuni! Ruani veten!

— Hajde, Leon, në karrocë! — tha noteri.

Ome u përkul mbi mbrojtësen e baltës dhe, me një zë të ndërprerë nga dënesat, lëshoi këto dy fjalë të trishta:

— Rrugë të mbarë!

— Natën e mirë, — u përgjigj zoti Gijomen. — Lëshojeni!

U nisën, dhe Ome u kthye.

Zonja Bovari e kishte hapur dritaren nga kopshti dhe shikonte retë.

Ato grumbulloheshin në perëndim nga ana e Ruanit dhe rrokullisnin shpejt shtjellat e tyre të zeza, prej nga dilnin prapa vijat e mëdha të diellit, si shigjetat e arta të një trofeu të varur, ndërsa pjesa tjetër e qiellit bosh kishte bardhësinë e porcelanit. Por një shkulm ere i përkuli plepat, dhe befas ra shi; kërciste mbi gjethet e gjelbra. Pastaj dielli doli përsëri, pulat kakarisën, harabelët rrihnin krahët nëpër shkurret e lagura, dhe pellgjet e ujit mbi rërë, duke rrjedhur, merrnin me vete lulet rozë të një akacieje.

— Ah! sa larg duhet të jetë tashmë! — mendoi ajo.

Zoti Ome, si zakonisht, erdhi në orën gjashtë e gjysmë, gjatë darkës.

— E pra, — tha duke u ulur, — e nisëm pra sot djaloshin tonë?

— Ashtu duket! — u përgjigj mjeku.

Pastaj, duke u kthyer në karrige:

— Po ju, ç'ka të re?

— Jo shumë gjë. Vetëm gruaja ime këtë pasdite qe pak e prekur. E dini, gratë, i trazon një hiç! sidomos time! Dhe do të ishte gabim të revoltohesh kundër kësaj, meqë sistemi i tyre nervor është shumë më i epshëm se i yni.

— I shkreti Leon! — thoshte Sharli, — si do të jetojë në Paris?... Do të mësohet atje?

Zonja Bovari psherëtiu.

— Hajde, hajde! — tha farmacisti duke kërcitur gjuhën, — darkat me shoqëri në restorant! ballot me maska! shampanja! gjithë kjo do të rrjedhë, jua them unë.

— S'besoj se do të prishet, — kundërshtoi Bovari.

— As unë! — vazhdoi me gjallëri zoti Ome, — megjithëse do t'i duhet të ndjekë të tjerët, me rrezikun që ta quajnë jezuit. Dhe s'e dini ju ç'jetë bëjnë ata hokatarë në Lagjen Latine, me aktoret! Veç kësaj, studentët shihen shumë mirë në Paris. Mjafton të kenë ndonjë talent shoqëror, i presin në shoqëritë më të mira, madje ka edhe zonja nga lagjja Saint-Germain[84] që dashurohen pas tyre, gjë që më vonë u jep rastin të bëjnë martesa shumë të mira.

— Por, — tha mjeku, — kam frikë për të se... atje...

— Keni të drejtë, — e ndërpreu farmacisti, — kjo është ana tjetër e medaljes! dhe atje je i detyruar ta mbash vazhdimisht dorën mbi xhepin e orës. Kështu, jeni në një kopsht publik, le të themi; del një filan, i veshur mirë, madje me dekoratë, që do ta merrje për diplomat; ju afrohet; bisedoni; ai futet, ju ofron një majë burnot ose jua merr kapelën nga toka. Pastaj lidheni më shumë; ju çon në kafene, ju fton të shkoni në shtëpinë e tij në fshat, ju njeh, mes dy gotash, me lloj-lloj njerëzish, dhe tri të katërtat e herëve kjo bëhet vetëm për t'ju zhvatur qesen ose për t'ju tërhequr në hapa të dëmshëm.

— Është e vërtetë, — u përgjigj Sharli; — por unë mendoja sidomos për sëmundjet, për tifon, për shembull, që i sulmon studentët e provincës.

Ema u drodh.

— Për shkak të ndryshimit të regjimit ushqimor, — vazhdoi farmacisti, — dhe të çrregullimit që vjen prej tij në ekonominë

[84] Lagjja Saint-Germain: lagjja e aristokracisë së vjetër në Paris, në bregun e majtë të Senës, pranë Lagjes Latine të studentëve.

e përgjithshme të trupit. E pastaj, uji i Parisit, e shihni! gjellët e restoranteve, të gjitha këto ushqime me erëza përfundojnë duke ta nxehur gjakun dhe s'vlejnë, thonë ç'të duan, sa një tenxhere e mirë me mish të zier. Unë, për vete, kam parapëlqyer gjithmonë kuzhinën e shtëpisë: është më e shëndetshme! Prandaj, kur studioja farmacinë në Ruan, isha vënë me ushqim në një pension; haja me profesorët.

Dhe vazhdoi kështu të shpjegonte mendimet e tij të përgjithshme dhe simpatitë e veta personale, deri në çastin kur Zhysteni erdhi ta merrte për një qumësht me vezë që duhej bërë.

— As edhe një çast pushim! — thirri, — gjithmonë në zinxhir! S'mund të dal as një minutë! Duhet, si kali i parmendës, të derdhësh djersë e gjak! Ç'zgjedhë mjerimi!

Pastaj, kur ishte te dera:

— Meqë ra fjala, — tha, — e dini lajmin?

— Çfarë?

— Se ka shumë gjasa, — vazhdoi Ome duke ngritur vetullat e duke marrë një fytyrë nga më seriozet, — që panairi bujqësor i Senës së Poshtme[85] të mbahet këtë vit në Jonvil-l'Abei. Të paktën kështu flitet. Këtë mëngjes gazeta e zinte pak në gojë. Do të ishte për rrethin tonë e një rëndësie të jashtëzakonshme! Por do të flasim më vonë. Shoh, ju falënderoj; Zhysteni e ka fenerin.

[85] Panairi bujqësor (*comices agricoles*): ekspozitë vjetore e bagëtive dhe e prodhimeve bujqësore të një departamenti, me fjalime zyrtare dhe me çmime për fermerët më të mirë. Sena e Poshtme ishte emri i atëhershëm i departamentit të Ruanit.

Pjesa e dytë — VII

Dita tjetër qe për Emën një ditë zie. Gjithçka iu duk e mbështjellë nga një atmosferë e zezë që luhatej turbullt mbi pamjen e jashtme të sendeve, dhe dhimbja i futej në shpirt me ulërima të buta, si bën era e dimrit nëpër kështjellat e braktisura. Ishte ai ëndërrim që ke për diçka që s'do të kthehet më, lodhja që të zë pas çdo gjëje të kryer, ajo dhimbje, me një fjalë, që ta sjell ndërprerja e çdo lëvizjeje të zakonshme, pushimi i papritur i një dridhjeje të gjatë.

Si në kthimin nga Vobiesari, kur kadrilet i vërtiteshin në kokë, kishte një melankoli të zymtë, një dëshpërim të mpirë. Leoni i shfaqej më i gjatë, më i bukur, më i ëmbël, më i paqartë; ndonëse ishte ndarë prej saj, nuk e kishte lënë, ishte aty, dhe muret e shtëpisë dukej sikur ia ruanin hijen. Nuk mund t'i shkëputse sytë nga ai qilim ku ai kishte ecur, nga ato mobilje bosh ku ishte ulur. Lumi rridhte ende dhe shtynte ngadalë valët e vogla përgjatë bregut të rrëshqitshëm. Ishin shëtitur aty shumë herë, me po këtë murmuritje valësh, mbi gurët e mbuluar me myshk. Ç'diej të mirë kishin pasur! ç'pasdite të bukura, vetëm, në hije, në fund të kopshtit! Ai lexonte me zë të lartë, kokëzbuluar, i ulur mbi një stol prej shkopinjsh të thatë; era e freskët e livadhit dridhte faqet e librit dhe kapuçinat e kioskës... Ah! kishte ikur, hijeshia e vetme e jetës së saj, shpresa e vetme e mundshme për një lumturi! Si s'e kishte kapur atë lumturi kur i ishte dalë përpara! Pse s'e kishte mbajtur me të dyja duart, në të dy gjunjët,

kur ai donte të ikte? Dhe e mallkoi veten që s'e kishte dashur Leonin; pati etje për buzët e tij. E zuri dëshira të vraponte pas tij, t'i hidhej në krahë, t'i thoshte: „Jam unë, jam e jotja!“ Por Ema ngatërrohej që përpara te vështirësitë e ndërmarrjes, dhe dëshirat e saj, të shtuara nga keqardhja, bëheshin edhe më të gjalla.

Që atëherë, ky kujtim i Leonit u bë si qendra e mërzisë së saj; kërciste aty më fort se, në një stepë të Rusisë, një zjarr udhëtarësh i braktisur mbi borë. Ajo turrej drejt tij, struket pas tij, e trazonte me kujdes atë vatër gati të shuar, kërkonte rreth e rrotull gjithçka që mund ta ndizte edhe më shumë; dhe kujtimet më të largëta ashtu si rastet më të afërta, atë që provonte bashkë me atë që përfytyronte, dëshirat e saj për epsh që shpërndaheshin, planet e saj për lumturi që kërcisnin në erë si degë të vdekura, virtytin e saj shterp, shpresat e rëna, plehrat e shtëpisë, i mblidhte të gjitha, i merrte të gjitha dhe i vinte të gjitha në shërbim për të ngrohur trishtimin e saj.

Megjithatë flakët u qetësuan, ose sepse rezerva vetë po shterej, ose sepse grumbulli ishte tepër i madh. Dashuria, pak nga pak, u shua nga mungesa, keqardhja u mbyt nën zakonin; dhe ajo dritë zjarri që ia purpuronte qiellin e zbehtë u mbulua me më shumë hije dhe u fshi gradualisht. Në përgjumjen e ndërgjegjes, ajo madje i mori neveritë për burrin si dëshira për dashnorin, djegiet e urrejtjes si ngrohje të dhembshurisë; por, meqë uragani vazhdonte të frynte, dhe pasioni u konsumua deri në hi, dhe asnjë ndihmë s'erdhi, asnjë diell s'u shfaq, nga të gjitha anët ra natë e plotë, dhe ajo mbeti e humbur në një të ftohtë të tmerrshëm që e përshkonte.

Atëherë rifilluan ditët e këqija të Tostit. Tani e quante veten shumë më fatkeqe: sepse kishte përvojën e dhimbjes, me siguri-në se nuk do të mbaronte.

Një grua që i kishte imponuar vetes sakrifica kaq të mëdha, mund t'i lejonte vetes edhe ca teka. Bleu një stol lutjeje gotik dhe brenda një muaji shpenzoi katërmbëdhjetë franga për limonë që

t'i pastronte thonjtë; i shkroi Ruanit që t'i dërgonin një fustan kashmiri blu; zgjodhi te Lëroi shallin më të bukur; e lidhte në mes mbi rrobën e dhomës dhe, me kanatat të mbyllura, me një libër në dorë, rrinte e shtrirë mbi një kanape me këtë veshje.

Shpesh ndërronte krehjen: krihej në stilin kinez, me kaçurrela të buta, me gërsheta të thurura; bëri vijën në anë të kokës dhe i mblodhi flokët përposh, si burrat.

Deshi të mësonte italisht: bleu fjalorë, një gramatikë, një rezervë letre të bardhë. Provoi lexime serioze, histori e filozofi. Natën, ndonjëherë, Sharli zgjohej me vrull, duke kujtuar se kishin ardhur ta merrnin për ndonjë të sëmurë:

— Po vij, — belbëzonte.

Dhe ishte zhurma e një shkrepëseje që Ema e fërkonte për të ndezur sërish llambën. Por me leximet e saj ndodhte si me qëndismat, që, të gjitha të nisura, i mbushnin dollapin; i merrte, i linte, kalonte në të tjera.

Kishte kriza kur do ta kishe shtyrë lehtë në marrëzi. Një ditë nguli këmbë para burrit se do të pinte një gjysmë gote të madhe me raki, dhe, meqë Sharli pati marrëzinë ta sfidonte, ajo e gëlltiti rakinë deri në fund.

Pavarësisht nga pamjet e saj mendjelehta (kështu i thoshin zonjat e Jonvilit), Ema megjithatë s'dukej e gëzuar, dhe zakonisht ruante në cepat e gojës atë tkurrje të palëvizshme që ua rrudh fytyrën vajzave plaka dhe ambiciozëve të rënë. Ishte e zbehtë kudo, e bardhë si pëlhurë; lëkura e hundës i tërhiqej drejt flegrave, sytë të shikonin në mënyrë të turbullt. Ngaqë i kishte zbuluar vetes tri fije të thinjura te tëmthat, foli shumë për pleqërinë e saj.

Shpesh e zinin të fikëtat. Madje një ditë nxori gjak nga goja, dhe, kur Sharli u turr, duke lënë të dukej shqetësimi i tij:

— Ah, ç'rëndësi ka! — iu përgjigj ajo.

Sharli shkoi e u strehua në kabinet; dhe qau, me të dy bërrylat mbi tryezë, ulur në kolltukun e zyrës, nën kokën frenologjike.

Atëherë i shkroi së ëmës që të vinte, dhe bënë bashkë biseda të gjata për Emën.

Ç'vendim të merrnin? ç'të bënin, meqë ajo s'pranonte asnjë mjekim?

— E di ç'i duhet gruas sate? — vazhdonte plaka Bovari. — Punë të detyruara, punë dore! Sikur të ishte si shumë të tjera, e detyruar ta fitonte bukën, s'do t'i kishte këto avuj, që i vijnë nga një tufë idesh që i fut në kokë, dhe nga papunësia ku jeton.

— Megjithatë ajo merret me diçka, — thoshte Sharli.

— Ah! merret! Me çfarë, pra? Duke lexuar romane, libra të këqij, vepra që janë kundër fesë dhe ku tallen me priftërinjtë me fjalë të marra nga Volteri. Por e gjitha kjo shkon larg, biri im i shkretë, dhe kush s'ka fe përfundon gjithmonë keq.

U vendos, pra, që Emën ta pengonin të lexonte romane. Ndërmarrja s'dukej aspak e lehtë. Gruaja e mirë e mori përsipër: kur të kalonte nga Ruani, do të shkonte vetë te ai që jepte libra me qira dhe do t'i thoshte se Ema po i ndërpriste abonimet. A s'do të kishin të drejtë të lajmëronin policinë, po të ngulte këmbë libraxhiu në zanatin e tij prej helmuesi?

Lamtumirat e vjehrrës me nusen qenë të thata. Gjatë tri javëve që kishin ndenjur bashkë, nuk kishin shkëmbyer katër fjalë, përveç pyetjeve dhe komplimenteve kur takoheshin në tryezë, dhe në mbrëmje para se të binin të flinin.

Zonja Bovari nënë u nis një të mërkurë, që ishte ditë tregu në Jonvil.

Sheshi, që në mëngjes, ishte zënë nga një varg qerresh, të gjitha me bisht nga toka e me stangat përpjetë, që shtriheshin përgjatë shtëpive nga kisha deri te hani. Në anën tjetër kishte barraka prej pëlhure ku shiteshin basma, batanije dhe çorape leshi, bashkë me kapistra për kuajt dhe me pako shiritash blu, që në majë fluturonin në erë. Hekurishte të trasha ishin shtrirë përtokë, mes piramidave të vezëve dhe shportave të djathit, prej nga dilnin fije kashte ngjitëse; pranë makinave të grurit, pula

që kakarisnin në kafaze të sheshtë nxirrnin qafat nëpër hekura. Turma, duke u grumbulluar në të njëjtin vend pa dashur të lëvizte, kërcënonte ndonjëherë ta thyente vitrinën e farmacisë. Të mërkurave ajo s'zbrazej kurrë dhe njerëzit shtyheshin aty, më pak për të blerë ilaçe sesa për të marrë konsulta, aq e madhe ishte fama e zotit Ome nëpër fshatrat përreth. Siguria e tij e fortë i kishte magjepsur fshatarët. E shihnin si një mjek më të madh se të gjithë mjekët.

Ema ishte mbështetur në dritare (rrinte shpesh aty: dritarja, në provincë, zëvendëson teatrot dhe shëtitoren), dhe po argëtohej duke parë rrëmujën e katundarëve, kur pa një zotëri të veshur me një redingotë kadifeje të gjelbër. Kishte doreza të verdha, megjithëse mbante dollakë të trashë; dhe po shkonte drejt shtëpisë së mjekut, i ndjekur nga një fshatar që ecte kokulur me një pamje të menduar.

— A mund ta shoh Zotërinë? — e pyeti Zhystenin, që po bisedonte në prag me Felisitenë.

Dhe, duke e marrë për shërbëtorin e shtëpisë:

— I thoni se ka ardhur zoti Rodolf Bulanzhe de La Yshet.

Jo nga kotësia e pronarit i kishte shtuar i porsaardhuri emrit pjesëzën fisnike,[86] por që të njihej më mirë. La Ysheti, në të vërtetë, ishte një çiflig afër Jonvilit, kështjellën e të cilit sapo e kishte blerë, bashkë me dy ferma që i punonte vetë, pa e munduar shumë veten megjithatë. Jetonte beqar dhe thuhej se kishte të paktën pesëmbëdhjetë mijë livra të ardhura në vit!

Sharli hyri në sallë. Zoti Bulanzhe i paraqiti njeriun e tij, që donte t'i merrej gjak sepse ndiente milingona nëpër trup.

— Do të më pastrojë, — u përgjigjej ai të gjitha arsyetimeve.

[86] Pjesëza *de* para mbiemrit („Bulanzhe *de* La Yshet“, domethënë „i La Yshetit“) ishte në Francë shenjë fisnikërie ose të paktën pronësie mbi një tokë. Rodolfi s'është fisnik; e shton emrin e çifligut që ka blerë.

Bovari urdhëroi, pra, t'i sillnin një fashë dhe një legen dhe iu lut Zhystenit ta mbante. Pastaj, duke iu drejtuar fshatarit tashmë të zbehtë:

— Mos kini frikë, trimi im.

— Jo, jo, — u përgjigj tjetri, — vazhdoni!

Dhe, me një pamje mburravece, zgjati krahun e tij të trashë. Nën shpimin e neshterit, gjaku shpërtheu dhe shkoi e spërkati pasqyrën.

— Afroje legenin! — thirri Sharli.

— Shih! — thoshte fshatari, — do të thoshe një krua i vogël që rrjedh! Sa të kuq e kam gjakun! duhet të jetë shenjë e mirë, apo jo?

— Ndonjëherë, — vazhdoi oficeri i shëndetësisë, — s'ndien gjë në fillim, pastaj vjen të fikëtit, dhe sidomos te njerëzit e fortë, si ky këtu.

Fshatari, në këto fjalë, e lëshoi kutinë që e rrotullonte nëpër gishta. Një dridhje e supeve e bëri të kërciste mbështetësen e karriges. Kapela i ra.

— E dija, — tha Bovari, duke vënë gishtin mbi venë.

Legeni nisi të dridhej në duart e Zhystenit; gjunjët iu lëkundën, u zbeh.

— Gruaja ime! gruaja ime! — thirri Sharli.

Me një të hedhur ajo zbriti shkallët.

— Uthull! — bërtiti ai. — Ah! O Zot, dy njëherësh!

Dhe, nga emocioni, mezi e vinte kompresën.

— S'është gjë, — thoshte krejt i qetë zoti Bulanzhe, ndërsa e merrte Zhystenin në krahë.

Dhe e uli mbi tryezë, duke ia mbështetur shpinën pas murit.

Zonja Bovari nisi t'i hiqte kravatën. Kordonët e këmishës kishin një nyjë; ajo ndenji disa minuta duke lëvizur gishtat e saj të lehtë në qafën e djaloshit; pastaj hodhi uthull në shaminë e saj prej batisti; ia njomte tëmthat me prekje të lehta dhe i frynte sipër, me delikatesë.

Karrocieri erdhi në vete; por të fikëtit e Zhystenit vazhdonte ende, dhe bebëzat i zhdukeshin në të bardhën e zbehtë të syve, si lule blu në qumësht.

— Duhet, — tha Sharli, — t'ia fshehim këtë.

Zonja Bovari mori legenin. Për ta vënë nën tryezë, në lëvizjen që bëri duke u përkulur, fustani i saj (ishte një fustan vere me katër volane, ngjyrë të verdhë, me bel të gjatë e me fund të gjerë), fustani u hap rreth saj mbi pllakat e sallës; — dhe, meqë Ema, e përkulur, lëkundej pak duke hapur krahët, fryrja e pëlhurës shpërthente vende-vende, sipas përkuljeve të trupit. Pastaj shkoi të merrte një brokë me ujë, dhe po shkrinte copa sheqeri kur mbërriti farmacisti. Shërbyesja kishte shkuar ta thërriste në atë rrëmujë; kur pa nxënësin e tij me sy hapur, mori frymë. Pastaj, duke u sjellë rreth tij, e shikonte nga koka te këmbët.

— Budalla! — thoshte; — budalla i vogël, vërtet! budalla i rrumbullakët! Ç'punë e madhe, në fund të fundit, një flebotomi! dhe një trim që s'ka frikë nga asgjë! një lloj ketri, siç e shihni, që ngjitet të shkundë arra në lartësi marramendëse. Ah! po, fol, mburru! ja pririe të bukura për të ushtruar më vonë farmacinë; sepse mund të të thërrasin në rrethana të rënda, përpara gjykatave, për të ndriçuar ndërgjegjen e gjyqtarëve; dhe atëherë duhet ta ruash gjakftohtësinë, të arsyetosh, të tregohesh burrë, ose përndryshe të të quajnë idiot!

Zhysteni s'përgjigjej. Farmacisti vazhdonte:

— Kush të ka thirrur? Gjithmonë i shqetëson zotërinë dhe zonjën! E pastaj, të mërkurave prania jote më duhet edhe më shumë. Tani ka njëzet veta në shtëpi. I lashë të gjitha për shkak të interesit që kam për ty. Hajde, ik! vrapo! më prit dhe ruaji kavanozat!

Kur Zhysteni, që po vishej, iku, folën pak për të fikëtat. Zonjës Bovari s'i kishte rënë kurrë të fikët.

— Kjo është e jashtëzakonshme për një zonjë! — tha zoti Bulanzhe. — Veç kësaj, ka njerëz shumë të ndjeshëm. Kështu,

kam parë në një duel një dëshmitar që humbi ndjenjat vetëm nga zhurma e pistoletave që po mbusheshin.

— Mua, — tha farmacisti, — pamja e gjakut të të tjerëve s'më bën asgjë fare; por vetëm mendimi i gjakut tim që rrjedh do të mjaftonte të më binte të fikët, po ta mendoja shumë.

Ndërkaq zoti Bulanzhe e nisi shërbëtorin e tij, duke e këshilluar ta qetësonte mendjen, meqë teka i kishte kaluar.

— Ajo më dha nderin t'ju njoh, — shtoi.

Dhe e shikonte Emën ndërsa thoshte këtë fjali.

Pastaj la tri franga në qoshe të tryezës, përshëndeti si pa të keq dhe iku.

Shpejt u gjend në anën tjetër të lumit (ishte rruga e tij për t'u kthyer në La Yshet); dhe Ema e pa në livadh, që ecte nën plepat, duke e ngadalësuar herë pas here hapin, si dikush që mendohet.

— Shumë e hijshme! — thoshte me vete; — shumë e hijshme, kjo gruaja e mjekut! Dhëmbë të bukur, sy të zinj, këmbë të vogël e koketë, dhe trup si pariziane. Nga dreqin ka dalë? Ku e ka gjetur, vallë, ai djalë i trashë?

Zoti Rodolf Bulanzhe ishte tridhjetë e katër vjeç; ishte me natyrë të vrazhdë dhe me mendje të mprehtë, dhe, për më tepër, kishte pasur shumë punë me gratë dhe i njihte mirë. Kjo i ishte dukur e bukur; mendonte, pra, për të dhe për burrin e saj.

— Më duket shumë budalla. Ajo pa dyshim është lodhur me të. Ka thonj të pistë dhe mjekër tri ditëshe. Ndërsa ai vrapon pas të sëmurëve, ajo rri e arnon çorape. Dhe mërzitet! do të donte të banonte në qytet, të kërcente polka çdo mbrëmje! Gruaja e shkretë! Hap gojën pas dashurisë, si krapi pas ujit mbi tryezën e kuzhinës. Me tri fjalë galante, do të të adhuronte; jam i sigurt! do të ishte e butë! e mrekullueshme!... Po, po si ta heqësh qafe pastaj?

Atëherë, telashet e kënaqësisë, të para që përpara, e bënë, nga kontrasti, të mendonte për të dashurën e tij. Ishte një aktore nga

Ruani, që e mbante ai; dhe kur u ndal te kjo figurë, prej së cilës, edhe vetëm në kujtim, ndiente ngopje:

— Ah! zonja Bovari, — mendoi, — është shumë më e bukur se ajo, më e freskët sidomos. Virxhinia, me të vërtetë, ka nisur të shëndoshet tepër. Është kaq e mërzitshme me gëzimet e saj. E pastaj, ç'mani për karkaleca deti!

Fusha ishte e shkretë, dhe Rodolfi s'dëgjonte përreth veçse rrahjen e rregullt të barit që i fshikullonte këpucët, me cicërimën e gjinkallave të fshehura larg nën tërshërë; e shihte sërish Emën në sallë, të veshur siç e kishte parë, dhe e zhvishte.

— Oh! do ta kem! — thirri, duke shtypur me një goditje bastuni një plis dheu përpara.

Dhe menjëherë shqyrtoi anën politike të ndërmarrjes. Pyeste veten:

— Ku të takohemi? në ç'mënyrë? Do ta ketë vazhdimisht kalamanë mbi supe, dhe shërbyesen, fqinjët, burrin, lloj-lloj telashesh të mëdha. Ah, ç'e do! — tha, — humbet shumë kohë!

Pastaj ia nisi përsëri:

— Po ajo ka sy që të hyjnë në zemër si turjela. Dhe ajo çehre e zbehtë!... Unë, që i adhuroj gratë e zbehta!

Në majë të kodrës së Arguejit, vendimi ishte marrë.

— S'mbetet veçse të kërkoj rastet. E pra, do të kaloj andej ndonjëherë, do t'u dërgoj gjah, shpendë; do të më merret gjak, po të duhet; do të bëhemi miq, do t'i ftoj në shtëpinë time... Ah, për besë! — shtoi, — ja panairi bujqësor së shpejti; ajo do të jetë aty, do ta shoh. Do të fillojmë, dhe me guxim, se kjo është më e sigurta.

Pjesa e dytë — VIII

Dhe erdhi, në të vërtetë, ai panair i famshëm! Që në mëngjesin e ditës solemne, të gjithë banorët, te dyert e tyre, flisnin për përgatitjet; fronteni i bashkisë ishte zbukuruar me kurora urthi; në një livadh ishte ngritur një tendë për gostinë, dhe në mes të sheshit, para kishës, një lloj topi i vogël do të lajmëronte mbërritjen e zotit prefekt dhe emrat e bujqve të fituar. Garda kombëtare e Byshit[87] (në Jonvil s'kishte) kishte ardhur t'i bashkohej trupës së zjarrfikësve, kapiten i së cilës ishte Bine. Atë ditë kishte vënë një jakë edhe më të lartë se zakonisht; dhe, i shtrënguar në uniformë, e kishte trupin aq të ngurtë e të palëvizshëm, sa gjithë pjesa e gjallë e qenies së tij dukej se i kishte zbritur në dy këmbët, që ngriheshin me ritëm, me hapa të shënuar, me një lëvizje të vetme. Meqë mes tagrambledhësit dhe kolonelit vazhdonte një rivalitet, që të dy, për të treguar talentin e tyre, i stërvitnin veçmas njerëzit e tyre. Shihje të kalonin e të rikalonin me radhë spaletat e kuqe dhe gjoksoret e zeza. S'kishte të mbaruar dhe gjithmonë rifillonte! Kurrë s'ishte parë një shfaqje e tillë madhështie! Shumë qytetarë i kishin larë shtëpitë që një ditë më parë; flamuj trengjyrësh vareshin nga dritaret gjysmë të hapura; të gjitha pijetoret ishin plot; dhe, në kohën e bukur që bënte, kësulat e kollarisura, kryqet e arta dhe shamitë me ngjyra

[87]Garda kombëtare: milici qytetare, e përbërë nga pronarët e vendit, që në monarkinë e Luigj-Filipit ruante rendin dhe dilte me uniformë në festat zyrtare.

dukeshin më të bardha se bora, vezullonin në diellin e kthjellët dhe e gjallëronin me larminë e tyre të shpërndarë monotoninë e zymtë të redingotave dhe të bluzave blu të punës. Fermeret e rrethinave, kur zbritnin nga kali, hiqnin karficën e madhe që ua shtrëngonte rreth trupit fustanin e ngritur nga frika e njollave; ndërsa burrat, përkundrazi, për t'i ruajtur kapelat, mbanin përsipër shami xhepi, një cep të të cilave e kafshonin me dhëmbë.

Turma vinte në rrugën e madhe nga të dy anët e fshatit. Derdhej nga rrugicat, nga shtigjet, nga shtëpitë, dhe herë pas here dëgjohej çokja e dyerve që binte pas qytetareve me doreza fije, që dilnin të shihnin festën. Ajo që admirohej më shumë ishin dy tisa të gjata të mbuluara me fenerë, që rrinin anash një podiumi ku do të uleshin autoritetet; dhe, për më tepër, pas katër kolonave të bashkisë, ishin katër si purteka, secila me një flamur të vogël prej pëlhure të gjelbëremë, të pasuruar me mbishkrime me shkronja ari. Mbi njërin lexohej: „Tregtisë"; mbi tjetrin: „Bujqësisë"; mbi të tretin: „Industrisë"; dhe mbi të katërtin: „Arteve të Bukura".

Por gëzimi që ua çelte të gjithëve fytyrat dukej se e vrenjte zonjën Lëfransua, të zonjën e hanit. Më këmbë në shkallët e kuzhinës, murmuriste nën mjekër:

— Ç'marrëzi! ç'marrëzi me atë barrakën e tyre prej pëlhure! Kujtojnë se prefektit do t'i pëlqejë të darkojë atje, nën një tendë, si ndonjë akrobat? Këto rrëmuja i quajnë të bëjnë të mirën e vendit! S'kishte nevojë, atëherë, të shkonin të merrnin një gjellëbërës në Nëfshatel! Dhe për kë? për lopçarë! për zbathuraqë!...

Kaloi farmacisti. Kishte veshur një frak të zi, pantallona nankini, këpucë kastori dhe, gjë e jashtëzakonshme, një kapelë, — një kapelë të ulët.

— Shërbëtori juaj! — tha; — më falni, jam me nxitim.

Dhe kur e veja e trashë e pyeti ku po shkonte:

— Ju duket e çuditshme, apo jo? Unë që rri gjithmonë më i

mbyllur në laboratorin tim se miu i plakut në djathin e tij.[88]

— Ç'djathë? — bëri e zonja e hanit.

— Jo, asgjë! s'është gjë! — vazhdoi Ome. — Desha vetëm t'ju shpreh, zonja Lëfransua, se zakonisht rri krejt i mbyllur në shtëpi. Sot megjithatë, duke pasur parasysh rastin, duhet patjetër që...

— Ah! po shkoni atje? — tha ajo me pamje përbuzjeje.

— Po, po shkoj, — ia ktheu farmacisti i habitur; — a s'jam pjesë e komisionit këshillimor?

Nëna Lëfransua e shikoi disa minuta dhe përfundoi duke iu përgjigjur me buzëqeshje:

— Kjo është tjetër punë! Po ç'ju duhet juve bujqësia? Merrni vesh ju nga ajo?

— Sigurisht që marr vesh, meqë jam farmacist, domethënë kimist! Dhe kimia, zonja Lëfransua, duke pasur si objekt njohjen e veprimit të ndërsjellë dhe molekular të të gjithë trupave të natyrës, del që bujqësia përfshihet në fushën e saj! Dhe, në të vërtetë, përbërja e plehrave, fermentimi i lëngjeve, analiza e gazeve dhe ndikimi i miazmave, ç'është gjithë kjo, ju pyes, nëse jo kimi e pastër dhe e thjeshtë?

E zonja e hanit s'u përgjigj. Ome vazhdoi:

— Mos kujtoni se, për të qenë agronom, duhet ta kesh lëruar vetë tokën ose të kesh majmur vetë shpendët? Përkundrazi, duhet të njohësh përbërjen e lëndëve në fjalë, shtresat gjeologjike, veprimet atmosferike, cilësinë e tokave, të mineraleve, të ujërave, dendësinë e trupave të ndryshëm dhe kapilaritetin e tyre! ç'di unë? Dhe duhet t'i zotërosh në themel të gjitha parimet e higjienës, për të drejtuar, për të kritikuar ndërtimin e ndërtesave, regjimin e kafshëve, ushqimin e shërbëtorëve! duhet, zonja Lëfransua, të zotërosh edhe botanikën; të mund të dallosh bimët, a

[88] Ome kujton fablën e La Fontaine-it *Miu që u tërhoq nga bota*, ku një mi i devotshëm mbyllet në një djathë holandez dhe jeton rehat brenda tij, pa iu dhënë hiç për hallet e të tjerëve. E zonja e hanit, natyrisht, s'e njeh.

më kuptoni, cilat janë të shëndetshmet e cilat të dëmshmet, cilat joprodhueset e cilat ushqyeset, nëse është mirë t'i shkulësh këtu e t'i rimbjellësh atje, t'i shtosh disa e t'i shkatërrosh të tjerat; me një fjalë, duhet të jesh në rrjedhë të shkencës nëpërmjet broshurave dhe gazetave, të jesh gjithmonë në gatishmëri, që të tregosh përmirësimet...

E zonja e hanit s'i shqiste sytë nga dera e Kafenesë Franceze, dhe farmacisti vazhdoi:

— Dhëntë Zoti që bujqit tanë të ishin kimistë, ose të paktën t'i dëgjonin më shumë këshillat e shkencës! Kështu, unë kam shkruar së fundi një traktat të fortë, një memorie prej më shumë se shtatëdhjetë e dy faqesh, me titull: *Mbi sidrin, prodhimin dhe efektet e tij; i ndjekur nga disa mendime të reja mbi këtë temë*, që ia kam dërguar Shoqërisë Agronomike të Ruanit; gjë që më ka sjellë madje nderin të pranohem mes anëtarëve të saj, seksioni i bujqësisë, klasa e pomologjisë; e pra, sikur vepra ime t'i ishte dhënë publikut...

Por farmacisti u ndal, aq e shqetësuar dukej zonja Lëfransua.

— Shikojini, pra! — thoshte ajo, — s'kupton gjë! një gjellëtore e tillë!

Dhe, duke ngritur supet sa i tërhiqte mbi gjoks syzat e trikos, tregonte me të dyja duart pijetoren e rivalit të saj, prej nga dilnin atëherë këngë.

— Sidoqoftë, s'i ka mbetur shumë, — shtoi ajo; — para tetë ditësh, gjithçka mbaron.

Ome u tërhoq nga habia. Ajo zbriti tri shkallët dhe, duke i folur në vesh:

— Si! s'e dini? Do t'ia sekuestrojnë këtë javë. Është Lëroi që po ia nxjerr në shitje. E ka vrarë me kambiale.

— Ç'katastrofë e tmerrshme! — thirri farmacisti, që kishte gjithmonë shprehje të përshtatshme për të gjitha rrethanat e imagjinueshme.

E zonja e hanit nisi t'ia tregonte atëherë këtë histori, që e dinte nga Teodori, shërbëtori i zotit Gijomen, dhe, megjithëse e urrente Telienë, e fajësonte Lëroin. Ishte një mashtrues, një zvarranik...

— Ah! shikoni, — tha, — ja ku është nën treg; po përshëndet zonjën Bovari, që ka kapelë të gjelbër. Ajo madje është krah për krah me zotin Bulanzhe.

— Zonja Bovari! — bëri Ome. — Po nxitoj të shkoj t'i paraqes nderimet. Ndoshta do të jetë e kënaqur të ketë një vend në mjedisin e rezervuar, nën portik.

Dhe, pa e dëgjuar nënën Lëfransua, që e thërriste t'i tregonte më shumë, farmacisti u largua me hap të shpejtë, me buzëqeshje në buzë e këmbë të tendosur, duke shpërndarë djathtas e majtas një mori përshëndetjesh dhe duke zënë shumë vend me polat e mëdha të frakut të zi, që valëviteshin në erë pas tij.

Rodolfi, që e kishte parë që larg, e kishte shpejtuar hapin; por zonjës Bovari iu mor fryma; ndaj ai e ngadalësoi dhe i tha duke buzëqeshur, me ton të vrazhdë:

— Është për t'i shpëtuar atij të trashit: e dini, farmacistit.

Ajo i dha një bërryl.

„Ç'do të thotë kjo?“ — pyeti veten ai.

Dhe e vështroi me bisht të syrit, duke vazhduar të ecte.

Profili i saj ishte aq i qetë, sa s'merrej vesh asgjë prej tij. Dallohej në dritë të plotë, në ovalin e kapelës, që kishte shirita të zbehtë si gjethe kallami. Sytë e saj me qerpikë të gjatë të përkulur shikonin përpara, dhe, megjithëse ishin hapur mirë, dukeshin paksa të ngushtuar nga mollëzat, për shkak të gjakut që rrihte butë nën lëkurën e saj të hollë. Një ngjyrë rozë i përshkonte pjesën mes flegrave. E përkulte kokën mbi sup, dhe mes buzëve i shihje majën sedefi të dhëmbëve të bardhë.

„Mos po tallet me mua?“ — mendonte Rodolfi.

Megjithatë, ai gjest i Emës kishte qenë vetëm një paralajmërim; sepse zoti Lëro po i shoqëronte dhe u fliste herë pas here, si për të hyrë në bisedë:

— Ç'ditë e mrekullueshme! të gjithë janë jashtë! erërat janë nga lindja.

Dhe as zonja Bovari, as Rodolfi s'i përgjigjeshin, ndërsa ai, në lëvizjen më të vogël që bënin ata, afrohej duke thënë: „Urdhëroni?“ dhe çonte dorën te kapela.

Kur arritën para shtëpisë së nallbanit, në vend që të ndiqnin rrugën deri te porta, Rodolfi, befas, mori një shteg, duke tërhequr me vete zonjën Bovari; thirri:

— Mirëmbrëma, zoti Lëro! gëzohemi!

— Si e përzutë! — tha ajo duke qeshur.

— Pse, — vazhdoi ai, — ta lësh veten të pushtohesh nga të tjerët? dhe, meqë sot kam lumturinë të jem me ju...

Ema u skuq. Ai nuk e mbaroi fjalinë. Atëherë foli për kohën e bukur dhe për kënaqësinë e të ecurit mbi bar. Kishin mbirë sërish disa margarita.

— Ja ca luleshqerra të hijshme, — tha, — që mjaftojnë për t'u dhënë fall gjithë të dashuruarave të vendit.

Shtoi:

— Sikur të këpusja ca? Ç'thoni?

— Mos jeni i dashuruar? — bëri ajo duke u kollitur pak.

— Eh! eh! kush e di? — u përgjigj Rodolfi.

Livadhi kishte nisur të mbushej, dhe gratë e shtëpisë të përplaseshin me çadrat e tyre të mëdha, me shportat dhe me kalamajtë. Shpesh duhej t'u hapje rrugë vargjeve të gjata fshataresh, shërbyese me çorape blu, me këpucë të sheshta, me unaza argjendi, që vinin erë qumësht kur kaloje pranë tyre. Ecnin duke u mbajtur për dore dhe kështu shtriheshin në gjithë gjatësinë e livadhit, nga vargu i plepave deri te tenda e gostisë. Por ishte çasti i vlerësimit, dhe bujqit, njëri pas tjetrit, hynin në një lloj hipodromi që e formonte një litar i gjatë i mbajtur nga shkopinj.

Kafshët ishin aty, me hundën nga spangoja, duke rreshtuar rrëmujshëm vithet e tyre të pabarabarta. Derra të përgjumur e fusnin turinjtë në dhé; viçat pëllisnin; delet blegërinin; lopët, me njërën këmbë të përkulur, e shtrinin barkun mbi bar dhe, duke përtypur ngadalë, mbyllnin e hapnin qepallat e rënda nën mushkonjat që gumëzhinin rreth tyre. Karrocierë me krahë të zhveshur mbanin nga kapistra hamshorë të ngritur mbi këmbët e pasme, që hingëllinin me gjithë flegra drejt pelave. Ato rrinin të qeta, duke zgjatur kokën me jelen të varur, ndërsa mëzat pushonin në hijen e tyre ose vinin herë-herë t'u pinin gji; dhe mbi valëzimin e gjatë të gjithë atyre trupave të ngjeshur, shihje të ngrihej në erë, si një valë, ndonjë jele e bardhë, ose të dilnin brirë të mprehtë dhe koka burrash që vraponin. Mënjanë, jashtë gardhit, njëqind hapa më tutje, ishte një dem i madh i zi me turizë, me një rreth hekuri në hundë, që nuk lëvizte më shumë se një kafshë prej bronzi. E mbante me një litar një fëmijë me lecka.

Ndërkaq, mes dy rreshtave, ecnin me hap të rëndë disa zotërinj, duke shqyrtuar çdo kafshë, pastaj këshilloheshin me zë të ulët. Njëri prej tyre, që dukej më i rëndësishëm, mbante shënime në një album ndërsa ecte. Ishte kryetari i jurisë: zoti Dërozërè de La Panvil. Sapo e njohu Rodolfin, u afrua me gjallëri dhe i tha duke buzëqeshur me pamje të dashur:

— Si, zoti Bulanzhe, na braktisni?

Rodolfi u betua se do të vinte, por kur kryetari u zhduk:

— Për besë, jo, — vazhdoi, — s'do të shkoj; shoqëria juaj vlen më shumë se e tij.

Dhe, ndërsa tallej me panairin, Rodolfi, për të qarkulluar më lirshëm, i tregonte xhandarit biletën e tij blu, madje ndalej ndonjëherë para ndonjë kafshe të bukur, që zonja Bovari nuk e admironte fare. Ai e vuri re këtë dhe atëherë nisi të bënte shaka me zonjat e Jonvilit, për veshjen e tyre; pastaj kërkoi falje për shkujdesjen e veshjes së vet. Kjo kishte atë mospërputhje sendesh të zakonshme e të kërkuara, ku njerëzit e rëndomtë zakonisht kuj-

tojnë se shohin zbulimin e një jete të çuditshme, çrregullimet e ndjenjës, tiranitë e artit, dhe gjithmonë njëfarë përbuzjeje për rregullat e shoqërisë, gjë që i josh ose i tërbon. Kështu, këmisha e tij prej batisti me mansheta të rrudhosura fryhej sipas erës në hapjen e jelekut, që ishte prej pëlhure gri, dhe pantallonat me vija të gjera i zbulonin te kyçet çizmet prej nankini, me lëkurë të llakuar përreth. Ishin aq të llakuara, sa bari pasqyrohej në to. Me to shkelte nëpër baglat e kuajve, me njërën dorë në xhepin e xhaketës dhe me kapelën e kashtës mënjanë.

— E pastaj, — shtoi, — kur banon në fshat...

— Çdo mundim shkon dëm, — tha Ema.

— Është e vërtetë! — ia ktheu Rodolfi. — Ta mendosh që asnjë nga këta njerëz të mirë s'është në gjendje të kuptojë qoftë edhe prerjen e një rrobe!

Atëherë folën për mediokritetin e provincës, për jetët që mbyste, për iluzionet që humbisnin aty.

— Prandaj, — thoshte Rodolfi, — zhytem në një trishtim...

— Ju! — bëri ajo e habitur. — Po unë ju kujtoja shumë të gëzuar?

— Ah! po, në dukje, sepse mes njerëzve di të vë mbi fytyrë një maskë tallëse; e megjithatë sa herë, kur shoh një varrezë nën dritën e hënës, e kam pyetur veten nëse s'do të bëja më mirë të shkoja e të bashkohesha me ata që flenë...

— Oh! Po miqtë tuaj? — tha ajo. — Për ta s'mendoni.

— Miqtë e mi? cilët, pra? a kam? Kush shqetësohet për mua?

Dhe i shoqëroi këto fjalë të fundit me një si fishkëllimë mes buzëve.

Por u detyruan të largoheshin nga njëri-tjetri, për shkak të një grumbulli të madh karrigesh që një burrë po mbante pas tyre. Ishte aq i ngarkuar, sa i dukej vetëm maja e nallaneve dhe majat e dy krahëve, të hapur drejt. Ishte Lestibudua, varrmihësi, që bartte nëpër turmë karriget e kishës. Plot imagjinatë për gjithçka që kishte të bënte me interesat e tij, e kishte gjetur këtë mënyrë

për të nxjerrë fitim nga panairi; dhe ideja i dilte mbarë, sepse s'dinte më kujt t'i përgjigjej. Në të vërtetë, fshatarët, që kishin vapë, i grindeshin për këto ndenjëse, kashta e të cilave vinte erë temjan, dhe mbështeteshin pas mbështetëseve të tyre të trasha, të ndotura nga dylli i qirinjve, me njëfarë nderimi.

Zonja Bovari e mori sërish krahun e Rodolfit; ai vazhdoi si të fliste me vete:

— Po! sa gjëra më kanë munguar! gjithmonë vetëm! Ah! sikur të kisha pasur një qëllim në jetë, sikur të kisha takuar një dashuri, sikur të kisha gjetur dikë... Oh! si do ta kisha shpenzuar gjithë energjinë që kam, do t'i kisha kapërcyer të gjitha, do t'i kisha thyer të gjitha!

— Megjithatë më duket, — tha Ema, — se s'jeni aspak për t'u mëshiruar.

— Ah! ashtu mendoni? — bëri Rodolfi.

— Sepse në fund të fundit..., — vazhdoi ajo, — jeni i lirë.

Ngurroi:

— I pasur.

— Mos u tallni me mua, — u përgjigj ai.

Dhe ajo betohej se nuk po tallej, kur kumboi një e shtënë topi; menjëherë njerëzit u shtynë, rrëmujë, drejt fshatit.

Ishte alarm i rremë. Zoti prefekt s'po vinte; dhe anëtarët e jurisë ishin shumë në siklet, pa ditur nëse duhej të fillonin seancën apo të prisnin edhe pak.

Më në fund, në fund të sheshit, u shfaq një karrocë e madhe me qira, e tërhequr nga dy kuaj të dobët, që i fshikullonte me sa kishte fuqi një karrocier me kapelë të bardhë. Bine pati kohë vetëm të bërtiste: „Armët!“ dhe koloneli ta imitonte. Vrapuan te pushkët e ngritura grumbull. U turrën. Disa madje harruan jakën. Por karroca e prefekturës dukej sikur e mori me mend këtë siklet, dhe dy gërdallat e mbrehura bashkë, duke u lëkundur mbi zinxhirin e tyre, mbërritën me trok të ngadaltë para portikut të bashkisë, pikërisht në çastin kur garda kombëtare dhe zjarr-

fikësit po rreshtoheshin aty, me daulle që binin e duke shënuar hapin.

— Në vend numëro! — bërtiti Bine.

— Ndal! — bërtiti koloneli. — Në kolonë, majtas!

Dhe, pas një përshëndetjeje me armë, ku kërcitja e unazave të pushkëve, duke u shpalosur, tingëlloi si një kazan bakri që rrokulliset nëpër shkallë, të gjitha pushkët ranë.

Atëherë panë të zbriste nga karroca një zotëri i veshur me një frak të shkurtër me qëndisma argjendi, tullac në ballë, me një tufë flokësh në zverk, me ngjyrë të zbehtë dhe me pamjen më të butë. Dy sytë e tij, shumë të mëdhenj e të mbuluar me qepalla të trasha, mbylleshin përgjysmë për të parë turmën, ndërsa ngrinte hundën e tij me majë dhe e bënte të buzëqeshte gojën e futur brenda. E njohu kryetarin e bashkisë nga shiriti në brez dhe i shpjegoi se zoti prefekt s'kishte mundur të vinte. Ai vetë ishte këshilltar i prefekturës; pastaj shtoi disa fjalë falje. Tyvashi u përgjigj me mirësjellje, tjetri u rrëfye i hutuar; dhe kështu qëndronin, ballë për ballë, me ballët gati të prekur, me anëtarët e jurisë rreth e qark, këshillin bashkiak, parinë, gardën kombëtare dhe turmën. Zoti këshilltar, duke mbështetur pas gjoksit kapelën e tij të vogël trecepëshe të zezë, i përsëriste përshëndetjet, ndërsa Tyvashi, i përkulur si hark, buzëqeshte edhe ai, belbëzonte, kërkonte fjalitë, deklaronte përkushtimin e tij ndaj monarkisë dhe nderin që i bëhej Jonvilit.

Ipoliti, djali i hanit, erdhi e mori nga freri kuajt e karrocierit, dhe, duke çaluar me këmbën e tij të shtrembër, i çoi nën strehën e Luanit të Artë, ku shumë fshatarë u mblodhën të shihnin karrocën. Daullja ra, topi kumboi, dhe zotërinjtë në rresht u ngjitën të uleshin në podium, në kolltukët prej kadifeje të kuqe që kishte dhënë hua zonja Tyvash.

Të gjithë këta njerëz i ngjanin njëri-tjetrit. Fytyrat e tyre të buta e bjonde, pak të nxira nga dielli, kishin ngjyrën e sidrit të ëmbël, dhe favoritet e tyre të fryra dilnin nga jaka të mëdha të

ngurta, që i mbanin kravata të bardha me fjongo të shtrirë mirë. Të gjithë jeleqet ishin prej kadifeje, me jakë shall; të gjitha orët kishin në fund të një shiriti të gjatë ndonjë vulë vezake prej kornalini; dhe secili i mbante të dyja duart mbi të dy kofshët, duke hapur me kujdes mesin e pantallonave, stofi i ri i të cilave shkëlqente më shumë se lëkura e çizmeve të rënda.

Zonjat e shoqërisë rrinin pas, në holl, mes kolonave, ndërsa populli i thjeshtë ishte përballë, më këmbë ose i ulur në karrige. Në të vërtetë, Lestibudua kishte sjellë aty të gjitha ato që kishte bartur nga livadhi, madje vraponte çdo minutë të merrte të tjera në kishë, dhe me tregtinë e tij shkaktonte një rrëmujë të tillë, sa mezi arrije te shkallët e vogla të podiumit.

— Unë mendoj, — tha zoti Lëro (duke iu drejtuar farmacistit, që po kalonte për të zënë vendin e tij), — që do të duhej të ishin ngulur këtu dy shtylla veneciane: me diçka pak të rëndë e të pasur, si stofrat e modës, do të kishte qenë një pamje shumë e bukur.

— Sigurisht, — u përgjigj Ome. — Por, ç'të bësh! kryetari i ka marrë të gjitha mbi vete. S'ka shumë shije, i shkreti Tyvash, madje i mungon krejt ajo që quhet gjeniu i arteve.

Ndërkaq Rodolfi, me zonjën Bovari, ishte ngjitur në katin e parë të bashkisë, në sallën e mbledhjeve, dhe, meqë ishte bosh, kishte thënë se aty do të rrinin mirë për ta shijuar më lirshëm spektaklin. Mori tri stola rreth tryezës vezake, nën bustin e monarkut, dhe, pasi i afroi te njëra nga dritaret, u ulën pranë njëri-tjetrit.

Në podium pati një lëvizje, pëshpëritje të gjata, bisedime. Më në fund, zoti Këshilltar u ngrit. Tani dihej se quhej Lievën, dhe emri i tij përsëritej nga njëri te tjetri nëpër turmë. Pasi i radhiti disa fletë dhe vuri syrin sipër tyre që të shihte më mirë, filloi:

„Zotërinj,

Më lejoni së pari (para se t'ju flas për qëllimin e kësaj mbledhjeje të sotme, dhe kjo ndjenjë, jam i sigurt, do të ndahet nga

të gjithë ju), më lejoni, them, t'i bëj drejtësi administratës së lartë, qeverisë, monarkut, zotërinj, sovranit tonë, këtij mbreti të dashur, për të cilin asnjë degë e mbarëvajtjes publike apo private nuk është e parëndësishme, dhe që drejton njëkohësisht me një dorë kaq të fortë e kaq të urtë karrocën e Shtetit mes rreziqeve të pandërprera të një deti të trazuar, duke ditur, nga ana tjetër, të bëjë të respektohen paqja si edhe lufta, industria, tregtia, bujqësia dhe artet e bukura."

— Do të duhej, — tha Rodolfi, — të tërhiqesha pak prapa.

— Pse? — tha Ema.

Por, në atë çast, zëri i Këshilltarit u ngrit në një ton të jashtëzakonshëm. Deklamonte:

„Ka kaluar koha, zotërinj, kur grindjet civile i përgjakeshin sheshet tona publike, kur pronari, tregtari, madje edhe punëtori, duke rënë në mbrëmje në një gjumë të qetë, dridheshin se mos zgjoheshin befas nga zhurma e kambanave të alarmit, kur parimet më përmbysëse gërryenin me guxim themelet..."

— Sepse mund të më shohin, — vazhdoi Rodolfi, — nga poshtë; pastaj do të më duhej të kërkoja falje për pesëmbëdhjetë ditë, dhe, me famën time të keqe...

— Oh! po shpifni për veten, — tha Ema.

— Jo, jo, është e neveritshme, ju betohem.

„Por, zotërinj, — vazhdonte Këshilltari, — nëse, duke i larguar nga kujtesa këto tablo të zymta, i kthej sytë nga gjendja e tanishme e atdheut tonë të bukur: ç'shoh? Kudo lulëzojnë tregtia dhe artet; kudo rrugë të reja komunikimi, si po aq arterie të reja në trupin e Shtetit, krijojnë marrëdhënie të reja; qendrat tona të mëdha prodhuese e kanë rifilluar veprimtarinë; feja, më e forcuar, u buzëqesh të gjitha zemrave; portet tona janë plot, besimi rilind, dhe më në fund Franca merr frymë!..."

— Sidoqoftë, — shtoi Rodolfi, — ndoshta, nga pikëpamja e botës, kanë të drejtë?

— Si kështu? — bëri ajo.

— Si! — tha ai, — a s'e dini që ka shpirtra të munduar pa pushim? U duhen me radhë ëndrra dhe veprimi, pasionet më të pastra, kënaqësitë më të tërbuara, dhe kështu hidhesh në llojlloj tekash, marrëzish.

Atëherë ajo e shikoi siç sodit një udhëtar që ka kaluar nëpër vende të jashtëzakonshme, dhe vazhdoi:

— Ne s'e kemi as këtë argëtim, ne gratë e shkreta!

— Argëtim i trishtë, sepse aty s'e gjen lumturinë.

— Po a e gjen ndonjëherë? — pyeti ajo.

— Po, një ditë të del përpara, — u përgjigj ai.

„Dhe këtë e keni kuptuar ju, — thoshte Këshilltari. — Ju, bujq dhe punëtorë të fshatrave; ju, pionierë paqësorë të një vepre krejt qytetëruese! ju, njerëz të përparimit dhe të moralit! e keni kuptuar, them, se stuhitë politike janë vërtet edhe më të frikshme se trazirat e atmosferës...“

— Një ditë të del përpara, — përsëriti Rodolfi, — një ditë, befas, kur kishe humbur shpresën. Atëherë hapen horizonte, është si një zë që thërret: „Ja ku është!“ Ndien nevojën t'i rrëfesh jetën tënde atij personi; t'i japësh gjithçka, t'i sakrifikosh gjithçka! S'shpjegohesh, e merr me mend njëri-tjetrin. E ke parë njëri-tjetrin në ëndrra. (Dhe ai e shikonte.) Më në fund, është aty, ai thesar që e ke kërkuar aq shumë, aty, para teje; shkëlqen, vezullon. Megjithatë ende dyshon, s'guxon ta besosh; mbetesh i verbuar, si të dilje nga errësira në dritë.

Dhe, duke mbaruar këto fjalë, Rodolfi i shtoi fjalisë pantomimën. Kaloi dorën mbi fytyrë, si një njeri që i merren mendtë; pastaj e la të binte mbi dorën e Emës. Ajo e tërhoqi të sajën. Por Këshilltari vazhdonte të lexonte:

„Dhe kush do të habitej, zotërinj? Vetëm ai që do të ishte aq i verbër, aq i zhytur (nuk kam frikë ta them), aq i zhytur në paragjykimet e një kohe tjetër, sa të mos e njihte ende shpirtin e popullsive bujqësore. Ku të gjesh, në të vërtetë, më shumë patriotizëm se nëpër fshatra, më shumë përkushtim ndaj çështjes

publike, më shumë inteligjencë, me një fjalë? Dhe nuk e kam fjalën, zotërinj, për atë inteligjencë sipërfaqësore, stoli të kotë të mendjeve përtace, por për më shumë nga ajo inteligjencë e thellë e e matur, që merret mbi të gjitha me ndjekjen e qëllimeve të dobishme, duke ndihmuar kështu të mirën e secilit, përmirësimin e përbashkët dhe mbështetjen e Shteteve, fryt i respektit për ligjet dhe i përmbushjes së detyrave…“

— Ah! prapë, — tha Rodolfi. — Gjithmonë detyrat, më kanë mbytur këto fjalë. Janë një tufë pleqsh të matufosur me jelek fanelle, dhe devotesh me mangall këmbësh e me rruzare, që na këndojnë pa pushim në vesh: „Detyra! detyra!“ Eh! për besë! detyra është të ndiesh atë që është e madhe, të duash atë që është e bukur, dhe jo të pranosh të gjitha rregullat e shoqërisë, me poshtërsitë që ajo na imponon.

— Megjithatë…, megjithatë…, — kundërshtonte zonja Bovari.

— Eh, jo! pse të flasësh kundër pasioneve? A s'janë ato e vetmja gjë e bukur që ka mbi tokë, burimi i heroizmit, i entuziazmit, i poezisë, i muzikës, i arteve, i gjithçkaje, me një fjalë?

— Por duhet, — tha Ema, — të ndjekësh pak mendimin e botës dhe t'i bindesh moralit të saj.

— Ah! sepse ka dy, — ia ktheu ai. — I vogli, i rëndomti, ai i njerëzve, ai që ndryshon pa pushim dhe që bërtet kaq fort, lëviz poshtë, përdhe, si ky grumbull budallenjsh që shihni. Por tjetri, i përjetshmi, është rreth e rrotull dhe sipër, si peizazhi që na rrethon dhe qielli blu që na ndriçon.

Zoti Lievën sapo kishte fshirë gojën me shaminë e xhepit. Vazhdoi:

„Dhe ç'nevojë kam, zotërinj, t'ju tregoj këtu dobinë e bujqësisë? Kush i plotëson nevojat tona? kush na siguron jetesën? A s'është bujku? Bujku, zotërinj, i cili, duke mbjellë me dorë punëtore brazdat pjellore të fshatrave, bën të lindë gruri, i cili, i bluar, bëhet pluhur me anë aparatesh të zgjuara, del prej tyre me emrin miell, dhe që andej, i çuar nëpër qytete, shpejt i dorë-

zohet furrtarit, i cili bën prej tij një ushqim si për të varfrin ashtu edhe për të pasurin. A s'është përsëri bujku ai që majm, për veshjet tona, kopetë e tij të shumta nëpër kullota? Sepse si do të visheshim, sepse si do të ushqeheshim pa bujkun? Madje, zotërinj, a ka nevojë të shkojmë kaq larg për të kërkuar shembuj? Kush s'ka menduar shpesh për gjithë rëndësinë që nxjerrim nga ajo kafshë e thjeshtë, stoli e kotecëve tanë, që na jep njëherësh një jastëk të butë për shtretërit tanë, mishin e saj të shijshëm për tryezat tona, dhe vezë? Por s'do të mbaroja kurrë, po të duhej t'i numëroja njërin pas tjetrit prodhimet e ndryshme që toka e punuar mirë, si një nënë bujare, ua jep pa kursim fëmijëve të saj. Këtu është hardhia; gjetiu, mollët e sidrit; atje, kolza; më tej, djathërat; dhe liri; zotërinj, mos ta harrojmë lirin! i cili ka marrë këto vitet e fundit një zhvillim të madh dhe mbi të cilin do t'ju tërheq në mënyrë të veçantë vëmendjen."

S'kishte nevojë ta tërhiqte: sepse të gjitha gojët e turmës rrinin hapur, si për t'i pirë fjalët e tij. Tyvashi, pranë tij, e dëgjonte duke zgurdulluar sytë; zoti Dërozërè, herë pas here, mbyllte butë qepallat; dhe më tej, farmacisti, me të birin Napoleonin mes këmbëve, e bënte grusht dorën pas veshit që të mos i humbiste asnjë rrokje. Anëtarët e tjerë të jurisë tundnin ngadalë mjekrën në jelek, në shenjë miratimi. Zjarrfikësit, poshtë podiumit, pushonin mbi bajonetat e tyre; dhe Bine, pa lëvizur, mbetej me bërrylin jashtë e me majën e shpatës përpjetë. Ndoshta dëgjonte, por s'duhej të shihte asgjë, për shkak të strehës së përkrenares që i zbriste mbi hundë. Togeri i tij, djali i vogël i zotërisë Tyvash, e kishte tepruar edhe më me të vetën; sepse mbante një përkrenare të stërmadhe që i lëkundej në kokë, duke lënë të dilte një cep i shamisë së tij prej basme. Nën të buzëqeshte me një ëmbëlsi krejt fëminore, dhe fytyra e tij e vogël e zbehtë, ku rridhnin pika djerse, kishte një shprehje kënaqësie, rraskapitjeje dhe gjumi.

Sheshi deri te shtëpitë ishte plot me njerëz. Shihje njerëz të mbështetur në të gjitha dritaret, të tjerë më këmbë në të gjitha

dyert, dhe Zhysteni, para vitrinës së farmacisë, dukej krejt i ngulur në soditjen e asaj që shikonte. Pavarësisht nga heshtja, zëri i zotit Lievën humbiste në ajër. Të vinte copa-copa fjalish, që i ndërpriste, aty-këtu, zhurma e karrigeve në turmë; pastaj dëgjoje befas pas teje një pëllitje të gjatë kau, ose blegërimat e qengjave që i përgjigjeshin njëri-tjetrit nëpër qoshet e rrugëve. Në të vërtetë, lopçarët dhe barinjtë i kishin shtyrë kafshët deri aty, dhe ato pëllisnin herë pas here, ndërsa shkulnin me gjuhë ndonjë grimë gjetheje që u varej mbi turi.

Rodolfi i ishte afruar Emës dhe i thoshte me zë të ulët, duke folur shpejt:

— A s'ju revolton ky komplot i botës? A ka qoftë edhe një ndjenjë që ajo s'e dënon? Instinktet më fisnike, simpatitë më të pastra përndiqen, shpifen, dhe, nëse më në fund takohen dy shpirtra të shkretë, gjithçka është organizuar që të mos bashkohen dot. Megjithatë do të përpiqen, do të rrahin krahët, do ta thërrasin njëri-tjetrin. Oh! s'ka rëndësi, herët a vonë, pas gjashtë muajsh, pas dhjetë vjetësh, do të bashkohen, do ta duan njëri-tjetrin, sepse kështu e do fati dhe sepse kanë lindur njëri për tjetrin.

Mbante krahët e kryqëzuar mbi gjunjë dhe kështu, duke ngritur fytyrën drejt Emës, e shikonte nga afër, ngultas. Ajo dallonte në sytë e tij rreze të vogla ari që rrezatonin rreth bebëzave të zeza, madje ndiente aromën e pomadës që ia shndriste flokët. Atëherë e kapi një plogështi, iu kujtua ai vikont që e kishte bërë të kërcente vals në Vobiesar, dhe mjekra e të cilit lëshonte, si këta flokë, atë erë vanilje e limoni; dhe, pa e ditur, i mbylli përgjysmë qepallat që ta thithte më mirë. Por, në këtë lëvizje që bëri duke u harkuar në karrige, pa larg, në fund fare të horizontit, karrocën e vjetër, Dallëndyshen, që zbriste ngadalë bregoren e Lëve, duke tërhequr pas vetes një tufë të gjatë pluhuri. Ishte me këtë karrocë të verdhë që Leoni, kaq shpesh, ishte kthyer te ajo; dhe nëpër atë rrugë atje ishte nisur përgjithmonë! Iu duk se e pa përballë, në dritaren e tij; pastaj gjithçka u ngatërrua, kaluan re; iu duk

se po sillej ende në vals, nën dritën e llambadarëve, në krahët e vikontit, dhe se Leoni s'ishte larg, se do të vinte... e megjithatë ndiente gjithmonë kokën e Rodolfit pranë vetes. Ëmbëlsia e kësaj ndjesie depërtonte kështu në dëshirat e saj të dikurshme, dhe, si kokrra rëre nën një shkulm ere, ato vërtiteshin në valën e hollë të aromës që i përhapej mbi shpirt. I hapi flegrat disa herë, fort, për të thithur freskinë e urthit rreth kapiteleve. Hoqi dorezat, fshiu duart; pastaj, me shaminë, i bënte erë fytyrës, ndërsa përmes rrahjes së tëmthave dëgjonte zhurmën e turmës dhe zërin e Këshilltarit që këndonte fjalitë e tij si psalme.

Ai thoshte:

„Vazhdoni! ngulmoni! mos dëgjoni as sugjerimet e rutinës, as këshillat tepër të nxituara të një empirizmi të pamatur! Përpiquni sidomos për përmirësimin e tokës, për plehrat e mira, për zhvillimin e racave të kuajve, të gjedhëve, të deleve dhe të derrave! Le të jetë ky panair për ju si arena paqësore ku fituesi, duke dalë, t'i zgjasë dorën të mundurit dhe të vëllazërohet me të, me shpresën e një suksesi më të mirë! Dhe ju, shërbëtorë të nderuar! shërbyes të përulur, mundimet e rënda të të cilëve asnjë qeveri deri sot s'i kishte marrë parasysh, ejani të merrni shpërblimin e virtyteve tuaja të heshtura, dhe jini të bindur se shteti, tani e tutje, i ka sytë të ngulur mbi ju, se ju inkurajon, se ju mbron, se do t'i plotësojë kërkesat tuaja të drejta dhe do ta lehtësojë, me sa të mundet, barrën e sakrificave tuaja të rënda!“

Zoti Lievën u ul atëherë; u ngrit zoti Dërozërè, duke nisur një fjalim tjetër. I tiji ndoshta s'qe aq i lulëzuar sa ai i Këshilltarit; por shquhej nga një stil më praktik, domethënë nga njohuri më të specializuara dhe nga mendime më të larta. Kështu, lavdërimi i qeverisë zinte më pak vend aty; feja dhe bujqësia zinin më shumë. Shihej lidhja mes njërës dhe tjetrës, dhe si kishin ndihmuar gjithmonë së bashku në qytetërim. Rodolfi, me zonjën

Bovari, fliste për ëndrra, parandjenja, magnetizëm.[89] Duke u ngjitur te djepi i shoqërive, oratori përshkruante ato kohë të egra kur njerëzit jetonin me lende, në thellësi të pyjeve. Pastaj e kishin lënë lëkurën e kafshëve, kishin veshur stofin, kishin hapur brazda, kishin mbjellë hardhinë. A ishte kjo një e mirë, dhe a s'kishte në këtë zbulim më shumë të meta se përparësi? Zoti Dërozërè ia shtronte vetes këtë problem. Nga magnetizmi, pak nga pak, Rodolfi kishte kaluar te afinitetet, dhe, ndërsa zoti kryetar përmendte Cincinatin pas parmendës, Dioklecianin që mbillte lakrat e tij dhe perandorët e Kinës që e çelnin vitin me mbjellje,[90] djali i ri i shpjegonte gruas së re se këto tërheqje të papërballueshme e kishin shkakun në ndonjë jetë të mëparshme.

— Kështu ne, — thoshte, — pse u njohëm? ç'rastësi e deshi? Sepse, përmes largësisë, pa dyshim, si dy lumenj që rrjedhin për t'u bashkuar, prirjet tona të veçanta na kishin shtyrë njërin drejt tjetrit.

Dhe ia kapi dorën; ajo s'e tërhoqi.

„Për kulturat e mira në tërësi!“ — thirri kryetari.

— Pak më parë, për shembull, kur erdha te ju...

„Zotit Bize, nga Kenkampua.“

— A e dija që do t'ju shoqëroja?

„Shtatëdhjetë franga!“

— Njëqind herë madje desha të iki, dhe ju ndoqa, mbeta.

„Plehrat.“

— Siç do të mbetesha sonte, nesër, ditët e tjera, gjithë jetën!

„Zotit Karon, nga Argueji, një medalje ari!“

---

[89] Magnetizmi „kafshëror“, sipas teorisë së mjekut Mesmer, ishte shumë i modës: besohej se mes njerëzve qarkullonte një rrjedhë e padukshme që shpjegonte tërheqjet, ëndrrat dhe parandjenjat.

[90] Cincinati, në Romën e lashtë, u thirr nga parmenda për t'u bërë diktator dhe, pasi shpëtoi atdheun, u kthye në arën e tij; perandori Dioklecian, pasi hoqi dorë nga froni, thuhet se iu përgjigj atyre që i luteshin të kthehej se lakrat e kopshtit të tij ishin më të çmuara se perandoria; dhe perandorët e Kinës hapnin çdo pranverë një brazdë me dorën e tyre, për të nderuar bujqësinë.

— Sepse kurrë s'kam gjetur në shoqërinë e askujt një hijeshi kaq të plotë.

„Zotit Ben, nga Zhivri-Shën-Marten!“

— Prandaj unë do ta marr me vete kujtimin tuaj.

„Për një dash merinos...“

— Por ju do të më harroni, do të kem kaluar si një hije.

„Zotit Belo, nga Notr-Dami...“

— Oh! jo, apo jo, do të jem diçka në mendimin tuaj, në jetën tuaj?

„Raca e derrave, çmim *ex aequo*: zotërinjve Leerise dhe Kylëmbur; gjashtëdhjetë franga!“

Rodolfi ia shtrëngonte dorën dhe e ndiente krejt të ngrohtë e që dridhej si një turtull e zënë rob që do të rimarrë fluturimin; por, ose se po përpiqej ta çlironte, ose se po i përgjigjej këtij shtrëngimi, ajo bëri një lëvizje me gishta; ai thirri:

— Oh! faleminderit! S'më shtyni! Jeni e mirë! e kuptoni që jam i juaji! Më lini t'ju shoh, t'ju sodis!

Një shkulm ere që hyri nga dritaret e rrudhosi mbulesën e tryezës, dhe në shesh, poshtë, të gjitha kësulat e mëdha të fshatareve u ngritën, si krahë fluturash të bardha që lëvizin.

„Përdorimi i makuxhës së farërave vajore“, — vazhdoi kryetari.

Po nxitonte:

„Plehu flamand, — kultura e lirit, — kullimi, — qiratë afatgjata, — shërbimet e shërbëtorëve.“

Rodolfi s'fliste më. Shikonin njëri-tjetrin. Një dëshirë e skajshme ua dridhte buzët e thata; dhe butësisht, pa mundim, gishtat e tyre u shkrinë bashkë.

„Katerinë-Nikeze-Elizabet Lëru, nga Sasëto-la-Gerier, për pesëdhjetë e katër vjet shërbim në të njëjtën fermë, një medalje argjendi — me vlerë njëzet e pesë franga!“

„Ku është Katerinë Lëru?“ — përsëriti Këshilltari.

Ajo s'dilte, dhe dëgjoheshin zëra që pëshpërisnin:

— Shko!
— Jo.
— Majtas!
— Mos ki frikë!
— Ah! sa budallaqe që është!
— Më në fund, është këtu apo jo? — thirri Tyvashi.
— Po!... ja ku është!
— Le të afrohet, pra!

Atëherë panë të përparonte drejt podiumit një plakë e vogël me qëndrim të frikësuar, që dukej sikur tkurrej në rrobat e saj të varfra. Kishte në këmbë nallane të rënda druri dhe, përgjatë ijëve, një përparëse të madhe blu. Fytyra e saj e thatë, e rrethuar nga një kësulë pa anë, ishte më e rrudhur se një mollë e vyshkur, dhe nga mëngët e këmishës së saj të kuqe dilnin dy duar të gjata, me nyja të kockëzuara. Pluhuri i hambarëve, potasa e larjeve dhe dhjami i leshit ua kishin dhënë aq mirë një kore, i kishin çarë, i kishin ngurtësuar, sa dukeshin të pista megjithëse ishin shpëlarë me ujë të kulluar; dhe, nga shërbimi i gjatë, mbeteshin gjysmë të hapura, si për të paraqitur vetë dëshminë e përulur të gjithë atyre vuajtjeve të hequra. Diçka nga ngurtësia e një murgeshe ia ngrinte shprehjen e fytyrës. Asgjë e trishtë apo e prekur s'e zbuste atë vështrim të zbehtë. Duke jetuar mes kafshëve, kishte marrë heshtjen dhe qetësinë e tyre. Ishte hera e parë që gjendej në mes të një shoqërie kaq të madhe; dhe, e trembur përbrenda nga flamujt, nga daullet, nga zotërinjtë me frak të zi dhe nga kryqi i Legjionit të Nderit i Këshilltarit, rrinte krejt e palëvizur, pa ditur nëse duhej të përparonte apo të ikte, as pse e shtynte turma dhe pse i buzëqeshnin ekzaminuesit. Kështu qëndronte, para këtyre qytetarëve të çelur, ky gjysmë shekulli robërie.

— Afrohuni, e nderuara Katerinë-Nikeze-Elizabet Lëru! — tha zoti Këshilltar, që kishte marrë nga duart e kryetarit listën e fituesve.

Dhe, duke parë me radhë fletën e letrës, pastaj plakën, përsëriste me ton atëror:

— Afrohuni, afrohuni!

— Jeni e shurdhër? — tha Tyvashi, duke u hedhur nga kolltuku.

Dhe nisi t'i bërtiste në vesh:

— Pesëdhjetë e katër vjet shërbim! Një medalje argjendi! Njëzet e pesë franga! Është për ju.

Pastaj, kur e mori medaljen, e vështroi. Atëherë një buzëqeshje lumturie iu përhap në fytyrë, dhe e dëgjuan që murmuriste duke ikur:

— Do t'ia jap priftit tonë, që të më thotë mesha.

— Ç'fanatizëm! — thirri farmacisti, duke u përkulur drejt noterit.

Seanca kishte mbaruar; turma u shpërnda; dhe tani që fjalimet ishin lexuar, secili zinte sërish vendin e tij dhe gjithçka kthehej në zakon: zotërinjtë i trajtonin keq shërbëtorët, dhe këta i rrihnin kafshët, fitimtarë të plogët që ktheheshin në stallë me një kurorë të gjelbër mes brirëve.

Ndërkaq gardistët kombëtarë ishin ngjitur në katin e parë të bashkisë, me brioshë të ngulur në bajoneta, dhe me daullexhiun e batalionit që mbante një shportë me shishe. Zonja Bovari e mori krahun e Rodolfit; ai e përcolli deri në shtëpi; u ndanë para derës së saj; pastaj ai shëtiti vetëm në livadh, duke pritur orën e gostisë.

Gostia qe e gjatë, e zhurmshme, e shërbyer keq; rrinin aq të ngjeshur, sa mezi i lëvizje bërrylat, dhe dërrasat e ngushta që shërbenin si stola për pak sa s'u thyen nën peshën e të ftuarve. Hanin me bollëk. Secili përpiqej të merrte pjesën e vet. Djersa u rridhte të gjithëve në ballë; dhe një avull i zbardhëllyer, si mjegulla e një lumi në një mëngjes vjeshte, luhatej mbi tryezë, mes llambave të varura. Rodolfi, me shpinë pas pëlhurës së tendës, mendonte aq fort për Emën, sa s'dëgjonte asgjë. Pas tij, mbi bar,

shërbëtorët grumbullonin pjata të pista; fqinjët i flisnin, ai s'u përgjigjej; ia mbushnin gotën, dhe në mendjen e tij binte një heshtje, pavarësisht nga zhurma që shtohej. Ëndërronte për atë që kishte thënë ajo dhe për formën e buzëve të saj; fytyra e saj, si në një pasqyrë magjike, shkëlqente mbi pllakën e kapelave ushtarake; palët e fustanit të saj zbritnin përgjatë mureve, dhe ditë dashurie shpaloseshin pafund në perspektivat e së ardhmes.

E pa sërish në mbrëmje, gjatë fishekzjarreve; por ajo ishte me të shoqin, me zonjën Ome dhe me farmacistin, i cili shqetësohej shumë për rrezikun e fishekëve të humbur; dhe çdo çast e linte shoqërinë për të shkuar t'i jepte Binesë porosi.

Fishekzjarret, të dërguara në adresë të zotërisë Tyvash, nga tepria e kujdesit ishin mbyllur në bodrumin e tij; ndaj baruti i lagur mezi ndizej, dhe pjesa kryesore, që do të paraqiste një dragua që kafshon bishtin, dështoi krejtësisht. Herë pas here, ikte ndonjë qiri romak i shkretë; atëherë turma me gojë hapur lëshonte një britmë ku përzihej klithma e grave të cilave u gudulisnin belin në errësirë. Ema, e heshtur, strukej butë pas supit të Sharlit; pastaj, me mjekrën ngritur, ndiqte në qiellin e zi shkëndijën e ndritshme të fishekëve. Rodolfi e sodiste nën dritën e fenerëve që digjeshin.

Ata u shuan pak nga pak. Yjet u ndezën. Ranë disa pika shiu. Ajo e lidhi shaminë mbi kokën e zbuluar.

Në atë çast, karroca e Këshilltarit doli nga hani. Karrocieri, që ishte i dehur, u përgjum befas; dhe që larg shihje, përmbi kapakun, mes dy fenerëve, trupin e tij që lëkundej djathtas e majtas sipas tundjes së sustave.

— Me të vërtetë, — tha farmacisti, — duhet ndëshkuar rëndë dehja! Do të doja që të shkruheshin, çdo javë, te dera e bashkisë, në një tabelë *ad hoc*, emrat e të gjithë atyre që gjatë javës janë helmuar me alkoole. E pastaj, nga ana e statistikës, do të kishim aty si analet e hapura që do të mund t'i... Por më falni.

Dhe vrapoi përsëri drejt kapitenit.

Ky po kthehej në shtëpi. Po shkonte të shihte tornon e tij.

— Ndoshta s'do të bënit keq, — i tha Ome, — të dërgonit një nga njerëzit tuaj ose të shkonit vetë...

— Më lini rehat, pra, — u përgjigj tagrambledhësi, — kur s'ka asgjë!

— Qetësohuni, — tha farmacisti, kur u kthye pranë miqve të tij. — Zoti Bine më siguroi se masat janë marrë. S'do të ketë rënë asnjë shkëndijë. Pompat janë plot. Shkojmë të flemë.

— Për besë! më duhet, — bëri zonja Ome që hapte gojën pa masë; — por, s'ka rëndësi, patëm për festën tonë një ditë shumë të bukur.

Rodolfi përsëriti me zë të ulët e me vështrim të butë:

— Oh! po, shumë të bukur!

Dhe, pasi u përshëndetën, i kthyen kurrizin njëri-tjetrit.

Pas dy ditësh, te *Feneri* i *Ruanit* doli një artikull i madh për panairin. Ome e kishte shkruar me frymëzim që të nesërmen:

„Pse këto kurora, këto lule, këto girlanda? Ku vraponte kjo turmë si valët e një deti të tërbuar, nën vërshimet e një dielli tropikal që derdhte nxehtësinë e tij mbi arat tona?“

Pastaj fliste për gjendjen e fshatarëve. Sigurisht, qeveria bënte shumë, por jo mjaft! „Guxim! — i bërtiste ai; — një mijë reforma janë të domosdoshme, le t'i kryejmë.“ Pastaj, duke kaluar te hyrja e Këshilltarit, s'harronte „pamjen luftarake të milicisë sonë“, as „fshataret tona më të gjalla“, as „pleqtë me koka tullace, njëfarë patriarkësh që ishin aty, dhe disa prej të cilëve, mbetje të falangave tona të pavdekshme, ndienin ende t'u rrihte zemra në tingullin burrëror të daulleve“. E përmendte veten ndër të parët mes anëtarëve të jurisë, madje kujtonte, në një shënim, se zoti Ome, farmacist, i kishte dërguar Shoqërisë së Bujqësisë një memorie mbi sidrin. Kur arrinte te shpërndarja e shpërblimeve, e përshkruante gëzimin e fituesve me ngjyra ditirambike. Babai përqafonte të birin, vëllai vëllanë, burri gruan. Më shumë se një vetë e tregonte me krenari medaljen e tij të përulur, dhe pa

dyshim, kur u kthye në shtëpi, pranë zonjës së tij të mirë, e ka varur duke qarë në muret e heshtura të kasolles së tij.

„Rreth orës gjashtë, një gosti, e shtruar në livadhin e zotit Liezhar, mblodhi pjesëmarrësit kryesorë të festës. Aty mbretëroi pa pushim përzemërsia më e madhe. U ngritën dolli të ndryshme: zoti Lievën, për monarkun! zoti Tyvash, për prefektin! zoti Dërozërè, për bujqësinë! zoti Ome, për industrinë dhe për artet e bukura, ato dy motra! zoti Lëplishe, për përmirësimet! Në mbrëmje, një fishekzjarr i shkëlqyer ndriçoi befas qiejt. Do të thoje një kaleidoskop i vërtetë, një dekor i vërtetë Opere, dhe për një çast vendi ynë i vogël mundi të besonte se ishte transportuar në mes të një ëndrre nga *Një mijë e një net*.

Le të vërejmë se asnjë ngjarje e pakëndshme s'erdhi ta prishte këtë mbledhje familjare."

Dhe shtonte: „U vu re vetëm mungesa e klerit. Pa dyshim sakristitë e kuptojnë përparimin ndryshe. Ju takon juve, zotërinj të Lojolës!"[91]

[91] Ignacio de Loyola themeloi më 1540 Shoqërinë e Jezusit, urdhrin e jezuitëve. Për mendimtarët e lirë si Ome, „jezuitët" ishin emri i përbashkët i të gjithë klerit.

Pjesa e dytë — IX

Kaluan gjashtë javë. Rodolfi nuk u kthye. Më në fund, një mbrëmje, u shfaq.

Të nesërmen e panairit i kishte thënë vetes:

— Të mos kthehemi aq shpejt, do të ishte gabim.

Dhe, në fund të javës, ishte nisur për gjah. Pas gjahut, kishte menduar se ishte tepër vonë, pastaj bëri këtë arsyetim:

— Por, nëse që ditën e parë më ka dashur, nga padurimi për të më parë sërish duhet të më dojë edhe më shumë. Të vazhdojmë, pra!

Dhe e kuptoi se llogaria i kishte dalë e saktë kur, duke hyrë në sallë, e pa Emën të zbehej.

Ishte vetëm. Po binte muzgu. Perdet e vogla prej muslini, përgjatë xhamave, e trashnin muzgun, dhe praruesja e barometrit, mbi të cilin binte një rreze dielli, hapte zjarre në pasqyrë, mes prerjeve të koralit.

Rodolfi mbeti më këmbë; dhe Ema mezi iu përgjigj fjalive të tij të para të mirësjelljes.

— Unë, — tha ai, — kam pasur punë. Kam qenë i sëmurë.

— Rëndë? — thirri ajo.

— E pra, — bëri Rodolfi duke u ulur pranë saj në një stol, — jo!... Është se s'kam dashur të kthehem.

— Pse?

— S'e merrni me mend?

E shikoi edhe një herë, por në një mënyrë aq të fortë, sa ajo uli kokën duke u skuqur. Ai vazhdoi:

— Ema...

— Zotëri! — bëri ajo, duke u larguar pak.

— Ah! e shihni, — ia ktheu ai me zë melankolik, — që kisha të drejtë të mos doja të kthehesha; sepse këtë emër, këtë emër që më mbush shpirtin dhe që më shpëtoi nga goja, ju ma ndaloni! Zonja Bovari!... Eh! të gjithë ju thërrasin kështu!... E pastaj, s'është emri juaj; është emri i një tjetri!

Përsëriti:

— I një tjetri!

Dhe fshehu fytyrën mes duarve.

— Po, ju mendoj vazhdimisht!... Kujtimi juaj më dëshpëron! Ah! më falni!... Po ju lë... Lamtumirë!... Do të shkoj larg..., aq larg, sa s'do të dëgjoni më të flitet për mua!... E megjithatë..., sot..., s'e di ç'forcë më shtyu prapë drejt jush! Sepse s'luftohet kundër qiellit, s'i reziston dot buzëqeshjes së engjëjve! E lë veten të të tërheqë ajo që është e bukur, e hijshme, e adhurueshme!

Ishte hera e parë që Ema i dëgjonte këto gjëra; dhe krenaria e saj, si dikush që çlodhet në një banjë me avull, shtrihej butë dhe e tëra në ngrohtësinë e kësaj gjuhe.

— Por, nëse s'kam ardhur, — vazhdoi ai, — nëse s'kam mundur t'ju shoh, ah! të paktën e kam soditur mirë atë që ju rrethon. Natën, çdo natë, ngrihesha, vija deri këtu, shikoja shtëpinë tuaj, çatinë që shkëlqente nën hënë, pemët e kopshtit që lëkundeshin para dritares suaj, dhe një llambë të vogël, një dritëz, që shkëlqente nëpër xhama, në errësirë. Ah! s'e dinit ju që aty, kaq afër e kaq larg, ishte një i mjerë i gjorë...

Ajo u kthye nga ai me një dënesë.

— Oh! jeni i mirë! — tha.

— Jo, ju dua, kaq është! S'dyshoni për këtë! Ma thoni; një fjalë! vetëm një fjalë!

Dhe Rodolfi, pa u ndier, e la veten të rrëshqiste nga stoli deri përtokë; por në kuzhinë u dëgjua zhurmë nallanesh, dhe dera e sallës, e vuri re, nuk ishte e mbyllur.

— Sa e mëshirshme do të ishit, — vazhdoi ai duke u ngritur, — po të më plotësonit një tekë!

Ishte të vizitonte shtëpinë e saj; donte ta njihte; dhe, meqë zonja Bovari s'pa ndonjë të keqe në këtë, po ngriheshin që të dy, kur hyri Sharli.

— Mirëdita, doktor, — i tha Rodolfi.

Mjeku, i lajkatuar nga ky titull i papritur, u derdh në servilizma, dhe tjetri përfitoi për të ardhur pak në vete.

— Zonja më fliste, — bëri ai pra, — për shëndetin e saj...

Sharli e ndërpreu: kishte në të vërtetë një mijë shqetësime; gruas po i ziheshin prapë frymët. Atëherë Rodolfi pyeti nëse kalërimi s'do t'i bënte mirë.

— Sigurisht! shumë mirë, përsosur!... Ja një ide! Duhet ta ndjekësh.

Dhe, kur ajo kundërshtoi se s'kishte kalë, zoti Rodolf i ofroi një; ajo nuk ia pranoi; ai s'nguli këmbë; pastaj, për të justifikuar vizitën, tregoi se karrocierit të tij, atij me gjakun, i merreshin ende mendtë.

— Do të kaloj andej, — tha Bovari.

— Jo, jo, do t'jua dërgoj unë; do të vijmë ne, do të jetë më e lehtë për ju.

— Ah! shumë mirë. Ju falënderoj.

Dhe, sapo mbetën vetëm:

— Pse s'i pranon propozimet e zotit Bulanzhe, që janë kaq të sjellshme?

Ajo mori një pamje të ngrysur, kërkoi një mijë shkaqe, dhe tha më në fund se kjo ndoshta do të dukej e çuditshme.

— Ah! s'më bëhet vonë fare! — tha Sharli duke u rrotulluar në një këmbë. — Shëndeti para së gjithash! Gabon!

— Eh! si do që të hipi në kalë, kur s'kam rroba kalërimi?

— Duhet të porosisësh një! — u përgjigj ai.

Rroba e kalërimit e bindi.

Kur kostumi qe gati, Sharli i shkroi zotit Bulanzhe se gruaja e tij ishte në dispozicionin e tij dhe se mbështeteshin te mirësia e tij.

Të nesërmen, në mesditë, Rodolfi mbërriti para derës së Sharlit me dy kuaj zotërie. Njëri kishte xhufka rozë në veshë dhe një shalë zonje prej lëkure dreri.

Rodolfi kishte veshur çizme të gjata e të buta, duke menduar se ajo pa dyshim s'kishte parë kurrë të tilla; në të vërtetë, Emës i pëlqeu shumë pamja e tij, kur ai u shfaq në sheshpushimin e shkallëve me frakun e tij të madh prej kadifeje dhe me pantallonat e bardha të thurura. Ajo ishte gati, e priste.

Zhysteni iku nga farmacia për ta parë, dhe edhe farmacisti e la punën. I jepte zotit Bulanzhe porosi:

— Një fatkeqësi ndodh kaq shpejt! Kini kujdes! Kuajt tuaj ndoshta janë të rrëmbyer!

Ajo dëgjoi zhurmë mbi kokë: ishte Felisiteja që trokiste në xhama për të argëtuar Bertën e vogël. Fëmija i dërgoi që larg një puthje; e ëma iu përgjigj me një shenjë me dorezën e kamxhikut.

— Shëtitje të mbarë! — thirri zoti Ome. — Kujdes, sidomos! kujdes!

Dhe tundi gazetën duke i parë tek largoheshin.

Sapo ndjeu tokën, kali i Emës u nis me galop. Rodolfi galoponte pranë saj. Herë-herë shkëmbenin ndonjë fjalë. Me fytyrën pak të ulur, me dorën lart dhe krahun e djathtë të shtrirë, ajo e linte veten në ritmin e lëvizjes që e përkundte mbi shalë.

Në fund të bregores, Rodolfi i lëshoi frerët; u nisën bashkë, me një të hedhur të vetme; pastaj, lart, befas, kuajt u ndalën, dhe velloja e saj e madhe blu ra.

Ishin ditët e para të tetorit. Mbi fushë kishte mjegull. Avuj zgjateshin në horizont, mes vijave të kodrave; dhe të tjerë, duke u shqyer, ngjiteshin lart, humbnin. Ndonjëherë, në një hapje të

reve, nën një rreze dielli, shihje larg çatitë e Jonvilit, me kopshtet buzë ujit, oborret, muret dhe kambanoren e kishës. Ema i mbyllte përgjysmë qepallat për të njohur shtëpinë e saj, dhe kurrë ky fshat i varfër ku jetonte s'i ishte dukur kaq i vogël. Nga lartësia ku ndodheshin, gjithë lugina dukej si një liqen i pamasë i zbehtë, që avullonte në ajër. Tufat e pemëve, vende-vende, dilnin si shkëmbinj të zinj; dhe vijat e larta të plepave, që dilnin përmbi mjegull, dukeshin si brigje që i lëvizte era.

Anash, mbi lëndinë, mes pishave, një dritë e murme qarkullonte në atmosferën e vakët. Dheu, i kuqërremtë si pluhur duhani, i mbyste zhurmat e hapave; dhe me majat e patkonjve, duke ecur, kuajt shtynin para tyre boçet e rëna të pishave.

Rodolfi dhe Ema ndoqën kështu skajin e pyllit. Ajo kthehej herë pas here që t'i shmangej vështrimit të tij, dhe atëherë s'shihte veçse trungjet e pishave të rreshtuara, vargu i pandërprerë i të cilave i merrte pak mendtë. Kuajt shfrynin. Lëkura e shalëve kërciste.

Në çastin kur hynë në pyll, doli dielli.

— Zoti na mbron! — tha Rodolfi.

— Ashtu kujtoni? — bëri ajo.

— Përpara! përpara! — vazhdoi ai.

Kërciti gjuhën. Të dy kafshët vraponin.

Fiere të gjata, buzë rrugës, i kapeshin Emës në yzengji. Rodolfi, duke ecur, përkulej dhe ia hiqte sapo kapeshin. Herë të tjera, për të larguar degët, kalonte pranë saj, dhe Ema ndiente gjurin e tij që i prekte lehtë këmbën. Qielli ishte bërë blu. Gjethet s'lëviznin. Kishte hapësira të mëdha plot me shqopë krejt në lulëzim; dhe shtresa vjollcash alternoheshin me ngatërresën e pemëve, që ishin gri, të kuqërremta a të arta, sipas larmisë së gjethnajave. Shpesh dëgjoje nën shkurre të rrëshqiste një rrahje e lehtë krahësh, ose britmën e ngjirur e të ëmbël të korbave që fluturonin nëpër lisa.

Zbritën. Rodolfi i lidhi kuajt. Ajo ecte përpara, mbi myshk, mes gropave të rrotave.

Por fustani tepër i gjatë e pengonte, megjithëse e mbante të ngritur nga bishti, dhe Rodolfi, duke ecur pas saj, sodiste mes asaj cohe të zezë dhe çizmes së zezë delikatesën e çorapes së saj të bardhë, që i dukej si diçka nga lakuriqësia e saj.

Ajo u ndal.

— Jam e lodhur, — tha.

— Hajde, provoni edhe pak! — vazhdoi ai. — Guxim!

Pastaj, njëqind hapa më tutje, u ndal përsëri; dhe nëpër vellon e saj, që nga kapela prej burri i zbriste pjerrtas mbi ijë, i dallohej fytyra në një tejdukshmëri kaltëroshe, sikur të notonte nën valë të kaltra.

— Ku po shkojmë, pra?

Ai s'u përgjigj. Ajo merrte frymë me ndërprerje. Rodolfi hidhte sytë përreth dhe kafshonte mustaqen.

Arritën në një vend më të gjerë, ku ishin prerë ca drurë të rinj. U ulën mbi një trung peme të rrëzuar, dhe Rodolfi nisi t'i fliste për dashurinë e tij.

Në fillim s'e trembi me komplimente. Qe i qetë, serioz, melankolik.

Ema e dëgjonte me kokën ulur, duke lëvizur me majën e këmbës ashkla përtokë.

Por te kjo fjali:

— A s'janë tani fatet tona të përbashkëta?

— Eh, jo! — u përgjigj ajo. — E dini mirë. Është e pamundur.

U ngrit të ikte. Ai e kapi nga kyçi. Ajo u ndal. Pastaj, pasi e vështroi disa minuta me sy të dashuruar e krejt të lagur, tha me gjallëri:

— Ah! dëgjoni, të mos flasim më për këtë... Ku janë kuajt? Të kthehemi.

Ai bëri një gjest zemërimi e mërzie. Ajo përsëriti:

— Ku janë kuajt? ku janë kuajt?

Atëherë, duke buzëqeshur me një buzëqeshje të çuditshme e me bebëzën të ngulur, me dhëmbët të shtrënguar, ai përparoi duke hapur krahët. Ajo u tërhoq duke u dridhur. Belbëzonte:

— Oh! më trembni! më bëni keq! Të ikim.

— Meqë duhet, — vazhdoi ai duke ndërruar fytyrë.

Dhe u bë menjëherë sërish i respektueshëm, përkëdhelës, i ndrojtur. Ajo i dha krahun. U kthyen. Ai thoshte:

— Ç'patët, pra? Pse? S'kuptova! Gaboheni, pa dyshim? Jeni në shpirtin tim si një madonë mbi piedestal, në një vend të lartë, të fortë e të panjollë. Por kam nevojë për ju që të jetoj! Kam nevojë për sytë tuaj, për zërin tuaj, për mendimin tuaj. Jini mikja ime, motra ime, engjëlli im!

Dhe zgjaste krahun dhe ia rrethonte belin. Ajo përpiqej butë të çlirohej. Ai e mbante kështu, duke ecur.

Por dëgjuan të dy kuajt që hanin gjethet.

— Oh! edhe pak, — tha Rodolfi. — Të mos ikim! Rrini!

E tërhoqi më tej, rreth një pellgu të vogël, ku thjerrëzat e ujit bënin një gjelbërim mbi valë. Zambakë uji të vyshkur qëndronin pa lëvizur mes xunkthave. Në zhurmën e hapave të tyre mbi bar, bretkosat hidheshin për t'u fshehur.

— Gaboj, gaboj, — thoshte ajo. — Jam e çmendur që ju dëgjoj.

— Pse?... Ema! Ema!

— Oh! Rodolf!... — bëri ngadalë gruaja e re duke u përkulur mbi supin e tij.

Coha e fustanit i kapej pas kadifes së frakut. E përkuli prapa qafën e saj të bardhë, që i fryhej nga një psherëtimë; dhe, duke iu prerë fuqitë, e tëra në lot, me një drithërimë të gjatë dhe duke fshehur fytyrën, iu dorëzua.

Hijet e mbrëmjes po zbritnin; dielli horizontal, duke kaluar mes degëve, ia verbonte sytë. Aty-këtu, rreth e rrotull saj, në gjethe ose përtokë, dridheshin njolla drite, sikur kolibrat, duke fluturuar, t'i kishin shpërndarë pendët. Heshtja ishte kudo; diçka e ëmbël dukej se dilte nga pemët; ajo ndiente zemrën,

rrahjet e së cilës rifillonin, dhe gjakun që i qarkullonte në mish si një lumë qumështi. Atëherë dëgjoi shumë larg, përtej pyllit, mbi kodrat e tjera, një britmë të turbullt e të zgjatur, një zë që zvarritej, dhe e dëgjonte në heshtje, teksa përzihej si një muzikë me dridhjet e fundit të nervave të saj të tronditur. Rodolfi, me puro në dhëmbë, arnonte me thikën e tij të vogël njërin nga dy frerët e këputur.

U kthyen në Jonvil, nëpër po atë rrugë. Panë sërish mbi baltë gjurmët e kuajve të tyre, krah për krah, dhe po ato shkurre, po ata gurë në bar. Asgjë përreth tyre s'kishte ndryshuar; e megjithatë për të kishte ndodhur diçka më e madhe sesa sikur të ishin zhvendosur malet. Rodolfi, herë pas here, përkulej dhe ia merrte dorën për t'ia puthur.

Ishte e mrekullueshme mbi kalë! E drejtë, me belin e hollë, me gjurin të përkulur mbi jelen e kafshës dhe pak e skuqur nga ajri i hapët, në të kuqen e mbrëmjes.

Kur hyri në Jonvil, e bëri kalin të kërcente mbi kalldrëm. E shikonin nga dritaret.

I shoqi, në darkë, i gjeti pamje të mirë; por ajo bëri sikur s'e dëgjoi kur ai e pyeti për shëtitjen; dhe rrinte me bërryl në buzë të pjatës, mes dy qirinjve që digjeshin.

— Ema! — tha ai.

— Ç'ka?

— E pra, këtë pasdite kalova te zoti Aleksandër; ka një pelë të re të vjetër ende shumë të bukur, pak e vrarë në gjunjë vetëm, që do ta merrnim, jam i sigurt, për rreth njëqind ekju...

Shtoi:

— Madje, duke menduar se do të të pëlqente, e mbajta..., e bleva... Bëra mirë? Ma thuaj pra.

Ajo tundi kokën në shenjë pëlqimi; pastaj, pas një çerek ore:

— Del sonte? — pyeti.

— Po. Pse?

— Oh! asgjë, asgjë, i dashur.

Dhe, sapo shpëtoi nga Sharli, u ngjit e u mbyll në dhomë.

Në fillim ishte si një marramendje; shihte pemët, rrugët, hendeqet, Rodolfin, dhe ndiente ende shtrëngimin e krahëve të tij, ndërsa gjethnaja dridhej dhe xunkthat fishkëllenin.

Por, kur e pa veten në pasqyrë, u habit me fytyrën e saj. Kurrë s'i kishte pasur sytë kaq të mëdhenj, kaq të zinj, as me një thellësi të tillë. Diçka e hollë e përhapur mbi qenien e saj e shndërronte.

Përsëriste me vete: „Kam një dashnor! një dashnor!“, duke e shijuar këtë mendim si atë të një pubertetit tjetër që do t'i kishte ardhur. Do t'i kishte më në fund, pra, ato gëzime të dashurisë, atë ethe lumturie për të cilën kishte humbur shpresën. Po hynte në diçka të mrekullueshme ku gjithçka do të ishte pasion, ekstazë, delir; një pafundësi kaltëroshe e rrethonte, majat e ndjenjës vezullonin nën mendimin e saj, dhe jeta e zakonshme dukej vetëm larg, poshtë fare, në hije, mes hapësirave të këtyre lartësive.

Atëherë iu kujtuan heroinat e librave që kishte lexuar, dhe legjioni lirik i këtyre grave të pabesa nisi të këndonte në kujtesën e saj me zëra motrash që e magjepsnin. Ajo vetë po bëhej si një pjesë e vërtetë e këtyre fantazive dhe realizonte ëndërrimin e gjatë të rinisë së saj, duke e parë veten në atë tip të dashuruare që e kishte pasur aq shumë zili. Veç kësaj, Ema ndiente një kënaqësi hakmarrjeje. A s'kishte vuajtur mjaft! Por tani triumfonte, dhe dashuria, e mbajtur aq gjatë, shpërthente e tëra me valë gazmore. E shijonte pa pendim, pa shqetësim, pa trazim.

Dita e nesërme kaloi në një ëmbëlsi të re. I bënë njëri-tjetrit betime. Ajo i tregoi trishtimet e saj. Rodolfi e ndërpriste me puthje; dhe ajo i kërkonte, duke e soditur me qepalla gjysmë të mbyllura, ta thërriste prapë me emër e të përsëriste se e donte. Ishte në pyll, si një ditë më parë, nën një kasolle nallanbërësish. Muret e saj ishin prej kashte dhe çatia zbriste aq poshtë, sa duhej të rrije i kërrusur. Ishin ulur pranë njëri-tjetrit, mbi një shtrat me gjethe të thata.

Që atë ditë, i shkruanin njëri-tjetrit rregullisht çdo mbrëmje. Ema e çonte letrën e saj në fund të kopshtit, pranë lumit, në një të çarë të murit të tarracës. Rodolfi vinte e merrte dhe vinte aty një tjetër, që ajo gjithmonë e qortonte se ishte tepër e shkurtër.

Një mëngjes, kur Sharli kishte dalë para agimit, e zuri teka ta shihte Rodolfin menjëherë. Mund të arrije shpejt në La Yshet, të rrije një orë dhe të kthesheshe në Jonvil ndërsa të gjithë do të flinin ende. Ky mendim e bëri t'i merrej fryma nga dëshira, dhe shpejt u gjend në mes të livadhit, ku ecte me hapa të shpejtë, pa parë pas.

Dita po zbardhte. Ema e njohu që larg shtëpinë e dashnorit, flugerët me bisht dallëndysheje të së cilës vizatoheshin të zinj mbi agimin e zbehtë.

Pas oborrit të fermës, ishte një ndërtesë që duhej të ishte kështjella. Hyri aty, sikur muret, kur iu afrua, të ishin hapur vetë. Një shkallë e madhe e drejtë ngjitej drejt një korridori. Ema rrotulloi dorezën e një dere, dhe befas, në fund të dhomës, pa një burrë që flinte. Ishte Rodolfi. Lëshoi një britmë.

— Ja ku je! ja ku je! — përsëriste ai. — Si bëre që erdhe?... Ah! fustani yt është i lagur!

— Të dua! — u përgjigj ajo, duke i hedhur krahët rreth qafës.

Meqë ky guxim i parë i doli mbarë, tani, sa herë që Sharli dilte herët, Ema vishej shpejt dhe zbriste me hapa ujku shkallët që të çonin buzë ujit.

Por, kur dërrasa e lopëve ishte e ngritur, duhej të ndiqje muret që shkonin përgjatë lumit; bregu ishte i rrëshqitshëm; ajo kapej me dorë, që të mos binte, pas tufave të shebojave të vyshkura. Pastaj merrte nëpër ara të lëruara, ku zhytej, pengohej dhe i ngatërronte çizmet e holla. Shamia e lidhur në kokë i valëvitej në erë nëpër kullota; kishte frikë nga qetë, nisej me vrap; mbërrinte pa frymë, me faqe rozë, duke nxjerrë nga gjithë qenia e saj një aromë të freskët lëngu bimësh, gjelbërimi dhe ajri të hapët.

Rodolfi, në atë orë, flinte ende. Ishte si një mëngjes pranvere që i hynte në dhomë.

Perdet e verdha, përgjatë dritareve, linin të kalonte butë një dritë e rëndë e verdhë. Ema shkonte duke prekur rrotull, duke mbyllur e hapur sytë, ndërsa pikat e vesës të varura në flokët e saj të lëmuar i bënin si një aureolë topazësh rreth fytyrës. Rodolfi, duke qeshur, e tërhiqte pranë vetes dhe e merrte në zemër.

Pastaj ajo shqyrtonte dhomën, hapte sirtarët e mobiljeve, krihej me krehrin e tij dhe shikohej në pasqyrën e rruajtjes. Shpesh, madje, vinte mes dhëmbëve bishtin e një llulle të madhe që ishte mbi komodinë, mes limonëve e copave të sheqerit, pranë një broke me ujë.

U duhej një çerek ore e mirë për t'u ndarë. Atëherë Ema qante; do të kishte dashur të mos e linte kurrë Rodolfin. Diçka më e fortë se ajo e shtynte drejt tij, aq sa një ditë, kur e pa të vinte papritur, ai e vrenjti fytyrën si dikush i mërzitur.

— Ç'ke? — tha ajo. — Vuan? Fol!

Më në fund ai tha, me pamje serioze, se vizitat e saj po bëheshin të pamatura dhe se ajo po e kompromet onte veten.

Pjesa e dytë — X

Pak nga pak, këto frikëra të Rodolfit e pushtuan edhe atë. Në fillim dashuria e kishte dehur, dhe s'kishte menduar për asgjë përtej saj. Por tani që ai i ishte bërë i domosdoshëm për jetën, kishte frikë se mos humbiste diçka prej tij, ose madje se mos i prishej qetësia. Kur kthehej nga shtëpia e tij, hidhte rreth e rrotull vështrime të shqetësuara, duke përgjuar çdo formë që kalonte në horizont dhe çdo dritare papafingoje të fshatit prej nga mund ta shihnin. Dëgjonte hapat, britmat, zhurmën e plugjeve; dhe ndalej më e zbehtë dhe më e dridhur se gjethet e plepave që lëkundeshin mbi kokën e saj.

Një mëngjes, ndërsa po kthehej kështu, iu duk befas se dalloi tytën e gjatë të një karabine që dukej sikur e kishte në shenjë. Dilte pjerrtas nga buza e një fuçie të vogël, gjysmë të futur mes barit, në buzë të një hendeku. Ema, gati për t'i rënë të fikët nga tmerri, vazhdoi megjithatë përpara, dhe nga fuçia doli një burrë, si ato kukullat me sustë që hidhen përpjetë nga fundi i kutive. Kishte dollakë të mbërthyer deri te gjunjët, kasketën të futur deri mbi sy, buzët që i dridheshin dhe hundën të kuqe. Ishte kapiten Bine, në pritë për rosat e egra.

— Do të duhej të kishit folur që larg! — thirri ai. — Kur sheh një pushkë, duhet të lajmërosh gjithmonë.

Tagrambledhësi përpiqej kështu të fshihte frikën që sapo kishte pasur; sepse, meqë një vendim i prefektit e kishte ndaluar gjuetinë e rosave përveçse me varkë, zoti Bine, pavarësisht nga

respekti i tij për ligjet, ndodhej në shkelje. Prandaj kujtonte çdo minutë se po dëgjonte të vinte rojtari i fushave. Por ky shqetësim ia ngacmonte kënaqësinë, dhe, i vetëm në fuçinë e tij, e duartrokiste veten për fatin dhe dinakërinë e tij.

Kur pa Emën, dukej sikur i ra një peshë e madhe nga supet, dhe menjëherë, duke nisur bisedën:

— S'bën nxehtë, të pickon!

Ema s'u përgjigj. Ai vazhdoi:

— Dhe ja ku keni dalë kaq herët?

— Po, — tha ajo duke belbëzuar; — vij nga taja ku e kam fëmijën.

— Ah! shumë mirë! shumë mirë! Sa për mua, siç më shihni, që në të zbardhur jam këtu; por koha është kaq e lagësht e e mjegullt, sa po s'e pate zogun tamam në majë të pushkës...

— Mirëmbrëma, zoti Bine, — e ndërpreu ajo, duke i kthyer kurrizin.

— Shërbëtori juaj, zonjë, — ia ktheu ai me ton të thatë.

Dhe u fut përsëri në fuçinë e tij.

Ema u pendua që e kishte lënë tagrambledhësin kaq vrazhdë. Pa dyshim, ai do të bënte hamendje të pafavorshme. Historia e tajës ishte shfajësimi më i keq, sepse në Jonvil të gjithë e dinin mirë që e vogla e Bovarëve, prej një viti, ishte kthyer te prindërit. Veç kësaj, rreth e qark s'banonte njeri; kjo rrugë të çonte vetëm në La Yshet; Bine, pra, e kishte marrë me mend nga vinte, dhe s'do të heshtte, do të llapte, ishte e sigurt! Ndenji deri në mbrëmje duke e munduar mendjen me të gjitha planet e gënjeshtrave që mund të përfytyroheshin, dhe duke pasur pa pushim para syve atë idiot me torbën e gjahut.

Sharli, pas darke, duke e parë të shqetësuar, deshi ta çonte, për t'u shpërqendruar, te farmacisti; dhe njeriu i parë që ajo pa në farmaci ishte prapë ai, tagrambledhësi! Ishte më këmbë para banakut, i ndriçuar nga drita e kavanozit të kuq, dhe thoshte:

— Më jepni, ju lutem, gjysmë ons vitriol.

— Zhysten, — thirri farmacisti, — na sill acidin sulfurik.

Pastaj, Emës, që donte të ngjitej në dhomat e zonjës Ome:

— Jo, rrini, s'ka nevojë, ajo tani zbret. Ngrohuni te soba ndërkohë... Më falni... Mirëmbrëma, doktor (sepse farmacistit i pëlqente shumë ta shqiptonte fjalën *doktor*, sikur, duke ia drejtuar një tjetri, të hidhte mbi veten diçka nga madhështia që gjente në të)... Po kujdes mos rrëzosh havanët! shko më mirë merr karriget e sallës së vogël; e di mirë që kolltukët e sallonit s'lëvizen.

Dhe, për ta kthyer kolltukun në vend, Ome po dilte me vrap nga banaku, kur Bine i kërkoi gjysmë ons acid sheqeri.

— Acid sheqeri? — bëri farmacisti me përbuzje. — S'e njoh, s'e di! Ndoshta doni acid oksalik? Oksalik është, apo jo?

Bine shpjegoi se i duhej një ngjyrues për të përgatitur vetë një ujë bakri me të cilin t'u hiqte ndryshkun disa pajisjeve të gjahut. Ema u drodh. Farmacisti tha:

— Në të vërtetë, koha s'është e përshtatshme, për shkak të lagështisë.

— Megjithatë, — vazhdoi tagrambledhësi me pamje dinaku, — ka njerëz që ia dalin mbanë.

Asaj i zihej fryma.

— Më jepni edhe...

„Nuk do të ikë kurrë, pra!“ — mendonte ajo.

— Gjysmë ons kolofon dhe terpentinë, katër ons dyll të verdhë dhe tri gjysmë ons qymyr kockash, ju lutem, për të pastruar lëkurët e llakuara të pajisjes sime.

Farmacisti po fillonte të priste dyllin, kur u shfaq zonja Ome me Irmën në krahë, me Napoleonin pranë dhe me Atalinë që e ndiqte. Shkoi e u ul në stolin prej kadifeje pas dritares, dhe djali u kruspullos mbi një stol të vogël, ndërsa motra e madhe vërtitej rreth kutisë së pastilave, pranë babit të saj. Ky mbushte hinkat dhe taposte shishet, ngjiste etiketa, përgatiste pako. Rreth tij heshtnin; dhe dëgjoheshin vetëm herë pas here peshat që tringë-

llonin në peshore, me disa fjalë të ulëta të farmacistit që i jepte këshilla nxënësit.

— Si është e vogla juaj? — pyeti befas zonja Ome.

— Heshtje! — thirri i shoqi, që shkruante shifra në fletoren e shënimeve.

— Pse s'e sollët? — vazhdoi ajo me gjysmë zëri.

— Shët! shët! — bëri Ema, duke treguar me gisht farmacistin.

Por Bine, krejt i zhytur në leximin e llogarisë, pa dyshim s'kishte dëgjuar asgjë. Më në fund doli. Atëherë Ema, e çliruar, lëshoi një psherëtimë të madhe.

— Sa fort merrni frymë! — tha zonja Ome.

— Ah! sepse bën pak vapë, — u përgjigj ajo.

Të nesërmen, pra, menduan si t'i organizonin takimet; Ema donte ta korruptonte shërbyesen me një dhuratë; por do të ishte më mirë të gjenin në Jonvil ndonjë shtëpi të fshehtë. Rodolfi premtoi se do të kërkonte një.

Gjatë gjithë dimrit, tri a katër herë në javë, në errësirë të plotë, ai vinte në kopsht. Ema e kishte hequr enkas çelësin e portëzës, që Sharli e kujtoi të humbur.

Për ta lajmëruar, Rodolfi hidhte pas grilave një grusht rërë. Ajo hidhej përpjetë; por ndonjëherë duhej të priste, sepse Sharli e kishte maninë të llafoste pranë zjarrit, dhe s'kishte të mbaruar. Ajo hante veten nga padurimi; po ta kishin mundur sytë, do ta kishin hedhur nga dritarja. Më në fund, fillonte tualetin e natës; pastaj merrte një libër dhe vazhdonte të lexonte shumë e qetë, sikur leximi ta argëtonte. Por Sharli, që ishte në shtrat, e thërriste të binte.

— Hajde, pra, Ema, — thoshte, — është koha.

— Po, po vij! — përgjigjej ajo.

Megjithatë, meqë qirinjtë e verbonin, ai kthehej nga muri dhe e zinte gjumi. Ajo ikte duke mbajtur frymën, e buzëqeshur, me zemër që i rrihte, e zhveshur.

Rodolfi kishte një mantel të madh; e mbështillte të tërën me të dhe, duke i hedhur krahun rreth belit, e tërhiqte pa folur deri në fund të kopshtit.

Ishte nën kioskë, mbi po atë stol me shkopinj të kalbur ku dikur Leoni e shikonte me aq dashuri, gjatë mbrëmjeve të verës. Ajo mezi mendonte për të tani.

Yjet shkëlqenin nëpër degët e jaseminit pa gjethe. Dëgjonin pas vetes lumin që rridhte, dhe herë pas here, në breg, kërcitjen e kallamave të thatë. Masa hijesh, aty-këtu, fryheshin në errësirë, dhe ndonjëherë, duke u dridhur të gjitha me një lëvizje të vetme, ngriheshin e përkuleshin si valë të pamasa të zeza që po përpa-ronin për t'i mbuluar. Të ftohtit e natës i bënte të shtrëngoheshin më shumë; psherëtimat e buzëve u dukeshin më të forta; sytë e tyre, që mezi i shihnin, u dukeshin më të mëdhenj, dhe në mes të heshtjes kishte fjalë të thëna fare me zë të ulët që u binin në shpirt me një kumbim kristali dhe që jehonin aty në dridhje të shumëfishta.

Kur nata ishte me shi, shkonin e strehoheshin në kabinetin e vizitave, mes hangarit dhe stallës. Ajo ndizte një nga shandanët e kuzhinës, që e kishte fshehur pas librave. Rodolfi zinte vend aty si në shtëpinë e tij. Pamja e bibliotekës dhe e tryezës së punës, e gjithë dhomës me një fjalë, ia ngacmonte gazin; dhe s'mund ta përmbante veten pa bërë për Sharlin një mori shakash që e vinin në siklet Emën. Ajo do të kishte dashur ta shihte më serioz, madje më dramatik në raste të caktuara, si atë herë kur iu duk se dëgjoi në rrugicë një zhurmë hapash që afroheshin.

— Po vjen dikush! — tha ajo.

Ai e fiku dritën me frymë.

— I ke pistoletat?

— Pse?

— Po... për të të mbrojtur, — vazhdoi Ema.

— Nga burri yt? Ah! djali i shkretë!

Dhe Rodolfi e mbaroi fjalinë me një gjest që donte të thoshte: „Do ta shtypja me një të rënë gishti."

Ajo mbeti e mahnitur nga trimëria e tij, megjithëse ndjeu në të njëfarë pahijshmërie dhe vrazhdësie naive që e skandalizoi.

Rodolfi u mendua shumë për këtë histori pistoletash. Po të kishte folur seriozisht, kjo ishte shumë qesharake, mendonte ai, madje e neveritshme, sepse ai s'kishte asnjë arsye ta urrente atë Sharlin e mirë, meqë s'ishte ajo që quhet i ngrënë nga xhelozia; — dhe, për këtë, Ema i kishte bërë një betim të madh që as ai s'e gjente me shijen më të mirë.

Veç kësaj, ajo po bëhej shumë sentimentale. U desh të shkëmbenin portrete të vogla, kishin prerë tufa flokësh, dhe tani ajo kërkonte një unazë, një unazë martese të vërtetë, në shenjë besëlidhjeje të përjetshme. Shpesh i fliste për kambanat e mbrëmjes ose për zërat e natyrës; pastaj i fliste për nënën e saj dhe për nënën e tij. Rodolfi e kishte humbur prej njëzet vjetësh. Ema megjithatë e ngushëllonte me fjalë të ëmbëlsuara, siç do t'i flisje një çilimiu të braktisur, madje ndonjëherë i thoshte, duke parë hënën:

— Jam e sigurt që atje lart, bashkë, ato e miratojnë dashurinë tonë.

Por ishte kaq e bukur! ai kishte pasur kaq pak të tilla me një çiltërsi të tillë! Kjo dashuri pa shthurje ishte për të diçka e re, dhe, duke e nxjerrë nga zakonet e tij të lehta, ia përkëdhelte njëherësh krenarinë dhe epshin. Ekzaltimi i Emës, që e përçmonte arsyeja e tij praktike prej borgjezi, i dukej në thellësi të zemrës i hijshëm, meqë i drejtohej atij. Atëherë, i sigurt se e donin, nuk e mbajti më veten, dhe pa u ndier sjelljet e tij ndryshuan.

S'i kishte më, si dikur, ato fjalë kaq të ëmbla që e bënin të qante, as ato përkëdhelje të vrullshme që e çmendnin; aq sa dashuria e tyre e madhe, ku ajo jetonte e zhytur, iu duk se po pakësohej nën të, si uji i një lumi që thithet nga shtrati i vet, dhe

ajo pa llumin. Nuk deshi ta besonte; e dyfishoi dhembshurinë; dhe Rodolfi, gjithnjë e më pak, e fshehu mospërfilljen e tij.

Ajo s'e dinte nëse i vinte keq që i ishte dorëzuar, apo nëse, përkundrazi, dëshironte ta donte edhe më shumë. Poshtërimi që ndihej e dobët kthehej në një inat që e zbusnin kënaqësitë. S'ishte lidhje, ishte si një joshje e përhershme. Ai e nënshtronte. Ajo gati kishte frikë prej tij.

Megjithatë, pamja e jashtme ishte më e qetë se kurrë, meqë Rodolfi kishte arritur ta drejtonte tradhtinë sipas qejfit të vet; dhe, pas gjashtë muajsh, kur erdhi pranvera, ishin përballë njëri-tjetrit si dy të martuar që mbajnë qetësisht ndezur një zjarr shtëpie.

Ishte koha kur xha Ruoi dërgonte gjelin e tij të detit, në kujtim të këmbës që i ishte vënë në vend. Dhurata vinte gjithmonë me një letër. Ema preu spangon që e mbante pas shportës dhe lexoi rreshtat e mëposhtëm:

„Fëmijët e mi të dashur,

Shpresoj që kjo letër t'ju gjejë mirë me shëndet dhe që ky të jetë po aq i mirë sa të tjerët; sepse më duket pak më i butë, po guxoj ta them, dhe më i madh. Por herën tjetër, për ndryshim, do t'ju jap një gjel, po qe se s'i parapëlqeni gjelat e vegjël të detit; dhe ma ktheni shportën, ju lutem, bashkë me dy të vjetrat. Pata një fatkeqësi me hangarin e qerreve, çatia e të cilit, një natë që frynte erë e fortë, fluturoi nëpër pemë. As të korrat s'qenë ndonjë gjë e madhe. Më në fund, s'e di kur do të vij t'ju shoh. Më vjen kaq zor tani ta lë shtëpinë, që kur kam mbetur vetëm, Ema ime e shkretë!“

Dhe këtu kishte një hapësirë mes rreshtave, sikur plaku ta kishte lënë penën të binte për të ëndërruar pak.

„Sa për mua, jam mirë, përveç një rrufe që e zura ditën tjetër në panairin e Ivtosë, ku kisha shkuar të merrja një bari, se timin e kisha përzënë, sepse ishte tepër i zgjedhur në të ngrënë. Sa për

t'u ardhur keq je me gjithë këta kusarë! E pastaj, ishte edhe i pandershëm.

Mësova nga një shitës shëtitës, që, duke udhëtuar këtë dimër nëpër anët tuaja, vuri t'i hiqnin një dhëmb, që Bovari punon gjithmonë shumë. Kjo s'më habit, dhe ma tregoi dhëmbin; pimë një kafe bashkë. E pyeta nëse të kishte parë, më tha jo, por që kishte parë në stallë dy kafshë, prej nga nxjerr se zanati ecën. Aq më mirë, fëmijët e mi të dashur, dhe Zoti i mirë ju dërgoftë gjithë lumturinë që mund të përfytyrohet.

Më vjen keq që s'e njoh ende mbesën time të dashur, Berta Bovarinë. Kam mbjellë për të në kopsht, nën dhomën tënde, një kumbull, dhe s'dua ta prekë njeri, përveçse për t'i bërë më vonë komposto, që do t'i ruaj në dollap për të, kur të vijë.

Lamtumirë, fëmijët e mi të dashur. Të puth, bija ime; edhe ju, dhëndri im, dhe të voglën, në të dyja faqet.

Jam, me shumë përshëndetje,

Babai juaj i dhembshur,

TEODOR RUO.“

Ndenji disa minuta duke mbajtur nëpër gishta atë letër të trashë. Gabimet e drejtshkrimit ngatërroheshin njëri me tjetrin, dhe Ema ndiqte mendimin e ëmbël që kakariste nëpër to si një pulë gjysmë e fshehur në një gardh me ferra. Shkrimi ishte tharë me hirin e vatrës, sepse pak pluhur gri rrëshqiti nga letra mbi fustanin e saj, dhe asaj gati iu duk se e pa të atin duke u përkulur drejt vatrës për të marrë mashën. Sa kohë kishte kaluar që kur s'ishte më pranë tij, mbi stolin e vogël, në oxhak, kur digjte majën e një shkopi në flakën e madhe të shkurreve me gjemba që kërcisnin!...

Iu kujtuan mbrëmje vere plot diell. Mëzat hingëllinin kur kaloje, dhe galoponin, galoponin... Nën dritaren e saj kishte një koshere bletësh, dhe ndonjëherë bletët, duke u vërtitur në dritë, përplaseshin në xhama si topa ari që kërcejnë. Ç'lumturi në atë kohë! ç'liri! ç'shpresë! ç'bollëk iluzionesh! Tani s'kishte mbetur

më asnjë! I kishte shpenzuar në të gjitha aventurat e shpirtit të saj, nëpër të gjitha gjendjet njëra pas tjetrës, në virgjëri, në martesë dhe në dashuri; — duke i humbur kështu vazhdimisht gjatë jetës, si një udhëtar që lë diçka nga pasuria e tij në çdo han të rrugës.

Por kush e bënte, vallë, kaq fatkeqe? ku ishte katastrofa e jashtëzakonshme që e kishte përmbysur? Dhe ngriti kokën, duke parë rreth e rrotull, si për të kërkuar shkakun e asaj që e bënte të vuante.

Një rreze prilli vezullonte mbi porcelanët e raftit; zjarri digjej; ndiente nën pantofla butësinë e qilimit; dita ishte e bardhë, atmosfera e vakët, dhe dëgjoi fëmijën e saj që shpërthente në të qeshura.

Në të vërtetë, vajza e vogël po rrokullisej atëherë mbi lëndinë, mes barit që po thahej. Ishte shtrirë barkas në majë të një mullari. Shërbyesja e mbante nga fundi. Lestibudua mblidhte me grabujë aty pranë, dhe sa herë që afrohej, ajo përkulej duke rrahur ajrin me të dy krahët.

— Ma sillni! — tha e ëma, duke u turrur ta puthte. — Sa të dua, fëmija ime e shkretë! sa të dua!

Pastaj, duke vënë re se kishte majat e veshëve pak të pista, i ra shpejt ziles për të sjellë ujë të ngrohtë, dhe e pastroi, i ndërroi të linjtë, çorapet, këpucët, bëri një mijë pyetje për shëndetin e saj, si pas kthimit nga një udhëtim, dhe më në fund, duke e puthur prapë e duke qarë pak, ia la në duar shërbyeses, që mbeti e habitur fare para kësaj teprie dhembshurie.

Rodolfi, në mbrëmje, e gjeti më serioze se zakonisht.

„Do t'i kalojë, — gjykoi ai, — është një tekë.“

Dhe mungoi në tri takime radhazi. Kur u kthye, ajo u tregua e ftohtë dhe gati përbuzëse.

— Ah! po e humb kohën, e vogla ime...

Dhe bëri sikur s'i vuri re psherëtimat e saj melankolike, as shaminë që nxirrte.

Atëherë u pendua Ema!

Pyeti madje veten pse e urrente Sharlin, dhe nëse s'do të kishte qenë më mirë të mund ta donte. Por ai s'u jepte shumë ku të kapeshin këtyre kthimeve të ndjenjës, aq sa ajo mbetej shumë në siklet me këtë dëshirë të vakët sakrifice, kur farmacisti erdhi në kohën e duhur t'i jepte një rast.

Pjesa e dytë — XI

Kohët e fundit kishte lexuar lavdërimin e një metode të re për shërimin e këmbëve të shtrembra; dhe, meqë ishte përkrahës i përparimit, i lindi kjo ide patriotike, që Jonvili, për t'u ngritur në nivel, duhej të kishte operacione strefopodie.

— Sepse, — i thoshte Emës, — ç'rrezikon? Shqyrtoni (dhe numëronte me gishta përparësitë e përpjekjes); sukses gati i sigurt, lehtësim dhe zbukurim i të sëmurit, famë e fituar shpejt për operatorin. Pse, për shembull, burri juaj s'do të donte ta çlironte të shkretin Ipolit, të Luanit të Artë? Vini re se ai s'do të harronte t'ua tregonte shërimin e tij të gjithë udhëtarëve, e pastaj (Ome e ulte zërin dhe shikonte përreth) kush do të më pengonte t'i dërgoja gazetës një shënim të vogël për këtë? Eh! o Zot! një artikull qarkullon..., flitet për të..., dhe në fund bëhet si topi i borës! E kush e di? kush e di?

Në të vërtetë, Bovari mund t'ia dilte; asgjë s'i tregonte Emës se ai s'ishte i zoti, dhe ç'kënaqësi për të, ta kishte shtyrë drejt një hapi prej nga emri dhe pasuria e tij do të rriteshin? S'kërkonte gjë tjetër veç të mbështetej te diçka më e fortë se dashuria.

Sharli, i nxitur nga farmacisti dhe nga ajo, e la veten të bindej. Solli nga Ruani vëllimin e doktor Duval-it,[92] dhe çdo mbrëmje, me kokën mes duarve, zhytej në këtë lexim.

[92]Vincent Duval, kirurg parizian, botoi më 1839 një *Traktat praktik mbi këmbën e shtrembër*, që e bëri të modës prerjen e tendinave për ta drejtuar këmbën.

Ndërsa ai studionte ekuinët, varusët dhe valgusët, domethënë strefokatopodinë, strefendopodinë dhe strefeksopodinë (ose, për ta thënë më mirë, shmangiet e ndryshme të këmbës, qoftë poshtë, brenda apo jashtë), bashkë me strefipopodinë dhe strefanopodinë (me fjalë të tjera, përdredhjen poshtë dhe drejtimin lart), zoti Ome, me lloj-lloj arsyetimesh, e nxiste djalin e hanit të operohej.

— Mezi do të ndiesh, ndoshta, një dhimbje të lehtë; është një shpim i thjeshtë si një marrje e vogël gjaku, më pak se heqja e ndonjë kalli.

Ipoliti, duke u menduar, rrotullonte sy budallaqe.

— E pastaj, — vazhdonte farmacisti, — kjo s'më intereson mua! është për ty! nga humanizmi i pastër! Do të doja të të shihja, miku im, të çliruar nga çalimi yt i shëmtuar, me atë lëkundje të zonës së mesit, që, sado të thuash të kundërtën, duhet të të dëmtojë shumë në ushtrimin e zanatit tënd.

Atëherë Ome i tregonte sa më i gjallë e më i shkathët do të ndihej pastaj, madje i linte të kuptonte se do të ishte më mirë për t'u pëlqyer grave; dhe djali i stallës fillonte të buzëqeshte rëndë. Pastaj e sulmonte nga kotësia:

— A s'je burrë, more i bekuar? Ç'do të bëhej, pra, po të të duhej të shërbeje, të shkoje të luftoje nën flamur?... Ah! Ipolit!

Dhe Ome largohej, duke deklaruar se nuk e kuptonte këtë kokëfortësi, këtë verbëri për t'u mohuar mirësive të shkencës.

I gjori u dorëzua, sepse u bë si një komplot. Bine, që s'përzihej kurrë në punët e të tjerëve, zonja Lëfransua, Artemiza, fqinjët, deri edhe kryetari i bashkisë, zoti Tyvash, të gjithë e nxitën, i mbajtën predikime, e turpëruan; por ajo që e bindi përfundimisht ishte se s'do t'i kushtonte asgjë. Bovari merrte madje përsipër të siguronte makinën për operacionin. Kjo bujari kishte qenë ideja e Emës; dhe Sharli e pranoi, duke i thënë vetes në thellësi të zemrës se gruaja e tij ishte engjëll.

Me këshillat e farmacistit, dhe duke e rifilluar tri herë, vuri pra marangozin, të ndihmuar nga bravandreqësi, t'i ndërtonte një lloj kutie që peshonte rreth katër kile, dhe ku s'ishin kursyer as hekuri, as druri, as llamarina, as lëkura, as vidat e dadot.

Megjithatë, për të ditur cilin tendin t'i priste Ipolitit, duhej të dihej së pari ç'lloj këmbe të shtrembër kishte.

Kishte një këmbë që bënte me kërcirin një vijë gati të drejtë, gjë që s'e pengonte të ishte e kthyer nga brenda, kështu që ishte një ekuin i përzier me pak varus, ose një varus i lehtë fort i theksuar ekuin. Por, me këtë ekuin, të gjerë vërtet si këmbë kali, me lëkurë të ashpër, me tendina të thata, me gishta të mëdhenj, ku thonjtë e zinj dukeshin si gozhdët e një patkoi, strefopodi, nga mëngjesi deri në natë, galoponte si dre. E shihje vazhdimisht në shesh, duke kërcyer rreth qerreve, duke hedhur përpara mbështetjen e tij të pabarabartë. Dukej madje më i fortë nga ajo këmbë se nga tjetra. Nga shërbimi i gjatë, ajo kishte marrë si cilësi morale durimi e energjie, dhe kur i jepnin ndonjë punë të rëndë, mbështetej mbi atë, me parapëlqim.

Meqë ishte ekuin, duhej prerë tendini i Akilit, duke u marrë më vonë me muskulin tibial të përparmë për t'u çliruar nga varusi; sepse mjeku s'guxonte të rrezikonte njëherësh dy operacione, madje dridhej që tani, nga frika se mos godiste ndonjë zonë të rëndësishme që nuk e njihte.

As Ambroise Paré-ja, kur zbatoi për herë të parë që nga Celsi, pas pesëmbëdhjetë shekujsh, lidhjen e menjëhershme të një arterieje; as Dupuytren-i, kur shkoi të hapte një abscess përmes një shtrese të trashë truri; as Gensoul-i, kur bëri heqjen e parë të nofullës së sipërme,[93] s'e kishin me siguri zemrën aq të rrahur, dorën aq të dridhur, intelektin aq të tendosur sa zoti Bovari kur

[93] Ambroise Paré (shek. XVI), kirurgu i mbretërve të Francës, që ringjalli lidhjen e arterieve për të ndalur gjakderdhjen, të njohur që nga mjeku romak Celsi; Guillaume Dupuytren (1777–1835), kirurgu më i famshëm parizian i kohës së tij; Joseph Gensoul nga Lioni, që më 1827 bëri heqjen e parë të suksesshme të nofullës së sipërme.

iu afrua Ipolitit, me tenotomin mes gishtave. Dhe, si nëpër spitale, shihje pranë, mbi një tryezë, një grumbull me li të shkrifur për plagë, fije të dylluara, shumë fasha, një piramidë fashash, gjithë fashat që kishte farmacisti. Ishte zoti Ome që i kishte organizuar që në mëngjes të gjitha këto përgatitje, po aq për të verbuar turmën sa për të gënjyer veten. Sharli e shpoi lëkurën; u dëgjua një kërcitje e thatë. Tendini ishte prerë, operacioni kishte mbaruar. Ipoliti s'po u besonte syve nga habia; përkulej mbi duart e Bovarit për t'ia mbuluar me puthje.

— Hajde, qetësohu, — thoshte farmacisti, — do t'ia tregosh më vonë mirënjohjen bamirësit tënd!

Dhe zbriti t'ua tregonte rezultatin pesë-gjashtë kureshtarëve që rrinin në oborr dhe që kujtonin se Ipoliti do të dilte duke ecur drejt. Pastaj Sharli, pasi e mbërtheu të sëmurin në motorin mekanik, u kthye në shtëpi, ku Ema, e tëra në ankth, e priste te dera. Ajo iu hodh në qafë; u ulën në tryezë; ai hëngri shumë, madje deshi, në fund, të pinte një filxhan kafe, shthurje që ia lejonte vetes vetëm të dielave kur kishte njerëz.

Mbrëmja qe e mrekullueshme, plot biseda, ëndrra të përbashkëta. Folën për pasurinë e tyre të ardhshme, për përmirësime që do të bënin në shtëpi; ai e shihte nderin e tij duke u përhapur, mirëqenien duke u rritur, gruan duke e dashur gjithmonë; dhe ajo ndihej e lumtur që freskohej në një ndjenjë të re, më të shëndetshme, më të mirë, më në fund që ndiente njëfarë dhembshurie për atë djalë të shkretë që e donte. Mendimi i Rodolfit, për një çast, i kaloi nëpër kokë; por sytë iu kthyen te Sharli: madje vuri re me habi se ai s'i kishte dhëmbët të shëmtuar.

Ishin në shtrat kur zoti Ome, pavarësisht nga kuzhinierja, hyri befas në dhomë, duke mbajtur në dorë një fletë letre të shkruar sapo. Ishte reklama që ia caktonte *Fenerit të Ruanit*. Ua kishte sjellë për ta lexuar.

— Lexojeni ju vetë, — tha Bovari.

Ai lexoi:

— „Pavarësisht nga paragjykimet që mbulojnë ende një pjesë të fytyrës së Evropës si një rrjetë, drita megjithatë ka nisur të depërtojë në fshatrat tona. Kështu, të martën, qyteza jonë e vogël e Jonvilit u bë skena e një eksperimenti kirurgjik që është njëkohësisht një akt filantropie të lartë. Zoti Bovari, një nga mjekët tanë më të shquar…“

— Ah! është tepër! është tepër! — thoshte Sharli, që po mbytej nga emocioni.

— Jo, aspak! si mund të thoni!… „Ka operuar një këmbë të shtrembër…“ S'e kam vënë termin shkencor, sepse, e dini, në një gazetë…, ndoshta s'do ta kuptonin të gjithë; duhet që masat…

— Në të vërtetë, — tha Bovari. — Vazhdoni.

— Po rifilloj, — tha farmacisti. — „Zoti Bovari, një nga mjekët tanë më të shquar, ka operuar një këmbë të shtrembër të njëfarë Ipolit Totenit, djalë stalle prej njëzet e pesë vjetësh në hotelin Luani i Artë, që e mban zonja e ve Lëfransua, në sheshin e Armëve. Risia e përpjekjes dhe interesi që zgjonte subjekti kishin tërhequr një mori kaq të madhe njerëzish, sa te pragu i institucionit kishte me të vërtetë rrëmujë. Operacioni, nga ana tjetër, u krye si me magji, dhe mezi dolën mbi lëkurë disa pika gjaku, si për të thënë se tendini rebel sapo ishte dorëzuar më në fund nën përpjekjet e artit. I sëmuri, gjë e çuditshme (e pohojmë *de visu*), nuk ndjeu asnjë dhimbje. Gjendja e tij, deri tani, s'lë asgjë për të dëshiruar. Gjithçka të bën të besosh se shërimi do të jetë i shkurtër; e kush e di madje nëse, në festën e ardhshme të fshatit, s'do ta shohim Ipolitin tonë trim të marrë pjesë në valle bakike, në mes të një kori djemsh të gëzuar, dhe të provojë kështu para syve të të gjithëve, me hovin dhe kërcimet e tij, shërimin e plotë? Nder, pra, shkencëtarëve bujarë! nder këtyre mendjeve të palodhshme që ua kushtojnë netët pa gjumë përmirësimit ose lehtësimit të llojit të tyre! Nder! tri herë nder! A s'është rasti të thërrasim se të verbrit do të shohin, të shurdhrit do të dëgjojnë dhe të çalët do të ecin! Por atë që fanatizmi dikur ua premtonte të zgjedhurve të

vet, shkenca tani e përmbush për të gjithë njerëzit! Do t'i mbajmë lexuesit tanë në dijeni për fazat e njëpasnjëshme të këtij shërimi kaq të shquar."

Gjë që s'e pengoi nënën Lëfransua, pas pesë ditësh, të vinte krejt e tmerruar duke thirrur:

— Ndihmë! po vdes!... Po luaj mendsh!

Sharli u turr drejt Luanit të Artë, dhe farmacisti, që e pa duke kaluar nëpër shesh pa kapelë, e la farmacinë. U shfaq edhe ai, pa frymë, i kuq, i shqetësuar, duke pyetur të gjithë ata që ngjiteshin nëpër shkallë:

— Ç'ka, pra, strefopodi ynë interesant?

Përdridhej, strefopodi, në konvulsione të tmerrshme, aq sa motori mekanik ku ishte mbyllur këmba e tij përplasej pas murit sa po e shponte.

Me shumë kujdes, që të mos i prishnin pozicionin gjymtyrës, e hoqën pra kutinë, dhe panë një pamje të tmerrshme. Format e këmbës zhdukeshin nën një fryrje të tillë, sa lëkura e tëra dukej gati të çahej, dhe ishte e mbuluar me nxirje të shkaktuara nga makina e famshme. Ipoliti ishte ankuar më parë se po vuante prej saj; s'i kishin vënë veshin; u desh të pranonin se s'e kishte pasur krejt gabim; dhe e lanë të lirë disa orë. Por sapo edema u zhduk pak, të dy shkencëtarët gjykuan se ishte me vend ta rivendosnin gjymtyrën në aparat, duke e shtrënguar edhe më shumë, për t'i shpejtuar gjërat. Më në fund, pas tri ditësh, meqë Ipoliti s'duronte më, e hoqën edhe një herë mekanizmin, duke u habitur shumë nga rezultati që panë. Një fryrje e murrme shtrihej mbi kërci, me flluska vende-vende, prej nga kullonte një lëng i zi. Puna po merrte një kthesë serioze. Ipoliti kishte nisur të mërzitej, dhe nëna Lëfransua e vendosi në sallën e vogël, pranë kuzhinës, që të kishte të paktën pak shpërqendrim.

Por tagrambledhësi, që hante darkë aty çdo ditë, u ankua me hidhërim për një fqinjësi të tillë. Atëherë e çuan Ipolitin në sallën e bilardos.

Rrinte aty, duke rënkuar nën batanijet e tij të trasha, i zbehtë, me mjekër të gjatë, me sy të futur thellë, dhe herë pas here duke kthyer kokën e djersitur mbi jastëkun e pistë ku vinin e uleshin mizat. Zonja Bovari vinte ta shihte. I sillte pëlhura për lapat dhe e ngushëllonte, i jepte zemër. Përndryshe, shoqëri s'i mungonte, sidomos ditëve të tregut, kur fshatarët rreth tij shtynin topat e bilardos, bënin skermë me stekat, pinin duhan, pinin, këndonin, bërtisnin.

— Si je? — i thoshin duke i rënë me dorë në sup. — Ah! s'je aq trim, me sa duket! por faji është yti. Duhej bërë kështu, duhej bërë ashtu.

Dhe i tregonin histori njerëzish që ishin shëruar të gjithë me ilaçe të tjera nga të vetat; pastaj, si për ngushëllim, shtonin:

— Ti e dëgjon veten tepër! ngrihu, pra! po e përkëdhel veten si mbret! Ah! s'ka gjë, plak hokatar! nuk mban erë të mirë!

Gangrena, në të vërtetë, ngjitej gjithnjë e më lart. Bovari ishte sëmurë vetë nga kjo. Vinte çdo orë, çdo çast. Ipoliti e shikonte me sy plot tmerr dhe belbëzonte duke dënesur:

— Kur do të shërohem?... Ah! më shpëtoni!... Sa fatkeq që jam! sa fatkeq që jam!

Dhe mjeku ikte, duke i rekomanduar gjithmonë dietën.

— Mos e dëgjo, djali im, — vazhdonte nëna Lëfransua; — s'të kanë munduar mjaft? do të dobësohesh edhe më. Ja, gëlltite!

Dhe i jepte ndonjë lëng mishi të mirë, ndonjë fetë kofshë qengji, ndonjë copë proshute, e ndonjëherë gota të vogla me raki që ai s'kishte guxim t'i çonte te buzët.

Abati Burnizien, kur mori vesh se po rëndohej, dërgoi të kërkonte ta shihte. Filloi duke i ardhur keq për të ligën e tij, ndërsa deklaronte se duhej të gëzohej për të, meqë ishte vullneti i Zotit, dhe të përfitonte shpejt nga rasti për t'u pajtuar me qiellin.

— Sepse, — thoshte kleriku me ton atëror, — i lije pak pas dore detyrat e tua; rrallë të shihnin në shërbesën e shenjtë; sa vjet ka që s'i je afruar tryezës së shenjtë? E kuptoj që punët e tua, që vor-

bulla e botës mund të të kenë larguar nga kujdesi për shpëtimin tënd. Por tani është ora për të menduar për këtë. Megjithatë, mos u dëshpëro; kam njohur mëkatarë të mëdhenj që, gati për t'u paraqitur para Zotit (ti s'je ende aty, e di mirë), i kishin kërkuar mëshirën e Tij, dhe që me siguri kanë vdekur në prirjet më të mira. Le të shpresojmë që, si ata, do të na japësh shembuj të mirë! Kështu, për çdo rast, kush do të të pengonte të thoshe mëngjes e mbrëmje një „Të falem, Mari, plot hir" dhe një „Ati ynë që je në qiej"? Po, bëje këtë! për mua, për të më bërë qejfin. Ç'kushton?... Ma premton?

I gjori premtoi. Famullitari erdhi edhe ditët në vijim. Bisedonte me të zonjën e hanit dhe madje tregonte ndodhi të përziera me shaka, me lojëra fjalësh që Ipoliti s'i kuptonte. Pastaj, sapo i jepej rasti, kthehej te çështjet e fesë, duke marrë një fytyrë të përshtatshme.

Zelli i tij dukej se po ia arrinte; sepse shpejt strefopodi shprehu dëshirën të shkonte në pelegrinazh në Bon-Sëkur,[94] po të shërohej: të cilës zoti Burnizien iu përgjigj se s'shihte ndonjë të keqe; dy masa vlenin më shumë se një. S'rrezikohej asgjë.

Farmacisti u indinjua kundër asaj që e quante manovrat e priftit; ato, thoshte, e dëmtonin shërimin e Ipolitit, dhe i përsëriste zonjës Lëfransua:

— Lëreni! Lëreni! po ia trazoni moralin me misticizmin tuaj!

Por gruaja e mirë s'donte më ta dëgjonte. Ai ishte shkaku i gjithçkaje. Nga fryma e kundërshtimit, madje i vari në kokë të shtratit të të sëmurit një enë plot me ujë të bekuar, me një degë bushi.

Megjithatë, as feja, as kirurgjia s'dukej se po e ndihmonin, dhe kalbja e pamposhtur vazhdonte të ngjitej nga skajet drejt barkut. Sado që ndërronin ilaçet e lapat, muskujt shqiteshin çdo ditë e më shumë, dhe më në fund Sharli u përgjigj me një tundje

[94] Notr-Dam-dë-Bon-Sëkur (*Notre-Dame-de-Bon-Secours*): vend pelegrinazhi mbi një kodër afër Ruanit, ku shkonin besimtarët për të kërkuar shërim.

pohuese të kokës kur nëna Lëfransua e pyeti nëse s'mund të thërriste, si shpëtim i fundit, zotin Kanive, nga Nëfshateli, që ishte një personalitet i njohur.

Doktor në mjekësi, pesëdhjetë vjeç, me pozitë të mirë dhe i sigurt në vetvete, kolegu nuk e mbajti veten pa qeshur me përbuzje kur zbuloi këtë këmbë të gangrenizuar deri te gjuri. Pastaj, pasi deklaroi prerazi se duhej prerë, shkoi te farmacisti të shante gomarët që kishin mundur ta katandisnin kështu një njeri të gjorë. Duke e tundur zotin Ome nga kopsa e redingotës, bërtiste në farmaci:

— Këto janë shpikje të Parisit! Ja idetë e këtyre zotërinjve të Kryeqytetit! si strabizmi, kloroformi dhe litotripsia, një tufë përbindëshash që qeveria duhej t'i ndalonte! Por duan të bëjnë të zgjuarin, dhe të fusin ilaçe pa u shqetësuar për pasojat. Ne s'jemi aq të fortë, ne; s'jemi shkencëtarë, dandi të lezetshëm, zemërthyes; jemi praktikantë, shërues, dhe s'do të na shkonte ndër mend të operonim dikë që është mirë me shëndet! Të drejtosh këmbë të shtrembra! a mund të drejtohen këmbët e shtrembra? është sikur të doje, për shembull, ta bëje të drejtë një kurriz!

Ome vuante duke e dëgjuar këtë fjalim, dhe e fshihte sikletin nën një buzëqeshje oborrtari, sepse kishte nevojë ta ruante mirë zotin Kanive, recetat e të cilit arrinin ndonjëherë deri në Jonvil; prandaj nuk e mori në mbrojtje Bovarin, madje s'bëri asnjë vërejtje, dhe, duke braktisur parimet, e sakrifikoi dinjitetin për interesat më serioze të tregtisë së tij.

Kjo prerje e kofshës nga doktor Kaniveja qe një ngjarje e madhe në fshat! Të gjithë banorët, atë ditë, ishin ngritur më herët, dhe Rruga e Madhe, megjithëse plot me njerëz, kishte diçka të zymtë, sikur të bëhej fjalë për një ekzekutim me vdekje. Te bakalli diskutohej për sëmundjen e Ipolitit; dyqanet s'shitnin asgjë, dhe zonja Tyvash, gruaja e kryetarit, s'luante nga dritarja, nga padurimi për ta parë të vinte operatorin.

Ai mbërriti me kaloshinën e tij, që e ngiste vetë. Por, meqë susta e anës së djathtë ishte ulur me kohë nën peshën e trupit të tij të rëndë, karroca anonte pak gjatë rrugës, dhe mbi jastëkun tjetër, pranë tij, shihej një kuti e madhe, e veshur me lëkurë të kuqe dashi, tri mbyllëset e bronzta të së cilës shkëlqenin madhërisht.

Kur hyri si stuhi nën strehën e Luanit të Artë, doktori, duke bërtitur shumë fort, urdhëroi t'i zbërthenin kalin, pastaj shkoi në stallë të shihte nëse po e hante mirë tërshërën; sepse, kur mbërrinte te të sëmurët, merrej së pari me pelën dhe me kaloshinën e tij. Madje për këtë thuhej: „Ah! zoti Kanive, është njeri i veçantë!“ Dhe e nderonin edhe më shumë për këtë siguri të patundur. Universi mund të shuhej deri te njeriu i fundit, ai s'do të kishte shkelur as zakonin e tij më të vogël.

Ome doli përpara.

— Mbështetem te ju, — bëri doktori. — Jemi gati? Përpara!

Por farmacisti, duke u skuqur, rrëfeu se ishte tepër i ndjeshëm për të ndjekur një operacion të tillë.

— Kur je thjesht spektator, — thoshte, — imagjinata, e dini, goditet! E pastaj e kam sistemin nervor kaq...

— Ah, ç'thua! — e ndërpreu Kaniveja, — përkundrazi, më dukeni i prirur për apopleksi. Dhe kjo, nga ana tjetër, s'më habit; sepse ju, zotërinj farmacistë, jeni vazhdimisht të futur në kuzhinën tuaj, gjë që në fund duhet t'jua prishë temperamentin. Shikomëni mua, më mirë: çdo ditë ngrihem në orën katër, rruhem me ujë të ftohtë (s'kam kurrë të ftohtë), dhe s'vesh fanellë, s'zë kurrë rrufë, e kam gjoksin të fortë! Jetoj herë kështu, herë ashtu, si filozof, si të vijë pjata. Prandaj s'jam delikat si ju, dhe më është krejt njësoj të copëtoj një të krishterë a shpendin e parë që më del. Pas kësaj, do të thoni, zakoni..., zakoni!...

Atëherë, pa pasur fare kujdes për Ipolitin, që djersitte nga ankthi mes çarçafëve, këta zotërinj nisën një bisedë ku farmacisti e krahasoi gjakftohtësinë e një kirurgu me atë të një gjenerali; dhe

ky krahasim i pëlqeu Kanivesë, që u derdh në fjalë për kërkesat e artit të tij. E konsideronte si një priftëri, megjithëse oficerët e shëndetësisë e çnderonin. Më në fund, duke iu kthyer të sëmurit, shqyrtoi fashat e sjella nga Ome, po ato që ishin paraqitur për këmbën e shtrembër, dhe kërkoi dikë që t'ia mbante gjymtyrën. Dërguan të thërrisnin Lestibuduanë, dhe zoti Kanive, pasi përveshi mëngët, kaloi në sallën e bilardos, ndërsa farmacisti mbeti me Artemizën dhe me të zonjën e hanit, që të dyja më të zbehta se përparëset e tyre, me vesh pas derës.

Bovari, gjatë kësaj kohe, s'guxonte të lëvizte nga shtëpia. Rrinte poshtë, në sallë, ulur pranë oxhakut pa zjarr, me mjekrën mbi gjoks, me duart e bashkuara, me sytë e ngulur. Ç'fatkeqësi! mendonte, ç'zhgënjim! E megjithatë kishte marrë të gjitha masat e imagjinueshme. Ishte përzier fati. S'ka rëndësi! po të vdiste më vonë Ipoliti, ai do ta kishte vrarë. E pastaj, ç'arsye do të jepte nëpër vizita, kur ta pyesnin? Ndoshta, megjithatë, ishte gabuar në diçka? Kërkonte, s'gjente. Por edhe kirurgët më të famshëm gaboheshin. Ja ajo që s'do ta besonte kurrë njeri! përkundrazi, do të qeshnin, do të përfolnin! Do të përhapej deri në Forzh! deri në Nëfshatel! deri në Ruan! kudo! Kush e di nëse kolegët s'do të shkruanin kundër tij? Do të vinte një polemikë, do të duhej të përgjigjej nëpër gazeta. Madje edhe Ipoliti mund ta padiste. E shihte veten të çnderuar, të rrënuar, të humbur! Dhe imagjinata e tij, e sulmuar nga një mori hamendjesh, lëkundej mes tyre si një fuçi bosh e marrë nga deti që rrokulliset mbi valë.

Ema, përballë tij, e shikonte; nuk e ndante poshtërimin e tij, ndiente një tjetër: ishte se e kishte përfytyruar që një njeri i tillë mund të vlente diçka, sikur njëzet herë s'e kishte parë tashmë mjaftueshëm mediokritetin e tij.

Sharli shëtiste lart e poshtë nëpër dhomë. Çizmet i kërcisnin mbi parket.

— Ulu, — tha ajo, — po më acaron!

Ai u ul përsëri.

Si kishte bërë, pra (ajo që ishte kaq e zgjuar!), që të gabohej edhe një herë? Pastaj, nga ç'mani e mjerueshme e kishte prishur kështu jetën e saj me sakrifica të vazhdueshme? Iu kujtuan të gjitha instinktet e saj për luks, të gjitha privimet e shpirtit të saj, poshtërsitë e martesës, të shtëpisë, ëndrrat e saj që binin në baltë si dallëndyshe të plagosura, gjithçka që kishte dëshiruar, gjithçka që i kishte mohuar vetes, gjithçka që do të mund të kishte pasur! dhe pse? pse?

Në mes të heshtjes që mbushte fshatin, një britmë rrëqethëse përshkoi ajrin. Bovari u zbeh sa për t'i rënë të fikët. Ajo rrudhi vetullat me një gjest nervoz, pastaj vazhdoi. Ishte për të, megjithatë, për këtë qenie, për këtë burrë që s'kuptonte asgjë, që s'ndiente asgjë! sepse ishte aty, krejt i qetë, pa e nuhatur fare që e qeshura e emrit të tij tani e tutje do ta ndyte edhe atë si ai. Ishte përpjekur ta donte, dhe ishte penduar duke qarë që i ishte dorëzuar një tjetri.

— Por ndoshta ishte valgus! — thirri befas Bovari, që po mendohej.

Në goditjen e papritur të kësaj fjalie, që i ra mbi mendim si një plumb në një pjatë argjendi, Ema, duke u dridhur, ngriti kokën për të marrë me mend se ç'donte të thoshte; dhe shikuan njëri-tjetrin në heshtje, gati të habitur që po shiheshin, aq larg njëri-tjetrit ishin me ndërgjegjen e tyre. Sharli e shikonte me vështrimin e turbullt të një njeriu të dehur, ndërsa dëgjonte, pa lëvizur, britmat e fundit të të gjymtuarit, që pasonin njëra-tjetrën në modulime të zvarritura, të prera nga të shtyra të mprehta, si ulërima e largët e ndonjë kafshe që e therin. Ema kafshonte buzët e zbehta, dhe, duke rrotulluar mes gishtave një nga degëzat e koralit që kishte thyer, ngulte te Sharli majën e flaktë të bebëzave të saj, si dy shigjeta zjarri gati për t'u nisur. Gjithçka tek ai e acaronte tani, fytyra, veshja, ajo që s'e thoshte, gjithë qenia e tij, jeta e tij me një fjalë. Pendohej, si për një krim, për virtytin e saj të kaluar, dhe ajo që kishte mbetur ende prej tij shembej nën

goditjet e tërbuara të krenarisë. Kënaqej në të gjitha ironitë e liga të tradhtisë fitimtare. Kujtimi i dashnorit i kthehej me tërheqje marramendëse: hidhte aty shpirtin, e rrëmbyer drejt asaj figure nga një entuziazëm i ri; dhe Sharli i dukej aq i shkëputur nga jeta e saj, aq përgjithmonë i mungueshëm, aq i pamundur dhe i asgjësuar, sikur të ishte duke vdekur e të kishte dhënë shpirt para syve të saj.

U dëgjua zhurmë hapash në trotuar. Sharli shikoi; dhe, nëpër grilën e ulur, pa në buzë të tregut, në diell të plotë, doktor Kanivenë që fshinte ballin me shaminë e tij. Ome, pas tij, mbante në dorë një kuti të madhe të kuqe, dhe po shkonin që të dy nga ana e farmacisë.

Atëherë, nga një dhembshuri e papritur dhe nga dëshpërimi, Sharli u kthye nga e shoqja duke i thënë:

— Më puth, pra, e mira ime!

— Lërmë! — bëri ajo, e tëra e kuqe nga zemërimi.

— Ç'ke? ç'ke? — përsëriste ai i shtangur. — Qetësohu! mblidh veten!... E di mirë që të dua!... hajde!

— Mjaft! — thirri ajo me një pamje të tmerrshme.

Dhe, duke ikur nga salla, Ema e përplasi derën aq fort, sa barometri u hodh nga muri dhe u bë copë përtokë.

Sharli u lëshua në kolltuk, i tronditur, duke kërkuar se ç'mund të kishte ajo, duke përfytyruar një sëmundje nervash, duke qarë dhe duke ndier turbullt që rreth tij qarkullonte diçka fatale e e pakuptueshme.

Kur Rodolfi, në mbrëmje, mbërriti në kopsht, gjeti të dashurën që e priste në fund të shkallëve, në shkallën e parë. U shtrënguan, dhe gjithë inati i tyre u shkri si borë nën ngrohtësinë e kësaj puthjeje.

Pjesa e dytë — XII

Ia nisën sërish dashurisë. Shpesh madje, në mes të ditës, Ema i shkruante befas; pastaj, nëpër xhama, i bënte shenjë Zhystenit, i cili, duke zgjidhur shpejt përparësen, fluturonte në La Yshet. Rodolfi vinte; ishte për t'i thënë se ajo mërzitej, se i shoqi ishte i neveritshëm dhe jeta e saj e tmerrshme!

— Mos mund të bëj unë gjë? — thirri ai një ditë, i nervozuar.

— Ah! sikur të doje!...

Ajo ishte ulur përtokë, mes gjunjëve të tij, me flokët e lëshuar, me vështrimin e humbur.

— Çfarë, pra? — bëri Rodolfi.

Ajo psherëtiu.

— Do të shkonim të jetonim gjetiu..., diku...

— Je e çmendur, vërtet! — tha ai duke qeshur. — A është e mundur?

Ajo u kthye te kjo; ai bëri sikur s'kuptonte dhe e ktheu bisedën.

Ajo që ai s'e kuptonte ishte gjithë ky trazim në një gjë kaq të thjeshtë sa dashuria. Ajo kishte një shkak, një arsye, si një ndihmëse për lidhjen e saj.

Kjo dhembshuri, në të vërtetë, rritej çdo ditë e më shumë nën neverinë për burrin. Sa më shumë i jepej njërit, aq më shumë e urrente tjetrin; kurrë Sharli s'i dukej aq i pakëndshëm, me gishta aq katrorë, me mendje aq të rëndë, me sjellje aq të rëndomta, sa pas takimeve të saj me Rodolfin, kur ndodheshin bashkë. Atëherë, ndërsa luante rolin e bashkëshortes e të virtytshmes,

ndizej nga mendimi i asaj koke me flokë të zinj që kthehej në një kaçurrel drejt ballit të nxirë nga dielli, i atij trupi njëherësh kaq të fortë e kaq elegant, i atij burri më në fund që kishte kaq shumë përvojë në arsye, kaq shumë vrull në dëshirë! Ishte për të që i limonte thonjtë me kujdesin e një argjendari, dhe që s'kishte kurrë mjaft krem mbi lëkurë, as mjaft paçuli në shami. Ngarkohej me byzylykë, me unaza, me gjerdanë. Kur ai do të vinte, i mbushte me trëndafila dy vazot e mëdha prej xhami blu, dhe e rregullonte dhomën dhe veten si një kurtizane që pret një princ. Shërbyesja duhej të lante pa pushim rrobat; dhe, gjithë ditën, Felisiteja s'luante nga kuzhina, ku Zhysteni i vogël, që shpesh i bënte shoqëri, e shikonte tek punonte.

Me bërryl mbi dërrasën e gjatë ku ajo hekuroste, ai i shikonte me lakmi gjithë ato gjëra grash të shtrira rreth tij: fundet e bazenit, shamitë, jakat dhe pantallonat e brendshme me lidhëse, të gjera në ijë e që ngushtoheshin poshtë.

— Për çfarë shërben kjo? — pyeste djaloshi duke kaluar dorën mbi krinolinë ose mbi kapëset.

— Mos s'ke parë kurrë gjë? — përgjigjej duke qeshur Felisiteja; — sikur pronarja jote, zonja Ome, të mos mbante të tilla.

— Ah, po! zonja Ome!

Dhe shtonte me ton të menduar:

— Mos është zonjë si Zonja?

Por Felisitesë i mbaronte durimi kur e shihte të vërtitej kështu rreth saj. Ishte gjashtë vjet më e madhe, dhe Teodori, shërbëtori i zotit Gijomen, kishte nisur t'i vinte rrotull.

— Lërmë rehat! — thoshte ajo duke zhvendosur enën e kollës. — Shko më mirë shtyp bajame; gjithmonë po rrëmon nga ana e grave; prit të të dalë mjekra para se të përzihesh në këto punë, kalama i keq.

— Hajde, mos u zemëroni, tani po jua pastroj këpucët e saj.

Dhe menjëherë merrte mbi parvazin e oxhakut këpucët e Emës, krejt të lyera me baltë — balta e takimeve — që shkërmo-

qej si pluhur nën gishtat e tij, dhe që ai e shikonte të ngjitej ngadalë në një rreze dielli.

— Sa frikë ke mos i prish! — thoshte kuzhinierja, që s'bënte aq naze kur i pastronte vetë, sepse Zonja, sapo pëlhura s'ishte më e freskët, ia linte asaj.

Ema kishte një mori të tilla në dollap, dhe i harxhonte njërën pas tjetrës, pa i lejuar vetes kurrë Sharli as vërejtjen më të vogël.

Kështu ai pagoi treqind franga për një këmbë druri që ajo e gjykoi të përshtatshme t'ia dhuronte Ipolitit. Kërcuri ishte i veshur me tapë, dhe kishte nyja me susta, një mekanizëm i ndërlikuar i mbuluar me një pantallonë të zezë, që mbaronte me një çizme të llakuar. Por Ipoliti, duke mos guxuar ta përdorte çdo ditë një këmbë kaq të bukur, iu lut zonjës Bovari t'i siguronte një tjetër më të rehatshme. Mjeku, natyrisht, i bëri prapë shpenzimet e kësaj blerjeje.

Kështu djali i stallës, pak nga pak, e rifilloi punën. E shihnin si dikur të përshkonte fshatin, dhe kur Sharli dëgjonte që larg, mbi kalldrëm, zhurmën e thatë të shkopit të tij, merrte shpejt një rrugë tjetër.

Ishte zoti Lëro, tregtari, që e kishte marrë përsipër porosinë; kjo i dha rastin të shkonte shpesh tek Ema. Bisedonte me të për mallrat e reja nga Parisi, për një mijë kuriozitete grash, tregohej shumë i gatshëm dhe s'kërkonte kurrë para. Ema e linte veten në këtë lehtësi për të plotësuar të gjitha tekat. Kështu, deshi të kishte, për t'ia dhuruar Rodolfit, një kamxhik shumë të bukur që ndodhej në Ruan në një dyqan çadrash. Zoti Lëro, javën tjetër, ia vuri mbi tryezë.

Por të nesërmen u paraqit tek ajo me një faturë prej dyqind e shtatëdhjetë frangash, pa llogaritur centimat. Ema u zu ngushtë: të gjithë sirtarët e tryezës së shkrimit ishin bosh; i detyroheshin Lestibuduasë më shumë se pesëmbëdhjetë ditë, shërbyeses dy tremujorë, shumë gjëra të tjera, dhe Bovari priste me padurim

dërgesën e zotit Dërozërè, që e kishte zakon ta paguante çdo vit nga dita e Shën Pjetrit.

Në fillim ia doli ta largonte Lëroin; më në fund atij i mbaroi durimi; e ndiqnin kreditorët, kapitalet i kishte jashtë, dhe po të mos i kthehej ndonjë pjesë, do të detyrohej t'i merrte prapë të gjitha mallrat që kishte ajo.

— Eh! merrini! — tha Ema.

— Oh! po bëja shaka! — ia ktheu ai. — Vetëm për kamxhikun më vjen keq. Për besë! do t'ia kërkoj Zotërisë.

— Jo! jo! — bëri ajo.

„Ah! të kapa!“ — mendoi Lëroi.

Dhe, i sigurt për zbulimin e tij, doli duke përsëritur me gjysmë zëri e me fishkëllimën e tij të zakonshme:

— Mirë! do ta shohim! do ta shohim!

Ajo po mendonte si të dilte nga kjo, kur kuzhinierja hyri dhe la mbi oxhak një rrotull të vogël letre blu, nga ana e zotit Dërozërè. Ema u hodh mbi të, e hapi. Kishte pesëmbëdhjetë napolonë.[95] Ishte llogaria. Dëgjoi Sharlin në shkallë; e hodhi arin në fund të sirtarit dhe mori çelësin.

Pas tri ditësh, Lëroi u shfaq përsëri.

— Kam një marrëveshje për t'ju propozuar, — tha; — po të donit, në vend të shumës së rënë dakord, të merrnit...

— Ja ku është, — bëri ajo, duke i vënë në dorë katërmbëdhjetë napolonë.

Tregtari u shtang. Atëherë, për të fshehur zhgënjimin, u derdh në falje dhe në oferta shërbimesh që Ema i refuzoi të gjitha; pastaj ndenji disa minuta duke prekur në xhepin e përparëses dy monedhat pesë frangëshe që ai ia kishte kthyer. I premtonte vetes të kursente, që t'ia kthente më vonë...

„Ah, ç'e do! — mendoi ajo, — s'do ta kujtojë më.“

[95] Napoloni: monedhë ari prej njëzet frangash. Pesëmbëdhjetë napolonë janë, pra, treqind franga, të ardhurat e Sharlit nga një klient i vetëm për gjithë vitin.

Përveç kamxhikut me dorezë argjendi të praruar, Rodolfi kishte marrë një vulë me këtë moto: *Amor nel cor*;[96] për më tepër, një shall për ta bërë si mbulesë qafe, dhe më në fund një kuti purosh krejt njësoj si ajo e Vikontit, që Sharli e kishte gjetur dikur në rrugë dhe që Ema e ruante. Megjithatë këto dhurata e poshtëronin. Disa i refuzoi; ajo nguli këmbë, dhe Rodolfi përfundoi duke u bindur, duke e gjetur tirane e tepër pushtuese.

Pastaj ajo kishte ide të çuditshme:

— Kur të bjerë mesnata, — thoshte, — do të mendosh për mua!

Dhe, po të pranonte se s'kishte menduar, vinin qortime pa fund, që mbaronin gjithmonë me fjalën e përjetshme:

— Më do?

— Po, të dua! — përgjigjej ai.

— Shumë?

— Sigurisht!

— S'ke dashur të tjera, apo jo?

— Mos kujton se më more të virgjër? — thërriste ai duke qeshur.

Ema qante, dhe ai përpiqej ta ngushëllonte, duke i zbukuruar betimet me lojëra fjalësh.

— Oh! sepse të dua! — vazhdonte ajo, — të dua aq sa s'mund të bëj pa ty, a e di? Ndonjëherë më merr malli të të shoh dhe më shqyejnë të gjitha zemërimet e dashurisë. Pyes veten: „Ku është? Mos u flet grave të tjera? Ato i buzëqeshin, ai afrohet...“ Oh! jo, apo jo, asnjë s'të pëlqen? Ka më të bukura; por unë di të dua më mirë! Jam shërbëtorja dhe konkubina jote! Ti je mbreti im, idhulli im! je i mirë! je i bukur! je i zgjuar! je i fortë!

I kishte dëgjuar aq herë këto gjëra, sa s'kishin më për të asgjë origjinale. Ema u ngjante të gjitha dashnoreve; dhe hijeshia e së resë, duke rënë pak nga pak si një rrobë, linte të dukej lakuriq monotonia e përjetshme e pasionit, që ka gjithmonë të njëjtat forma dhe të njëjtën gjuhë. Ai nuk e dallonte, ky njeri kaq

[96] Ital. „dashuri në zemër“.

i regjur, ndryshimin e ndjenjave nën njëjtësinë e shprehjeve. Ngaqë buzë të shthurura ose të shitura i kishin pështpëritur fjali të ngjashme, ai besonte vetëm pak në çiltërsinë e këtyre; duhej t'u hiqje diçka, mendonte, se fjalët e tepruara fshehin dashuri të vogla; sikur plotësia e shpirtit të mos derdhej ndonjëherë nëpër metaforat më të zbrazëta, meqë askush, kurrë, s'mund të japë masën e saktë të nevojave të tij, as të ideve, as të dhimbjeve, dhe fjala njerëzore është si një kazan i plasaritur ku rrahim melodi për të vallëzuar arinjtë, kur do të donim të prekim yjet.

Por, me atë epërsi kritike që i përket atij që, në çdo lidhje, rri prapa, Rodolfi pa në këtë dashuri kënaqësi të tjera për të shfrytëzuar. E gjykoi çdo turp të bezdisshëm. E trajtoi pa ceremoni. E bëri diçka të epshme e të korruptuar. Ishte një lloj lidhjeje idiote, plot admirim për të, plot epshe për të, një lumturi që e mpinte; dhe shpirti i saj zhytej në këtë dehje dhe mbytej aty, i rrudhur, si duka i Klarensit në fuçinë e tij me malvazi.[97]

Vetëm nga efekti i zakoneve të saj të dashurisë, zonja Bovari ndryshoi sjellje. Vështrimet iu bënë më të guximshme, fjalët më të lira; madje pati pahijshmërinë të shëtiste me zotin Rodolf me një cigare në gojë, si për të sfiduar botën; më në fund, ata që dyshonin ende pushuan së dyshuari kur e panë një ditë të zbriste nga Dallëndyshja, me trupin të shtrënguar në një jelek, si burrat; dhe zonja Bovari nënë, që pas një skene të tmerrshme me të shoqin kishte ardhur të strehohej te i biri, nuk qe qytetarja më pak e skandalizuar. Shumë gjëra të tjera s'i pëlqyen: së pari, Sharli s'i kishte dëgjuar këshillat e saj për ndalimin e romaneve; pastaj, s'i pëlqente stili i shtëpisë; i lejoi vetes vërejtje, dhe u zemëruan, sidomos një herë, për Felisitenë.

Zonja Bovari nënë, një mbrëmë më parë, duke kaluar nëpër korridor, e kishte zënë në shoqërinë e një burri, një burri me

[97] Sipas gojëdhënës, duka i Klarensit, vëllai i mbretit Eduard IV të Anglisë, i dënuar me vdekje më 1478, u mbyt me kërkesën e tij në një fuçi me malvazi, një verë e ëmbël greke.

mjekër të murme si rrip, rreth të dyzetave, i cili, në zhurmën e hapave të saj, kishte ikur shpejt nga kuzhina. Atëherë Ema nisi të qeshte; por zonja e mirë u nxeh, duke deklaruar se, po të mos talleshe me moralin, duhej mbikëqyrur ai i shërbëtorëve.

— Nga ç'botë jeni? — tha nusja, me një vështrim aq të paturpshëm, sa zonja Bovari e pyeti nëse mos po mbronte çështjen e vet.

— Dilni jashtë! — bëri gruaja e re, duke u ngritur me një të hedhur.

— Ema!... mama!... — thërriste Sharli për t'i pajtuar.

Por ato kishin ikur që të dyja në tërbimin e tyre. Ema përplaste këmbët duke përsëritur:

— Ah! ç'edukatë! ç'fshatare!

Ai vrapoi te nëna; ajo kishte dalë nga mendtë, belbëzonte:

— Është e paturpshme! mendjelehtë! më keq, ndoshta!

Dhe donte të ikte menjëherë, po të mos vinte tjetra t'i kërkonte falje. Sharli u kthye pra te e shoqja dhe iu lut të lëshonte pe; ra në gjunjë; ajo përfundoi duke u përgjigjur:

— Mirë! po shkoj.

Në të vërtetë, i zgjati dorën vjehrrës me një dinjitet markeze, duke i thënë:

— Më falni, zonjë.

Pastaj, kur u ngjit në dhomë, Ema u hodh barkas mbi shtrat dhe qau aty si një fëmijë, me kokën të futur në jastëk.

Ishin marrë vesh, ajo dhe Rodolfi, që në rast të ndonjë ngjarjeje të jashtëzakonshme, ajo do të lidhte pas grilës një copë të vogël letre të bardhë, që, nëse ai ndodhej rastësisht në Jonvil, të vinte me vrap në rrugicën pas shtëpisë. Ema bëri shenjën; priste prej tre çerekësh ore, kur befas pa Rodolfin në qoshe të tregut. U tundua ta hapte dritaren, ta thërriste; por ai ishte zhdukur tashmë. Ra sërish e dëshpëruar.

Shpejt megjithatë iu duk se dikush ecte në trotuar. Ishte ai, pa dyshim; zbriti shkallët, kaloi oborrin. Ishte aty, jashtë. Iu hodh në krahë.

— Kujdes, pra, — tha ai.

— Ah! sikur ta dije! — vazhdoi ajo.

Dhe nisi t'i tregonte gjithçka, me nxitim, pa lidhje, duke i zmadhuar ngjarjet, duke shpikur disa, dhe duke shpërndarë aq shumë kllapa, sa ai s'kuptonte asgjë.

— Hajde, engjëlli im i shkretë, guxim, ngushëllohu, durim!

— Por ja katër vjet që duroj e vuaj!... Një dashuri si e jona duhej rrëfyer para faqes së qiellit! Po më torturojnë. S'duroj më! Më shpëto!

Shtrëngohej pas Rodolfit. Sytë e saj, plot lot, shkëlqenin si flakë nën ujë; gjoksi i merrte frymë me të shtyra të shpejta; kurrë s'e kishte dashur aq shumë; aq sa humbi mendjen dhe i tha:

— Ç'duhet bërë? ç'do?

— Më merr me vete! — thirri ajo. — Më rrëmbe!... Oh! të lutem!

Dhe iu hodh mbi gojë, si për të kapur aty pëlqimin e papritur që dilte prej saj në një puthje.

— Po... — vazhdoi Rodolfi.

— Çfarë?

— Po vajza jote?

Ajo u mendua disa minuta, pastaj u përgjigj:

— Do ta marrim, s'ka gjë!

„Ç'grua!“ — tha me vete ai, duke e parë tek largohej.

Sepse ajo sapo kishte ikur në kopsht. E thërrisnin.

Plaka Bovari, ditët në vijim, u habit shumë nga shndërrimi i nuses. Në të vërtetë, Ema u tregua më e bindur, madje e çoi nderimin deri sa i kërkoi një recetë për të vënë turshi tranguj.

A ishte për t'i mashtruar më mirë që të dy? apo donte, me njëfarë stoicizmi epshor, ta ndiente më thellë hidhërimin e gjërave që do të braktiste? Por ajo s'i kushtonte vëmendje kësaj, përkundrazi; jetonte si e humbur në shijimin e parakohshëm të lumturisë së saj të afërt. Me Rodolfin kjo ishte një temë e përjetshme bisede. Mbështetej mbi supin e tij, pëshpëriste:

— Hë! kur të jemi në karrocën e postës!... E mendon? A është e mundur? Më duket se në çastin kur ta ndiej karrocën të niset, do të jetë sikur të ngjiteshim me balonë, sikur të niseshim drejt reve. E di që po i numëroj ditët?... Po ti?

Kurrë zonja Bovari s'qe aq e bukur sa në këtë kohë; kishte atë bukuri të papërcaktueshme që vjen nga gëzimi, nga entuziazmi, nga suksesi, dhe që s'është veçse harmonia e natyrës me rrethanat. Lakmitë e saj, hidhërimet, përvoja e kënaqësisë dhe iluzionet e saj gjithmonë të reja, ashtu si plehu, shiu, erërat dhe dielli me lulet, e kishin zhvilluar shkallë-shkallë, dhe ajo më në fund po çelej në plotësinë e natyrës së saj. Qepallat dukeshin të gdhendura enkas për vështrimet e saj të gjata të dashuruara ku humbiste bebëza, ndërsa një frymë e fortë ia hapte flegrat e holla dhe ia ngrinte cepin e mishtë të buzëve, që në dritë e hijezonte pak push i zi. Do të thoje se një artist i shkathët në korruptime ia kishte vendosur në zverk dredhën e flokëve: ata mbështilleshin në një masë të rëndë, shkujdesur, sipas rastësive të tradhtisë, që ia zgjidhte çdo ditë. Zëri i saj merrte tani përkulje më të buta, po ashtu edhe trupi; diçka e hollë që të depërtonte dilte madje nga palët e fustanit dhe nga harku i këmbës. Sharli, si në kohët e para të martesës, e gjente të shijshme dhe krejt të papërballueshme.

Kur kthehej në mes të natës, s'guxonte ta zgjonte. Kandili prej porcelani rrumbullakonte në tavan një dritë që dridhej, dhe perdet e mbyllura të djepit të vogël bënin si një kasolle të bardhë që fryhej në hije, pranë shtratit. Sharli i shikonte. I dukej se dëgjonte frymëmarrjen e lehtë të fëmijës. Tani do të rritej; çdo stinë, shpejt, do të sillte një përparim. E shihte që tani duke u kthyer nga shkolla në muzg, krejt e qeshur, me bluzën e njollosur me bojë, me shportën në krah; pastaj do të duhej ta vinin në konvikt, do të kushtonte shumë; si t'ia bënin? Atëherë mendohej. Mendonte të merrte me qira një fermë të vogël aty pranë, që do ta mbikëqyrte vetë, çdo mëngjes, kur të shkonte te të sëmurët. Do t'ia kursente të ardhurat, do t'i vinte në arkën e kursimeve; pas-

taj do të blinte aksione, diku, ku të ishte; veç kësaj, klientët do të shtoheshin; mbështetej te kjo, sepse donte që Berta të edukohej mirë, të kishte talente, të mësonte pianon. Ah! sa e bukur do të ishte më vonë, në pesëmbëdhjetë vjeç, kur, duke i ngjarë së ëmës, do të mbante si ajo, në verë, kapela të mëdha kashte! Që larg do t'i merrnin për dy motra. E përfytyronte duke punuar në mbrëmje pranë tyre, nën dritën e llambës; do t'i qëndiste pantofla; do të merrej me shtëpinë; do ta mbushte gjithë shtëpinë me hijeshinë dhe gëzimin e saj. Më në fund, do të mendonin për t'i gjetur fat: do t'i gjenin ndonjë djalë të mirë me zanat të sigurt; ai do ta bënte të lumtur; kjo do të zgjaste përgjithmonë.

Ema s'flinte, bënte sikur flinte; dhe, ndërsa ai përgjumej pranë saj, ajo zgjohej në ëndrra të tjera.

Me galopin e katër kuajve, prej tetë ditësh po e çonin drejt një vendi të ri, prej nga s'do të ktheheshin më. Shkonin, shkonin, me krahë të ngatërruar, pa folur. Shpesh, nga maja e një mali, shihnin befas ndonjë qytet të mrekullueshëm me kupola, ura, anije, pyje limonësh dhe katedrale prej mermeri të bardhë, kambanoret e mprehta të të cilave kishin fole lejlekësh. Ecej me hap të ngadaltë, për shkak të pllakave të mëdha, dhe përtokë kishte tufa lulesh që t'i ofronin gra të veshura me korse të kuqe. Dëgjoheshin kambana që binin, mushka që hingëllinin, bashkë me murmuritjen e kitarave dhe zhurmën e shatërvanëve, avulli i të cilëve, duke fluturuar, freskonte grumbuj frutash të vendosura në piramidë në këmbët e statujave të zbehta, që buzëqeshnin nën curqet e ujit. E pastaj mbërrinin, një mbrëmje, në një fshat peshkatarësh, ku rrjeta të murme thaheshin në erë përgjatë shkëmbit e kasolleve. Atje do të ndaleshin për të jetuar; do të banonin në një shtëpi të ulët me çati të sheshtë, në hijen e një palme, në fund të një gjiri, buzë detit. Do të shëtisnin me gondolë, do të lëkundeshin në shtrat të varur; dhe jeta e tyre do të ishte e lehtë e e gjerë si rrobat e tyre të mëndafshta, krejt e ngrohtë e me yje si netët e ëmbla që do të sodisnin. Megjithatë,

mbi pafundësinë e kësaj të ardhmeje që e bënte të shfaqej para vetes, s'dilte asgjë e veçantë; ditët, të gjitha të mrekullueshme, i ngjanin njëra-tjetrës si valët; dhe e gjitha lëkundej në horizont, e pafund, harmonike, kaltëroshe dhe e mbuluar me diell. Por fëmija nisi të kollitej në djep, ose Bovari gërhiste më fort, dhe Ema e zinte gjumi vetëm në mëngjes, kur agimi zbardhte xhamat dhe Zhysteni i vogël, në shesh, po hapte kanatat e farmacisë.

Kishte thirrur zotin Lëro dhe i kishte thënë:

— Do të më duhej një mantel, një mantel i madh, me jakë të gjatë, me astar.

— Po shkoni në udhëtim? — pyeti ai.

— Jo! por..., s'ka rëndësi, mbështetem te ju, apo jo? dhe shpejt!

Ai u përkul.

— Do të më duhej edhe, — vazhdoi ajo, — një arkë..., jo shumë e rëndë..., e përshtatshme.

— Po, po, e kuptoj, rreth nëntëdhjetë e dy centimetra me pesëdhjetë, si i bëjnë tani.

— Me një çantë nate.

„Me siguri, — mendoi Lëroi, — këtu poshtë fshihet ndonjë rrëmujë."

— Dhe ja, — tha zonja Bovari duke nxjerrë orën nga brezi, — merreni këtë; do të paguheni prej saj.

Por tregtari thirri se ajo gabonte; ata e njihnin njëri-tjetrin; mos dyshonte ai për të? Ç'fëmijëri! Ajo nguli këmbë megjithatë që ai të merrte të paktën zinxhirin, dhe Lëroi e kishte futur tashmë në xhep e po ikte, kur ajo e thirri prapë.

— Do t'i lini të gjitha në dyqanin tuaj. Sa për mantelin, — bëri sikur po mendohej, — as atë mos e sillni; vetëm do të më jepni adresën e punëtorit dhe do ta lajmëroni që ta mbajë në dispozicionin tim.

Do të iknin muajin tjetër. Ajo do të nisej nga Jonvili si për të bërë pazar në Ruan. Rodolfi do t'i kishte rezervuar vendet, do të kishte marrë pasaporta, madje do t'i kishte shkruar Parisit, që të

kishin karrocën e postës të tërën deri në Marsejë, ku do të blinin një karrocë dhe që andej do të vazhdonin pa u ndalur, nëpër rrugën e Gjenovës. Ajo do të kishte kujdes t'i dërgonte bagazhet te Lëroi, që do të çoheshin drejt e te Dallëndyshja, në mënyrë që askush të mos dyshonte; dhe në gjithë këtë s'bëhej kurrë fjalë për fëmijën e saj. Rodolfi shmangej të fliste për të; ndoshta ajo s'mendonte për të.

Ai deshi të kishte edhe dy javë përpara, për të përfunduar disa masa; pastaj, pas tetë ditësh, kërkoi edhe pesëmbëdhjetë të tjera; pastaj tha se ishte i sëmurë; pas kësaj bëri një udhëtim; muaji gusht kaloi, dhe, pas gjithë këtyre vonesave, vendosën që do të ishte pa kthim më 4 shtator, një të hënë.

Më në fund erdhi e shtuna, dy ditë më parë.

Rodolfi erdhi në mbrëmje, më herët se zakonisht.

— Është gati gjithçka? — e pyeti ajo.

— Po.

Atëherë bënë xhiron e një leheje dhe shkuan e u ulën pranë tarracës, mbi buzën e murit.

— Je i trishtuar, — tha Ema.

— Jo, pse?

E megjithatë e shikonte në mënyrë të çuditshme, me butësi.

— Mos është se po ikën? — vazhdoi ajo, — se po i lë dashuritë e tua, jetën tënde? Ah! e kuptoj... Por unë s'kam asgjë në botë! ti je gjithçka për mua. Prandaj edhe unë do të jem gjithçka për ty, do të të jem familje, atdhe; do të kujdesem për ty, do të të dua.

— Sa e mrekullueshme që je! — tha ai duke e marrë në krahë.

— Vërtet? — bëri ajo me një të qeshur epshi. — Më do? Betohu, pra!

— Nëse të dua! nëse të dua! po unë të adhuroj, dashuria ime!

Hëna, krejt e rrumbullakët dhe ngjyrë purpuri, po ngrihej buzë tokës, në fund të livadhit. Ngjitej shpejt mes degëve të plepave, që e fshihnin vende-vende si një perde e zezë e shpuar. Pastaj u shfaq, verbuese nga bardhësia, në qiellin bosh që ndri-

çonte; dhe atëherë, duke u ngadalësuar, la të binte mbi lumë një njollë të madhe, që bënte një pafundësi yjesh; dhe ajo dritë argjendi dukej sikur përdridhej deri në fund, si një gjarpër pa kokë i mbuluar me luspa të ndritshme. I ngjante gjithashtu ndonjë shandani përbindësh, prej nga rridhnin gjatë gjithë tij pika diamanti të shkrirë. Nata e ëmbël shtrihej rreth tyre; shtresa hijesh mbushnin gjethnajat. Ema, me sy gjysmë të mbyllur, thithte me psherëtima të mëdha erën e freskët që frynte. Nuk flisnin, aq të humbur ishin në vërshimin e ëndërrimit të tyre. Dhembshuria e ditëve të dikurshme u kthehej në zemër, e bollshme dhe e heshtur si lumi që rridhte, me po aq butësi sa sillte aroma e jaseminëve, dhe hidhte në kujtimin e tyre hije më të pamasa dhe më melankolike se ato të shelgjeve të palëvizshëm që zgjateshin mbi bar. Shpesh ndonjë kafshë nate, iriq a nuselalë, duke dalë për gjah, trazonte gjethet, ose dëgjohej herë-herë një pjeshkë e pjekur që binte vetë nga pema pas murit.

— Ah! ç'natë e bukur! — tha Rodolfi.

— Do të kemi edhe të tjera! — vazhdoi Ema.

Dhe, si të fliste me vete:

— Po, do të jetë bukur të udhëtosh... Pse, megjithatë, e kam zemrën të trishtuar? Mos është frika nga e panjohura..., efekti i zakoneve që lë..., apo më mirë...? Jo, është tepria e lumturisë! Sa e dobët që jam, apo jo? Më fal!

— Ka ende kohë! — thirri ai. — Mendohu, ndoshta do të pendohesh.

— Kurrë! — bëri ajo me vrull.

Dhe, duke iu afruar:

— Ç'fatkeqësi, pra, mund të më ndodhë? S'ka shkretëtirë, s'ka humnerë as oqean që s'do ta kapërceja me ty. Sa më shumë të jetojmë bashkë, do të jetë si një përqafim çdo ditë më i ngushtë, më i plotë! S'do të kemi asgjë që të na trazojë, asnjë hall, asnjë pengesë! Do të jemi vetëm, krejt për njëri-tjetrin, përjetësisht... Fol, pra, përgjigjmu.

Ai përgjigjej në intervale të rregullta: „Po... po!...“ Ajo i kishte kaluar duart nëpër flokë dhe përsëriste me një zë fëminor, pavarësisht nga lotët e mëdhenj që i rridhnin:

— Rodolf! Rodolf!... Ah! Rodolf, Rodolfi im i vogël i dashur!

Ra mesnata.

— Mesnata! — tha ajo. — Hajde, është nesër! edhe një ditë!

Ai u ngrit të ikte; dhe, sikur ky gjest që bëri të ishte shenja e arratisë së tyre, Ema, befas, duke marrë një pamje të gëzuar:

— I ke pasaportat?

— Po.

— S'harron gjë?

— Jo.

— Je i sigurt?

— Sigurisht.

— Është në hotelin e Provancës, apo jo, që do të më presësh?... në mesditë?

Ai bëri një shenjë me kokë.

— Nesër, pra! — tha Ema në një përkëdhelje të fundit.

Dhe e pa tek largohej.

Ai s'kthehej. Ajo vrapoi pas tij dhe, duke u përkulur buzë ujit mes shkurreve:

— Nesër! — thirri.

Ai ishte tashmë në anën tjetër të lumit dhe ecte shpejt nëpër livadh.

Pas disa minutash, Rodolfi u ndal; dhe, kur e pa me rrobën e saj të bardhë që po zhdukej pak nga pak në hije si një fantazmë, e zuri një rrahje e tillë zemre, sa u mbështet pas një peme që të mos binte.

— Ç'idiot që jam! — bëri ai, duke sharë tmerrësisht. — S'ka rëndësi, ishte një dashnore e bukur!

Dhe menjëherë bukuria e Emës, me gjithë kënaqësitë e kësaj dashurie, iu shfaqën përsëri. Në fillim u prek, pastaj u revoltua kundër saj.

— Sepse në fund të fundit, — thërriste ai duke bërë gjeste, — s'mund të shpërngulem nga vendi im, të marr përsipër barrën e një fëmije.

Ia thoshte vetes këto gjëra që të forcohej edhe më shumë.

— E pastaj, telashet, shpenzimet... Ah! jo, jo, një mijë herë jo! do të kishte qenë tepër budallallëk!

Pjesa e dytë — XIII

Sapo mbërriti në shtëpi, Rodolfi u ul me vrull në tryezën e punës, nën kokën e drerit që i varej si trofe pas murit. Por, kur e pati penën mes gishtave, s'gjeti asgjë, aq sa, duke u mbështetur në të dy bërrylat, nisi të mendohej. Ema i dukej sikur ishte zhvendosur në një të kaluar të largët, sikur vendimi që kishte marrë të kishte vënë befas mes tyre një largësi të pamasë.

Për të rikapur diçka prej saj, shkoi e kërkoi në dollap, në kokë të shtratit, një kuti të vjetër biskotash të Remsit ku zakonisht mbyllte letrat e grave, dhe prej saj doli një erë pluhuri të lagësht e trëndafilash të vyshkur. Në fillim pa një shami xhepi, të mbuluar me pika të zbehta. Ishte një shami e saj, një herë që i kishte rrjedhur gjak nga hunda gjatë një shëtitjeje; s'e mbante mend më. Pranë saj, duke u përplasur nëpër të gjitha qoshet, ishte portreti i vogël që i kishte dhënë Ema; veshja e saj iu duk pretenduese dhe vështrimi i saj anash me efektin më të mjerë; pastaj, duke e vështruar gjatë këtë figurë dhe duke ngjallur kujtimin e modeles, tiparet e Emës pak nga pak iu ngatërruan në kujtesë, sikur fytyra e gjallë dhe fytyra e pikturuar, duke u fërkuar njëra me tjetrën, ta kishin fshirë njëra-tjetrën. Më në fund lexoi disa nga letrat e saj; ishin plot me shpjegime për udhëtimin e tyre, të shkurtra, teknike e të nxituara si shënime pune. Deshi të shihte sërish ato të gjatat, të dikurshmet; për t'i gjetur në fund të kutisë, Rodolfi i nxori të gjitha të tjerat nga vendi; dhe pa e ditur nisi të rrëmonte në atë grumbull letrash e sendesh, duke gjetur aty rrëmujë tufa

lulesh, një llastik çorapesh, një maskë të zezë, karfica dhe flokë — flokë! të zinj, bjondë; disa madje, duke u kapur pas hekurit të kutisë, këputeshin kur e hapje.

Duke u endur kështu mes kujtimeve, shqyrtonte shkrimet dhe stilin e letrave, po aq të larmishëm sa drejtshkrimi i tyre. Ishin të ëmbla ose gazmore, shakaxhie, melankolike; kishte që kërkonin dashuri dhe të tjera që kërkonin para. Nga një fjalë, kujtonte fytyra, disa gjeste, një tingull zëri; ndonjëherë megjithatë s'kujtonte asgjë.

Në të vërtetë, këto gra, duke i ardhur të gjitha njëherësh në mendje, pengonin njëra-tjetrën dhe zvogëloheshin, si nën të njëjtin nivel dashurie që i barazonte. Duke i marrë pra me grusht letrat e përziera, u argëtua disa minuta duke i lënë të binin si ujëvarë nga dora e djathtë në të majtën. Më në fund, i mërzitur, i përgjumur, Rodolfi shkoi e e vuri prapë kutinë në dollap, duke thënë me vete:

— Ç'grumbull marrëzirash!...

Gjë që përmblidhte mendimin e tij; sepse kënaqësitë, si nxënësit në oborrin e një kolegji, ia kishin shkelur aq shumë zemrën, sa aty s'mbinte më asgjë e gjelbër, dhe ajo që kalonte andej, më mendjelehtë se fëmijët, s'linte as, si ata, emrin e gdhendur në mur.

— Hajde, — tha me vete, — të fillojmë!

Shkroi:

„Guxim, Ema! guxim! Nuk dua t'jua shkatërroj jetën...“

„Në fund të fundit, është e vërtetë, — mendoi Rodolfi; — po veproj në interesin e saj; jam i ndershëm.“

„A e keni peshuar mirë vendimin tuaj? A e dini humnerën ku po ju tërhiqja, engjëll i gjorë? Jo, apo jo? Ecnit me besim e të çmendur, duke besuar në lumturi, në të ardhmen... Ah! të mjerët ne! të marrë!“

Rodolfi u ndal për të gjetur këtu ndonjë shfajësim të mirë.

„Po t'i them që e kam humbur gjithë pasurinë?... Ah! jo, e pastaj kjo s'do të ndalonte asgjë. Do të duhej rifilluar më vonë. Mos u mbush mendja me arsye grave të tilla!“

U mendua, pastaj shtoi:

„Nuk do t'ju harroj, besojeni, dhe do të kem vazhdimisht për ju një përkushtim të thellë; por një ditë, herët a vonë, ky zjarr (ky është fati i gjërave njerëzore) do të ishte pakësuar, pa dyshim! Do të na kishin ardhur lodhjet, e kush e di madje nëse s'do ta kisha pasur dhimbjen e tmerrshme të shihja pendimet tuaja dhe të merrja pjesë vetë në to, meqë do t'i kisha shkaktuar unë. Vetëm mendimi i hidhërimeve që po ju vijnë më mundon, Ema! Harromëni! Pse duhej t'ju njihja? Pse ishit kaq e bukur? Mos është faji im? O Zot! jo, jo, mos fajësoni veçse fatin!“

„Ja një fjalë që bën gjithmonë efekt“, — tha me vete.

„Ah! sikur të kishit qenë një nga ato gratë me zemër mendjelehtë si ka plot, sigurisht, do të mund të kisha provuar, nga egoizmi, një eksperiment që atëherë do të ishte pa rrezik për ju. Por ky ekzaltim i shijshëm, që është njëherësh hijeshia dhe mundimi juaj, ju ka penguar të kuptoni, grua e adhurueshme që jeni, falsitetin e gjendjes sonë të ardhshme. As unë s'e kisha menduar këtë në fillim, dhe pushoja në hijen e kësaj lumturie ideale, si në atë të pemës së mançinelës,[98] pa i parashikuar pasojat.“

„Ndoshta do të kujtojë se heq dorë nga koprracia... Ah! s'ka rëndësi! s'ka gjë, duhet t'i jap fund!“

„Bota është mizore, Ema. Kudo ku do të kishim qenë, do të na kishte ndjekur. Do t'ju ishte dashur të duronit pyetjet e pamatura, shpifjen, përbuzjen, ndoshta fyerjen. Fyerjen ju! Oh!... Dhe unë që do të doja t'ju ulja mbi një fron! unë që e marr me vete mendimin tuaj si një hajmali! Sepse e ndëshkoj veten me mërgim për gjithë të keqen që ju kam bërë. Po iki. Ku? S'e di, jam i çmendur! Lamtumirë! Jini gjithmonë e mirë! Ruajeni kujtimin

[98] Mançinela (*mancenillier*): pemë e Antileve, me fruta dhe lëng shumë helmues. Besohej se edhe vetëm fjetja nën hijen e saj ishte vdekjeprurëse.

e të mjerit që ju humbi. Mësojani emrin tim fëmijës suaj, që ta përsërisë në lutjet e saj."

Fitili i dy qirinjve dridhej. Rodolfi u ngrit të mbyllte dritaren, dhe, kur u ul përsëri:

„Më duket se kaq. Ah! edhe kjo, se mos vjen të më ndjekë:"

„Do të jem larg kur të lexoni këto rreshta të trishta; sepse kam dashur të ik sa më shpejt që t'i shmangem tundimit për t'ju parë përsëri. Asnjë dobësi! Do të kthehem; dhe ndoshta më vonë do të bisedojmë bashkë shumë ftohtë për dashuritë tona të dikurshme. Lamtumirë!"

Dhe kishte një lamtumirë të fundit, të ndarë në dy fjalë: À *Dieu!*,[99] gjë që ai e gjykonte me shije të shkëlqyer.

„Si do ta nënshkruaj tani? — tha me vete. — I juaji krejt i përkushtuar?... Jo. Miku juaj?... Po, kjo është."

„Miku juaj."

E rilexoi letrën. Iu duk e mirë.

„Gruaja e shkretë! — mendoi me mallëngjim. — Do të më kujtojë më të pandjeshëm se një shkëmb; do të duheshin ca lot këtu sipër; por unë s'di të qaj; s'është faji im." Atëherë, pasi hodhi ujë në një gotë, Rodolfi zhyti gishtin në të dhe la të binte nga lart një pikë të madhe, që bëri një njollë të zbehtë mbi bojë; pastaj, duke kërkuar të vuloste letrën, i ra në dorë vula *Amor nel cor*.

„Kjo s'i shkon fare rastit... Ah, ç'e do! s'ka rëndësi!"

Pas kësaj, piu tri llulla dhe shkoi të flinte.

Të nesërmen, kur u ngrit (rreth orës dy, kishte fjetur vonë), Rodolfi vuri t'i mblidhnin një shportë me kajsi. E vendosi letrën në fund, nën gjethe hardhie, dhe urdhëroi menjëherë Zhirarin, lëruesin e tij, t'ia çonte këtë me kujdes zonjës Bovari. E përdorte këtë mënyrë për të komunikuar me të, duke i dërguar, sipas stinës, fruta ose gjah.

[99] Frëngjisht *adieu* („lamtumirë") rrjedh nga *à Dieu*, „te Zoti", d.m.th. „të lë në duart e Zotit". Duke e ndarë në dy fjalë, Rodolfi i jep lamtumirës së tij një ton solemn e fetar.

— Po të të pyesë për mua, — tha, — do t'i thuash që kam ikur në udhëtim. Shporta duhet t'i jepet vetë asaj, në dorë... Shko, dhe kujdes!

Zhirari vuri bluzën e re, lidhi shaminë rreth kajsive dhe, duke ecur me hapa të mëdhenj e të rëndë me nallanet e trasha me hekura, mori qetësisht rrugën për në Jonvil.

Zonja Bovari, kur ai mbërriti, po rregullonte me Felisitenë, mbi tryezën e kuzhinës, një pako me rroba.

— Ja, — tha shërbëtori, — ç'ju dërgon zotëria ynë.

E zuri një parandjenjë, dhe, ndërsa kërkonte ca monedha në xhep, e shikonte fshatarin me sy të hutuar, ndërsa ai e shikonte me habi, pa e kuptuar si mund ta prekte kaq shumë dikë një dhuratë e tillë. Më në fund ai doli. Felisiteja mbeti. Ajo s'duronte më, vrapoi në sallë si për të çuar kajsitë atje, e përmbysi shportën, shkuli gjethet, gjeti letrën, e hapi, dhe, sikur pas saj të kishte një zjarr të tmerrshëm, Ema nisi të ikte drejt dhomës së saj, krejt e tmerruar.

Sharli ishte aty, ajo e pa; ai i foli, ajo s'dëgjoi asgjë, dhe vazhdoi me vrull të ngjitej shkallëve; pa frymë, e hutuar, e dehur, dhe gjithmonë duke mbajtur atë fletë të tmerrshme letre, që i kërciste nëpër gishta si një pllakë llamarine. Në katin e dytë, u ndal para derës së papafingos, që ishte e mbyllur.

Atëherë deshi të qetësohej; iu kujtua letra; duhej ta mbaronte, nuk guxonte. E pastaj, ku? si? do ta shihnin.

„Ah! jo, këtu, — mendoi, — do të jem mirë."

Ema shtyu derën dhe hyri.

Rrasat e çatisë lëshonin drejt poshtë një nxehtësi të rëndë, që ia shtrëngonte tëmthat dhe e mbyste; u zvarrit deri te dritarja e mbyllur e papafingos, ia tërhoqi shulin, dhe drita verbuese shpërtheu me një të hedhur.

Përballë, përmbi çati, fusha e hapur shtrihej sa hante syri. Poshtë, nën të, sheshi i fshatit ishte bosh; gurët e trotuarit vezullonin, flugerët e shtëpive qëndronin pa lëvizur; në qoshe

të rrugës, nga një kat më poshtë, nisi një lloj gumëzhime me modulime të mprehta. Ishte Bine që punonte në torno.

Ishte mbështetur pas kornizës së dritares dhe e rilexonte letrën me të qeshura të ligë zemërimi. Por sa më shumë vëmendje i kushtonte, aq më shumë i ngatërroheshin idetë. E shihte prapë, e dëgjonte, e rrethonte me të dy krahët; dhe rrahjet e zemrës, që e godisnin nën gjoks si me goditje të mëdha deshi, shpejtoheshin njëra pas tjetrës, me ndërprerje të pabarabarta. Hidhte sytë rreth e rrotull me dëshirën që të shembej toka. Pse të mos i jepte fund? Kush e mbante, pra? Ishte e lirë. Dhe përparoi, shikoi kalldrëmin duke thënë me vete:

— Hajde! hajde!

Rrezja e ndritshme që ngjitej drejt nga poshtë ia tërhiqte drejt humnerës peshën e trupit. I dukej se toka e sheshit, duke u lëkundur, ngjitej përgjatë mureve, dhe se dyshemeja anonte nga maja, si një anije që lëkundet. Rrinte fare në buzë, gati e varur, e rrethuar nga një hapësirë e madhe. Kaltërsia e qiellit e pushtonte, ajri i qarkullonte në kokën e zbrazët, s'i mbetej veçse të lëshohej, të linte veten të merrej; dhe gumëzhima e tornos nuk ndalej, si një zë i tërbuar që e thërriste.

— Gruaja ime! gruaja ime! — thirri Sharli.

Ajo u ndal.

— Ku je, pra? Eja!

Mendimi se sapo i kishte shpëtuar vdekjes për pak sa s'e bëri t'i binte të fikët nga tmerri; mbylli sytë; pastaj u drodh nga prekja e një dore në mëngë: ishte Felisiteja.

— Zotëria ju pret, Zonjë; supa është shtruar.

Dhe u desh të zbriste! u desh të ulej në tryezë!

Provoi të hante. Kafshatat e mbysnin. Atëherë shpalosi pecetën si për të shqyrtuar arnimet dhe deshi vërtet të merrej me këtë punë, të numëronte fijet e pëlhurës. Befas, iu kthye kujtimi i letrës. Mos e kishte humbur? Ku ta gjente? Por ndiente një lodhje të tillë në mendje, sa s'arriti kurrë të sajonte një pretekst për t'u

ngritur nga tryeza. Pastaj ishte bërë frikacake; kishte frikë nga Sharli; ai i dinte të gjitha, ishte e sigurt! Në të vërtetë, ai i shqiptoi këto fjalë, në mënyrë të çuditshme:

— S'jemi afër, me sa duket, ta shohim zotin Rodolf.

— Kush ta tha? — bëri ajo duke u dridhur.

— Kush ma tha? — ia ktheu ai, pak i habitur nga ky ton i vrazhdë; — Zhirari, që e takova pak më parë te dera e Kafenesë Franceze. Ka ikur në udhëtim, ose do të ikë.

Ajo lëshoi një dënesë.

— Ç'të habit? Largohet kështu herë pas here për t'u argëtuar, dhe, për besë! e miratoj. Kur ke pasuri dhe je beqar!... E pastaj, e kalon bukur miku ynë! është hokatar. Zoti Langlua më tregoi...

Heshti nga mirësjellja, për shkak të shërbyeses që po hynte.

Kjo i vuri përsëri në shportë kajsitë e shpërndara mbi raft; Sharli, pa e vënë re skuqjen e së shoqes, vuri t'ia sillnin, mori një dhe e kafshoi drejtpërdrejt.

— Oh! të shkëlqyera! — thoshte. — Ja, provoje.

Dhe ia zgjati shportën, që ajo e shtyu butë.

— Merre erë, pra: ç'aromë! — bëri ai, duke ia kaluar disa herë nën hundë.

— Po më zihet fryma! — thirri ajo duke u ngritur me një të hedhur.

Por, me një përpjekje vullneti, ky spazmë iu zhduk; pastaj:

— S'është gjë! — tha, — s'është gjë! janë nervat! Ulu, ha!

Sepse kishte frikë se mos fillonin ta pyesnin, ta kujdeseshin, se mos nuk e linin më vetëm.

Sharli, për t'iu bindur, ishte ulur përsëri, dhe pështynte në dorë bërthamat e kajsive, që pastaj i vinte në pjatë.

Befas, një tilbur blu kaloi me trok të shpejtë nëpër shesh. Ema lëshoi një britmë dhe ra e ngurtë përtokë, në kurriz.

Në të vërtetë, Rodolfi, pas shumë mendimesh, kishte vendosur të nisej për në Ruan. Dhe, meqë nga La Ysheti në Bysh s'ka rrugë tjetër veç asaj të Jonvilit, i ishte dashur të kalonte nëpër

fshat, dhe Ema e kishte njohur nën dritën e fenerëve që e çanin muzgun si një vetëtimë.

Farmacisti, në rrëmujën që po bëhej në shtëpi, u turr atje. Tryeza, me të gjitha pjatat, ishte përmbysur; salcë, mish, thika, kripëse e vajore ishin shpërndarë nëpër dhomë; Sharli thërriste për ndihmë; Berta, e trembur, bërtiste; dhe Felisiteja, që i dridheshin duart, po i zgjidhte korsenë Zonjës, e cila kishte përgjatë trupit lëvizje konvulsive.

— Po vrapoj, — tha farmacisti, — të marr në laborator pak uthull aromatike.

Pastaj, kur ajo hapi sërish sytë duke thithur shishen:

— E dija, — bëri ai; — kjo do të zgjonte edhe një të vdekur.

— Na fol! — thoshte Sharli, — na fol! Eja në vete! Jam unë, Sharli yt që të do! Më njeh? Ja, ja vajza jote e vogël: puthe pra!

Fëmija zgjaste krahët drejt nënës për t'iu varur në qafë. Por, duke kthyer kokën mënjanë, Ema tha me një zë të ndërprerë:

— Jo, jo... askush!

I ra prapë të fikët. E çuan në shtrat.

Rrinte e shtrirë, me gojë hapur, me qepalla të mbyllura, me duar të sheshta, pa lëvizur, dhe e bardhë si një statujë dylli. Nga sytë i dilnin dy rrëke lotësh që rridhnin ngadalë mbi jastëk.

Sharli, më këmbë, rrinte në fund të kthinës së shtratit, dhe farmacisti, pranë tij, ruante atë heshtje të menduar që ka hije të kesh në rastet serioze të jetës.

— Qetësohuni, — tha duke i shtyrë bërrylin, — besoj se paroksizmi ka kaluar.

— Po, tani po pushon pak! — u përgjigj Sharli, që e shikonte tek flinte. — Gruaja e shkretë!... gruaja e shkretë!... ja ku ra prapë!

Atëherë Ome pyeti si kishte ndodhur ky aksident. Sharli u përgjigj se e kishte zënë befas, ndërsa po hante kajsi.

— E jashtëzakonshme!... — vazhdoi farmacisti. — Por mund të ndodhë që kajsitë ta kenë shkaktuar të fikëtin! Ka natyra kaq

të ndjeshme ndaj disa erërave! dhe do të ishte madje një çështje e bukur për t'u studiuar, si nga ana patologjike ashtu edhe nga ajo fiziologjike. Priftërinjtë ia dinin rëndësinë, ata që kanë përzier gjithmonë aroma në ceremonitë e tyre. Është për të ta mpirë mendjen dhe për të shkaktuar ekstaza, gjë që, nga ana tjetër, arrihet lehtë te personat e seksit, që janë më delikatë se të tjerët. Përmenden disa që u bie të fikët nga era e brirëve të djegur, e bukës së ngrohtë...

— Kujdes mos e zgjoni! — tha me zë të ulët Bovari.

— Dhe jo vetëm njerëzit, — vazhdoi farmacisti, — u nënshtrohen këtyre anomalive, por edhe kafshët. Kështu, ju nuk e keni të panjohur efektin çuditërisht afrodiziak që prodhon *nepeta cataria*, që populli e quan bari i maceve, mbi racën e maceve; dhe, nga ana tjetër, për të përmendur një shembull që e garantoj të vërtetë, Bridu (një nga shokët e mi të vjetër, që tani është vendosur në rrugën Malpaly) ka një qen që i bie të fikët sapo i tregon një kuti burnoti. Shpesh madje e bën provën para miqve, në vilën e tij në Bua-Gijom. Kush do ta besonte që një teshtitës i thjeshtë mund të bënte kërdi të tilla në organizmin e një katërkëmbëshi? Është jashtëzakonisht interesante, apo jo?

— Po, — tha Sharli, që s'dëgjonte.

— Kjo na tregon, — vazhdoi tjetri duke buzëqeshur me një pamje vetëkënaqësie të butë, — parregullsitë e panumërta të sistemit nervor. Sa për Zonjën, ajo m'u ka dukur gjithmonë, e pranoj, një mimozë e vërtetë. Prandaj s'do t'ju këshilloja, miku im i mirë, asnjë nga ato ilaçet gjoja që, me pretekstin se sulmojnë simptomat, sulmojnë temperamentin. Jo, asnjë mjekim të kotë! regjim, kaq! qetësues, zbutës, ëmbëlsues. Pastaj, s'mendoni se ndoshta do të duhej goditur imagjinata?

— Me çfarë? si? — tha Bovari.

— Ah! kjo është çështja! Kjo është me të vërtetë çështja: *That is the question!*, siç lexova së fundi në gazetë.

Por Ema, duke u zgjuar, thirri:

— Po letra? po letra?

Kujtuan se po përçartej; dhe u përçart që nga mesnata: i kishte rënë ethja e trurit.

Dyzet e tri ditë, Sharli s'u nda prej saj. I la të gjithë të sëmurët; nuk binte më të flinte, ishte vazhdimisht duke i prekur pulsin, duke i vënë lapa me mustardë, kompresa me ujë të ftohtë. E dërgonte Zhystenin deri në Nëfshatel të merrte akull; akulli shkrihej rrugës; e dërgonte përsëri. Thirri zotin Kanive për konsultë; solli nga Ruani doktor Larivierin, mësuesin e tij të dikurshëm; ishte i dëshpëruar. Ajo që e trembte më shumë ishte rraskapitja e Emës; sepse ajo nuk fliste, s'dëgjonte asgjë dhe madje dukej se s'vuante fare, — sikur trupi dhe shpirti i saj të kishin pushuar bashkë nga të gjitha trazimet e tyre.

Nga mesi i tetorit, mundi të rrinte ulur në shtrat, me jastëkë pas. Sharli qau kur e pa të hante fetën e parë të bukës me reçel. Forcat iu kthyen; ngrihej disa orë pasdite, dhe, një ditë që ndihej më mirë, ai provoi ta bënte të shëtiste, krah për krah, një xhiro në kopsht. Rëra e shtigjeve zhdukej nën gjethet e vdekura; ajo ecte hap pas hapi, duke zvarritur pantoflat, dhe, duke u mbështetur me sup pas Sharlit, vazhdonte të buzëqeshte.

Shkuan kështu deri në fund, pranë tarracës. Ajo u drejtua ngadalë, vuri dorën para syve për të parë; shikoi larg, shumë larg; por në horizont s'kishte veçse zjarre të mëdha bari, që tymonin mbi kodra.

— Do të lodhesh, e dashura ime, — tha Bovari.

Dhe, duke e shtyrë butë që ta fuste nën kioskë:

— Ulu pra në këtë stol: do të rrish mirë.

— Oh! jo, jo aty, jo aty! — bëri ajo me një zë që i shuhej.

I erdhi një marramendje, dhe që atë mbrëmje sëmundja i rifilloi, me një ecje më të pasigurt, është e vërtetë, dhe me tipare më të ndërlikuara. Herë i dhimbte zemra, pastaj gjoksi, koka, gjymtyrët; i erdhën të vjella, ku Sharlit iu duk se pa simptomat e para të një kanceri.

Dhe djali i shkretë, mbi të gjitha këto, kishte edhe shqetësime parash!

Pjesa e dytë — XIV

Së pari, s'dinte si t'ia shpërblente zotit Ome të gjitha ilaçet e marra prej tij; dhe, megjithëse, si mjek, mund të mos i paguante, prapëseprapë skuqej pak nga ky detyrim. Pastaj shpenzimet e shtëpisë, tani që kuzhinierja ishte zonjë, po bëheshin të tmerrshme; faturat binin si shi në shtëpi; furnitorët murmurisnin; zoti Lëro, sidomos, e ngacmonte pa pushim. Në të vërtetë, në kulmin e sëmundjes së Emës, ky, duke përfituar nga rasti për ta fryrë faturën, kishte sjellë shpejt mantelin, çantën e natës, dy arka në vend të një, dhe një mori gjërash të tjera. Sado që Sharli i tha se s'i duheshin, tregtari u përgjigj me arrogancë se të gjithë këta artikuj i ishin porositur dhe se s'do t'i merrte prapa; e pastaj, do t'i prishte qejfin Zonjës gjatë shërimit; Zotëria do ta mendonte; me një fjalë, ishte i vendosur ta padiste në gjyq më mirë sesa të hiqte dorë nga të drejtat e tij dhe të merrte mallrat. Sharli urdhëroi pastaj që t'ia kthenin në dyqan; Felisiteja harroi; ai kishte hallet e tjera; s'e menduan më; zoti Lëro u kthye në sulm dhe, herë duke kërcënuar e herë duke qarë, manovroi në atë mënyrë, sa Bovari përfundoi duke nënshkruar një kambial me afat gjashtë muaj. Por sapo e nënshkroi këtë kambial, i lindi një ide e guximshme: t'i merrte hua zotit Lëro një mijë franga. Pyeti pra, me pamje të sikletosur, nëse s'kishte mënyrë t'i kishte, duke shtuar se do të ishte për një vit dhe me interesin që të donte. Lëroi vrapoi në dyqan, solli paratë dhe diktoi një kambial tjetër, me të cilin Bovari deklaronte se do t'i paguante, me urdhër të tij,

më 1 shtatorin e ardhshëm, shumën prej një mijë e shtatëdhjetë frangash; gjë që, bashkë me njëqind e tetëdhjetë të vendosurat më parë, bënte tamam një mijë e dyqind e pesëdhjetë. Kështu, duke dhënë hua me gjashtë për qind, të shtuar me një të katërt komisioni, dhe duke i sjellë furnizimet të paktën një të tretë të mirë, kjo duhej t'i jepte në dymbëdhjetë muaj njëqind e tridhjetë franga fitim; dhe ai shpresonte që puna s'do të ndalej këtu, që kambialet s'do të mund të paguheshin, që do të rinovoheshin, dhe që paratë e tij të shkreta, pasi të ishin ushqyer te mjeku si në një shtëpi shëndeti, do t'i ktheheshin një ditë shumë më të majme, aq të trasha sa të plaste thesi.

Gjithçka, nga ana tjetër, i dilte mbarë. Kishte fituar furnizimin me sidër të spitalit të Nëfshatelit; zoti Gijomen i premtonte aksione në torfishtet e Grymenilit, dhe ai ëndërronte të ngrinte një shërbim të ri karrocash mes Arguejit dhe Ruanit, që pa dyshim s'do të vononte ta rrënonte atë karrocën e vjetër të Luanit të Artë, dhe që, duke ecur më shpejt, duke qenë më e lirë dhe duke mbajtur më shumë bagazhe, do t'ia vinte kështu në dorë gjithë tregtinë e Jonvilit.

Sharli e pyeti veten disa herë si do të mund t'i kthente, vitin tjetër, gjithë ato para; dhe kërkonte, përfytyronte mjete, si t'i drejtohej të atit ose të shiste diçka. Por i ati do të bënte veshin e shurdhër, dhe ai s'kishte asgjë për të shitur. Atëherë zbulonte ngatërresa të tilla, sa e largonte shpejt nga ndërgjegjja një temë kaq të pakëndshme. E qortonte veten që për këtë harronte Emën; sikur, meqë të gjitha mendimet e tij i përkisnin kësaj gruaje, do të ishte t'i vidhte diçka po të mos mendonte vazhdimisht për të.

Dimri qe i ashpër. Shërimi i Zonjës qe i gjatë. Kur bënte kohë e mirë, e shtynin me kolltuk pranë dritares, asaj që shikonte nga sheshi; sepse tani kopshtin e kishte zët, dhe grila nga ajo anë rrinte vazhdimisht e mbyllur. Deshi që ta shitnin kalin; ajo që i pëlqente dikur tani s'i pëlqente më. Të gjitha idetë e saj dukeshin sikur kufizoheshin te kujdesi për veten. Rrinte në shtrat duke

ngrënë meze të vogla, i binte ziles shërbyeses për të pyetur për çajrat e saj ose për të biseduar me të. Ndërkaq bora mbi çatinë e tregut hidhte në dhomë një vezullim të bardhë, të palëvizshëm; pastaj ishte shiu që binte. Dhe Ema priste çdo ditë, me njëfarë ankthi, kthimin e pagabueshëm të ngjarjeve të vogla, që megjithatë s'i interesonin aspak. Më e madhja ishte, në mbrëmje, mbërritja e Dallëndyshes. Atëherë e zonja e hanit bërtiste dhe zëra të tjerë i përgjigjeshin, ndërsa feneri i Ipolitit, që kërkonte arka mbi mbulesë, bënte si një yll në errësirë. Në mesditë, Sharli kthehej; pastaj dilte; pastaj ajo pinte një lëng mishi, dhe, rreth orës pesë, kur binte muzgu, fëmijët që ktheheshin nga shkolla, duke zvarritur nallanet në trotuar, u binin të gjithë me vizore shulave të kanatave, njëri pas tjetrit.

Ishte në atë orë që zoti Burnizien vinte ta shihte. Pyeste për shëndetin e saj, i sillte lajme dhe e nxiste drejt fesë me një llafosje të vogël përkëdhelëse që s'ishte pa hijeshi. Vetëm pamja e rasës së tij e ngushëllonte.

Një ditë, në kulmin e sëmundjes, kur kishte kujtuar se po vdiste, kishte kërkuar kungimin; dhe, ndërsa në dhomën e saj bëheshin përgatitjet për sakramentin, ndërsa e kthenin në altar komonë plot me shurupe dhe Felisiteja shpërndante përtokë lule dalie, Ema ndiente diçka të fortë që kalonte mbi të, që e çlironte nga dhimbjet, nga çdo perceptim, nga çdo ndjenjë. Mishi i saj, i lehtësuar, s'peshonte më, një jetë tjetër po fillonte; iu duk se qenia e saj, duke u ngjitur drejt Zotit, do të shuhej në atë dashuri si një temjan i ndezur që tretet në avull. Spërkatën me ujë të bekuar çarçafët e shtratit; prifti nxori nga kupa e shenjtë hostien e bardhë; dhe duke iu prerë fuqitë nga një gëzim qiellor zgjati buzët për të pranuar trupin e Shpëtimtarit që i paraqitej. Perdet e kthinës së saj fryheshin butë rreth saj si re, dhe rrezet e dy qirinjve që digjeshin mbi komo iu dukën si aureola verbuese. Atëherë e la kokën të binte, duke kujtuar se dëgjonte në hapësira këngën e harpave serafike dhe se shihte në një qiell të kaltër,

mbi një fron të artë, në mes të shenjtorëve që mbanin palma të gjelbra, Zotin Atë, krejt të shndritshëm nga madhështia, që me një shenjë bënte të zbritnin drejt tokës engjëj me krahë flake për ta marrë në krahët e tyre.

Ky vegim i mrekullueshëm mbeti në kujtesën e saj si gjëja më e bukur që mund të ëndërrohej; aq sa tani përpiqej ta rikapte ndjesinë e tij, që megjithatë vazhdonte, por në një mënyrë më pak të përjashtueshme dhe me një ëmbëlsi po aq të thellë. Shpirti i saj, i rraskapitur nga krenaria, pushonte më në fund në përulësinë e krishterë; dhe, duke shijuar kënaqësinë e të qenit e dobët, Ema sodiste në vetvete shkatërrimin e vullnetit të saj, që duhej t'u hapte një hyrje të gjerë vërshimeve të hirit. Kishte pra, në vend të lumturisë, lumturi më të mëdha, një dashuri tjetër mbi të gjitha dashuritë, pa ndërprerje e pa fund, që do të rritej përjetësisht! Pa me sy, mes iluzioneve të shpresës së saj, një gjendje pastërtie që luhatej mbi tokë, që shkrihej me qiellin, dhe ku dëshiroi të ishte. Deshi të bëhej shenjtore. Bleu rruzare, mbajti hajmali; dëshironte të kishte në dhomë, në kokë të shtratit, një kuti relikesh të zbukuruar me smerald, për ta puthur çdo mbrëmje.

Famullitari mrekullohej nga këto pririje, megjithëse feja e Emës, mendonte ai, mund të përfundonte, nga tepria e zellit, duke iu afruar herezisë e madje teprimit. Por, meqë s'ishte shumë i ditur në këto çështje sapo ato kalonin një masë të caktuar, i shkroi zotit Bular, librarit të Imzot peshkopit, t'i dërgonte diçka të shkëlqyer për një person të seksit që ishte plot mend. Libraxhiu, me po aq mospërfillje sikur t'u dërgonte hekurishte zezakëve, paketoi rrëmujë gjithçka që qarkullonte atëherë në tregtinë e librave të devotshëm. Ishin manuale të vegjël me pyetje e përgjigje, pamflete me ton arrogant në mënyrën e zotit de

Maistre,[100] dhe lloj romanesh me kapakë rozë e me stil të ëmbëlsuar, të prodhuara nga seminaristë trubadurë ose nga letrare të penduara. Kishte *Mendohu mirë*; *Njeriu i botës në këmbët e Marisë*, nga zoti de**, i *dekoruar me shumë urdhra;* Mbi gabimet e Volterit, për përdorim të të rinjve*, etj.

Zonja Bovari s'e kishte ende mendjen aq të kthjellët sa të merrej seriozisht me çfarëdo gjëje; veç kësaj, i nisi këto lexime me tepër nxitim. U acarua kundër rregullave të kultit; arroganca e shkrimeve polemike nuk i pëlqeu për zellin e tyre të egër në ndjekjen e njerëzve që ajo s'i njihte; dhe tregimet e kësaj bote, të ngritura me fe, iu dukën të shkruara me një injorancë të tillë për botën, sa e larguan pa e kuptuar nga të vërtetat për të cilat priste provën. Megjithatë ngulmoi, dhe kur vëllimi i binte nga duart, kujtonte se e kishte pushtuar melankolia më e hollë katolike që mund të përfytyronte një shpirt eterik.

Sa për kujtimin e Rodolfit, e kishte zbritur krejt në fund të zemrës; dhe mbetej aty, më solemn e më i palëvizshëm se mumja e një mbreti në një nëntokë. Nga kjo dashuri e madhe e balsamosur dilte një avull që, duke kaluar nëpër gjithçka, e parfumonte me dhembshuri atmosferën e pastërtisë ku donte të jetonte. Kur gjunjëzohej mbi stolin e saj gotik të lutjes, i drejtonte Zotit po ato fjalë ëmbëlsie që dikur ia pëshpëriste dashnorit, në derdhjet e tradhtisë. Ishte për të ngjallur besimin; por asnjë kënaqësi s'zbriste nga qiejt, dhe ajo ngrihej, me gjymtyrët e lodhura, me ndjenjën e turbullt të një mashtrimi të pamasë. Ky kërkim, mendonte ajo, s'ishte veçse një meritë më shumë; dhe në krenarinë e devotshmërisë së saj, Ema e krahasonte veten me ato zonjat e mëdha të dikurshme, lavdinë e të cilave e kishte ëndërruar mbi një portret të La Vallière-s, dhe që, duke tërhequr me aq madhështi bishtin e qëndisur të fustaneve të tyre të gjata, tërhi-

[100] Joseph de Maistre (1753–1821): mendimtar katolik dhe kundërrevolucionar, i njohur për polemikat e tij të ashpra kundër Iluminizmit dhe Revolucionit.

qeshin në vetmi për të derdhur aty, në këmbët e Krishtit, gjithë lotët e një zemre të plagosur nga jeta.

Atëherë iu dha një bamirësie të tepruar. Qepte rroba për të varfrit; u dërgonte dru grave në lehoni; dhe Sharli, një ditë kur u kthye, gjeti në kuzhinë tre rrugaçë ulur në tryezë që hanin supë. Solli përsëri në shtëpi vajzën e vogël, që i shoqi, gjatë sëmundjes së saj, e kishte dërguar te taja. Deshi ta mësonte të lexonte; sado që Berta qante, ajo nuk nxehej më. Ishte një vendim i prerë për nënshtrim, një dhembshuri e përgjithshme. Gjuha e saj, për çdo gjë, ishte plot shprehje ideale. I thoshte fëmijës:

— Të kaloi dhimbja e barkut, engjëlli im?

Zonja Bovari nënë s'gjente asgjë për të qortuar, përveç ndoshta asaj manie për të thurur këmisha për jetimët, në vend që të arnonte pecetat e kuzhinës. Por, e lodhur nga grindjet e shtëpisë, gruaja e mirë e pëlqente këtë shtëpi të qetë, madje ndenji aty deri pas Pashkëve, për t'i shpëtuar sarkazmave të plakut Bovari, që s'harronte kurrë, çdo të Premte të Madhe, të porosiste një salsiçe derri.[101]

Përveç shoqërisë së vjehrrës, që e forconte pak me drejtësinë e gjykimit dhe me sjelljet e saj serioze, Ema kishte gati çdo ditë edhe shoqëri të tjera. Ishin zonja Langlua, zonja Karon, zonja Dybrëj, zonja Tyvash dhe, rregullisht, nga ora dy deri në pesë, zonja e shkëlqyer Ome, që kjo s'kishte dashur kurrë të besonte asnjë nga thashethemet që përhapeshin për fqinjën e saj. Edhe fëmijët e vegjël të Omesë vinin ta shihnin; Zhysteni i shoqëronte. Ngjitej me ta në dhomë dhe rrinte më këmbë pranë derës, pa lëvizur, pa folur. Shpesh madje zonja Bovari, pa i kushtuar vëmendje, fillonte tualetin. Fillonte duke hequr krehrin, duke tundur kokën me një lëvizje të vrullshme; dhe kur ai pa për herë të parë gjithë ata flokë që zbritnin deri te kthesat e gjunjëve duke shpalosur unazat e tyre të zeza, qe për të, fëmijën e shkretë, si

[101] Të Premten e Madhe katolikët nuk hanë mish. Plaku Bovari porosit një salsiçe derri pikërisht atë ditë, për të fyer besimtarët.

hyrja e papritur në diçka të jashtëzakonshme e të re, shkëlqimi i së cilës e trembi.

Ema, pa dyshim, s'i vinte re zellin e tij të heshtur, as ndrojtjet e tij. Nuk e nuhaste që dashuria, e zhdukur nga jeta e saj, rrihte aty, pranë saj, nën atë këmishë prej pëlhure të trashë, në atë zemër adoleshenti të hapur ndaj rrezatimeve të bukurisë së saj. Përndryshe, tani gjithçka e mbështillte me një mospërfillje të tillë, kishte fjalë aq të dashura dhe vështrime aq kryelarta, sjellje aq të ndryshme, sa s'e dalloje më egoizmin nga bamirësia, as korrupsionin nga virtyti. Një mbrëmje, për shembull, u nxeh me shërbyesen, që i kërkonte leje të dilte dhe belbëzonte duke kërkuar një pretekst; pastaj befas:

— E do, pra? — tha.

Dhe, pa pritur përgjigjen e Felisitesë, që po skuqej, shtoi me pamje të trishtë:

— Hajde, vrapo! argëtohu!

Në fillim të pranverës, vuri ta përmbysnin kopshtin nga njëri skaj në tjetrin, pavarësisht nga vërejtjet e Bovarit; ai ishte i lumtur, megjithatë, që e shihte më në fund të shfaqte një vullnet çfarëdo. Shfaqi edhe më shumë sa më shumë shërohej. Së pari, gjeti mënyrë ta largonte nënën Role, tajën, që gjatë shërimit të saj e kishte zakon të vinte tepër shpesh në kuzhinë me dy foshnjat që mëkonte dhe me konviktorin e saj, me më shumë dhëmbë se një kanibal. Pastaj u shkëput nga familja Ome, i largoi njërën pas tjetrës të gjitha vizitat e tjera, madje shkonte në kishë me më pak zell, me miratimin e madh të farmacistit, që i tha atëherë miqësisht:

— Ishit futur pak në punët e priftërinjve!

Zoti Burnizien, si dikur, vinte çdo ditë, kur dilte nga katekizmi. Parapëlqente të rrinte jashtë, të merrte ajër në mes të korijes, siç e quante ai kioskën. Ishte ora kur Sharli kthehej. Kishin vapë; sillnin sidër të ëmbël, dhe pinin bashkë për shërimin e plotë të Zonjës.

Bine ishte aty, domethënë pak më poshtë, pas murit të tarracës, duke zënë karavidhe. Bovari e ftonte të freskohej, dhe ai dinte për mrekulli t'i hapte kanat.

— Duhet, — thoshte, duke hedhur përreth dhe deri në skajet e peizazhit një vështrim të kënaqur, — ta mbash kështu shishen drejt mbi tryezë, dhe, pasi priten spangot, ta shtysh tapën me prekje të vogla, ngadalë, ngadalë, siç bëjnë, në fakt, me ujin Seltz nëpër restorante.

Por sidri, gjatë demonstrimit, shpesh u shpërthente drejt e në fytyrë, dhe atëherë kleriku, me një të qeshur të turbullt, s'e linte kurrë pa e bërë këtë shaka:

— Mirësia e tij të hidhet në sy!

Ishte njeri i mirë, në të vërtetë, madje një ditë nuk u skandalizua nga farmacisti, që i këshillonte Sharlit, për ta shpërqendruar Zonjën, ta çonte në teatrin e Ruanit të shihte tenorin e shquar Lagardi. Ome, i habitur nga kjo heshtje, deshi të dinte mendimin e tij, dhe prifti deklaroi se e shihte muzikën si më pak të rrezikshme për moralin se letërsinë.

Por farmacisti mori në mbrojtje letrat. Teatri, thoshte ai, shërbente për të luftuar paragjykimet dhe, nën maskën e kënaqësisë, mësonte virtytin.

— *Castigat ridendo mores*,[102] zoti Burnizien! Kështu, shikoni shumicën e tragjedive të Volterit; janë të mbjella me mjeshtëri me mendime filozofike që i bëjnë për popullin një shkollë të vërtetë morali dhe diplomacie.

— Unë, — tha Bine, — kam parë dikur një pjesë me titull *Çamarroku i Parisit*, ku vihet re karakteri i një gjenerali plak që është vërtet i goditur bukur! Ia jep mirë një djali familjeje që kishte joshur një punëtore, që në fund...

— Sigurisht! — vazhdonte Ome, — ka letërsi të keqe ashtu si ka farmaci të keqe, por ta dënosh në bllok më të rëndësishmin nga

[102] Lat. „ndreq zakonet duke qeshur“: motoja e komedisë, e shkruar dikur mbi skenat e teatrove.

artet e bukura më duket një budallallëk, një ide gotike, e denjë për ato kohë të neveritshme kur mbyllnin Galileun në burg.

— E di mirë, — kundërshtoi famullitari, — që ka vepra të mira, autorë të mirë; megjithatë, qoftë edhe vetëm ata persona të seksit të kundërt të mbledhur në një sallë magjepsëse, të zbukuruar me shkëlqime të kësaj bote, e pastaj ato maskime pagane, ato bojëra, ato pishtarë, ato zëra të femërzuar, e gjithë kjo duhet të përfundojë duke lindur njëfarë shthurjeje mendore dhe duke të dhënë mendime të pandershme, tundime të papastra. Ky është të paktën mendimi i të gjithë Etërve të Kishës. Më në fund, — shtoi duke marrë befas një ton mistik, ndërsa rrotullonte mbi gishtin e madh një majë burnoti, — nëse Kisha i ka dënuar shfaqjet, kishte të drejtë; duhet t'u nënshtrohemi dekreteve të saj.

— Pse, — pyeti farmacisti, — i shkishëron aktorët? sepse dikur ata merrnin pjesë hapur në ceremonitë e kultit. Po, luhej, shfaqej në mes të korit një lloj farsash që quheshin mistere, ku shpesh shkeleshin ligjet e hijeshisë.

Kleriku u kënaq duke lëshuar një rënkim, dhe farmacisti vazhdoi:

— Është si në Bibël; ka... e dini..., më shumë se një hollësi... pikante, gjëra... vërtet... të kripura!

Dhe, në një gjest acarimi që bëri zoti Burnizien:

— Ah! do ta pranoni që s'është libër për t'ia vënë në dorë një vajze të re, dhe do të më vinte keq që Atalia...

— Po janë protestantët, jo ne, — thirri tjetri i nervozuar, — që e rekomandojnë Biblën!

— S'ka rëndësi! — tha Ome, — habitem që në ditët tona, në një shekull dritash, ngulet ende këmbë të ndalohet një çlodhje intelektuale që është e padëmshme, moralizuese e madje ndonjëherë higjienike, apo jo, doktor?

— Pa dyshim, — u përgjigj mjeku me plogështi, ose sepse, duke pasur po ato ide, s'donte të fyente njeri, ose sepse s'kishte ide.

Biseda dukej e mbaruar, kur farmacisti gjykoi të përshtatshme t'i jepte një goditje të fundit.

— Unë kam njohur priftërinj që visheshin civil për të shkuar të shihnin valltaret që hidhnin këmbët.

— Ç'thua! — bëri famullitari.

— Ah! kam njohur!

Dhe, duke ndarë rrokjet e fjalisë, Ome përsëriti:

— Kam — njo — hur.

— E pra! kanë gabuar, — tha Burnizieni, i pajtuar të dëgjonte gjithçka.

— Për besë! bëjnë edhe më keq! — thirri farmacisti.

— Zotëri!... — vazhdoi kleriku me sy aq të egër, sa farmacisti u tremb.

— Dua të them vetëm, — ia ktheu atëherë me ton më pak të vrazhdë, — që toleranca është mënyra më e sigurt për t'i tërhequr shpirtrat drejt fesë.

— Është e vërtetë! është e vërtetë! — pranoi plaku i mirë duke u ulur përsëri në karrige.

Por ndenji aty vetëm dy minuta. Pastaj, sapo iku, zoti Ome i tha mjekut:

— Ja ç'quhet zënkë! E mbështolla, e patë, në një mënyrë!... Më në fund, më besoni, çojeni Zonjën në shfaqje, qoftë edhe vetëm për ta tërbuar një herë në jetën tuaj një nga ata sorrat, more i bekuar! Po të më zëvendësonte dikush, do t'ju shoqëroja vetë. Nxitoni! Lagardi do të japë vetëm një shfaqje; është angazhuar në Angli me pagesa të mëdha. Është, siç thonë, një trim i madh! rrotullohet në ar! merr me vete tri dashnore dhe kuzhinierin! Gjithë këta artistë të mëdhenj e djegin qiriun nga të dy anët; u duhet një jetë e shfrenuar që t'ua ngacmojë pak imagjinatën. Por vdesin në spital, sepse s'kanë pasur mend, kur ishin të rinj, të kursenin. Hajde, ju bëftë mirë; nesër!

Kjo ide e shfaqjes mbiu shpejt në kokën e Bovarit; sepse menjëherë ia tha së shoqes, e cila refuzoi në fillim, duke pretenduar

lodhjen, shqetësimin, shpenzimin; por, gjë e jashtëzakonshme, Sharli s'u dorëzua, aq shumë e gjykonte këtë çlodhje të dobishme për të. S'shihte asnjë pengesë; e ëma u kishte dërguar treqind franga për të cilat s'kishte më shpresë, borxhet e rrjedhshme s'kishin asgjë të stërmadhe, dhe afati i kambialeve për t'i paguar zotërisë Lëro ishte ende aq larg, sa s'duhej menduar. Veç kësaj, duke përfytyruar se ajo po tregohej delikate, Sharli nguli këmbë edhe më shumë; aq sa ajo përfundoi, nga këmbëngulja, duke u vendosur. Dhe të nesërmen, në orën tetë, u futën në Dallëndyshe.

Farmacisti, që s'e mbante asgjë në Jonvil, por që e kujtonte veten të detyruar të mos lëvizte prej andej, psherëtiu kur i pa të niseshin.

— Hajde, rrugë të mbarë! — u tha, — ju të vdekshëm të lumtur!

Pastaj, duke iu drejtuar Emës, që kishte veshur një fustan mëndafshi blu me katër volane:

— Ju gjej të bukur si një Kupid! Do të bëni bujë në Ruan.

Karroca zbriste në hotelin Kryqi i Kuq, në sheshin Bovuazin. Ishte një nga ato hane si ka në të gjitha periferitë e provincës, me stalla të mëdha dhe dhoma të vogla gjumi, ku sheh në mes të oborrit pula që çukisin tërshërë nën kaloshinat e baltosura të agjentëve tregtarë; — strehë të vjetra e të mira me ballkon prej druri të brejtur që kërcasin në erë netëve të dimrit, gjithmonë plot me njerëz, me zhurmë e me të ngrëna, tryezat e zeza të të cilave janë ngjitur nga glorietë, xhamat e trashë të zverdhur nga mizat, pecetat e lagura të njollosura nga vera e lirë; dhe që, duke mbajtur gjithmonë erë fshati, si shërbëtorë fermash të veshur si qytetarë, kanë një kafene nga rruga dhe nga ana e fushës një kopsht me perime. Sharli menjëherë nisi vajtje-ardhjet. Ngatërroi proskenën me galeritë, parterin me lozhat, kërkoi shpjegime, s'i kuptoi, e dërguan nga kontrollori te drejtori, u kthye në han, shkoi prapë në zyrë, dhe kështu, disa herë, e përshkoi gjithë gjatësinë e qytetit, nga teatri deri te bulevardi.

Zonja bleu një kapelë, doreza, një buqetë. Zotëria kishte shumë frikë se mos humbiste fillimin; dhe, pa pasur kohë të gëlltisnin një lëng mishi, u paraqitën para dyerve të teatrit, që ishin ende të mbyllura.

Pjesa e dytë — XV

Turma rrinte pas murit, e mbyllur simetrikisht mes parmakëve. Në qoshet e rrugëve përreth, afishe vigane përsërisnin me shkronja baroke: „*Luçia di Lamermur*...[103] Lagardi... Opera..., etj.“ Bënte kohë e mirë; kishin vapë; djersa rridhte nëpër kaçurrela, të gjitha shamitë e nxjerra fshinin ballët e kuq; dhe herë-herë një erë e vakët, që frynte nga lumi, tundte butë anët e tendave prej pëlhure të varura te dyert e kafeneve. Pak më poshtë, megjithatë, të freskonte një rrymë ajri e akullt që vinte erë dhjamë, lëkurë e vaj. Ishte avulli i rrugës së Qerreve, plot me magazina të mëdha të zeza ku rrokullisen fuçitë.

Nga frika se mos dukej qesharake, Ema deshi, para se të hynte, të bënte një xhiro nëpër port, dhe Bovari, nga kujdesi, i mbajti biletat në dorë, në xhepin e pantallonave, që e shtypte pas barkut.

Që në holl e zuri një rrahje zemre. Buzëqeshi pa dashje nga kotësia kur pa turmën që turrej djathtas nëpër korridorin tjetër, ndërsa ajo ngjitej shkallëve të lozhave të para. Iu bë qejfi, si një fëmije, të shtynte me gisht dyert e gjera të veshura me pëlhurë;

[103] *Lucia di Lammermoor* (1835), opera e Gaetano Donizetti-t sipas romanit të Walter Scott-it *Nusja e Lamermurit*, që u këndua në frëngjisht në Paris që nga viti 1839. Luçia do Edgarin, armikun e familjes së saj; i vëllai, Ashtoni, e mashtron dhe e detyron të martohet me Arturin; Luçia çmendet dhe vdes, dhe Edgari vret veten mbi varrin e saj.

thithi me gjithë gjoks erën e pluhurosur të korridoreve, dhe, kur u ul në lozhën e saj, e harkoi belin me një shkujdesje dukeshe.

Salla po fillonte të mbushej, nxirrnin dylbitë nga këllëfët, dhe abonentët, duke parë njëri-tjetrin që larg, përshëndeteshin. Vinin të çlodheshin nga shqetësimet e tregtisë në artet e bukura; por, duke mos i harruar punët, flisnin ende për pambuk, alkool ose indigo. Shihje aty koka pleqsh, pa shprehje e paqësore, që, të zbardhura në flokë e në lëkurë, u ngjanin medaljeve prej argjendi të zbehura nga një avull plumbi. Djemtë e rinj të bukur krekoseshin në parter, duke shfaqur në hapjen e jelekut kravatën rozë ose ngjyrë molle të gjelbër; dhe zonja Bovari i admironte nga lart, ndërsa mbështesnin mbi bastunë me dorezë ari pëllëmbën e tendosur të dorezave të verdha.

Ndërkaq, qirinjtë e orkestrës u ndezën; llambadari zbriti nga tavani, duke derdhur, me rrezatimin e faqeve të tij, një gëzim të papritur në sallë; pastaj muzikantët hynë njëri pas tjetrit, dhe në fillim qe një zallamahi e gjatë basesh që gumëzhinin, violinash që kërcisnin, kornetash që trumbetonin, flautash e fyejsh që cicëronin. Por në skenë u dëgjuan tri goditje; nisi një rrotullim timpanesh, veglat prej bronzi goditën akorde, dhe perdja, duke u ngritur, zbuloi një peizazh.

Ishte një kryqëzim rrugësh në pyll, me një krua majtas, në hijen e një lisi. Fshatarë dhe fisnikë, me shall skocez mbi sup, këndonin të gjithë bashkë një këngë gjuetie; pastaj erdhi një kapiten që thërriste engjëllin e së keqes duke ngritur të dy krahët drejt qiellit; u shfaq një tjetër; ikën, dhe gjahtarët ia nisën përsëri.

Ajo e gjente veten sërish në leximet e rinisë, në mes të Walter Scott-it. I dukej se dëgjonte, nëpër mjegull, tingullin e gajdeve skoceze që përsëritej mbi shqopishtat. Veç kësaj, meqë kujtimi i romanit ia lehtësonte kuptimin e libretit, e ndiqte intrigën fjali pas fjalie, ndërsa mendime të pakapshme që i ktheheshin shpërndaheshin menjëherë nën shkulmet e muzikës. E linte ve-

ten të përkundej nga melodia dhe e ndiente veten të dridhej me gjithë qenien e saj, sikur harqet e violinave të kalonin mbi nervat e saj. S'i mjaftonin sytë për të soditur kostumet, dekoret, personazhet, pemët e pikturuara që dridheshin kur ecje, dhe kësulat prej kadifeje, mantelet, shpatat, gjithë ato fantazi që lëviznin në harmoni si në atmosferën e një bote tjetër. Por një grua e re doli përpara duke i hedhur një qese një shqytari të veshur me të gjelbra. Mbeti vetëm, dhe atëherë u dëgjua një flaut që bënte si një murmuritje kroi ose si cicërima zogjsh. Luçia ia nisi me guxim kavatinës së saj në sol maxhor; ankohej për dashurinë, kërkonte krahë. Edhe Ema, po ashtu, do të kishte dashur, duke ikur nga jeta, të fluturonte në një përqafim. Befas, u shfaq Edgar-Lagardi.

Kishte një nga ato zbehtësi të mrekullueshme që u japin racave të zjarrta të Jugut diçka nga madhështia e mermerit. Trupi i tij i fuqishëm ishte i shtrënguar në një xhaketë të shkurtër ngjyrë kafe; një kamë e vogël e gdhendur i rrihte mbi kofshën e majtë, dhe rrotullonte vështrime plot mall duke zbuluar dhëmbët e bardhë. Thuhej se një princeshë polake, duke e dëgjuar një mbrëmje të këndonte në plazhin e Biaricit, ku ai riparonte barka, ishte dashuruar pas tij. Ishte rrënuar për shkak të tij. Ai e kishte lënë në vend të numëruar për gra të tjera, dhe kjo famë sentimentale s'linte pa i shërbyer famës së tij artistike. Aktori i dorës së dytë, i shkathët si diplomat, kishte madje kujdes të fuste gjithmonë nëpër reklama një fjali poetike mbi magjinë e personit të tij dhe ndjeshmërinë e shpirtit të tij. Një zë i bukur, një siguri e patundur, më shumë temperament se inteligjencë dhe më shumë fryrje se lirizëm, e plotësonin këtë natyrë të admirueshme sharlatani, ku kishte diçka nga floktari dhe nga toreadori.

Që në skenën e parë, i ndezi të gjithë. E shtrëngonte Luçian në krahë, e linte, kthehej, dukej i dëshpëruar: kishte shpërthime zemërimi, pastaj grahma elegjiake me një ëmbëlsi të pafund, dhe notat i dilnin nga qafa e zhveshur, plot dënesa e puthje. Ema përkulej për ta parë, duke gërvishtur me thonj kadifen e lozhës.

E mbushte zemrën me ato vajtime melodioze që zvarriteshin me shoqërimin e kontrabaseve, si britmat e të mbyturve në rrëmujën e një stuhie. I njihte të gjitha dehjet dhe ankthet nga të cilat për pak sa s'kishte vdekur. Zëri i këngëtares s'i dukej veçse jehona e ndërgjegjes së saj, dhe ky iluzion që e magjepste, diçka madje nga jeta e saj. Por askush mbi tokë s'e kishte dashur me një dashuri të tillë. Ai s'kishte qarë si Edgari, mbrëmjen e fundit, nën dritën e hënës, kur i thoshin njëri-tjetrit: „Nesër; nesër!...“ Salla kërciste nga duartrokitjet; e përsëritën të gjithë stretën; të dashuruarit flisnin për lulet e varrit të tyre, për betime, për mërgim, për fat, për shpresa, dhe kur lëshuan lamtumirën e fundit, Ema lëshoi një britmë të mprehtë, që u përzie me dridhjen e akordeve të fundit.

— Pse, pra, — pyeti Bovari, — ky zotëri e përndjek?

— Jo, more, — u përgjigj ajo; — është dashnori i saj.

— Megjithatë betohet të hakmerret mbi familjen e saj, ndërsa tjetri, ai që erdhi pak më parë, thoshte: „E dua Luçian dhe besoj se më do.“ E pastaj, iku me të atin krah për krah. Sepse është i ati, apo jo, ai i shëmtuari i vogël që ka një pendë gjeli në kapelë?

Pavarësisht nga shpjegimet e Emës, që nga dueti recitativ ku Gilberti i shpjegon zotit të tij Ashtonit manovrat e tij të neveritshme, Sharli, duke parë unazën e rreme të fejesës që do të mashtrojë Luçian, kujtoi se ishte një kujtim dashurie i dërguar nga Edgari. Pranonte, nga ana tjetër, se s'e kuptonte historinë, — për shkak të muzikës, — që i dëmtonte shumë fjalët.

— Ç'rëndësi ka? — tha Ema; — hesht!

— Sepse më pëlqen, — vazhdoi ai duke u përkulur mbi supin e saj, — t'i kuptoj gjërat, e di mirë.

— Hesht! hesht! — bëri ajo e nervozuar.

Luçia përparonte, gjysmë e mbajtur nga shërbyeset, me një kurorë lulesh portokalli në flokë, dhe më e zbehtë se sateni i bardhë i fustanit të saj. Ema ëndërronte ditën e dasmës së saj; dhe e shihte prapë veten atje, në mes të grurit, në shtegun e vogël, kur

ecnin drejt kishës. Pse vallë ajo s'kishte rezistuar, s'ishte lutur si kjo këtu? Përkundrazi, ishte e gëzuar, pa e vënë re humnerën ku po hidhej... Ah! sikur, në freskinë e bukurisë së saj, para ndotjeve të martesës dhe zhgënjimit të tradhtisë, ta kishte mundur ta vinte jetën mbi ndonjë zemër të madhe e të fortë, atëherë, duke u shkrirë bashkë virtyti, dhembshuria, epshet dhe detyra, kurrë s'do të kishte zbritur nga një lumturi kaq e lartë. Por ajo lumturi, pa dyshim, ishte një gënjeshtër e sajuar për dëshpërimin e çdo dëshire. Tani e njihte vogëlsinë e pasioneve që arti i zmadhonte. Duke u përpjekur pra ta largonte mendjen prej tyre, Ema donte të mos shihte më në këtë riprodhim të dhimbjeve të saj veçse një fantazi plastike të mirë për të argëtuar sytë, madje buzëqeshte përbrenda me një mëshirë përbuzëse, kur në fund të skenës, nën perden prej kadifeje, u shfaq një burrë me mantel të zi.

Kapela e tij e madhe spanjolle ra në një gjest që bëri; dhe menjëherë veglat dhe këngëtarët ia nisën sekstetit. Edgari, që shkëlqente nga tërbimi, i sundonte të gjithë të tjerët me zërin e tij më të kthjellët. Ashtoni i hidhte me nota të rënda provokime vrastare, Luçia lëshonte vajtimin e saj të mprehtë, Arturi modulonte mënjanë tinguj të mesëm, dhe basi i pastorit gumëzhinte si organo, ndërsa zërat e grave, duke përsëritur fjalët e tij, ia merrnin në kor, për mrekulli. Ishin të gjithë në të njëjtën vijë duke gjestikuluar; dhe zemërimi, hakmarrja, xhelozia, tmerri, mëshira dhe habia dilnin njëherësh nga gojët e tyre gjysmë të hapura. I dashuruari i fyer tundte shpatën e zhveshur; jaka e tij prej dantelle ngrihej me të shtyra, sipas lëvizjeve të gjoksit, dhe ai shkonte djathtas e majtas, me hapa të mëdhenj, duke bërë të kumbonin pas dërrasave mamuzet e praruara të çizmeve të tij të buta, që zgjeroheshin te kyçi. Duhej të kishte, mendonte ajo, një dashuri të pashtershme, për ta derdhur mbi turmë me vala kaq të gjera. Të gjitha dëshirat e saj për ta nënçmuar zhdukeshin nën poezinë e rolit që e pushtonte, dhe, e tërhequr drejt njeriut nga iluzioni i personazhit, u përpoq ta përfytyronte jetën

e tij, atë jetë kumbuese, të jashtëzakonshme, të shkëlqyer, që megjithatë ajo do të mund ta kishte bërë, po ta kishte dashur rasti. Do të ishin njohur, do të ishin dashuruar! Me të, nëpër të gjitha mbretëritë e Evropës, do të kishte udhëtuar nga kryeqyteti në kryeqytet, duke ndarë lodhjet dhe krenarinë e tij, duke mbledhur lulet që i hidhnin, duke i qëndisur vetë kostumet; pastaj, çdo mbrëmje, në fund të një lozhe, pas grilës me rrjetë të artë, do të kishte mbledhur, me gojë hapur, derdhjet e këtij shpirti që do të kishte kënduar vetëm për të; nga skena, ndërsa luante, ai do ta kishte parë. Por e kapi një marrëzi: ai po e shikonte, ishte e sigurt! I erdhi dëshira të vraponte në krahët e tij për t'u strehuar në forcën e tij, si në mishërimin e vetë dashurisë, dhe t'i thoshte, t'i thërriste: „Më rrëmbe, më merr me vete, të ikim! Të tuat, të tuat! të gjitha zjarret e mia dhe të gjitha ëndrrat e mia!“

Perdja ra.

Era e gazit përzihej me frymëmarrjet; era e freskoreve e bënte atmosferën edhe më mbytëse. Ema deshi të dilte; turma i kishte zënë korridoret, dhe ajo ra përsëri në kolltuk me rrahje zemre që e mbysnin. Sharli, nga frika se mos i binte të fikët, vrapoi në bufe t'i merrte një gotë shurup bajamesh.

E pati shumë zor të kthehej në vend, sepse ia godisnin bërrylat në çdo hap, për shkak të gotës që mbante në duar, madje ia derdhi tri të katërtat mbi supet e një ruaneze me mëngë të shkurtra, e cila, duke ndier lëngun e ftohtë që i rridhte në mes, lëshoi britma palloi, sikur ta vrisnin. I shoqi, që ishte pronar fabrike tjerrjeje, u nxeh me të ngathtin; dhe, ndërsa ajo fshinte me shami njollat mbi fustanin e saj të bukur prej tafti ngjyrë qershie, ai murmuriste me ton të vrazhdë fjalët dëmshpërblim, shpenzime, kthim. Më në fund, Sharli arriti pranë së shoqes, duke i thënë krejt pa frymë:

— Kujtova, për besë, se do të mbetesha atje! Sa njerëz!... sa njerëz!...

Shtoi:

— Merr me mend kë takova atje lart? Zotin Leon!

— Leonin?

— Atë vetë! Tani vjen të të paraqesë nderimet.

Dhe, ndërsa i mbaronte këto fjalë, ish-nëpunësi i Jonvilit hyri në lozhë.

Zgjati dorën me një shkujdesje zotërie; dhe zonja Bovari zgjati pa e ditur të sajën, pa dyshim duke iu bindur tërheqjes së një vullneti më të fortë. S'e kishte ndier që nga ajo mbrëmje pranvere kur binte shi mbi gjethet e gjelbra, kur i thanë lamtumirë njëri-tjetrit, më këmbë pranë dritares. Por, shpejt, duke iu kujtuar hijeshia e situatës, e shkundi me një përpjekje këtë mpirje të kujtimeve dhe nisi të belbëzonte fjali të shpejta.

— Ah! mirëmbrëma... Si! ju këtu?

— Heshtje! — bërtiti një zë nga parteri, sepse po fillonte akti i tretë.

— Jeni, pra, në Ruan?

— Po.

— Dhe që kur?

— Jashtë! jashtë!

Të gjithë ktheheshin nga ata; heshtën.

Por, që nga ky çast, ajo s'dëgjoi më; dhe kori i të ftuarve, skena e Ashtonit me shërbëtorin e tij, dueti i madh në re maxhor, të gjitha kaluan për të në largësi, sikur veglat të ishin bërë më pak kumbuese dhe personazhet më të largët; i kujtoheshin lojërat me letra te farmacisti, shëtitja te taja, leximet nën kioskë, bisedat kokë më kokë pranë zjarrit, gjithë ajo dashuri e varfër, kaq e qetë dhe kaq e gjatë, kaq e matur, kaq e ëmbël, që megjithatë e kishte harruar. Pse po kthehej, pra? ç'kombinim aventurash e vendoste sërish në jetën e saj? Ai rrinte pas saj, i mbështetur me sup pas ndarjes së lozhës; dhe herë pas here ajo ndiente të dridhej nën frymën e vakët të flegrave të tij që i zbriste nëpër flokë.

— Ju argëton kjo? — tha ai, duke u përkulur mbi të kaq afër, sa maja e mustaqes i preku lehtë faqen.

Ajo u përgjigj si pa të keq:

— Oh! o Zot, jo! jo shumë.

Atëherë ai propozoi të dilnin nga teatri, për të shkuar të hanin akullore diku.

— Ah! jo ende! të rrimë! — tha Bovari. — I ka flokët të lëshuar: kjo premton të jetë tragjike.

Por skena e çmendurisë nuk e interesonte Emën, dhe loja e këngëtares iu duk e tepruar.

— Bërtet shumë fort, — tha ajo duke u kthyer nga Sharli, që po dëgjonte.

— Po... ndoshta... pak, — ia ktheu ai, i pavendosur mes sinqeritetit të kënaqësisë së tij dhe respektit që kishte për mendimet e së shoqes.

Pastaj Leon tha duke psherëtirë:

— Bën një vapë...

— E padurueshme! është e vërtetë.

— Ndihesh keq? — pyeti Bovari.

— Po, po më zihet fryma; të ikim.

Zoti Leon i vuri butë mbi supe shallin e saj të gjatë prej dantelle, dhe shkuan që të tre të uleshin në port, në ajër të hapët, para vitrinës së një kafeneje.

Në fillim u fol për sëmundjen e saj, megjithëse Ema e ndërpriste Sharlin herë pas here, nga frika, thoshte, se mos e mërziste zotin Leon; dhe ky u tregoi se kishte ardhur në Ruan të kalonte dy vjet në një zyrë të madhe, për t'u regjur në punët, që në Normandi ishin ndryshe nga ato që trajtoheshin në Paris. Pastaj pyeti për Bertën, për familjen Ome, për nënën Lëfransua; dhe, meqë në praninë e burrit s'kishin më gjë për t'i thënë njëri-tjetrit, shpejt biseda u ndal.

Njerëz që dilnin nga shfaqja kalonin në trotuar, duke gumëzhitur ose duke bërtitur me sa kishin në fyt: „O engjëll i bukur, Luçia ime!“ Atëherë Leon, për t'u hequr si njohës, nisi të fliste për muzikë. Kishte parë Tamburinin, Rubinin, Persianin, Gri-

zin;[104] dhe pranë tyre, Lagardi, pavarësisht nga shpërthimet e tij të mëdha, s'vlente asgjë.

— Megjithatë, — e ndërpreu Sharli, që kafshonte me kafshata të vogla sorbetin e tij me rum, — thonë se në aktin e fundit është krejt i mrekullueshëm; më vjen keq që ikëm para fundit, sepse kishte nisur të më argëtonte.

— Sidoqoftë, — vazhdoi nëpunësi, — së shpejti do të japë një shfaqje tjetër.

Por Sharli u përgjigj se ata do të iknin që të nesërmen.

— Përveç në qoftë se, — shtoi duke u kthyer nga e shoqja, — do të rrish vetëm, macja ime e vogël?

Dhe, duke ndërruar manovër para këtij rasti të papritur që i shfaqej shpresës së tij, djali i ri nisi të lavdëronte Lagardinë në pjesën e fundit. Ishte diçka e mrekullueshme, sublime! Atëherë Sharli nguli këmbë:

— Do të ktheheshe të dielën. Hajde, vendos! gabon, po të ndiesh qoftë edhe pak që kjo të bën mirë.

Ndërkaq tryezat përreth po zbrazeshin; një kamerier erdhi e qëndroi me maturi pranë tyre; Sharli, që kuptoi, nxori qesen; nëpunësi e mbajti nga krahu, madje s'harroi të linte, për më tepër, dy monedha argjendi, që i bëri të tingëllonin mbi mermer.

— Më vjen keq, vërtet, — murmuriti Bovari, — për paratë që ju...

Tjetri bëri një gjest përbuzës plot përzemërsi, dhe, duke marrë kapelën:

— Jemi marrë vesh, apo jo, nesër, në orën gjashtë?

Sharli protestoi edhe një herë se ai s'mund të mungonte më gjatë; por asgjë s'e pengonte Emën...

— Është se..., — belbëzoi ajo me një buzëqeshje të çuditshme, — s'e di fort mirë...

[104] Antonio Tamburini, Giovanni Battista Rubini, Fanny Tacchinardi-Persiani dhe Giulia Grisi: këngëtarë të famshëm italianë që këndonin atëherë në Teatrin Italian të Parisit. Persiani ishte Luçia e parë, më 1835.

— Mirë pra! do ta mendosh, do ta shohim, nata të sjell këshillë...

Pastaj Leonit, që i shoqëronte:

— Tani që jeni në anët tona, do të vini, shpresoj, herë pas here të na kërkoni për darkë?

Nëpunësi u betua se s'do të mungonte, meqë, nga ana tjetër, kishte nevojë të shkonte në Jonvil për një punë të zyrës. Dhe u ndanë para pasazhit Shën-Erblan, në çastin kur katedralja binte njëmbëdhjetë e gjysmë.

Pjesa e tretë — I

Zoti Leon, ndërsa studionte drejtësinë, kishte shkuar mjaft shpesh në *Chaumière*,[105] ku madje kishte pasur suksese shumë të bukura me vajzat punëtore, që i gjenin pamje fisnike. Ishte më i sjellshmi i studentëve: nuk i mbante flokët as tepër të gjatë, as tepër të shkurtër, nuk i hante më 1 të muajit paratë e tremujorit dhe ishte në marrëdhënie të mira me profesorët. Sa për teprime, ishte ruajtur gjithmonë prej tyre, po aq nga frika sa nga delikatesa.

Shpesh, kur rrinte e lexonte në dhomë, ose ulur në mbrëmje nën bliret e Luksemburgut, e linte Kodin t'i binte përtokë, dhe i kthehej kujtimi i Emës. Por pak nga pak kjo ndjenjë u dobësua, dhe lakmi të tjera u grumbulluan sipër saj, megjithëse ajo vazhdonte të jetonte përmes tyre; sepse Leon s'e humbiste krejt shpresën, dhe për të kishte si një premtim të pasigurt që lëkundej në të ardhmen, si një frut i artë i varur në ndonjë gjethnajë të përrallshme.

Pastaj, kur e pa sërish pas tri vjetësh mungesë, pasioni iu zgjua. Duhej, mendoi ai, të vendoste më në fund ta donte për vete. Veç kësaj, ndrojtja i ishte konsumuar në shoqëritë gazmore, dhe kthehej në provincë duke përbuzur gjithçka që s'e shkelte me këpucë të llakuara asfaltin e bulevardit. Pranë një parizianeje

[105] *La Chaumière* („Kasollja"): sallë vallëzimi popullore në Monparnas, ku shkonin studentët e Lagjes Latine me vajzat punëtore të Parisit.

me dantella, në sallonin e ndonjë doktori të shquar, personazh me dekorata e me karrocë, nëpunësi i shkretë, pa dyshim, do të ishte dridhur si fëmijë; por këtu, në Ruan, në port, para gruas së këtij mjeku të vogël, ndihej i lirshëm, i sigurt që përpara se do ta verbonte. Siguria varet nga mjediset ku vendoset: s'flet njësoj në katin e parë si në të katërtin, dhe gruaja e pasur duket se ka rreth vetes, për t'ia ruajtur virtytin, të gjitha kartëmonedhat e saj, si një parzmore, në astarin e korsesë.

Kur i la zotin dhe zonjën Bovari një mbrëmë më parë, Leon i kishte ndjekur nga larg nëpër rrugë; pastaj, kur i pa të ndaleshin te Kryqi i Kuq, ishte kthyer dhe e kishte kaluar gjithë natën duke menduar një plan.

Të nesërmen, pra, rreth orës pesë, hyri në kuzhinën e hanit, me fytin të shtrënguar, me faqe të zbehta, dhe me atë vendosmëri të frikacakëve që s'e ndal asgjë.

— Zotëria nuk është këtu, — u përgjigj një shërbëtor.

Kjo iu duk shenjë e mirë. U ngjit.

Ajo nuk u turbullua kur e pa; përkundrazi, i kërkoi ndjesë që kishte harruar t'i thoshte ku kishin zbritur.

— Oh! e mora me mend, — vazhdoi Leon.

— Si?

Ai pretendoi se e kishte udhëhequr drejt saj, rastësisht, një instinkt. Ajo nisi të buzëqeshte, dhe menjëherë, për ta ndrequr marrëzinë, Leon tregoi se e kishte kaluar mëngjesin duke e kërkuar njërin pas tjetrit në të gjitha hotelet e qytetit.

— Vendosët, pra, të rrini? — shtoi ai.

— Po, — tha ajo, — dhe gabova. S'duhet të mësohesh me kënaqësi të pamundura, kur ke rreth vetes një mijë detyrime...

— Oh! e përfytyroj...

— Eh! jo, sepse ju s'jeni grua.

Por edhe burrat kishin hidhërimet e tyre, dhe biseda nisi me disa mendime filozofike. Ema u zgjat shumë për mjerimin e da-

shurive tokësore dhe për vetminë e përjetshme ku zemra mbetet e varrosur.

Për t'u dukur, ose nga një imitim naiv i asaj melankolie që ngjallte të tijën, djali i ri deklaroi se ishte mërzitur jashtëzakonisht gjatë gjithë kohës së studimeve. Procedura e acaronte, thirrje të tjera e tërhiqnin, dhe e ëma s'pushonte së munduari në çdo letër. Sepse e saktësonin gjithnjë e më shumë shkaqet e dhimbjes së tyre, dhe secili, ndërsa fliste, ndizej pak në këtë rrëfim gradual. Por ndonjëherë ndaleshin para shpalosjes së plotë të mendimit, dhe atëherë kërkonin të gjenin një fjali që megjithatë ta shprehte. Ajo s'e rrëfeu pasionin e saj për një tjetër; ai s'tha se e kishte harruar.

Ndoshta ai s'i kujtonte më darkat pas ballove, me vajzat e maskuara; dhe ajo pa dyshim s'i kujtonte takimet e dikurshme, kur vraponte në mëngjes nëpër bar drejt kështjellës së dashnorit. Zhurmat e qytetit mezi arrinin deri te ata; dhe dhoma dukej e vogël, enkas për ta ngushtuar edhe më shumë vetminë e tyre. Ema, me një rrobë mëngjesi prej bazeni, e mbështeste topuzin pas mbështetëses së kolltukut të vjetër; letra e verdhë e murit bënte si një sfond të artë pas saj; dhe koka e saj e zbuluar përsëritej në pasqyrë me vijën e bardhë në mes dhe me majat e veshëve që dilnin nën flokët e lëmuar.

— Por më falni, — tha ajo, — gaboj! po ju mërzit me ankesat e mia të përjetshme!

— Jo, kurrë! kurrë!

— Sikur ta dinit, — vazhdoi ajo, duke ngritur drejt tavanit sytë e saj të bukur ku rrokullisej një lot, — gjithçka që kisha ëndërruar!

— Po unë, pra! Oh! sa kam vuajtur! Shpesh dilja, ikja, zvarritesha përgjatë bregut të lumit, duke u turbulluar nga zhurma e turmës pa mundur ta largoja mendimin fiks që më ndiqte. Në bulevard, te një shitës gravurash, ka një gravurë italiane që paraqet një Muzë. Është e veshur me një tunikë dhe shikon hënën,

me lule mosmëharro mbi flokët e lëshuar. Diçka pa pushim më shtynte atje; kam ndenjur aty orë të tëra.

Pastaj, me zë që i dridhej:

— Ju ngjante pak.

Zonja Bovari ktheu kokën, që ai të mos e shihte mbi buzët e saj buzëqeshjen e papërmbajtshme që ndiente se po i ngjitej.

— Shpesh, — vazhdoi ai, — ju shkruaja letra që pastaj i grisja.

Ajo s'përgjigjej. Ai vazhdoi:

— Ndonjëherë përfytyroja që një rastësi do t'ju sillte. M'u duk se ju njoha në qoshe të rrugëve; dhe vrapoja pas të gjitha karrocave ku në derë valëvitej një shall, një vello si e juaja...

Ajo dukej e vendosur ta linte të fliste pa e ndërprerë. Duke kryqëzuar krahët dhe duke ulur fytyrën, shikonte fjongon e pantoflave, dhe bënte në satenin e tyre lëvizje të vogla, herë pas here, me gishtat e këmbës.

Megjithatë, psherëtiu:

— Më e mjera, apo jo, është të tërheqësh zvarrë, si unë, një jetë të padobishme? Sikur dhimbjet tona t'i shërbenin dikujt, do të ngushëlloheshim me mendimin e sakrificës!

Ai nisi të lavdëronte virtytin, detyrën dhe flijimet e heshtura, duke pasur vetë një nevojë të pabesueshme për përkushtim që s'mund ta ngopte.

— Do të më pëlqente shumë, — tha ajo, — të isha murgeshë spitali.

— Mjerisht! — ia ktheu ai, — burrat s'i kanë këto misione të shenjta, dhe s'shoh askund ndonjë zanat..., përveç ndoshta atij të mjekut...

Me një ngritje të lehtë supesh, Ema e ndërpreu për t'u ankuar për sëmundjen ku për pak sa s'kishte vdekur; ç'dëm! tani s'do të vuante më. Leon menjëherë i pati zili qetësisë së varrit, madje një mbrëmje kishte shkruar testamentin, duke porositur që ta varrosnin në atë mbulesë të bukur këmbësh, me shirita kadifeje, që e kishte prej saj; sepse kështu do të kishin dashur të ishin, që

të dy, duke krijuar një ideal mbi të cilin tani përshtatnin jetën e tyre të kaluar. Veç kësaj, fjala është një makinë petëzimi që i zgjat gjithmonë ndjenjat.

Por për këtë shpikje të mbulesës:

— Pse, pra? — pyeti ajo.

— Pse?

Ai ngurroi.

— Sepse ju kam dashur shumë!

Dhe, duke e duartrokitur veten që e kishte kapërcyer vështirësinë, Leon i përgjoi fytyrën me bisht të syrit.

Qe si qielli, kur një shkulm ere i dëbon retë. Grumbulli i mendimeve të trishta që i errësonin dukej se u tërhoq nga sytë e saj blu; gjithë fytyra iu ndriçua.

Ai priste. Më në fund ajo u përgjigj:

— Gjithmonë e kisha dyshuar...

Atëherë i treguan njëri-tjetrit ngjarjet e vogla të asaj jete të largët, kënaqësitë dhe melankolitë e së cilës sapo i kishin përmbledhur me një fjalë të vetme. Ai kujtonte kioskën me kulpra, fustanet që kishte veshur ajo, mobiljet e dhomës së saj, gjithë shtëpinë e saj.

— Po kaktuset tona të shkreta, ku janë?

— I vrau të ftohtit këtë dimër.

— Ah! sa kam menduar për ta, e dini? Shpesh i shihja si dikur, kur, në mëngjeset e verës, dielli binte mbi grila... dhe shihja dy krahët tuaj të zhveshur që kalonin mes luleve.

— Mik i shkretë! — bëri ajo, duke i zgjatur dorën.

Leon, shumë shpejt, ngjiti buzët mbi të. Pastaj, kur mori frymë thellë:

— Ju ishit, në atë kohë, për mua, s'e di ç'forcë e pakuptueshme që ma robëronte jetën. Një herë, për shembull, erdha te ju; por ju pa dyshim s'e mbani mend?

— Po, — tha ajo. — Vazhdoni.

— Ishit poshtë, në paradhomë, gati për të dalë, në shkallën e fundit; — madje kishit një kapelë me lule të vogla blu; dhe, pa asnjë ftesë nga ana juaj, pa dashur, ju shoqërova. Megjithatë, çdo minutë e ndieja gjithnjë e më shumë marrëzinë time, dhe vazhdoja të ecja pranë jush, pa guxuar t'ju ndiqja krejt dhe pa dashur t'ju lija. Kur hynit në ndonjë dyqan, unë rrija në rrugë, ju shikoja nga xhami tek hiqnit dorezat dhe numëronit monedhat mbi banak. Pastaj i ratë ziles te zonja Tyvash, ju hapën, dhe unë mbeta si idiot para portës së madhe e të rëndë që ishte mbyllur pas jush.

Zonja Bovari, duke e dëgjuar, habitej që ishte kaq e vjetër; të gjitha këto gjëra që rishfaqeshin i dukej se ia zgjeronin jetën; bënin si pafundësi ndjenjash ku ajo kthehej; dhe thoshte herë pas here, me zë të ulët e me qepalla gjysmë të mbyllura:

— Po, është e vërtetë!... është e vërtetë!... është e vërtetë...

Dëgjuan të binte ora tetë nga sahatet e ndryshme të lagjes Bovuazin, që është plot me konvikte, kisha e me pallate të mëdha të braktisura. Nuk flisnin më; por ndienin, duke parë njëri-tjetrin, një fëshfërimë në kokë, sikur diçka kumbuese t'u kishte ikur ndërsjellë nga bebëzat e ngulura. Sapo i kishin bashkuar duart; dhe e kaluara, e ardhmja, kujtimet dhe ëndrrat, të gjitha ishin shkrirë në ëmbëlsinë e kësaj ekstaze. Nata po trashej mbi muret, ku shkëlqenin ende, gjysmë të humbura në hije, ngjyrat e trasha të katër gravurave që paraqisnin katër skena nga *Kulla e Nelës*,[106] me një shënim poshtë, në spanjisht e në frëngjisht. Nga dritarja me kanatë rrëshqitëse shihej një qoshe qielli i zi mes çative me majë.

Ajo u ngrit të ndizte dy qirinj mbi komo, pastaj erdhi e u ul përsëri.

— E pra... — bëri Leon.

— E pra? — u përgjigj ajo.

[106] *La Tour de Nesle* (1832): melodramë e Alexandre Dumas-it, plot dashuri të fshehta e krime, që pati sukses të madh në teatrot e kohës.

Dhe ai po kërkonte si ta lidhte prapë dialogun e ndërprerë, kur ajo i tha:

— Si është e mundur që askush, deri tani, s'më ka shprehur kurrë ndjenja të tilla?

Nëpunësi protestoi se natyrat ideale ishin të vështira për t'u kuptuar. Ai, që në shikimin e parë, e kishte dashur; dhe dëshpërohej kur mendonte për lumturinë që do të kishin pasur nëse, nga një hir i rastit, duke u takuar më herët, do të ishin lidhur me njëri-tjetrin në mënyrë të pazgjidhshme.

— Kam menduar ndonjëherë për këtë, — vazhdoi ajo.

— Ç'ëndërr! — pëshpëriti Leon.

Dhe, duke prekur me delikatesë anën blu të brezit të saj të gjatë të bardhë, shtoi:

— Kush na pengon, pra, të rifillojmë?

— Jo, miku im, — u përgjigj ajo. — Jam tepër e vjetër... ju jeni tepër i ri... harromëni! Të tjera do t'ju duan... ju do t'i doni.

— Jo si ju! — thirri ai.

— Fëmijë që jeni! Hajde, të jemi të urtë! kështu dua!

I tregoi pamundësitë e dashurisë së tyre, dhe se duhej të qëndronin, si dikur, në kufijtë e thjeshtë të një miqësie vëllazërore.

Vallë fliste seriozisht kështu? Pa dyshim Ema s'e dinte as vetë, krejt e zënë me hijeshinë e joshjes dhe me nevojën për t'u mbrojtur prej saj; dhe, duke e soditur djalin e ri me vështrim të prekur, i shtynte butë përkëdheljet e ndrojtura që provonin duart e tij që dridheshin.

— Ah! më falni, — tha ai duke u tërhequr.

Dhe Emën e kapi një frikë e turbullt para kësaj ndrojtjeje, më të rrezikshme për të se guximi i Rodolfit kur përparonte me krahë të hapur. Asnjë burrë s'i ishte dukur kurrë kaq i bukur. Një çiltërsi e hollë dilte nga qëndrimi i tij. I ulte qerpikët e gjatë e të hollë që përkuleshin. Faqja e tij me lëkurë të butë skuqej — mendonte ajo — nga dëshira për të, dhe Ema ndiente një dëshirë

të pamposhtur t'i vinte buzët aty. Atëherë, duke u përkulur drejt sahatit si për të parë orën:

— Sa vonë është, o Zot! — tha; — sa po llafosim!

Ai e kuptoi aludimin dhe kërkoi kapelën.

— Madje e harrova shfaqjen! Bovari i shkretë që më kishte lënë enkas! Zoti Lormo, nga rruga Gran-Pon, do të më çonte me gruan e tij.

Dhe rasti kishte humbur, sepse ajo nisej që të nesërmen.

— Vërtet? — bëri Leon.

— Po.

— Megjithatë duhet t'ju shoh edhe një herë, — vazhdoi ai; — kisha diçka t'ju thosha...

— Çfarë?

— Një gjë... të rëndë, serioze. Eh! jo, nga ana tjetër, s'do të niseni, është e pamundur! Sikur ta dinit... Më dëgjoni... S'më keni kuptuar, pra? s'e keni marrë me mend?...

— Megjithatë flisni bukur, — tha Ema.

— Ah! shaka! Mjaft, mjaft! Bëni, nga mëshira, që t'ju shoh përsëri... një herë... vetëm një herë.

— E pra...

Ajo u ndal; pastaj, si t'i kishte ardhur një mendim tjetër:

— Oh! jo këtu!

— Ku të doni.

— A doni...

Dukej se po mendohej, dhe, me ton të shkurtër:

— Nesër, në orën njëmbëdhjetë, në katedrale.

— Do të jem aty! — thirri ai duke i kapur duart, që ajo i çliroi.

Dhe, meqë ishin që të dy më këmbë, ai i vendosur pas saj dhe Ema me kokën ulur, ai u përkul drejt qafës së saj dhe e puthi gjatë në zverk.

— Po ju jeni i çmendur! ah! jeni i çmendur! — thoshte ajo me të qeshura të vogla kumbuese, ndërsa puthjet shumëfishoheshin.

Atëherë, duke e nxjerrë kokën përmbi supin e saj, ai dukej se kërkonte pëlqimin e syve të saj. Ata ranë mbi të, plot me një madhështi të akullt.

Leon bëri tre hapa prapa, për të dalë. Mbeti në prag. Pastaj pëshpëriti me një zë që i dridhej:

— Nesër.

Ajo u përgjigj me një shenjë të kokës dhe u zhduk si një zog në dhomën ngjitur.

Ema, në mbrëmje, i shkroi nëpunësit një letër të pambarim ku tërhiqej nga takimi: gjithçka tani kishte mbaruar, dhe ata, për lumturinë e tyre, s'duhej të takoheshin më. Por, kur e mbylli letrën, meqë s'ia dinte adresën Leonit, u gjend në siklet të madh.

„Do t'ia jap vetë, — tha me vete; — ai do të vijë."

Leon, të nesërmen, me dritaren hapur e duke kënduar në ballkon, i lyeu vetë këpucët e holla, me disa shtresa. Vuri pantallona të bardha, çorape të holla, një frak të gjelbër, derdhi në shami të gjitha aromat që kishte, pastaj, pasi vuri t'i kaçurrelonin flokët, i shkaçurreloi, për t'u dhënë më shumë elegancë natyrale.

„Është ende tepër herët!" — mendoi, duke parë sahatin me qyqe të berberit, që shënonte nëntë.

Lexoi një gazetë të vjetër mode, doli, piu një puro, u ngjit tri rrugë, mendoi se ishte koha dhe u drejtua me hap të shpejtë drejt sheshit para Katedrales së Zonjës Sonë.

Ishte një mëngjes i bukur vere. Sende argjendi shkëlqenin nëpër dyqanet e argjendarëve, dhe drita që binte pjerrtas mbi katedrale linte vezullime në të çarat e gurëve gri; një tufë zogjsh vërtitej në qiellin blu, rreth kullëzave me tërfila; sheshi, që kumbonte nga britmat, vinte erë lulesh që e rrethonin kalldrëmin, trëndafila, jasemina, karafila, narcizë e tuberoza, të ndara në mënyrë të çrregullt nga gjelbërime të lagura, nga bari i maceve dhe nga bari i zogjve; shatërvani, në mes, gurgullonte, dhe nën çadra të gjera, mes pjeprash të ngritur si piramida, shitëset, kokëzbuluara, mbështillnin në letër tufa vjollcash.

Djali i ri bleu një. Ishte hera e parë që blinte lule për një grua; dhe gjoksi, duke i marrë erë, iu fry nga krenaria, sikur ky nderim që ia caktonte një tjetre të ishte kthyer drejt tij.

Megjithatë kishte frikë se mos e shihnin; hyri me vendosmëri në kishë.

Rojtari i kishës[107] rrinte atëherë në prag, në mes të portalit të majtë, nën figurën e Mariannës që kërcen, me pendë në kapelë, me shpatë pas pulpës, me bastun në grusht, më madhështor se një kardinal dhe i shndritshëm si një kupë e shenjtë.

Iu afrua Leonit, dhe, me atë buzëqeshje mirësie të ëmbëlsuar që marrin klerikët kur pyesin fëmijët:

— Zotëria, pa dyshim, nuk është nga këtu? Zotëria dëshiron të shohë kuriozitetet e kishës?

— Jo, — tha tjetri.

Dhe në fillim bëri xhiron e anësoreve. Pastaj erdhi e shikoi nga sheshi. Ema s'po vinte. U ngjit deri te kori.

Nefi pasqyrohej në enët plot me ujë të bekuar, bashkë me fillimin e harqeve gotike dhe me disa copa xhamash me ngjyra. Por pasqyrimi i pikturave, duke u thyer në buzë të mermerit, vazhdonte më tej, mbi pllaka, si një qilim laraman. Drita e plotë e jashtme zgjatej në kishë në tri rreze të stërmëdha, nëpër tri portalet e hapura. Herë pas here, në fund, kalonte një kujdestar duke bërë para altarit gjunjëzimin e pjerrët të besimtarëve që nxitojnë. Llambadarët e kristaltë vareshin pa lëvizur. Në kor digjej një llambë argjendi; dhe nga kapelat anësore, nga pjesët e errëta të kishës, dilnin ndonjëherë si avuj psherëtimash, bashkë me tingullin e një kangjelle që binte, duke e përsëritur jehonën nën qemerët e lartë.

Leon, me hapa seriozë, ecte pranë mureve. Kurrë jeta s'i ishte dukur kaq e mirë. Ajo do të vinte pas pak, e hijshme, e trazuar,

[107] Në kishat e mëdha franceze, rojtari (*suisse*, „zviceran“) ishte një nëpunës me uniformë të zbukuruar, me shpatë e me bastun, që ruante rendin dhe udhëhiqte vizitorët. Emri i vinte nga gardistët zviceranë që shërbenin dikur nëpër kisha dhe oborre.

duke përgjuar pas vetes vështrimet që e ndiqnin, — me fustanin me volane, me syzet e dorës prej ari, me çizmet e holla, me llojlloj hijeshish që ai s'i kishte shijuar, dhe me joshjen e papërshkrueshme të virtytit që bie. Kisha, si një dhomë zonje vigane, rregullohej rreth saj; qemerët përkuleshin për të mbledhur në hije rrëfimin e dashurisë së saj; xhamat shkëlqenin për t'i ndriçuar fytyrën, dhe temjanicat do të digjeshin që ajo të shfaqej si një engjëll, në tymin e aromave.

Megjithatë ajo s'po vinte. Ai u ul në një karrige dhe sytë i ranë mbi një xham blu ku shihen varkëtarë që mbajnë shporta. E shikoi gjatë, me vëmendje, dhe numëronte luspat e peshqve dhe vrimat e kopsave të xhaketave, ndërsa mendja i endej në kërkim të Emës.

Rojtari, mënjanë, indinjohej përbrenda kundër këtij individi që i lejonte vetes ta admironte vetëm katedralen. I dukej se po sillej në një mënyrë përbindëshe, se po e vidhte disi, dhe gati po bënte një blasfemi.

Por një fëshfërimë mëndafshi mbi pllaka, buza e një kapele, një pelerinë e zezë... Ishte ajo! Leon u ngrit dhe vrapoi t'i dilte përpara.

Ema ishte e zbehtë. Ecte shpejt.

— Lexoni! — tha ajo, duke i zgjatur një letër... — Oh jo!

Dhe me vrull e tërhoqi dorën, për të hyrë në kapelën e Virgjëreshës, ku, duke u gjunjëzuar pas një karrigeje, nisi të lutej.

Djali i ri u acarua nga kjo tekë devoteje; pastaj ndjeu megjithatë njëfarë hijeshie ta shihte, në mes të takimit, kështu të humbur në lutje si një markezë andaluziane; pastaj s'vonoi të mërzitej, sepse ajo s'kishte të mbaruar.

Ema lutej, ose më mirë përpiqej të lutej, duke shpresuar se do t'i zbriste nga qielli ndonjë vendim i papritur; dhe, për të tërhequr ndihmën hyjnore, i mbushte sytë me shkëlqimet e tabernakullit, thithte aromën e luleve të bardha të mbrëmjes të

çelura në vazot e mëdha, dhe i vinte veshin heshtjes së kishës, që s'bënte gjë tjetër veçse ia shtonte rrëmujën e zemrës.

Po ngrihej, dhe po bëheshin gati të iknin, kur rojtari u afrua me nxitim, duke thënë:

— Zonja, pa dyshim, nuk është nga këtu? Zonja dëshiron të shohë kuriozitetet e kishës?

— Eh, jo! — thirri nëpunësi.

— Pse jo? — vazhdoi ajo.

Sepse me virtytin e saj që lëkundej kapej pas Virgjëreshës, pas skulpturave, pas varreve, pas çdo rasti.

Atëherë, për të ecur me rregull, rojtari i çoi deri te hyrja pranë sheshit, ku, duke u treguar me bastun një rreth të madh me gurë të zinj kalldrëmi, pa mbishkrime e pa gdhendje:

— Ja, — bëri me madhështi, — perimetri i kambanës së bukur të Amboise-it. Peshonte dyzet mijë livra. S'kishte shoqe në gjithë Evropën. Punëtori që e derdhi vdiq nga gëzimi...

— Të ikim, — tha Leon.

Plaku i mirë u nis përsëri; pastaj, kur u kthye te kapela e Virgjëreshës, hapi krahët me një gjest përmbledhës demonstrimi dhe, më krenar se një pronar fshati që të tregon pemët e tij pas murit:

— Kjo pllakë e thjeshtë mbulon Pierre de Brézé-në, zot i Varenës dhe i Brisakut, marshall i madh i Puatusë dhe guvernator i Normandisë, rënë në betejën e Monlerisë, më 16 korrik 1465.

Leon, duke kafshuar buzët, përplaste këmbët.

— Dhe djathtas, ky fisnik krejt i veshur me hekur, mbi një kalë që ngrihet mbi këmbët e pasme, është nipi i tij, Louis de Brézé, zot i Brevalit dhe i Monshovesë, kont i Molevrierit, baron i Monisë, oda-mbajtës i mbretit, kalorës i Urdhrit dhe po ashtu guvernator i Normandisë, vdekur më 23 korrik 1531, një të diel, siç thotë mbishkrimi; dhe poshtë, ky njeri gati për të zbritur në varr ju paraqet tamam të njëjtin. S'është e mundur, apo jo, të shohësh një paraqitje më të përsosur të hiçit?

Zonja Bovari mori syzet e dorës. Leon, pa lëvizur, e shikonte, pa u përpjekur më as të thoshte një fjalë, as të bënte një gjest, aq i dëshpëruar ndihej para këtij vendimi të dyfishtë për llafe e për mospërfillje.

Udhërrëfyesi i përjetshëm vazhdonte:

— Pranë tij, kjo grua në gjunjë që qan është bashkëshortja e tij, Diane de Poitiers, konteshë e Brézé-së, dukeshë e Valantinuasë, lindur më 1499, vdekur më 1566; dhe majtas, ajo që mban një fëmijë, Virgjëresha e shenjtë. Tani kthehuni nga kjo anë: ja varret e Amboise-ve. Që të dy kanë qenë kardinalë dhe kryepeshkopë të Ruanit. Ai atje ishte ministër i mbretit Luigji XII. I ka bërë shumë të mira Katedrales. Në testamentin e tij u gjetën tridhjetë mijë ekju ari për të varfrit.

Dhe, pa u ndalur, duke folur, i shtyu në një kapelë të mbushur me parmakë, lëvizi disa prej tyre dhe zbuloi një lloj blloku, që mund të kishte qenë një statujë e bërë keq.

— Dikur, — tha me një rënkim të gjatë, — zbukuronte varrin e Rikardit Zemërluanit, mbret i Anglisë dhe duka i Normandisë. Janë kalvinistët, zotëri, që jua kanë katandisur kështu. E kishin varrosur, nga ligësia, në dhé, nën fronin peshkopal të Imzot. Ja, kjo është dera nga e cila ai shkon në banesën e tij, Imzot. Le të kalojmë të shohim dritaret e Gargujës.[108]

Por Leon nxori shpejt një monedhë argjendi nga xhepi dhe e kapi Emën për krahu. Rojtari mbeti krejt i shtangur, pa e kuptuar këtë bujari të pakohë, kur të huajit i mbeteshin ende kaq shumë gjëra për të parë. Prandaj, duke e thirrur:

— Eh! zotëri. Shigjeta! shigjeta!...

— Faleminderit, — bëri Leon.

— Zotëria gabon! Do të jetë katërqind e dyzet këmbë, nëntë më pak se piramida e madhe e Egjiptit. Është e tëra prej gize, ajo...

[108] Sipas legjendës, Shën Romeni, peshkop i Ruanit, e çliroi qytetin nga *Gargouille*, një dragua që dilte nga Sena. Historia e tij paraqitet në xhamat me ngjyra të katedrales.

Leon po ikte; sepse i dukej se dashuria e tij, që prej gati dy orësh ishte ngurtësuar në kishë si gurët, do të avullonte tani si tym nëpër atë lloj gypi të cunguar, kafazi të zgjatur, oxhaku të shpuar, që ngrihet aq groteskisht mbi katedrale si përpjekja e çmendur e ndonjë kazanxhiu fantazist.

— Ku po shkojmë, pra? — thoshte ajo.

Pa u përgjigjur, ai vazhdonte të ecte me hap të shpejtë, dhe zonja Bovari po e zhyste gishtin në ujin e bekuar, kur dëgjuan pas vetes një frymëmarrje të madhe të gulçuar, të ndërprerë rregullisht nga kërcitja e një bastuni. Leon u kthye.

— Zotëri!

— Çfarë?

Dhe njohu rojtarin, që mbante nën sqetull dhe e mbante në ekuilibër pas barkut rreth njëzet vëllime të trasha të palidhura. Ishin veprat që flisnin për katedralen.

— Idiot! — murmuriti Leon, duke u hedhur jashtë kishës.

Një kalama bënte prapësira në shesh:

— Shko më gjej një karrocë!

Fëmija u nis si plumb, nëpër rrugën e Katër Erërave; atëherë mbetën vetëm disa minuta, ballë për ballë dhe pak të sikletosur.

— Ah! Leon!... Vërtet..., s'e di... nëse duhet...!

Bënte naze. Pastaj, me pamje serioze:

— Është shumë e pahijshme, e dini?

— Pse? — ia ktheu nëpunësi. — Kështu bëhet në Paris!

Dhe kjo fjalë, si një argument i papërballueshëm, e bindi.

Megjithatë karroca s'po vinte. Leon kishte frikë se mos ajo hynte prapë në kishë. Më në fund karroca u shfaq.

— Dilni të paktën nga portali i veriut! — u bërtiti rojtari, që kishte mbetur në prag, — për të parë Ringjalljen, Gjykimin e Fundit, Parajsën, Mbretin David dhe të Mallkuarit në flakët e ferrit!

— Ku shkon zotëria? — pyeti karrocieri.

— Ku të doni! — tha Leon, duke e shtyrë Emën në karrocë.

Dhe makina e rëndë u nis.

Zbriti rrugën Gran-Pon, kaloi sheshin e Arteve, bregun Napoleon, Urën e Re dhe u ndal befas para statujës së Pierre Corneille-it.

— Vazhdoni! — bëri një zë që dilte nga brenda.

Karroca u nis përsëri dhe, duke e lënë veten, që nga udhëkryqi La Fajet, të rrëmbehej nga tatëpjeta, hyri me galop të madh në stacionin e hekurudhës.

— Jo, drejt! — bërtiti po ai zë.

Karroca doli nga kangjellat dhe shpejt, kur arriti në Shëtitore, eci me trok të qetë mes vidhave të mëdhenj. Karrocieri fshiu ballin, vuri kapelën e tij prej lëkure mes këmbëve dhe e shtyu karrocën jashtë rrugicave anësore, buzë ujit, pranë barit.

Shkoi përgjatë lumit, nëpër shtegun e tërheqjes së varkave të shtruar me gurë të thatë, dhe gjatë, nga ana e Oiselit, përtej ishujve.

Por befas u hodh me një të kërcyer nëpër Katremar, Sotvil, Gran-Shose, rrugën e Elbëfit, dhe bëri ndalesën e tretë para kopshtit botanik.

— Ecni, pra! — thirri zëri edhe më i tërbuar.

Dhe menjëherë, duke e rimarrë vrapin, kaloi nga Shën-Severi, nga bregu i Kyrandieve, nga bregu i Mokrave, edhe një herë nga ura, nga sheshi Shan-dë-Mars dhe pas kopshteve të spitalit, ku pleq me xhaketë të zezë shëtisin në diell, përgjatë një tarrace krejt të gjelbëruar nga urthi. U ngjit nëpër bulevardin Buvrëj, përshkoi bulevardin Koshuaz, pastaj gjithë Mon-Ribudenë deri te bregorja e Devilit.

U kthye; dhe atëherë, pa qëllim e pa drejtim, kuturu, u end. E panë në Shën-Pol, në Leskyr, në malin Gargan, në Ruzh-Mar dhe në sheshin Gajar-Bua; në rrugën Maladrëri, në rrugën Dinandëri, para Shën-Romenit, Shën-Vivienit, Shën-Maklusë, Shën-Nikezit, — para Doganës, — te Kulla e Vjetër e Poshtme, te Tri Llullat dhe te Varrezat Monumentale. Herë pas here, karrocieri

në ndenjësen e tij u hidhte pijetoreve vështrime të dëshpëruara. S'e kuptonte ç'tërbim lëvizjeje i shtynte këta individë të mos donin të ndaleshin. Provonte ndonjëherë, dhe menjëherë dëgjonte pas vetes britma zemërimi. Atëherë fshikullonte edhe më fort dy gërdallat e tij të djersitura, por pa i kushtuar kujdes tronditjeve, duke u përplasur andej-këtej, pa i bërë përshtypje, i dëshpëruar, gati duke qarë nga etja, nga lodhja dhe nga trishtimi.

Dhe në port, mes kamionëve e fuçive, dhe nëpër rrugë, në qoshet e gurëve anësorë, qytetarët zgurdullonin sytë të habitur para kësaj gjëje kaq të jashtëzakonshme në provincë, një karrocë me perde të ulura, që shfaqej kështu vazhdimisht, më e mbyllur se një varr dhe e lëkundur si një anije.

Një herë, në mes të ditës, në fushë të hapur, në çastin kur dielli binte më fort mbi fenerët e vjetër të argjendtë, një dorë e zhveshur doli nën perdet e vogla prej pëlhure të verdhë dhe hodhi copa letre të grisur, që u shpërndanë në erë dhe ranë më tej, si flutura të bardha, mbi një arë me tërfil të kuq krejt në lulëzim.

Pastaj, rreth orës gjashtë, karroca u ndal në një rrugicë të lagjes Bovuazin, dhe prej saj zbriti një grua që ecte me vellon të ulur, pa e kthyer kokën.[109]

[109] Kur romani doli në vazhdime në *Revue de Paris* (1856), redaksia e hoqi gjithë këtë skenë të karrocës, nga frika e censurës. Ishte një nga pjesët e cituara më shumë në gjyqin e vitit 1857.

Pjesa e tretë — II

Kur mbërriti në han, zonja Bovari u habit që nuk e pa karrocën. Iveri, që e kishte pritur pesëdhjetë e tri minuta, kishte përfunduar duke ikur.

Asgjë megjithatë s'e detyronte të nisej; por kishte dhënë fjalën se do të kthehej po atë mbrëmje. Veç kësaj, Sharli e priste; dhe ajo e ndiente tashmë në zemër atë bindje frikacake që është, për shumë gra, si ndëshkimi dhe njëherësh shpërblimi i tradhtisë.

Me shpejtësi bëri baulen, pagoi faturën, mori në oborr një kaloshinë, dhe, duke e nxituar karrocierin, duke i dhënë zemër, duke pyetur çdo minutë për orën dhe për kilometrat e përshkuar, arriti ta kapte Dallëndyshen afër shtëpive të para të Kenkampuasë.

Sapo u ul në qoshen e saj, mbylli sytë dhe i hapi në fund të bregores, ku njohu që larg Felisitenë, që rrinte në pritë para shtëpisë së nallbanit. Iveri i mbajti kuajt, dhe kuzhinierja, duke u ngritur deri te dritarja, tha me mister:

— Zonjë, duhet të shkoni menjëherë te zoti Ome. Është për diçka të ngutshme.

Fshati ishte i heshtur si zakonisht. Nëpër qoshet e rrugëve kishte grumbuj të vegjël rozë që lëshonin avull në ajër; ishte koha e reçeleve, dhe të gjithë në Jonvil e bënin rezervën e tyre po atë ditë. Por para dyqanit të farmacistit admirohej një grumbull shumë më i gjerë, që i kalonte të tjerët me epërsinë që duhet të

ketë një laborator mbi stufat e shtëpive, një nevojë e përgjithshme mbi tekat individuale.

Ajo hyri. Kolltuku i madh ishte përmbysur, madje edhe *Feneri* i *Ruanit* dergjej përtokë, i shtrirë mes dy havanëve. Shtyu derën e korridorit; dhe, në mes të kuzhinës, mes qypave të murrme plot me rrush frëngu të shkoqur, sheqer të grirë, sheqer copa, peshore mbi tryezë, kazanë mbi zjarr, pa të gjithë Omet, të mëdhenj e të vegjël, me përparëse që u ngjiteshin deri te mjekra dhe me pirunë në dorë. Zhysteni, më këmbë, ulte kokën, dhe farmacisti bërtiste:

— Kush të tha të shkoje ta merrje në kafarnaum?[110]

— Ç'ka? ç'ndodhi?

— Ç'ndodhi? — u përgjigj farmacisti. — Po bëjmë reçel: po ziejnë; por do të derdheshin nga vlimi tepër i fortë, dhe unë kërkoj një kazan tjetër. Atëherë ky, nga plogështia, nga përtacia, shkoi e mori, të varur në gozhdën e saj në laboratorin tim, çelësin e kafarnaumit!

Farmacisti e quante kështu një dhomëz nën çati, plot me vegla e mallra të zanatit të tij. Shpesh kalonte aty i vetëm orë të gjata duke shkruar etiketa, duke derdhur nga një enë në tjetrën, duke i lidhur prapë pakot; dhe e konsideronte jo si një depo të thjeshtë, por si një shenjtërore të vërtetë, prej nga dilnin pastaj, të përgatitura nga duart e tij, lloj-lloj pilulash, kokrrash, çajrash, locionesh e miksturash, që shkonin e përhapnin famën e tij rreth e rrotull. Askush në botë s'shkelte aty; dhe e nderonte aq shumë, sa e fshinte vetë. Me një fjalë, nëse farmacia, e hapur për këdo, ishte vendi ku shfaqte krenarinë, kafarnaumi ishte strehimi ku, duke u përqendruar egoistisht, Ome kënaqej në ushtrimin e pasioneve të tij; prandaj mendjelehtësia e Zhystenit i dukej një

[110] Kafarnaum: në frëngjisht fjala *capharnaüm*, nga emri i qytetit biblik Kapernaum, do të thotë një vend rrëmujë ku grumbullohen sende të çdo lloji. Ome e quan kështu dhomëzën e tij të fshehtë.

mosrespekt përbindësh; dhe, më i kuq se rrushi i frëngut, përsëriste:

— Po, nga kafarnaumi! Çelësi që mbyll acidet bashkë me alkalet gërryese! Të shkosh të marrësh një kazan rezervë! një kazan me kapak! që ndoshta s'do ta përdor kurrë! Gjithçka ka rëndësinë e vet në veprimet delikate të artit tonë! Por, në djall! duhen bërë dallime dhe s'duhet përdorur për punë gati shtëpie ajo që është caktuar për punë farmaceutike! Është sikur të presësh një pulë me bisturi, sikur një gjykatës...

— Po qetësohu! — thoshte zonja Ome.

Dhe Atalia, duke e tërhequr nga redingota:

— Babi! babi!

— Jo, më lini! — vazhdonte farmacisti, — më lini! dreqi ta hajë! Më mirë të bëhem bakall, për fjalën e nderit! Hajde, vazhdo! mos respekto asgjë! thyej! copëto! lëshoji shushunjat! digje mëllagën! bëj turshi tranguj në kavanozat! griji fashat!

— Megjithatë ju kishit... — tha Ema.

— Pak më vonë! — E di se ç'rrezikoje?... S'pe asgjë, në qoshe, majtas, në raftin e tretë? Fol, përgjigju, shqipto diçka!

— Unë s'e... di, — belbëzoi djaloshi.

— Ah! s'e di! E pra, e di unë! Pe një shishe prej xhami blu, të mbyllur me dyll të verdhë, që përmban një pluhur të bardhë, mbi të cilën madje kisha shkruar: *I rrezikshëm!* dhe e di ç'kishte brenda? Arsenik! dhe ti shkon e prek atë! merr një kazan që është pranë saj!

— Pranë saj! — thirri zonja Ome, duke bashkuar duart. — Arsenik? Mund të na helmoje të gjithëve!

Dhe fëmijët ia nisën të bërtisnin, sikur të kishin ndier tashmë në zorrë dhimbje të tmerrshme.

— Ose të helmoje një të sëmurë! — vazhdonte farmacisti. — Doje, pra, të përfundoja në bankën e të akuzuarve, në gjyqin e rëndë? të më shihje të më tërhiqnin zvarrë në trekëmbësh? S'e di sa kujdes kam në trajtimin e lëndëve, megjithëse kam një zakon

të tmerrshëm me to? Shpesh tmerrohem vetë kur mendoj për përgjegjësinë time! sepse qeveria na përndjek, dhe ligjet absurde që na drejtojnë janë si një shpatë e vërtetë e Demokleut e varur mbi kokën tonë!

Ema s'mendonte më të pyeste se ç'donin prej saj, dhe farmacisti vazhdonte me fjali të gulçuara:

— Ja si ta njeh mirësinë që të bëjnë! ja si më shpërblen për kujdeset krejt atërore që të jap pa kursim! Sepse, pa mua, ku do të ishe? ç'do të bëje? Kush të jep ushqimin, edukimin, veshjen dhe të gjitha mjetet për të zënë një ditë me nder vendin tënd në radhët e shoqërisë! Por për këtë duhet djersitur fort në lopatë, dhe duhen fituar, siç thonë, kallo në duar. *Fabricando fit faber, age quod agis*.[111]

Citonte latinisht, aq i tërbuar ishte. Do të kishte cituar kinezisht e grenlandisht, po t'i kishte ditur këto dy gjuhë; sepse ndodhej në një nga ato kriza kur gjithë shpirti tregon pa dallim atë që mbyll, si oqeani, që në stuhi hapet nga algat e bregut deri te rëra e humnerave të tij.

Dhe vazhdoi.

— Kam nisur të pendohem tmerrësisht që të mora përsipër! Me siguri do të kisha bërë më mirë të të lija dikur të kalbeshe në mjerimin dhe në ndyrësinë ku ke lindur! Kurrë s'do të jesh i zoti për gjë tjetër veçse për të ruajtur gjedhë! S'ke asnjë prirje për shkencat! mezi di të ngjitësh një etiketë! Dhe jeton këtu, te unë, si një kanonik, si mace në vaj, duke u ngopur!

Por Ema, duke u kthyer nga zonja Ome:

— Më kishin thirrur...

— Ah! O Zot! — e ndërpreu me pamje të trishtë gruaja e mirë, — si t'jua them?... Është një fatkeqësi!

Nuk e mbaroi. Farmacisti gjëmonte:

— Zbraze! pastroje! çoje prapë! nxito, pra!

[111] Lat. „duke farkëtuar bëhesh farkëtar; bëj atë që po bën“: dy fjalë të urta latine, që Ome i ngjit bashkë.

Dhe, duke e tundur Zhystenin nga jaka e bluzës së punës, i rrëzoi një libër nga xhepi.

Djali u përkul. Ome qe më i shpejtë, dhe, pasi e mori vëllimin, e shikonte me sy të zgurdulluar e me nofull të hapur.

— *Dashuria... bashkëshortore!*[112] — tha, duke i ndarë ngadalë këto dy fjalë. — Ah! shumë mirë! shumë mirë! shumë bukur! Edhe me gravura!... Ah! kjo është tepër!

Zonja Ome u afrua.

— Jo! mos e prek!

Fëmijët deshën të shihnin figurat.

— Dilni! — bëri ai me urdhër.

Dhe ata dolën.

Në fillim eci lart e poshtë, me hapa të mëdhenj, duke mbajtur vëllimin të hapur mes gishtave, duke rrotulluar sytë, i mbytur, i fryrë, gati për apopleksi. Pastaj erdhi drejt e te nxënësi i tij dhe, duke iu ngulur përpara me krahë të kryqëzuar:

— Po ti i paske të gjitha veset, fatkeq i vogël?... Kujdes, je në tatëpjetë!... S'e ke menduar, pra, që ky libër i turpshëm mund të binte në duart e fëmijëve të mi, t'u vinte shkëndijën në tru, ta njollosë pastërtinë e Atalisë, ta korruptojë Napoleonin! Ai është formuar tashmë si burrë. A je i sigurt, të paktën, që s'e kanë lexuar? a mund të më garantosh...?

— Po më në fund, zotëri, — bëri Ema, — kishit diçka për të më thënë...?

— Është e vërtetë, zonjë... Vjehrri juaj ka vdekur!

Në të vërtetë, zotëria Bovari baba kishte vdekur dy ditë më parë, befas, nga një goditje apopleksie, duke u ngritur nga tryeza; dhe, nga tepria e kujdesit për ndjeshmërinë e Emës, Sharli i ishte lutur zotit Ome t'ia jepte me kujdes këtë lajm të tmerrshëm.

---

[112] *Tableau de l'amour conjugal* („Tablo e dashurisë bashkëshortore“, 1686), nga mjeku Nicolas Venette: libër gjysmë mjekësor e gjysmë erotik, me gravura, që qarkullonte fshehurazi edhe në shekullin XIX.

Ai e kishte menduar fjalinë, e kishte rrumbullakuar, lëmuar, ritmuar; ishte një kryevepër maturie dhe kalimesh, kthesash të holla e delikatese; por zemërimi ia kishte marrë me vete retorikën.

Ema, duke hequr dorë nga çdo hollësi, doli pra nga farmacia; sepse zoti Ome i ishte kthyer rrjedhës së sharjeve. Megjithatë po qetësohej, dhe tani murmuriste me ton atëror, duke i bërë erë vetes me kësulën greke:

— Jo se e dënoj krejt veprën! Autori ishte mjek. Ka aty brenda disa anë shkencore që s'është keq t'i dijë një burrë, dhe, do të guxoja të thosha, që një burrë duhet t'i dijë. Por më vonë, më vonë! Prit të paktën të bëhesh vetë burrë dhe të të formohet temperamenti.

Në trokitjen e Emës në derë, Sharli, që e priste, i doli përpara me krahë të hapur dhe i tha me lot në zë:

— Ah! e dashura ime...

Dhe u përkul butë për ta puthur. Por, në prekjen e buzëve të tij, e kapi kujtimi i tjetrit, dhe ajo kaloi dorën mbi fytyrë duke u dridhur.

Megjithatë u përgjigj:

— Po, e di..., e di...

Ai i tregoi letrën ku e ëma tregonte ngjarjen, pa asnjë hipokrizi sentimentale. Vetëm i vinte keq që i shoqi s'kishte marrë ndihmën e fesë, se kishte vdekur në Dudëvil, në rrugë, në pragun e një kafeneje, pas një gostie patriotike me oficerë të vjetër.

Ema ia ktheu letrën; pastaj, në darkë, nga mirësjellja, u shtir sikur s'kishte oreks. Por, meqë ai e nxiste, nisi të hante me vendosmëri, ndërsa Sharli, përballë saj, rrinte pa lëvizur, në një qëndrim të rraskapitur.

Herë pas here, duke ngritur kokën, i dërgonte një vështrim të gjatë plot dëshpërim. Një herë psherëtiu:

— Do të kisha dashur ta shihja edhe një herë!

Ajo heshte. Më në fund, duke kuptuar se duhej folur:

— Sa vjeç ishte babai yt?

— Pesëdhjetë e tetë vjeç!

— Ah!

Dhe kaq.

Pas një çerek ore, ai shtoi:

— Nëna ime e shkretë?... ç'do të bëhet tani me të?

Ajo bëri një gjest padijeje.

Duke e parë kaq të heshtur, Sharli e kujtonte të pikëlluar dhe e detyronte veten të mos thoshte asgjë, që të mos e ndizte këtë dhimbje që e prekte. Megjithatë, duke e shkundur të tijën:

— U argëtove mirë dje? — pyeti.

— Po.

Kur hoqën mbulesën e tryezës, Bovari nuk u ngrit, as Ema; dhe, sa më shumë e shikonte, monotonia e kësaj pamjeje ia dëbonte pak nga pak çdo mëshirë nga zemra. I dukej i mjerë, i dobët, asgjë, me një fjalë një njeri i shkretë, nga të gjitha anët. Si ta hiqte qafe? Ç'mbrëmje e pambarim! Diçka mpirëse si një avull opiumi e mpinte.

Dëgjuan në holl zhurmën e thatë të një shkopi mbi dërrasat. Ishte Ipoliti që sillte bagazhet e Zonjës. Për t'i vënë poshtë, përshkroi me mundim një çerek rrethi me këmbën e tij prej druri.

„As që e kujton më!“ — thoshte me vete ajo, duke parë të gjorin, flokët e trashë të kuq të të cilit pikonin nga djersa.

Bovari kërkonte një monedhë të vogël në fund të qeses; dhe, pa u dukur se e kuptonte gjithë poshtërimin që kishte për të vetë prania e këtij njeriu që rrinte aty si qortimi i mishëruar i paaftësisë së tij të pashërueshme:

— Hë! ke një buqetë të bukur! — tha, duke vënë re mbi oxhak vjollcat e Leonit.

— Po, — bëri ajo me mospërfillje; — është një buqetë që e bleva pak më parë... nga një lypëse.

Sharli i mori vjollcat, dhe, duke freskuar mbi to sytë e tij krejt të kuq nga lotët, u merrte erë me delikatesë. Ajo ia hoqi shpejt nga dora dhe shkoi e i vuri në një gotë me ujë.

Të nesërmen mbërriti zonja Bovari nënë. Ajo dhe i biri qanë shumë. Ema, me pretekstin e urdhrave që duhej të jepte, u zhduk.

Të pasnesërmen, u desh të merreshin bashkë me punët e zisë. Shkuan e u ulën, me kutitë e qepjes, buzë ujit, nën kioskë.

Sharli mendonte për të atin, dhe habitej që ndiente kaq shumë dashuri për këtë njeri që deri atëherë kishte kujtuar se e donte fare pak. Zonja Bovari nënë mendonte për të shoqin. Ditët më të këqija të dikurshme i dukeshin tani për t'u pasur zili. Gjithçka fshihej nën keqardhjen instinktive të një zakoni kaq të gjatë; dhe herë pas here, ndërsa shtynte gjilpërën, një lot i madh i zbriste përgjatë hundës dhe qëndronte aty për një çast i varur. Ema mendonte se, gati dyzet e tetë orë më parë, ishin bashkë, larg botës, krejt të dehur, pa pasur mjaft sy për të soditur njëritjetrin. Përpiqej të rikapte hollësitë më të padukshme të asaj dite të zhdukur. Por prania e vjehrrës dhe e burrit e shqetësonte. Do të kishte dashur të mos dëgjonte asgjë, të mos shihte asgjë, që të mos e prishte përqendrimin e dashurisë së saj, që po humbiste, çfarëdo që të bënte, nën ndjesitë e jashtme.

Shqepte astarin e një fustani, copat e të cilit shpërndaheshin rreth saj; plaka Bovari, pa ngritur sytë, bënte të kërcisnin gërshërët, dhe Sharli, me pantoflat prej cohe dhe me redingotën e vjetër të murme që i shërbente si rrobë dhome, rrinte me të dyja duart në xhepa dhe nuk fliste as ai; pranë tyre, Berta, me një përparëse të vogël të bardhë, gërryente me lopatëzën e saj rërën e shtigjeve.

Befas panë të hynte nga portëza zoti Lëro, tregtari i stofrave.

Vinte t'u ofronte shërbimet e tij, duke pasur parasysh rrethanën fatale. Ema u përgjigj se besonte se mund të bënte pa to. Tregtari nuk e pranoi veten të mundur.

— Një mijë herë më falni, — tha; — do të doja të kisha një bisedë të veçantë.

Pastaj, me zë të ulët:

— Është për atë punë..., e dini?

Sharli u skuq deri te veshët.

— Ah! po..., në të vërtetë.

Dhe, nga hutimi, duke u kthyer nga e shoqja:

— A s'mund të..., e dashur...?

Ajo dukej se e kuptoi, sepse u ngrit, dhe Sharli i tha së ëmës:

— S'është gjë! Pa dyshim ndonjë vogëlsi e shtëpisë.

S'donte që ajo ta mësonte historinë e kambialit, nga frika e vërejtjeve të saj.

Sapo mbetën vetëm, zoti Lëro, me fjalë mjaft të qarta, nisi ta uronte Emën për trashëgiminë, pastaj të fliste për gjëra të parëndësishme, për pemët pas murit, për të korrat dhe për shëndetin e vet, që shkonte gjithmonë kështu-kështu, as mirë as keq. Në të vërtetë, e mundonte veten si pesëqind djaj, megjithëse s'fitonte, pavarësisht nga ç'thoshin njerëzit, as sa për të pasur gjalpë mbi bukë.

Ema e linte të fliste. Ishte mërzitur aq shumë prej dy ditësh!

— Dhe ja ku jeni krejt e shëruar? — vazhdonte ai. — Për besë, e kam parë burrin tuaj të shkretë në gjendje të vështira! Është djalë i mirë, megjithëse kemi pasur bashkë disa vështirësi.

Ajo pyeti cilat, sepse Sharli ia kishte fshehur mosmarrëveshjen për mallrat.

— Po e dini mirë! — bëri Lëroi. — Ishte për tekat tuaja të vogla, arkat e udhëtimit.

E kishte ulur kapelën mbi sy, dhe, me të dyja duart pas shpine, duke buzëqeshur e duke fishkëllyer lehtë, e shikonte drejt në sy, në një mënyrë të padurueshme. Mos dyshonte për ndonjë gjë? Ajo mbetej e humbur në lloj-lloj frikërash. Më në fund megjithatë ai vazhdoi:

— U pajtuam, dhe po vija t'i propozoja prapë një marrëveshje.

Ishte të rinovonte kambialin e nënshkruar nga Bovari. Zotëria, sidoqoftë, do të vepronte si t'i donte qejfi; s'duhej ta mundonte veten, sidomos tani që do të kishte një mori telashesh.

— Madje do të bënte më mirë t'ia linte dikujt tjetër, juve, për shembull; me një prokurë, do të ishte e lehtë, dhe atëherë do të kishim bashkë ca punë të vogla...

Ajo s'kuptonte. Ai heshti. Pastaj, duke kaluar te tregtia e tij, Lëroi deklaroi se Zonja s'mund të bënte pa marrë diçka prej tij. Do t'i dërgonte një barezh të zi, dymbëdhjetë metra, sa për të bërë një fustan.

— Ky që keni është i mirë për shtëpi. Ju duhet një tjetër për vizita. E pashë unë, që në shikimin e parë kur hyra. Kam sy shqiponje.

Nuk e dërgoi pëlhurën, e solli vetë. Pastaj u kthye për ta matur; u kthye me pretekste të tjera, duke u përpjekur çdo herë të tregohej i dashur, i gatshëm, duke u bërë vasal, siç do të thoshte Ome, dhe gjithmonë duke i hedhur Emës ndonjë këshillë për prokurën. Për kambialin s'fliste. Ajo s'mendonte për të; Sharli, në fillim të shërimit të saj, i kishte treguar vërtet diçka; por kaq shumë trazime i kishin kaluar nëpër kokë, sa s'e mbante mend më. Veç kësaj, u ruajt të hapte çfarëdo diskutimi për para; plaka Bovari u habit për këtë, dhe ia vuri ndryshimin e karakterit ndjenjave fetare që i kishin hyrë kur qe e sëmurë.

Por, sapo ajo iku, Ema s'vonoi ta mahniste Bovarin me arsyen e saj praktike. Do të duhej të merreshin informacione, të verifikoheshin hipotekat, të shihej nëse duhej bërë ankand apo likuidim. Ajo përmendte terma teknikë kuturu, shqiptonte fjalët e mëdha rregull, e ardhme, parashikim, dhe vazhdimisht i zmadhonte telashet e trashëgimisë; aq sa një ditë i tregoi modelin e një autorizimi të përgjithshëm për „të drejtuar dhe administruar punët e tij, të marrë çdo hua, të nënshkruajë dhe të xhirojë çdo kambial, të paguajë çdo shumë, etj.“ Kishte përfituar nga mësimet e Lëroit.

Sharli, me naivitet, e pyeti nga vinte kjo letër.

— Nga zoti Gijomen.

Dhe, me gjakftohtësinë më të madhe të botës, shtoi:

— S'i besoj shumë. Noterët kanë kaq famë të keqe! Ndoshta do të duhej të këshilloheshim... S'njohim veçse... Oh! askënd.

— Përveç në qoftë se Leoni..., — ia ktheu Sharli, që po mendohej.

Por ishte e vështirë të merreshin vesh me letra. Atëherë ajo u ofrua ta bënte vetë këtë udhëtim. Ai e falënderoi. Ajo nguli këmbë. Qe një garë mirësjelljesh. Më në fund ajo thirri me një ton kryeneçësie të shtirur:

— Jo, të lutem, do të shkoj unë.

— Sa e mirë që je! — tha ai duke e puthur në ballë.

Që të nesërmen, hipi në Dallëndyshe për të shkuar në Ruan të këshillohej me zotin Leon; dhe ndenji atje tri ditë.

Pjesa e tretë — III

Qenë tri ditë të plota, të shijshme, të mrekullueshme, një muaj mjalti i vërtetë.

Ishin në hotelin e Bulonjës, në port. Dhe jetonin aty, me kanata të mbyllura, me dyer të mbyllura, me lule përtokë dhe me shurupe me akull, që ua sillnin që në mëngjes.

Nga mbrëmja merrnin një varkë të mbuluar dhe shkonin të hanin darkë në një ishull.

Ishte ora kur dëgjon, buzë kantiereve, të kumbojë çekiçi i kallafatëve pas trupit të anijeve. Tymi i katranit dilte mes pemëve, dhe mbi lumë shihje pika të mëdha yndyrore, që valëzoheshin në mënyrë të çrregullt nën ngjyrën e purpurt të diellit, si pllaka bronzi fiorentin që notonin.

Zbritnin mes varkave të ankoruara, litarët e gjatë e të pjerrët të të cilave e preknin lehtë pjesën e sipërme të varkës.

Zhurmat e qytetit largoheshin pa u ndier, rrotullimi i qerreve, rrëmuja e zërave, lehja e qenve mbi kuvertat e anijeve. Ajo zgjidhte kapelën dhe ata zbarkonin në ishullin e tyre.

Uleshin në sallën e ulët të një pijetoreje, që kishte te dera rrjeta të zeza të varura. Hanin peshq të vegjël të skuqur, krem dhe qershi. Shtriheshin mbi bar; puthnin njëri-tjetrin mënjanë nën plepat; dhe do të kishin dashur, si dy Robinsonë, të jetonin përjetësisht në këtë vend të vogël, që në lumturinë e tyre u dukej më i mrekullueshmi i tokës. S'ishte hera e parë që shihnin pemë, qiell blu, bar, që dëgjonin ujin që rridhte dhe flladin që frynte në

gjethe; por pa dyshim s'i kishin admiruar kurrë të gjitha këto, sikur natyra të mos kishte ekzistuar më parë, ose të kishte nisur të ishte e bukur vetëm që kur ishin ngopur dëshirat e tyre.

Natën ktheheshin. Varka ndiqte bregun e ishujve. Ata rrinin në fund, që të dy të fshehur nga hija, pa folur. Rremat katrore kumbonin mes kunjave të hekurt; dhe kjo shënonte në heshtje si rrahjen e një metronomi, ndërsa pas, timoni që zvarritej në ujë s'e ndërpriste plaskën e tij të vogël e të butë.

Një herë doli hëna; atëherë s'e lanë pa bërë fjali, duke e gjetur yllin melankolik e plot poezi; madje ajo nisi të këndonte:

Një mbrëmje, a të kujtohet? lundronim, etj.[113]

Zëri i saj harmonik e i dobët humbiste mbi valë; dhe era merrte me vete trilet që Leoni i dëgjonte të kalonin përreth tij si rrahje krahësh.

Ajo rrinte përballë, e mbështetur pas murit të varkës, ku hëna hynte nga njëra prej dritareve të hapura. Fustani i saj i zi, palët e të cilit hapeshin si freskore, e hollonte, e bënte më të gjatë. E mbante kokën ngritur, duart të bashkuara dhe të dy sytë drejt qiellit. Herë-herë hija e shelgjeve e fshihte krejt, pastaj ajo rishfaqej befas, si një vegim, në dritën e hënës.

Leoni, përtokë, pranë saj, gjeti nën dorë një shirit mëndafshi të kuq si lulëkuqe.

Varkëtari e shqyrtoi dhe përfundoi duke thënë:

— Ah! ndoshta është i një shoqërie që e shëtita ditën tjetër. Erdhën një tufë hokatarësh, zotërinj e zonja, me ëmbëlsira, me shampanjë, me korneta, me gjithë takëmin! Kishte një sidomos, një burrë i gjatë e i bukur, me mustaqe të vogla, që ishte shumë qesharak! dhe thoshin kështu: „Hajde, na trego diçka..., Adolf..., Dodolf...“, besoj.

Ajo u drodh.

[113] Vargu i parë i një strofe nga *Liqeni* (1820), poezia më e njohur e Lamartine-it, ku poeti kujton një mbrëmje lundrimi me gruan e dashur, që tani ka vdekur.

— Po vuan? — bëri Leoni duke iu afruar.

— Oh! s'është gjë. Pa dyshim, freskia e natës.

— Dhe që s'duhet të ketë mungesë grash, as ai, — shtoi butë detari plak, duke kujtuar se po i bënte një mirësjellje të huajit.

Pastaj, duke pështyrë në duar, i mori sërish rremat.

Megjithatë u desh të ndaheshin! Lamtumirat qenë të trishta. Letrat do t'ia dërgonte te nëna Role; dhe ajo i dha porosi aq të sakta për zarfin e dyfishtë, sa ai e admiroi shumë dinakërinë e saj në dashuri.

— Pra, më siguron që gjithçka është në rregull? — tha ajo në puthjen e fundit.

— Po, sigurisht! — „Po pse vallë, — mendoi ai pastaj, duke u kthyer vetëm nëpër rrugë, — i jep kaq rëndësi kësaj prokure?“

Pjesa e tretë — IV

Leoni shpejt mori para shokëve një pamje epërsie, iu shmang shoqërisë së tyre dhe i la krejt pas dore dosjet.

Priste letrat e saj; i rilexonte. I shkruante. E thërriste me gjithë forcën e dëshirës dhe të kujtimeve. Në vend që të pakësohej nga mungesa, kjo dëshirë për ta parë sërish u shtua, aq sa një të shtunë në mëngjes iku nga zyra.

Kur, nga maja e bregores, pa në luginë kambanoren e kishës me flamurin e saj prej llamarine që vërtitej në erë, ndjeu atë kënaqësi të përzier me kotësi fitimtare e me mallëngjim egoist që duhet të kenë milionerët kur kthehen të vizitojnë fshatin e tyre.

Shkoi e u vërtit rreth shtëpisë së saj. Në kuzhinë shkëlqente një dritë. E përgjoi hijen e saj pas perdeve. Asgjë s'u duk.

Nëna Lëfransua, kur e pa, lëshoi britma të mëdha dhe e gjeti „më të rritur e më të hollë", ndërsa Artemiza, përkundrazi, e gjeti „më të fortë e më të nxirë".

Hëngri darkë në sallën e vogël, si dikur, por vetëm, pa tagrambledhësin; sepse Bine, i lodhur duke pritur Dallëndyshen, e kishte shpejtuar përfundimisht darkën një orë, dhe tani hante në orën pesë fiks, dhe prapëseprapë shpesh thoshte se karroca e vjetër e prishur vonohej.

Megjithatë Leoni u vendos; shkoi e trokiti në derën e mjekut: Zonja ishte në dhomën e saj, prej nga zbriti vetëm pas një çerek ore. Zotëria dukej i lumtur që e shihte përsëri; por s'lëvizi nga shtëpia gjithë mbrëmjen, as gjithë ditën tjetër.

E pa vetëm, në mbrëmje, shumë vonë, pas kopshtit, në rrugicë; — në rrugicë, si me tjetrin! Bënte stuhi, dhe flisnin nën një çadër nën dritën e vetëtimave.

Ndarja po u bëhej e padurueshme.

— Më mirë të vdes! — thoshte Ema.

Përdridhej mbi krahun e tij, duke qarë.

— Lamtumirë!... lamtumirë!... Kur do të të shoh përsëri?

U kthyen prapë për t'u puthur edhe një herë; dhe ishte aty që ajo i premtoi se do të gjente shpejt, me çfarëdo mjeti, rastin e përhershëm për t'u parë të lirë, të paktën një herë në javë. Ema s'dyshonte për këtë. Veç kësaj, ishte plot shpresë. Do t'i vinin para.

Prandaj bleu për dhomën e saj një palë perde të verdha me vija të gjera, për të cilat zoti Lëro i kishte lavdëruar çmimin e lirë; ëndërroi një qilim, dhe Lëroi, duke e siguruar „se s'ishte të pije detin", mori përsipër me mirësjellje t'ia siguronte. Ajo s'mund të bënte më pa shërbimet e tij. Njëzet herë në ditë dërgonte ta thërrisnin, dhe ai menjëherë i linte punët në vend, pa i lejuar vetes as një murmuritje. Po aq pak kuptohej pse nëna Role hante mëngjes çdo ditë tek ajo, madje i bënte edhe vizita vetëm për vetëm.

Ishte rreth kësaj kohe, domethënë rreth fillimit të dimrit, që asaj iu duk se e zuri një zjarr i madh për muzikën.

Një mbrëmje që Sharli po e dëgjonte, ajo e rifilloi katër herë rresht të njëjtën pjesë, dhe gjithmonë duke u nxehur, ndërsa ai, pa vënë re asnjë dallim, thërriste:

— Bravo!..., shumë mirë!... Gabon! vazhdo!

— Eh, jo! është e neveritshme! m'i ka zënë ndryshku gishtat.

Të nesërmen, ai iu lut t'i binte edhe diçka.

— Mirë, për të të bërë qejfin!

Dhe Sharli pranoi se ajo kishte humbur pak. Ngatërronte rreshtat e notave, i binte keq; pastaj, duke u ndalur befas:

— Ah! mbaroi! do të duhej të merrja mësime; por...

Kafshoi buzët dhe shtoi:

— Njëzet franga mësimi, është tepër shtrenjtë!

— Po, në të vërtetë..., pak..., — tha Sharli duke qeshur budallaqe. — Megjithatë më duket se mund të gjenim ndoshta më lirë; sepse ka artistë pa emër që shpesh vlejnë më shumë se të famshmit.

— Kërkoji, — tha Ema.

Të nesërmen, kur u kthye, e vështroi me sy dinaku dhe në fund s'mundi ta përmbante këtë fjali:

— Sa kokëfortë që je ndonjëherë! Sot isha në Barfëshere. E pra, zonja Liezhar më siguroi se tri vajzat e saj, që janë në konviktin e Mëshirës, marrin mësime me pesëdhjetë solde seanca, dhe nga një mësuese e famshme madje!

Ajo ngriti supet dhe s'e hapi më pianon.

Por, kur kalonte pranë saj (në qoftë se Bovari ishte aty), psherëtinte:

— Ah! pianoja ime e shkretë!

Dhe kur vinte dikush ta shihte, s'harronte t'ju thoshte se e kishte lënë muzikën dhe s'mund t'i kthehej tani, për arsye të forta. Atëherë i vinte keq të gjithëve. Ç'dëm! ajo që kishte një talent kaq të bukur! I folën madje edhe Bovarit. E turpëronin, sidomos farmacisti:

— Gaboni! s'duhen lënë kurrë djerrë aftësitë e natyrës. E pastaj, mendoni, miku im i mirë, se duke e nxitur Zonjën të studiojë, kurseni për më vonë në edukimin muzikor të fëmijës suaj! Unë mendoj se nënat duhet t'i mësojnë vetë fëmijët. Është një ide e Rousseau-së, ndoshta ende pak e re, por që do të triumfojë në fund, jam i sigurt, si mëkimi nga nëna dhe vaksinimi.

Sharli iu kthye pra edhe një herë kësaj çështjeje të pianos. Ema u përgjigj me hidhërim se ishte më mirë ta shitnin. Këtë piano të shkretë, që i kishte dhënë aq shumë kënaqësi kotësie, ta shihte të ikte, ishte për Bovarin si vetëvrasja e papërcaktueshme e një pjese të vetes së saj!

— Po të doje..., — thoshte ai herë pas here, — një mësim, në fund të fundit, s'do të ishte aq shumë rrënues.

— Por mësimet, — ia kthente ajo, — vlejnë vetëm kur ndiqen rregullisht.

Dhe ja si ia doli të merrte nga bashkëshorti lejen të shkonte në qytet, një herë në javë, për të parë dashnorin. Madje, pas një muaji, gjetën se kishte bërë përparime të mëdha.

Pjesa e tretë — V

Ishte e enjtja. Ngrihej dhe vishej në heshtje që të mos e zgjonte Sharlin, i cili do t'i kishte bërë vërejtje që po bëhej gati tepër herët. Pastaj ecte lart e poshtë; dilte para dritareve, shikonte sheshin. Drita e parë qarkullonte mes shtyllave të tregut, dhe shtëpia e farmacistit, me kanatat e mbyllura, linte të dukeshin në ngjyrën e zbehtë të agimit shkronjat e mëdha të tabelës.

Kur sahati shënonte shtatë e një çerek, shkonte te Luani i Artë, ku Artemiza, duke hapur gojën, vinte t'i hapte derën. Kjo i zbulonte Zonjës prushin e fshehur nën hi. Ema mbetej vetëm në kuzhinë. Herë pas here dilte. Iveri i mbrehte kuajt pa u nxituar, duke dëgjuar, nga ana tjetër, nënën Lëfransua, e cila, duke nxjerrë nga një dritare e vogël kokën me skufje pambuku, i ngarkonte porosi dhe i jepte shpjegime që do ta kishin hutuar çdo njeri tjetër. Ema përplaste shuallin e çizmeve pas kalldrëmit të oborrit.

Më në fund, kur ai e kishte ngrënë supën, kishte veshur kapotën e trashë, kishte ndezur llullën dhe kishte kapur kamxhikun, zinte vend qetësisht në ndenjëse.

Dallëndyshja nisej me trok të ngadaltë dhe, gjatë tre çerekëve të ligës, ndalej vende-vende për të marrë udhëtarë, që e prisnin më këmbë buzë rrugës, para portës së oborreve. Ata që kishin lajmëruar një ditë më parë bënin të priteshin; disa madje ishin ende në shtrat në shtëpinë e tyre; Iveri thërriste, — bërtiste,

shante, pastaj zbriste nga ndenjësja dhe shkonte e u binte dyerve me goditje të forta. Era frynte nëpër dritaret e plasaritura.

Ndërkaq katër stolat mbusheshin, karroca rrotullohej, mollët njëra pas tjetrës pasonin njëra-tjetrën; dhe rruga, mes dy hendeqeve të saj të gjata plot me ujë të verdhë, ngushtohej vazhdimisht drejt horizontit.

Ema e njihte nga fillimi në fund; e dinte që pas një livadhi vinte një shtyllë, pastaj një vidh, një hambar ose një kasolle rrugëtari; ndonjëherë madje, për t'i bërë vetes surpriza, mbyllte sytë. Por s'e humbiste kurrë ndjenjën e qartë të largësisë që mbetej për t'u përshkuar.

Më në fund, shtëpitë prej tulle afroheshin, toka kumbonte nën rrota, Dallëndyshja rrëshqiste mes kopshtesh ku dalloje, nëpër ndonjë parmak, statuja, një hardhi, tisa të krasitura dhe një kolovajzë. Pastaj, me një shikim të vetëm, shfaqej qyteti.

Duke zbritur si amfiteatër dhe i mbytur në mjegull, ai zgjerohej përtej urave, turbullt. Fusha e hapur ngjitej pastaj me një lëvizje monotone, deri sa prekte larg bazën e pasigurt të qiellit të zbehtë. I parë kështu nga lart, i gjithë peizazhi dukej i palëvizshëm si një pikturë; anijet e ankoruara grumbulloheshin në një qoshe; lumi e rrumbullakonte lakoren e tij në këmbët e kodrave të gjelbra, dhe ishujt, me formë të zgjatur, dukeshin mbi ujë si peshq të mëdhenj të zinj të ndalur. Oxhaqet e fabrikave nxirrnin tufa të pamasa të murme që fluturonin në majë. Dëgjohej gumëzhima e shkritoreve bashkë me tingëllimën e kthjellët të kishave që ngriheshin në mjegull. Pemët e bulevardeve, pa gjethe, bënin shkurre vjollcë në mes të shtëpive, dhe çatitë, krejt të shndritshme nga shiu, vezullonin në mënyrë të pabarabartë, sipas lartësisë së lagjeve. Ndonjëherë një shkulm ere i merrte retë drejt kodrës së Shën-Katerinës, si valë ajrore që thyheshin në heshtje pas një shkëmbi.

Diçka marramendëse dilte për të nga këto jetë të grumbulluara, dhe zemra i fryhej me bollëk, sikur të njëqind e njëzet mijë

shpirtrat që rrihnin aty t'i kishin dërguar të gjithë njëherësh avullin e pasioneve që ajo u vishte. Dashuria e saj zmadhohej para hapësirës dhe mbushej me rrëmujë nga gumëzhimat e turbullta që ngjiteshin. E derdhte jashtë, nëpër sheshe, nëpër shëtitore, nëpër rrugë, dhe qyteti i vjetër normand shtrihej para syve të saj si një kryeqytet i pamasë, si një Babiloni ku po hynte. Përkulej me të dyja duart nga dritarja, duke thithur flladin; të tre kuajt galoponin, gurët kërcisnin në baltë, karroca lëkundej, dhe Iveri, që larg, u thërriste karrocave në rrugë, ndërsa qytetarët që kishin kaluar natën në Bua-Gijom zbritnin qetësisht bregoren, me karrocën e tyre të vogël familjare.

Ndaleshin te barriera e qytetit; Ema zbërthente galloshet, vishte doreza të tjera, rregullonte shallin, dhe, njëzet hapa më tutje, dilte nga Dallëndyshja.

Qyteti atëherë po zgjohej. Nëpunës dyqanesh, me kësulë greke, fshinin vitrinat, dhe gra që mbanin shporta mbi ijë lëshonin herë pas here një britmë kumbuese nëpër qoshet e rrugëve. Ajo ecte me sy përdhe, duke prekur muret, dhe duke buzëqeshur nga kënaqësia nën vellon e zezë të ulur.

Nga frika se mos e shihnin, zakonisht nuk merrte rrugën më të shkurtër. Futej nëpër rrugica të errëta, dhe mbërrinte e tëra në djersë në fund të rrugës Kombëtare, pranë shatërvanit që është aty. Është lagjja e teatrit, e kafeneve dhe e grave të përdala. Shpesh kalonte pranë saj një qerre që mbante ndonjë dekor që dridhej. Djem me përparëse hidhnin rërë mbi pllaka, mes shkurresh të gjelbra. Vinte erë absint, puro dhe gocë deti.

Kthente në një rrugë; e njihte nga flokët e kaçurrela që i dilnin nga kapela.

Leoni, në trotuar, vazhdonte të ecte. Ajo e ndiqte deri në hotel; ai ngjitej, hapte derën, hynte... Ç'përqafim!

Pastaj fjalët, pas puthjeve, rridhnin me vrull. Tregonin hidhërimet e javës, parandjenjat, shqetësimet për letrat; por tani

gjithçka harrohej, dhe shikonin njëri-tjetrin ballë për ballë, me të qeshura epshi dhe me emra dhembshurie.

Shtrati ishte një shtrat i madh prej mogani në formë varke. Perdet prej mëndafshi të kuq levantin, që zbritnin nga tavani, harkoheshin tepër poshtë drejt kokës së hapur të shtratit; — dhe asgjë në botë s'ishte aq e bukur sa koka e saj e errët dhe lëkura e bardhë që dalloheshin mbi atë ngjyrë purpuri, kur, me një gjest turpi, i mbyllte të dy krahët e zhveshur, duke fshehur fytyrën në duar.

Dhoma e vakët, me qilimin e saj të qetë, me stolitë e saj gazmore dhe me dritën e saj të qetë, dukej krejt e përshtatshme për intimitetet e pasionit. Shufrat që mbaronin me shigjetë, varëset e bronzta dhe topat e mëdhenj të kalamendeve shkëlqenin befas, kur hynte dielli. Mbi oxhak, mes shandanëve, kishte dy nga ato guaskat e mëdha rozë ku dëgjon zhurmën e detit kur i vë në vesh.

Sa e donin atë dhomë të mirë plot gaz, pavarësisht nga shkëlqimi i saj pak i vyshkur! I gjenin gjithmonë mobiljet në vend, dhe ndonjëherë karfica flokësh që ajo i kishte harruar, të enjten tjetër, nën bazën e sahatit. Hanin mëngjes pranë zjarrit, në një tryezë të vogël të rrumbullakët të zbukuruar me palisandër. Ema priste, ia vinte copat në pjatë duke i thënë lloj-lloj përkëdheljesh; dhe qeshte me një të qeshur kumbuese e të shthurur kur shkuma e verës shampanjë derdhej nga gota e lehtë mbi unazat e gishtave të saj. Ishin aq krejtësisht të humbur në zotërimin e njëri-tjetrit, sa kujtonin se ishin aty në shtëpinë e tyre dhe se do të jetonin aty deri në vdekje, si dy bashkëshortë të rinj të përjetshëm. Thoshin *dhoma jonë*, *qilimi ynë*, *kolltukët tanë*, madje ajo thoshte *pantoflat e mia*, një dhuratë e Leonit, një tekë që kishte pasur. Ishin pantofla prej sateni rozë, të veshura anash me push mjellme. Kur ulej në gjunjët e tij, këmba, atëherë tepër e shkurtër, i rrinte varur në ajër; dhe këpuca e hijshme, që s'kishte pjesë prapa, mbahej vetëm nga gishtat në këmbën e saj të zbathur.

Ai shijonte për herë të parë delikatesën e papërshkrueshme të hijeshive femërore. Kurrë s'e kishte hasur këtë hir të gjuhës, këtë përmbajtje të veshjes, këto qëndrime pëllumbeshe të përgjumur. Admironte ekzaltimin e shpirtit të saj dhe dantellat e fundit të saj. E pastaj, a s'ishte një grua e botës së mirë, dhe një grua e martuar! një dashnore e vërtetë, më në fund?

Me larminë e humorit të saj, herë mistike e herë e gëzuar, llafazane, e heshtur, e rrëmbyer, e plogët, ajo i ngjallte një mijë dëshira, duke zgjuar instinkte ose kujtime. Ishte e dashuruara e të gjitha romaneve, heroina e të gjitha dramave, Ajo-ja e paqartë e të gjitha vëllimeve me vargje. Gjente mbi supet e saj ngjyrën e qelibartë të odaliskës në banjë; kishte korsenë e gjatë të zonjave të kështjellave feudale; i ngjante edhe gruas së zbehtë të Barcelonës,[114] por mbi të gjitha ishte Engjëll!

Shpesh, duke e parë, i dukej se shpirti i tij, duke i ikur drejt saj, derdhej si një valë mbi vijat e kokës së saj dhe zbriste i tërhequr në bardhësinë e gjoksit të saj.

Ulej përtokë, para saj; dhe, me të dy bërrylat mbi gjunjët e saj, e soditte me buzëqeshje dhe me ballin të tendosur.

Ajo përkulej drejt tij dhe pëshpëriste, si e mbytur nga dehja:

— Oh! mos lëviz! mos fol! më shiko! Nga sytë e tu del diçka kaq e ëmbël, që më bën kaq mirë!

E quante fëmijë:

— Fëmijë, më do?

Dhe mezi ia dëgjonte përgjigjen, në nxitimin e buzëve të saj që i ngjiteshin në gojë.

Mbi sahat ishte një Kupid i vogël prej bronzi, që bënte naze duke rrumbullakuar krahët nën një kurorë të praruar. Qeshën me të shumë herë; por, kur duhej të ndaheshin, gjithçka u dukej serioze.

---

[114] Aludim për poezinë *Andaluzja* të Alfred de Musset-së (1830), shumë të njohur në atë kohë, që këndon një andaluziane me gji të nxirë nga dielli, „të zbehtë si një mbrëmje e bukur vjeshte“, të takuar në Barcelonë.

Të palëvizur njëri përballë tjetrit, përsërisnin:

— Të enjten!... të enjten!

Befas ajo ia merrte kokën me të dyja duart, e puthte shpejt në ballë duke thirrur: „Lamtumirë!“ dhe hidhej në shkallë.

Shkonte në rrugën e Komedisë, te një floktar, të rregullonte flokët. Binte nata; në dyqan ndiznin gazin.

Dëgjonte zilen e teatrit që thërriste aktorët për shfaqjen; dhe shihte përballë të kalonin burra me fytyrë të bardhë dhe gra me veshje të vyshkura, që hynin nga dera e skenës.

Bënte vapë në atë dhomëz tepër të ulët, ku soba gumëzhinte mes perukeve e pomadave. Era e hekurave të kaçurrelave, bashkë me ato duar të yndyrshme që ia preknin kokën, s'vononte t'ia merrte mendtë, dhe asaj i dremitej pak nën mantelin e floktarit. Shpesh djali, ndërsa e krihte, i propozonte bileta për ballon me maska.

Pastaj ikte! Ngjitej nëpër rrugë; mbërrinte te Kryqi i Kuq; merrte prapë galloshet, që i kishte fshehur në mëngjes nën një stol, dhe ngjeshej në vendin e saj mes udhëtarëve të paduruar. Disa zbritnin në fund të bregores. Ajo mbetej vetëm në karrocë.

Në çdo kthesë, dalloheshin gjithnjë e më shumë të gjitha dritat e qytetit, që bënin një avull të gjerë drite mbi shtëpitë e ngatërruara. Ema ulej në gjunjë mbi jastëkë dhe i humbte sytë në atë shkëlqim. Dënesej, thërriste Leonin dhe i dërgonte fjalë të ëmbla e puthje që humbnin në erë.

Në bregore ishte një i gjorë që endej me shkopin e tij, krejt në mes të karrocave. Një grumbull leckash i mbulonte supet, dhe një kapelë e vjetër kastori e shpuar, e rrumbullakosur si legen, i fshihte fytyrën; por, kur e hiqte, zbulonte, në vend të qepallave, dy gropa të hapura krejt të përgjakura. Mishi i shthurej në copa të kuqe; dhe prej tyre rridhnin lëngje që ngriheshin në zgjebe të gjelbra deri te hunda, flegrat e zeza të së cilës nuhatnin me konvulsione. Për t'ju folur, e hidhte kokën prapa me një të qeshur idioti; — atëherë bebëzat e tij kaltëroshe, duke u rrotulluar pa

pushim, shkonin e përplaseshin, nga tëmthat, mbi buzën e plagës së gjallë.

Këndonte një këngë të vogël duke ndjekur karrocat:

Shpesh vapa e një dite të bukur
vajzën e vogël e bën të ëndërrojë dashurinë.

Dhe në gjithë pjesën tjetër kishte zogj, diell dhe gjethe.

Ndonjëherë shfaqej befas pas Emës, kokëzbuluar. Ajo tërhiqej me një britmë. Iveri vinte e tallej me të. E nxiste të merrte një barrakë në panairin e Shën-Romenit, ose e pyeste, duke qeshur, si ishte e dashura e tij.

Shpesh, kur ishin në lëvizje, kapela e tij, me një lëvizje të vrullshme, hynte në karrocë nga dritarja, ndërsa ai kapej me krahun tjetër pas shkallëzës, mes spërkatjeve të rrotave. Zëri i tij, i dobët në fillim dhe si vagëllim foshnje, bëhej i mprehtë. Zvarritej në natë si vajtimi i paqartë i një dëshpërimi të turbullt; dhe, përmes tingëllimës së zileve, murmuritjes së pemëve dhe gumëzhimës së kutisë bosh, kishte diçka të largët që e tronditte Emën. I zbriste në fund të shpirtit si një vorbull në humnerë dhe e merrte me vete nëpër hapësirat e një melankolie pa kufij. Por Iveri, që ndiente një peshë shtesë, zgjaste verbërisht goditje të mëdha me kamxhik. Maja i fshikullonte plagët, dhe ai binte në baltë duke lëshuar një ulërimë.

Pastaj udhëtarët e Dallëndyshes përfundonin duke fjetur, disa me gojë hapur, të tjerë me mjekrën ulur, duke u mbështetur mbi supin e fqinjit, ose me krahun të futur në rrip, duke u lëkundur rregullisht me tundjen e karrocës; dhe pasqyrimi i fenerit që lëkundej jashtë, mbi vithet e kuajve të stangave, duke hyrë brenda nëpër perdet prej basme ngjyrë çokollate, vinte hije të përgjakura mbi gjithë këta individë të palëvizur. Ema, e dehur nga trishtimi, dridhej nën rrobat e saj; dhe i ftoheshin këmbët gjithnjë e më shumë, me vdekjen në shpirt.

Sharli, në shtëpi, e priste; Dallëndyshja vonohej gjithmonë të enjten. Zonja mbërrinte më në fund! Mezi e puthte të voglën.

Darka s'ishte gati, s'ka gjë! e shfajësonte kuzhinieren. Gjithçka tani dukej e lejuar për këtë vajzë.

Shpesh i shoqi, duke vënë re zbehtësinë e saj, e pyeste nëse ndihej keq.

— Jo, — thoshte Ema.

— Po, — ia kthente ai, — je krejt e çuditshme sonte?

— Eh! s'është gjë! s'është gjë!

Kishte madje ditë kur, sapo kthehej, ngjitej në dhomën e saj; dhe Zhysteni, që ndodhej aty, qarkullonte pa zhurmë, më i zgjuar në shërbimin e saj se një shërbyese dhome e shkëlqyer. Vendoste shkrepëset, shandanin, një libër, rregullonte këmishën e natës, hapte çarçafët.

— Hajde, — thoshte ajo, — mirë, ik tani!

Sepse ai mbetej më këmbë, me duart e varura dhe sytë hapur, si i ngatërruar në fijet e panumërta të një ëndërrimi të papritur.

Dita e nesërme ishte e tmerrshme, dhe të tjerat ishin edhe më të padurueshme nga padurimi i Emës për ta rikapur lumturinë e saj, — lakmi e ashpër, e ndezur nga figura të njohura, që ditën e shtatë shpërthente lirisht në përkëdheljet e Leonit. Zjarret e tij fshiheshin nën shpërthime mahnitjeje e mirënjohjeje. Ema e shijonte këtë dashuri në mënyrë të përmbajtur e të zhytur, e mbante gjallë me të gjitha marifetet e dhembshurisë së saj, dhe dridhej pak se mos humbiste më vonë.

Shpesh i thoshte, me ëmbëlsi zëri melankolike:

— Ah! ti do të më lësh... do të martohesh!... do të jesh si të tjerët.

Ai pyeste:

— Cilët të tjerë?

— Po burrat, — përgjigjej ajo.

Pastaj shtonte, duke e shtyrë me një gjest të plogët:

— Jeni të gjithë të poshtër!

Një ditë që po flisnin filozofikisht për zhgënjimet tokësore, asaj i shpëtoi të thoshte (për të provuar xhelozinë e tij, ose duke

iu dorëzuar ndoshta një nevoje tepër të fortë për t'u rrëfyer) se dikur, para tij, kishte dashur dikë, „jo si ty!“, vazhdoi shpejt, duke u betuar për kokën e së bijës se s'kishte ndodhur asgjë.

Djali i ri e besoi, e megjithatë e pyeti se ç'bënte ai.

— Ishte kapiten anijeje, miku im.

A s'ishte kjo një mënyrë për të parandaluar çdo kërkim, dhe njëkohësisht për ta vënë veten shumë lart, me këtë joshje të pretenduar mbi një burrë që duhej të ishte me natyrë luftarake e i mësuar me nderime?

Nëpunësi ndjeu atëherë vogëlsinë e pozitës së tij; i pati zili spaletat, kryqet, titujt. Të gjitha këto duhej t'i pëlqenin asaj: e merrte me mend nga zakonet e saj shpenzimtare.

Megjithatë Ema heshtte për shumë nga marrëzitë e saj, si dëshira për të pasur, që ta sillte në Ruan, një tilbur blu, të mbrehur me një kalë anglez dhe të ngarë nga një shërbëtor me çizme me qafë të kthyer. Ishte Zhysteni që ia kishte frymëzuar këtë tekë, duke iu lutur ta merrte në shtëpi si shërbëtor dhome; dhe, nëse kjo mungesë nuk e zbehte në çdo takim kënaqësinë e mbërritjes, sigurisht e shtonte hidhërimin e kthimit.

Shpesh, kur flisnin bashkë për Parisin, ajo përfundonte duke pëshpëritur:

— Ah! sa mirë do të jetonim atje!

— A s'jemi të lumtur? — ia kthente butë djali i ri, duke i kaluar dorën mbi flokët e lëmuar.

— Po, është e vërtetë, — thoshte ajo, — jam e çmendur; më puth!

Për të shoqin ishte më e hijshme se kurrë, i bënte kremra me fëstëk dhe i binte vals pas darke. Ai e quante pra veten më fatlumin e të vdekshmëve, dhe Ema jetonte pa shqetësim, kur një mbrëmje, befas:

— Është zonjusha Lamprër, apo jo, që të jep mësime?

— Po.

— E pra, e pashë pak më parë, — vazhdoi Sharli, — te zonja Liezhar. I fola për ty; ajo s'të njeh.

Qe si një rrufe. Megjithatë ajo iu përgjigj me pamje të natyrshme:

— Ah! pa dyshim, ma ka harruar emrin?

— Po ndoshta në Ruan, — tha mjeku, — ka disa zonjusha Lamprër që janë mësuese pianoje?

— Mund të jetë!

Pastaj, me gjallëri:

— Megjithatë i kam dëftesat e saj, ja! shiko.

Dhe shkoi te tryeza e shkrimit, rrëmoi të gjithë sirtarët, ngatërroi letrat dhe aq shumë e humbi mendjen, sa Sharli e nxiti fort të mos mundohej kaq shumë për ato dëftesa të mjera.

— Oh! do t'i gjej, — tha ajo.

Në të vërtetë, që të premten tjetër, Sharli, duke futur njërën nga çizmet në dhomëzën e errët ku i mbanin rrobat, ndjeu një fletë letre mes lëkurës dhe çorapes; e mori dhe lexoi:

„Mora, për tre muaj mësime, plus disa furnizime të ndryshme, shumën prej gjashtëdhjetë e pesë frangash. FELISI LAMPRËR, mësuese muzike."

— Si dreqin ka përfunduar në çizmet e mia?

— Pa dyshim, — u përgjigj ajo, — ka rënë nga kutia e vjetër e faturave, që është në buzë të raftit.

Që nga ky çast, jeta e saj s'qe veçse një grumbull gënjeshtrash, ku e mbështillte dashurinë si në vello, për ta fshehur.

Ishte një nevojë, një mani, një kënaqësi, aq sa, po të thoshte se dje kishte kaluar nga ana e djathtë e një rruge, duhej besuar se kishte marrë nga ana e majtë.

Një mëngjes që sapo ishte nisur, si zakonisht, e veshur mjaft hollë, ra befas borë; dhe ndërsa Sharli shikonte kohën nga dritarja, pa zotin Burnizien në karrocën e zotërisë Tyvash, që po e çonte në Ruan. Atëherë zbriti t'i besonte klerikut një shall të trashë që t'ia jepte Zonjës, sapo të mbërrinte te Kryqi i Kuq. Sapo

arriti në han, Burnizieni pyeti ku ishte gruaja e mjekut të Jonvilit. E zonja e hotelit u përgjigj se ajo vinte fare rrallë në lokalin e saj. Prandaj, në mbrëmje, kur e njohu zonjën Bovari në Dallëndyshe, famullitari i tregoi sikletin e tij, pa i dhënë, sidoqoftë, ndonjë rëndësi; sepse nisi të lavdëronte një predikues që atëherë po bënte mrekulli në katedrale, dhe që të gjitha zonjat vraponin ta dëgjonin.

S'kishte rëndësi që ai s'kishte kërkuar shpjegime; të tjerë, më vonë, mund të tregoheshin më pak të matur. Prandaj ajo e gjykoi të dobishme të zbriste çdo herë te Kryqi i Kuq, në mënyrë që njerëzit e mirë të fshatit të saj që e shihnin në shkallë të mos dyshonin për asgjë.

Një ditë megjithatë zoti Lëro e takoi kur po dilte nga hoteli i Bulonjës krah për krah me Leonin; dhe ajo u tremb, duke përfytyruar se ai do të llapte. Ai s'ishte aq budalla.

Por, pas tri ditësh, hyri në dhomën e saj, mbylli derën dhe tha:

— Do të më duheshin para.

Ajo deklaroi se s'mund t'i jepte. Lëroi u derdh në rënkime dhe kujtoi të gjitha mirësitë që i kishte bërë.

Në të vërtetë, nga dy kambialet e nënshkruara nga Sharli, Ema deri tani kishte paguar vetëm njërin. Sa për të dytin, tregtari, me lutjen e saj, kishte pranuar ta zëvendësonte me dy të tjerë, që madje ishin rinovuar me një afat shumë të gjatë. Pastaj nxori nga xhepi një listë mallrash të papaguara, domethënë: perdet, qilimi, stofi për kolltukët, disa fustane dhe artikuj të ndryshëm tualeti, vlera e të cilave arrinte rreth dy mijë franga.

Ajo uli kokën; ai vazhdoi:

— Por, nëse s'keni para në dorë, keni pasuri.

Dhe tregoi një kasolle të mjerë në Barnëvil, afër Omalit, që s'sillte ndonjë gjë të madhe. Dikur ajo i përkiste një ferme të vogël të shitur nga zoti Bovari baba, sepse Lëroi i dinte të gjitha, deri te sasia e hektarëve, bashkë me emrat e fqinjëve.

— Unë, në vendin tuaj, — thoshte, — do ta çlirohesha nga borxhi, dhe do të më mbetej edhe teprica e parave.

Ajo kundërshtoi vështirësinë e gjetjes së një blerësi; ai i dha shpresë se do të gjente një; por ajo pyeti si mund të bënte që ajo të shiste.

— A s'e keni prokurën? — u përgjigj ai.

Kjo fjalë i erdhi si një fllad ajri të freskët.

— Ma lini faturën, — tha Ema.

— Oh! s'ka nevojë! — vazhdoi Lëroi.

U kthye javën tjetër dhe u mburr se, pas shumë vajtje-ardhjesh, kishte gjetur më në fund njëfarë Langlua, që prej kohësh i kishte vënë syrin pronës pa e thënë çmimin.

— S'ka rëndësi çmimi! — thirri ajo.

Përkundrazi, duhej pritur, duhej provuar ai djalë. Gjëja ia vlente një udhëtim, dhe, meqë ajo s'mund ta bënte këtë udhëtim, ai u ofrua të shkonte në vend, për t'u marrë vesh me Langluanë. Kur u kthye, njoftoi se blerësi propozonte katër mijë franga.

Ema u çel nga ky lajm.

— Sinqerisht, — shtoi ai, — është paguar mirë.

Ajo mori menjëherë gjysmën e shumës, dhe, kur deshi të paguante faturën, tregtari i tha:

— Më vjen keq, për fjalën e nderit, t'ju shoh të hiqni dorë befas nga një shumë kaq e madhe si kjo.

Atëherë ajo shikoi kartëmonedhat; dhe, duke ëndërruar numrin e pakufishëm të takimeve që përfaqësonin këto dy mijë franga:

— Si! si! — belbëzoi.

— Oh! — vazhdoi ai duke qeshur me pamje zemërmiri, — mbi fatura vihet ç'të duash. Mos s'i njoh unë familjet?

Dhe e shikonte ngultas, ndërsa mbante në dorë dy letra të gjata që i rrëshqiste mes thonjve. Më në fund, duke hapur portofolin, shtriu mbi tryezë katër kambiale, nga një mijë franga secili.

— Ma nënshkruani këtë, — tha, — dhe mbajini të gjitha.

Ajo protestoi, e skandalizuar.

— Por, nëse ju jap tepricën, — u përgjigj me paturpësi zoti Lëro, — a s'ju bëj një shërbim juve?

Dhe, duke marrë një pendë, shkroi në fund të faturës: „Mora nga zonja Bovari katër mijë franga."

— Ç'ju shqetëson, kur do të merrni pas gjashtë muajsh pjesën e mbetur për kasollen tuaj, dhe kur unë ua vë afatin e kambialit të fundit pas pagesës?

Ema ngatërrohej pak në llogaritë e saj, dhe veshët i kumbonin sikur monedha ari, duke shqyer thasët e tyre, të tingëllonin rreth e rrotull saj mbi parket. Më në fund Lëroi shpjegoi se kishte një mik të tijin, Vensarin, bankier në Ruan, që do t'i skontonte këto katër kambiale, pastaj ai vetë do t'i jepte Zonjës tepricën e borxhit të vërtetë.

Por në vend të dy mijë frangave, solli vetëm një mijë e tetëqind, sepse miku Vensar (siç ishte e drejtë) kishte mbajtur dyqind, për shpenzime komisioni dhe skontimi.

Pastaj kërkoi si pa të keq një dëftesë.

— E kuptoni..., në tregti..., ndonjëherë... Dhe me datë, ju lutem, me datë.

Atëherë para Emës u hap një horizont fantazish të realizueshme. Pati mjaft maturi sa të vinte mënjanë një mijë ekju, me të cilat u paguan, kur u erdhi afati, tre kambialet e para; por i katërti, rastësisht, ra në shtëpi një të enjte, dhe Sharli, i tronditur, priti me durim kthimin e së shoqes për të marrë shpjegime.

Nëse s'e kishte njoftuar për këtë kambial, ishte për t'ia kursyer telashet e shtëpisë; u ul mbi gjunjët e tij, e përkëdheli, i gurgulloi si pëllumb, bëri një numërim të gjatë të gjithë gjërave të domosdoshme të marra me kredi.

— Më në fund, do ta pranosh që, duke pasur parasysh sasinë, s'është tepër shtrenjtë.

Sharli, pa ide, shpejt iu drejtua Lëroit të përjetshëm, i cili u betua t'i qetësonte gjërat, po t'i nënshkruante Zotëria dy kambi-

ale, njëri prej të cilëve shtatëqind franga, i pagueshëm pas tre muajsh. Për t'u përgatitur, i shkroi së ëmës një letër prekëse. Në vend që të dërgonte përgjigjen, ajo erdhi vetë; dhe kur Ema deshi të dinte nëse kishte nxjerrë gjë prej saj:

— Po, — u përgjigj ai. — Por ajo kërkon ta shohë faturën.

Të nesërmen, në të zbardhur, Ema vrapoi te zoti Lëro t'i lutej të bënte një faturë tjetër, që të mos kalonte një mijë franga; sepse, për të treguar atë të katër mijëve, do të duhej të thoshte se kishte paguar dy të tretat e saj, të rrëfente pra shitjen e pronës, një punë e drejtuar mirë nga tregtari, që në të vërtetë u mor vesh vetëm më vonë.

Pavarësisht nga çmimi shumë i ulët i çdo artikulli, zonja Bovari nënë s'harroi ta gjente shpenzimin të tepruar.

— A s'mund të bëhej pa një qilim? Pse e ndërruat stofin e kolltukëve? Në kohën time, në një shtëpi kishte një kolltuk të vetëm, për të moshuarit, — të paktën kështu ishte te nëna ime, që ishte grua e ndershme, ju siguroj.

— Jo të gjithë mund të jenë të pasur! Asnjë pasuri s'mban para shpërdorimit! Do të skuqesha të përkëdhelja veten si ju! e megjithatë unë jam plakë, kam nevojë për kujdes... Ja! ja, stoli! naze! Si! mëndafsh për astar, me dy franga!... kur gjen pëlhurë pambuku me dhjetë solde, madje me tetë solde, që e bën mirë punën.

Ema, e shtrirë mbi kanapenë e vogël, ia kthente sa më qetë që mundej:

— Eh! zonjë, mjaft! mjaft!...

Tjetra vazhdonte t'i mbante predikim, duke parashikuar se do të përfundonin në spital. E pastaj, faji ishte i Bovarit. Për fat të mirë, ai kishte premtuar ta asgjësonte atë prokurë...

— Si?

— Ah! m'u betua, — vazhdoi gruaja e mirë.

Ema hapi dritaren, thirri Sharlin, dhe djali i shkretë u detyrua të pranonte fjalën që i kishte shkulur e ëma.

Ema u zhduk, pastaj u kthye shpejt duke i zgjatur me madhështi një fletë të madhe letre.

— Ju falënderoj, — tha plaka.

Dhe e hodhi prokurën në zjarr.

Ema nisi të qeshte me një të qeshur të mprehtë, shpërthyese, të pandërprerë: kishte një krizë nervash.

— Ah! o Zot! — thirri Sharli. — Eh! edhe ti gabon! vjen e i bën skena!...

E ëma, duke ngritur supet, thoshte se të gjitha këto ishin vetëm shtirje.

Por Sharli, duke u revoltuar për herë të parë, mori në mbrojtje të shoqen, aq sa zonja Bovari nënë deshi të ikte. U nis që të nesërmen, dhe, në prag, kur ai u përpoq ta mbante, ia ktheu:

— Jo, jo! E do më shumë se mua, dhe ke të drejtë, kështu është rregulli. Sidoqoftë, s'ka gjë! do ta shohësh!... Shëndet!... sepse s'kam ndër mend, siç thua ti, të vij t'i bëj më skena.

Sharli megjithatë mbeti shumë i turpëruar para Emës, sepse kjo s'e fshihte inatin që ia kishte se s'i kishte besuar; u deshën shumë lutje para se ajo të pranonte ta merrte prapë prokurën, madje ai e shoqëroi te zoti Gijomen që t'i bënte një të dytë, krejt njësoj.

— E kuptoj, — tha noteri; — një njeri i shkencës s'mund të ngatërrohet me hollësitë praktike të jetës.

Dhe Sharli u ndie i lehtësuar nga ky mendim i ëmbëlsuar, që dobësisë së tij i jepte pamjen lajkatare të një preokupimi më të lartë.

Ç'shpërthim, të enjten tjetër, në hotel, në dhomën e tyre, me Leonin! Ajo qeshi, qau, këndoi, vallëzoi, vuri të sillnin sorbete, deshi të pinte cigare, iu duk e çmendur, por e adhurueshme, e mrekullueshme.

Ai s'e dinte se ç'reagim i gjithë qenies së saj e shtynte edhe më shumë të turrej mbi kënaqësitë e jetës. Po bëhej nervoze, grykëse dhe epshore; dhe shëtiste me të nëpër rrugë, kokëlartë, pa frikë,

thoshte, se mos kompromet ohej. Megjithatë, ndonjëherë, Ema dridhej nga mendimi i papritur se mos takonte Rodolfin; sepse i dukej se, megjithëse ishin ndarë përgjithmonë, s'ishte çliruar krejt nga varësia prej tij.

Një mbrëmje nuk u kthye në Jonvil. Sharli po luante mendsh, dhe Berta e vogël, që s'donte të binte pa mamanë, dënesej sa të çahej. Zhysteni ishte nisur kuturu nëpër rrugë. Zoti Ome e kishte lënë farmacinë.

Më në fund, në orën njëmbëdhjetë, duke mos duruar më, Sharli mbrehu karrocën, u hodh brenda, fshikulloi kafshën dhe mbërriti rreth orës dy të mëngjesit te Kryqi i Kuq. Askush. Mendoi se ndoshta nëpunësi e kishte parë; po ku banonte? Sharli, për fat, iu kujtua adresa e pronarit të tij. Vrapoi atje.

Dita po zbardhte. Dalloi pllakat e zyrës mbi një derë; trokiti. Dikush, pa hapur, i bërtiti informacionin e kërkuar, duke shtuar një mal sharjesh kundër atyre që shqetësonin njerëzit natën.

Shtëpia ku banonte nëpunësi s'kishte as zile, as çokë, as portier. Sharli u ra me grushte të forta kanatave. Kaloi një polic; atëherë ai u tremb dhe iku.

„Jam i çmendur, — thoshte me vete; — pa dyshim, e kanë mbajtur për darkë te zoti Lormo."

Familja Lormo s'banonte më në Ruan.

„Ka mbetur të kujdeset për zonjën Dybrëj. Eh! zonja Dybrëj ka vdekur prej dhjetë muajsh!..."

Ku është, pra?

I erdhi një ide. Kërkoi në një kafene Anuarin; dhe kërkoi shpejt emrin e zonjushës Lamprër, që banonte në rrugën Rënelde-Marokinie, nr. 74.

Kur po hynte në këtë rrugë, Ema u shfaq vetë në skajin tjetër; ai u hodh mbi të më shumë sesa e përqafoi, duke thirrur:

— Kush të mbajti dje?

— Isha e sëmurë.

— Dhe nga se?... Ku?... Si?...

Ajo kaloi dorën mbi ballë dhe u përgjigj:

— Te zonjusha Lamprër.

— E dija! Po shkoja atje.

— Oh! s'ka nevojë, — tha Ema. — Sapo doli pak më parë; por, për të ardhmen, qetësohu. S'jam e lirë, e kupton, po ta di që vonesa më e vogël të trondit kështu.

Ishte një lloj leje që i jepte vetes për të mos u penguar në arratisjet e saj. Prandaj përfitoi prej saj sa t'i donte qejfi, me bollëk. Kur i vinte dëshira ta shihte Leonin, nisej me çfarëdo pretekst, dhe, meqë ai s'e priste atë ditë, shkonte e kërkonte në zyrë.

Qe një lumturi e madhe herët e para; por shpejt ai s'e fshehu më të vërtetën, domethënë: se pronari ankohej fort për këto shqetësime.

— Ah, ç'e do! hajde, pra, — thoshte ajo.

Dhe ai vidhej.

Ajo deshi që ai të vishej krejt me të zeza dhe të linte të i rritej një mjekërr e mprehtë në mjekër, që t'u ngjante portreteve të Luigjit XIII. Deshi ta njihte banesën e tij, e gjeti të rëndomtë; ai u skuq, ajo s'ia vuri re, pastaj e këshilloi të blinte perde si të sajat, dhe kur ai kundërshtoi për shpenzimin:

— Ah! ah! i do paratë e tua të vogla! — tha ajo duke qeshur.

Duhej që Leoni, çdo herë, t'i tregonte gjithë sjelljen e tij që nga takimi i fundit. Ajo kërkoi vargje, vargje për të, një poezi dashurie për nder të saj; ai s'arriti kurrë të gjente rimën e vargut të dytë, dhe përfundoi duke kopjuar një sonet nga një *keepsake*.

E bëri këtë më pak nga kotësia sesa vetëm për t'i bërë qejfin. Nuk ia diskutonte idetë; i pranonte të gjitha shijet e saj; po bëhej më shumë ai dashnorja e saj sesa ajo e tija. Ajo kishte fjalë të ëmbla me puthje që ia merrnin shpirtin. Ku vallë e kishte mësuar këtë korrupsion, gati jolëndor nga sa ishte i thellë e i fshehur?

Pjesa e tretë — VI

Në udhëtimet që bënte për ta parë, Leoni shpesh kishte ngrënë darkë te farmacisti dhe e kishte ndier veten të detyruar, nga mirësjellja, ta ftonte edhe ai nga ana e tij.

— Me gjithë qejf! — ishte përgjigjur zoti Ome; — veç kësaj, duhet ta freskoj pak veten, se po ndryshkem këtu. Do të shkojmë në shfaqje, në restorant, do të bëjmë marrëzi!

— Ah! i dashur! — pëshpëriti me butësi zonja Ome, e trembur nga rreziqet e turbullta që ai po bëhej gati të ndeshte.

— E pra, ç'ka? të duket se s'e prish mjaft shëndetin duke jetuar mes avujve të vazhdueshëm të farmacisë! Ja, sidoqoftë, karakteri i grave: janë xheloze për Shkencën, pastaj kundërshtojnë që të marrësh argëtimet më të ligjshme. S'ka rëndësi, mbështetuni tek unë; një nga këto ditë bie në Ruan dhe do t'i hedhim paratë në erë bashkë.

Dikur farmacisti do të ishte ruajtur mirë nga një shprehje e tillë; por tani i jepej një stili gazmor e parizian që e gjente me shijen më të mirë; dhe, si zonja Bovari, fqinja e tij, e pyeste nëpunësin me kureshtje për zakonet e kryeqytetit, madje fliste zhargon për të verbuar... qytetarët, duke thënë *turne*, *bazar*, *chicard*, *chicandard*, *Breda-street*, dhe *Je me la casse*, për: po iki.[115]

[115] Fjalë zhargoni pariziane të kohës: *turne* (dhomë), *bazar* (shtëpi), *chicard* e *chicandard* (i hijshëm, elegant), *Breda-street* (lagjja rreth rrugës Bréda, ku banonin gratë e lehta) dhe *je me la casse* („po iki“).

Kështu, një të enjte, Ema u habit kur takoi në kuzhinën e Luanit të Artë zotin Ome me veshje udhëtari, domethënë të mbuluar me një mantel të vjetër që s'ia kishte parë njeri, ndërsa mbante në njërën dorë një valixhe dhe në tjetrën këmbëngrohësen e dyqanit të tij. Nuk ia kishte treguar askujt planin, nga frika se mos e shqetësonte publikun me mungesën e tij.

Ideja për të parë përsëri vendet ku kishte kaluar rininë e ndizte pa dyshim, sepse gjatë gjithë rrugës nuk pushoi së foluri; pastaj, sapo mbërriti, u hodh me vrull nga karroca për të shkuar në kërkim të Leonit; dhe sado që nëpunësi u përpoq, zoti Ome e tërhoqi drejt kafenesë së madhe Normandia, ku hyri me madhështi pa e hequr kapelën, duke e gjykuar shumë provinciale ta zbulosh kokën në një vend publik.

Ema e priti Leonin tre çerekë ore. Më në fund vrapoi në zyrën e tij, dhe, e humbur në lloj-lloj hamendjesh, duke e akuzuar për mospërfillje e duke qortuar veten për dobësinë, e kaloi pasditen me ballin ngjitur pas xhamave.

Në orën dy ata ishin ende ulur në tryezë përballë njëri-tjetrit. Salla e madhe po zbrazej; gypi i sobës, në formë palme, rrumbullakonte në tavanin e bardhë tufën e tij të artë; dhe pranë tyre, pas xhamit, në diell të plotë, një curk i vogël uji gurgullonte në një pellg mermeri ku, mes lakrës së ujit dhe asparagëve, tri karavidhe deti të mpira zgjateshin deri te ca shkurta, të gjitha të shtrira grumbull, në anë.

Ome kënaqej. Megjithëse dehej më shumë nga luksi sesa nga ushqimi i mirë, vera Pomar megjithatë ia ngacmonte pak aftësitë, dhe, kur u shfaq omëleta me rum, shpalosi teori të pamoralshme për gratë. Ajo që e joshte mbi të gjitha ishte shiku. Adhuronte një veshje elegante në një apartament të mobiluar mirë, dhe, sa për cilësitë trupore, s'e urrente kafshatën.

Leoni e shikonte sahatin me dëshpërim. Farmacisti pinte, hante, fliste.

— Duhet të jeni, — tha ai befas, — shumë i privuar në Ruan. Sidoqoftë, dashuritë tuaja s'banojnë larg.

Dhe, kur tjetri u skuq:

— Hajde, jini i sinqertë! Do ta mohoni se në Jonvil...?

Djali i ri belbëzoi.

— Te zonja Bovari, s'i vinit rrotull...?

— Kujt, pra?

— Shërbyeses!

Nuk po bënte shaka; por, meqë kotësia mundi çdo maturi, Leoni, pa dashje, protestoi. Veç kësaj, i pëlqenin vetëm gratë zeshkane.

— Ju miratoj, — tha farmacisti; — kanë më shumë temperament.

Dhe, duke u përkulur në veshin e mikut, i tregoi shenjat nga të cilat njihej se një grua kishte temperament. Madje u hodh në një digresion etnografik: gjermania ishte e avullt, francezja e shthurur, italiania e pasionuar.

— Po zezaket? — pyeti nëpunësi.

— Është shije artisti, — tha Ome. — Kamerier! dy filxhanë kafe!

— Po ikim? — vazhdoi më në fund Leoni, i paduruar.

— *Yes*.

Por, para se të ikte, deshi të shihte të zotin e lokalit dhe i drejtoi disa urime.

Atëherë djali i ri, për të mbetur vetëm, tha se kishte punë.

— Ah! po ju shoqëroj! — tha Ome.

Dhe, ndërsa zbriste rrugëve me të, fliste për gruan, për fëmijët, për të ardhmen e tyre dhe për farmacinë, tregonte në ç'rënie kishte qenë ajo dikur dhe në ç'pikë përsosmërie e kishte ngritur ai.

Kur arritën para hotelit të Bulonjës, Leoni e la befas, u ngjit shkallëve me vrap dhe e gjeti dashnoren në trazim të madh.

Në emrin e farmacistit, ajo u nxeh. Megjithatë, ai grumbullonte arsye të mira; s'ishte faji i tij, a s'e njihte ajo zotin Ome? a mund të besonte që ai e parapëlqente shoqërinë e tij? Por ajo kthehej mënjanë; ai e mbajti; dhe, duke rënë në gjunjë, ia rrethoi belin me të dy krahët, në një qëndrim të plogët plot epsh e lutje.

Ajo rrinte më këmbë; sytë e saj të mëdhenj të ndezur e shikonin seriozisht e gati në mënyrë të tmerrshme. Pastaj lotët ia errësuan, qepallat e saj rozë u ulën, ajo i la duart, dhe Leoni po ia çonte te goja kur u shfaq një shërbëtor, që e lajmëroi Zotërinë se e kërkonin.

— Do të kthehesh? — tha ajo.

— Po.

— Po kur?

— Tani.

— Është një marifet, — tha farmacisti kur pa Leonin. — Desha ta ndërpres këtë vizitë që më dukej se ju bezdiste. Shkojmë te Bridu të pimë një gotë garus.

Leoni u betua se duhej të kthehej në zyrë. Atëherë farmacisti bëri shaka me letrat, me procedurën.

— Lërini pak Cujas-në dhe Bartolin,[116] që të marrë dreqi! Kush ju pengon? Jini trim! Shkojmë te Bridu; do ta shihni qenin e tij. Është shumë interesant!

Dhe, kur nëpunësi vazhdonte të ngulte këmbë:

— Po vij edhe unë. Do të lexoj një gazetë ndërsa ju pres, ose do të shfletoj një Kod.

Leoni, i hutuar nga zemërimi i Emës, nga llafet e zotit Ome dhe ndoshta nga rëndesa e drekës, mbetej i pavendosur dhe si nën magjinë e farmacistit, që përsëriste:

— Shkojmë te Bridu! është dy hapa larg, në rrugën Malpaly.

[116] Jacques Cujas (shek. XVI) dhe Bartolo da Sassoferrato (shek. XIV): dy juristë të mëdhenj, emrat e të cilëve ishin bërë sinonim i studimit të drejtësisë.

Atëherë, nga frika, nga budallallëku, nga ajo ndjenjë e papërcaktueshme që na tërheq drejt veprimeve më të neveritshme, e la veten të çohej te Bridu; dhe e gjetën në oborrin e tij të vogël, duke mbikëqyrur tre djem që gulçonin duke rrotulluar rrotën e madhe të një makine për të bërë ujë Seltz... Ome u dha këshilla; përqafoi Bridunë; pinë garusin. Njëzet herë Leoni deshi të ikte; por tjetri e ndalte nga krahu duke i thënë:

— Tani! po dal. Do të shkojmë te *Feneri i Ruanit*, të shohim ata zotërinj. Do t'ju njoh me Tomasenin.

Megjithatë ai e hoqi qafe dhe vrapoi me një të hedhur deri në hotel. Ema s'ishte më atje.

Sapo kishte ikur, e tërbuar. Tani e urrente. Kjo mosmbajtje e fjalës për takimin i dukej një fyerje, dhe kërkonte edhe arsye të tjera për t'u shkëputur prej tij: ishte i paaftë për heroizëm, i dobët, i rëndomtë, më i butë se një grua, koprrac për më tepër dhe frikacak.

Pastaj, duke u qetësuar, përfundoi duke zbuluar se pa dyshim e kishte shpifur. Por nënçmimi i atyre që duam na shkëput gjithmonë pak prej tyre. Idhujt s'duhen prekur: praruesja të mbetet në duar.

Arritën të flisnin më shpesh për gjëra që s'kishin të bënin me dashurinë e tyre; dhe në letrat që Ema i dërgonte bëhej fjalë për lule, për vargje, për hënën e yjet, mjete naive të një pasioni të dobësuar, që përpiqej të ndizej me çdo ndihmë të jashtme. Ajo i premtonte vetes vazhdimisht, për udhëtimin e ardhshëm, një lumturi të thellë; pastaj i rrëfente vetes se s'ndiente asgjë të jashtëzakonshme. Ky zhgënjim fshihej shpejt nën një shpresë të re, dhe Ema kthehej tek ai më e ndezur, më e etur. Zhvishej me vrull, duke shkulur lidhësen e hollë të korsesë, që fishkëllente rreth ijëve si një gjarpër që rrëshqet. Shkonte në majë të gishtave të këmbëve të zbathura të shihte edhe një herë nëse dera ishte e mbyllur, pastaj me një gjest të vetëm i bënte të binin të gjitha

rrobat bashkë; — dhe, e zbehtë, pa folur, serioze, binte mbi gjoksin e tij, me një drithërimë të gjatë.

Megjithatë, mbi atë ballë të mbuluar me pika të ftohta, mbi ato buzë që belbëzonin, në ato bebëza të humbura, në shtrëngimin e atyre krahëve, kishte diçka të skajshme, të turbullt e të zymtë, që Leonit i dukej se rrëshqiste mes tyre, hollë-hollë, si për t'i ndarë.

Nuk guxonte t'i bënte pyetje; por, duke e parë kaq me përvojë, ajo duhej të kishte kaluar, thoshte me vete, nëpër të gjitha provat e vuajtjes dhe të kënaqësisë. Ajo që dikur e magjepste tani e trembte pak. Veç kësaj, revoltohej kundër përthithjes, çdo ditë më të madhe, të personalitetit të tij. I kishte inat Emës për këtë fitore të përhershme. Përpiqej madje të mos e donte; pastaj, në kërcitjen e çizmeve të saj, ndihej frikacak, si pijanecët kur shohin pijet e forta.

Ajo s'linte, është e vërtetë, pa i dhënë lloj-lloj vëmendjesh, nga hollësitë e tryezës deri te koketëritë e veshjes dhe plogështitë e vështrimit. Sillte nga Jonvili trëndafila në gji, që ia hidhte në fytyrë, shfaqte shqetësime për shëndetin e tij, i jepte këshilla për sjelljen; dhe, për ta mbajtur edhe më shumë, duke shpresuar se ndoshta do të përzihej qielli, i vari në qafë një medalje të Virgjëreshës. Pyeste, si një nënë e virtytshme, për shokët e tij. I thoshte:

— Mos i shih, mos dil, mos mendo veçse për ne; më duaj!

Do të kishte dashur të mund t'ia mbikëqyrte jetën, dhe i erdhi ideja ta ndiqte dikush nëpër rrugë. Pranë hotelit kishte gjithmonë një lloj endacaku që u afrohej udhëtarëve dhe që s'do të refuzonte... Por krenaria e saj u revoltua.

„Eh! s'ka gjë! le të më tradhtojë, ç'më bëhet! mos e dua unë kaq shumë?“

Një ditë që ishin ndarë herët, dhe ajo po kthehej vetëm nëpër bulevard, pa muret e manastirit të saj; atëherë u ul në një stol, në hijen e vidhave. Ç'qetësi në atë kohë! sa ua kishte zili ndjenjave

të papërshkrueshme të dashurisë që përpiqej, sipas librave, t'i përfytyronte!

Muajt e parë të martesës, shëtitjet me kalë nëpër pyll, Vikonti që kërcente vals, dhe Lagardi që këndonte, të gjitha i kaluan sërish para syve... Dhe Leoni iu duk befas në po atë largësi si të tjerët.

„E megjithatë e dua!“ — thoshte me vete.

S'ka rëndësi! s'ishte e lumtur, s'kishte qenë kurrë. Nga vinte, pra, kjo pamjaftueshmëri e jetës, kjo kalbje e menjëhershme e gjërave ku mbështetej?... Por, nëse diku kishte një qenie të fortë e të bukur, një natyrë trimëreshë, plot njëherësh ekzaltim e hollësi, një zemër poeti në trajtë engjëlli, një lirë me tela bronzi që lëshonte drejt qiellit këngë dasme elegjiake, pse, rastësisht, s'do ta gjente? Oh! ç'pamundësi! Asgjë, nga ana tjetër, s'ia vlente të kërkohej; gjithçka gënjente! Çdo buzëqeshje fshihte një gogësimë mërzie, çdo gëzim një mallkim, çdo kënaqësi neverinë e vet, dhe puthjet më të mira s'të linin mbi buzë veçse një dëshirë të parealizueshme për një epsh më të lartë.

Një grahmë metalike u zvarrit në ajër dhe kambana e manastirit ra katër herë. Ora katër! dhe i dukej se ishte aty, në atë stol, që nga përjetësia. Por një pafundësi pasionesh mund të hyjë në një minutë, si një turmë në një hapësirë të vogël.

Ema jetonte krejt e zënë me pasionet e saj, dhe s'shqetësohej për paratë më shumë se një arqidukeshë.

Një herë megjithatë, një burrë me pamje të mjerë, i kuq në fytyrë e tullac, hyri në shtëpinë e saj, duke deklaruar se e kishte dërguar zoti Vensar, nga Ruani. Hoqi karficat që i mbyllnin xhepin anësor të redingotës së gjatë të gjelbër, i nguli në mëngë dhe zgjati me mirësjellje një letër.

Ishte një kambial prej shtatëqind frangash, i nënshkruar prej saj, që Lëroi, pavarësisht nga të gjitha betimet e tij, ia kishte kaluar Vensarit.

Ajo dërgoi shërbyesen tek ai. S'mund të vinte.

Atëherë i panjohuri, që kishte mbetur më këmbë, duke hedhur djathtas e majtas vështrime kureshtare që ia fshihnin vetullat e trasha bjonde, pyeti me një pamje naive:

— Ç'përgjigje t'i çoj zotit Vensar?

— E pra, — u përgjigj Ema, — i thoni... që s'kam... Do të jetë javën që vjen... Le të presë... po, javën që vjen.

Dhe njeriu i mirë iku pa nxjerrë asnjë fjalë.

Por të nesërmen, në mesditë, ajo mori një protestë kambiali; dhe pamja e letrës me pullë, ku shtrihej disa herë e me shkronja të mëdha: „Përmbaruesi Arang, në Bysh", e trembi aq fort, sa vrapoi me nxitim te tregtari i stofrave.

E gjeti në dyqan, duke lidhur një pako.

— Shërbëtori juaj! — tha ai, — jam në dispozicionin tuaj.

Megjithatë Lëroi vazhdoi punën, i ndihmuar nga një vajzë rreth trembëdhjetë vjeçe, paksa e kërrusur, që i shërbente njëherësh si nëpunëse dhe si kuzhiniere.

Pastaj, duke kërcitur nallanet mbi dërrasat e dyqanit, u ngjit përpara Zonjës në katin e parë dhe e futi në një dhomëz të ngushtë, ku një tryezë e madhe prej druri pishe mbante disa regjistra, të mbrojtur tërthor nga një shufër hekuri me dry. Pas murit, nën copa basme, dallohej një kasafortë, por me përmasa të tilla, sa duhej të përmbante diçka tjetër përveç kambialeve dhe parave. Zoti Lëro, në të vërtetë, jepte hua me peng, dhe aty kishte vënë zinxhirin e artë të zonjës Bovari, bashkë me vathët e xha Telieut të shkretë, i cili, i detyruar më në fund të shiste, kishte blerë në Kenkampua një dyqan të varfër ushqimesh, ku po vdiste nga rrufa e tij, mes qirinjve më pak të verdhë se fytyra e tij.

Lëroi u ul në kolltukun e tij të gjerë prej kashte, duke thënë:

— Ç'ka të re?

— Ja.

Dhe i tregoi letrën.

— E pra, ç'mund të bëj unë?

Atëherë ajo u nxeh, duke i kujtuar fjalën që kishte dhënë se s'do t'i vinte në qarkullim kambialet e saj; ai e pranonte.

— Por u detyrova edhe unë vetë, e kisha thikën në fyt.

— Dhe ç'do të ndodhë tani? — vazhdoi ajo.

— Oh! është shumë e thjeshtë: një vendim i gjykatës, dhe pastaj sekuestrimi...; fund!

Ema përmbahej që të mos e rrihte. E pyeti me butësi nëse s'kishte mënyrë ta qetësonte zotin Vensar.

— Ah, po! ta qetësosh Vensarin; s'e njihni fare; është më i egër se një arab.

Megjithatë duhej që zoti Lëro të përzihej.

— Dëgjoni pra! më duket se deri tani kam qenë mjaft i mirë me ju.

Dhe, duke hapur një nga regjistrat:

— Ja!

Pastaj, duke ngjitur me gisht nëpër faqe:

— Le të shohim..., le të shohim... Më 3 gusht, dyqind franga... Më 17 qershor, njëqind e pesëdhjetë... 23 mars, dyzet e gjashtë... Në prill...

U ndal, si nga frika se mos bënte ndonjë marrëzi.

— Dhe s'them gjë për kambialet e nënshkruara nga Zotëria, njëri prej shtatëqind frangash, tjetri prej treqind! Sa për këstet tuaja të vogla, për interesat, s'ka të mbaruar, ngatërrohesh. S'përzihem më!

Ajo qante, madje e quajti „zoti im i mirë Lëro“. Por ai ia hidhte gjithmonë fajin „atij qeni të Vensarit“. Veç kësaj, s'kishte asnjë centim, askush s'e paguante tani, ia hanin leshin mbi shpinë, një dyqanxhi i varfër si ai s'mund të jepte paradhënie.

Ema heshte; dhe zoti Lëro, që kafshonte lehtë pendët e një pene, pa dyshim u shqetësua nga heshtja e saj, sepse vazhdoi:

— Të paktën, sikur një nga këto ditë të më hynin ca para... Do të mund...

— Sidoqoftë, — tha ajo, — sapo të vijë pjesa e mbetur nga Barnëvili...

— Si?...

Dhe, kur mësoi se Langlua s'kishte paguar ende, u duk shumë i habitur. Pastaj, me zë të ëmbël:

— Dhe biem dakord, thoni...?

— Oh! për ç'të doni!

Atëherë mbylli sytë për t'u menduar, shkroi disa shifra, dhe, duke deklaruar se do ta kishte shumë zor, se puna ishte e rrezikshme dhe se po i merrej gjak, diktoi katër kambiale prej dyqind e pesëdhjetë frangash secili, me një muaj afat njëri pas tjetrit.

— Mjafton që Vensari të dojë të më dëgjojë! Sidoqoftë, jemi marrë vesh, s'e zgjas, jam i drejtë si molla.

Pastaj i tregoi si pa të keq disa mallra të reja, por asnjë prej tyre, sipas mendimit të tij, s'ishte e denjë për Zonjën.

— Kur mendoj se ja një fustan me shtatë solde metri, dhe me garanci që s'ia lë bojën! E gëlltisin megjithatë! s'ua tregon njeri si qëndron puna, e kuptoni mirë, — duke dashur me këtë rrëfim mashtrimi ndaj të tjerëve ta bindte krejt për ndershmërinë e tij.

Pastaj e thirri përsëri, për t'i treguar tre kut dantellë që i kishte gjetur së fundi „në një ankand“.

— Sa e bukur! — thoshte Lëroi; — tani përdoret shumë, për mbështetëset e kolltukëve, është moda.

Dhe, më i shpejtë se një magjistar, e mbështolli dantellën në letër blu dhe ia vuri Emës në duar.

— Të paktën, që ta di...?

— Ah! më vonë, — vazhdoi ai duke i kthyer kurrizin.

Që atë mbrëmje, ajo e nxitoi Bovarin t'i shkruante së ëmës që t'u dërgonte sa më shpejt gjithë pjesën e mbetur të trashëgimisë. Vjehrra u përgjigj se s'kishte më asgjë; likuidimi ishte mbyllur, dhe atyre u mbeteshin, përveç Barnëvilit, gjashtëqind livra të ardhura në vit, që ajo do t'ua jepte me përpikëri.

Atëherë Zonja u dërgoi fatura dy-tre klientëve, dhe shpejt e përdori me bollëk këtë mjet, që i dilte mbarë. Kishte gjithmonë kujdes të shtonte në fund: „Mos i flisni burrit tim, e dini sa krenar është... Më falni... Shërbëtorja juaj...“ Pati disa ankesa; ajo i ndali.

Për të gjetur para, nisi të shiste dorezat e vjetra, kapelat e vjetra, hekurishtet e vjetra; dhe bënte pazar me lakmi, — gjaku i saj fshatar e shtynte drejt fitimit. Pastaj, në udhëtimet në qytet, do të shiste ndonjë vogëlsirë, që zoti Lëro, në mungesë të të tjerëve, do ta merrte me siguri. Bleu pupla strucash, porcelan kinez dhe sënduqe; merrte hua te Felisiteja, te zonja Lëfransua, te e zonja e hotelit Kryqi i Kuq, te të gjithë, kudo. Me paratë që mori më në fund nga Barnëvili, pagoi dy kambiale; një mijë e pesëqind frangat e tjera iu shkrinë. U lidh përsëri, dhe gjithmonë kështu!

Ndonjëherë, është e vërtetë, përpiqej të bënte llogari; por zbulonte gjëra aq të tepruara, sa s'mund t'i besonte. Atëherë rifillonte, ngatërrohej shpejt, i linte të gjitha në vend dhe s'mendonte më.

Shtëpia ishte shumë e trishtë tani! Shihje të dilnin prej saj furnitorët me fytyra të tërbuara. Kishte shami që vërtiteshin mbi sobat; dhe Berta e vogël, me skandalin e madh të zonjës Ome, mbante çorape të shpuara. Nëse Sharli, me ndrojtje, guxonte të bënte një vërejtje, ajo përgjigjej me vrazhdësi se s'ishte faji i saj!

Pse këto zemërime? Ai i shpjegonte të gjitha me sëmundjen e saj të vjetër nervore; dhe, duke qortuar veten që i kishte marrë sëmundjet e saj për të meta, e akuzonte veten për egoizëm, i vinte të vraponte ta përqafonte.

„Oh! jo, — thoshte me vete, — do ta mërzisja!“

Dhe mbetej.

Pas darkës, shëtiste vetëm në kopsht; merrte Bertën e vogël në gjunjë, dhe, duke hapur gazetën e tij të mjekësisë, përpiqej ta mësonte të lexonte. Fëmija, që s'kishte studiuar kurrë, s'vononte të hapte sy të mëdhenj të trishtë dhe nisej të qante. Atëherë ai

e ngushëllonte; shkonte t'i merrte ujë me ujitësin për të bërë lumenj në rërë, ose thyente degë ligustrash për të mbjellë pemë nëpër lehe, gjë që s'e prishte shumë kopshtin, krejt të mbushur me barishte të gjata; i detyroheshin kaq shumë ditë pune Lestibuduasë! Pastaj fëmija kishte ftohtë dhe kërkonte të ëmën.

— Thirre shërbyesen, — thoshte Sharli. — E di mirë, e vogla ime, që mamaja jote s'do ta shqetësojnë.

Vjeshta po fillonte dhe gjethet tashmë po binin, — si dy vjet më parë, kur ajo ishte e sëmurë! — Kur vallë do të mbarojë e gjitha kjo!... Dhe vazhdonte të ecte, me të dyja duart pas shpine.

Zonja ishte në dhomën e saj. Atje s'ngjitej njeri. Rrinte aty gjithë ditën, e mpirë, mezi e veshur, dhe herë pas here duke djegur pastile haremi që i kishte blerë në Ruan, në dyqanin e një algjeriani. Që të mos e kishte natën pranë vetes atë burrë të shtrirë që flinte, përfundoi, me lloj-lloj nazesh, duke e dëbuar në katin e dytë; dhe lexonte deri në mëngjes libra të çmendur ku kishte tablo orgjish me situata të përgjakshme. Shpesh e zinte një tmerr, lëshonte një britmë, Sharli vraponte.

— Ah! ik! — thoshte ajo.

Ose, herë të tjera, e djegur më fort nga ajo flakë e brendshme që e ndizte tradhtia, pa frymë, e trazuar, e tëra dëshirë, hapte dritaren, thithte ajrin e ftohtë, ua shpërndante erës flokët tepër të rënda, dhe, duke parë yjet, dëshironte dashuri princash. Mendonte për të, për Leonin. Do të kishte dhënë atëherë gjithçka për një të vetëm nga ato takime që e ngopnin.

Ishin ditët e saj të festës. I donte të shkëlqyera! dhe, kur ai s'mund ta paguante vetëm shpenzimin, ajo e plotësonte bujarisht pjesën tjetër, gjë që ndodhte gati çdo herë. Ai u përpoq t'ia bënte të kuptonte se do të rrinin po aq mirë gjetiu, në ndonjë hotel më modest; por ajo gjeti kundërshtime.

Një ditë nxori nga çanta gjashtë lugë të vogla argjendi të praruar (ishte dhurata e dasmës nga xha Ruoi), duke i kërkuar të shkonte menjëherë t'i çonte për të në zyrën e pengjeve; dhe

Leoni u bind, megjithëse ky hap nuk i pëlqente. Kishte frikë se mos kompromet ohej.

Pastaj, duke menduar, gjeti se dashnorja e tij po merrte sjellje të çuditshme, dhe se ndoshta s'e kishin gabim ata që donin ta shkëputnin prej saj.

Në të vërtetë, dikush i kishte dërguar së ëmës një letër të gjatë anonime, për ta paralajmëruar se po humbiste me një grua të martuar; dhe menjëherë zonja e mirë, duke parë me sy të mendjes dordolecin e përjetshëm të familjeve, domethënë krijesën e turbullt të dëmshme, sirenën, përbindëshin që banon në mënyrë të përrallshme në thellësitë e dashurisë, i shkroi noterit Dybokazh, pronarit të tij, i cili u tregua i përsosur në këtë punë. E mbajti tre çerekë ore, duke dashur t'ia hapte sytë, ta paralajmëronte për humnerën. Një intrigë e tillë do t'i dëmtonte më vonë karrierën. Iu lut ta prishte, dhe, nëse s'e bënte këtë sakrificë në interesin e vet, ta bënte të paktën për të, për Dybokazhin!

Leoni më në fund ishte betuar se s'do ta shihte më Emën; dhe e qortonte veten që s'e kishte mbajtur fjalën, duke menduar gjithë telashet dhe thashethemet që kjo grua mund t'i sillte ende, pa llogaritur shakatë e shokëve, që bëheshin në mëngjes rreth sobës. Veç kësaj, do të bëhej nëpunës i parë: ishte koha për t'u bërë serioz. Prandaj hiqte dorë nga flauti, nga ndjenjat e ekzaltuara, nga imagjinata; — sepse çdo qytetar, në vlugun e rinisë së tij, qoftë edhe një ditë, një minutë, e ka besuar veten të aftë për pasione të pamasa, për ndërmarrje të larta. Shthururi më i rëndomtë ka ëndërruar sulltanesha; çdo noter mbart brenda vetes rrënojat e një poeti.

Tani mërzitej kur Ema, befas, dënesej mbi gjoksin e tij; dhe zemra e tij, si njerëzit që s'durojnë dot veçse një dozë të caktuar muzike, përgjumej nga mospërfillja në zhurmën e një dashurie hollësitë e së cilës s'i dallonte më.

E njihnin njëri-tjetrin tepër mirë për të pasur ato mrekullime të zotërimit që ia njëqindfishojnë gëzimin. Ajo ishte po aq e ne-

veritur prej tij sa ai ishte i lodhur prej saj. Ema gjente në tradhti të gjitha sheshtësitë e martesës.

Por si të çlirohej prej saj? Pastaj, sado që ndihej e poshtëruar nga ulësia e një lumturie të tillë, mbahej pas saj nga zakoni ose nga korrupsioni; dhe çdo ditë ngulmonte gjithnjë e më shumë, duke shteruar çdo lumturi nga që e donte tepër të madhe. E akuzonte Leonin për shpresat e saj të zhgënjyera, sikur ai ta kishte tradhtuar; madje dëshironte një katastrofë që do të sillte ndarjen e tyre, meqë s'kishte guxim ta vendoste vetë.

Megjithatë vazhdonte t'i shkruante letra dashurie, në bazë të asaj ideje se një grua duhet t'i shkruajë gjithmonë dashnorit.

Por, duke shkruar, shihte një burrë tjetër, një fantazmë të bërë nga kujtimet e saj më të zjarrta, nga leximet e saj më të bukura, nga lakmitë e saj më të forta; dhe ai bëhej në fund aq i vërtetë e i arritshëm, sa ajo dridhej e mrekulluar, pa mundur megjithatë ta përfytyronte qartë, aq shumë humbiste ai, si një zot, nën bollëkun e atributeve të tij. Banonte në vendin kaltërosh ku shkallët prej mëndafshi lëkunden nëpër ballkone, nën frymën e luleve, në dritën e hënës. E ndiente pranë vetes, do të vinte dhe do ta merrte të tërën në një puthje. Pastaj ajo binte e sheshtë, e këputur; sepse këto vrulle dashurie të turbullt e lodhnin më shumë se shthurjet e mëdha.

Tani ndiente një këputje të pandërprerë e të përgjithshme. Shpesh madje Ema merrte fletëthirrje, letra me pullë që mezi i shikonte. Do të kishte dashur të mos jetonte më, ose të flinte vazhdimisht.

Ditën e mesit të Kreshmës,[117] nuk u kthye në Jonvil; në mbrëmje shkoi në ballon me maska. Veshi pantallona kadifeje dhe çorape të kuqe, me një paruke me bisht të lidhur dhe një kapelë trecepëshe mbi vesh. Kërceu gjithë natën në zhurmën e tërbuar të trombonëve; bënin rreth përreth saj; dhe në mëngjes e gjeti

[117] Mesi i Kreshmës (*mi-carême*): e enjtja e javës së tretë të Kreshmës, kur në mes të agjërimit lejohej për një ditë karnavali, me ballo me maska.

veten në portikun e teatrit mes pesë-gjashtë maskash, vajza të veshura si hamallë e si detarë, shokë të Leonit, që flisnin të shkonin të hanin.

Kafenetë përreth ishin plot. Gjetën në port një restorant nga më të rëndomtët, i zoti i të cilit u hapi, në katin e katërt, një dhomë të vogël.

Burrat pëshpëritën në një qoshe, pa dyshim duke u këshilluar për shpenzimin. Ishte një nëpunës, dy studentë mjekësie dhe një shitës: ç'shoqëri për të! Sa për gratë, Ema e vuri re shpejt, nga tingulli i zërave të tyre, se duhej të ishin, gati të gjitha, të shkallës së fundit. Atëherë u tremb, e tërhoqi karrigen dhe uli sytë.

Të tjerët nisën të hanin. Ajo s'hëngri; kishte ballin në zjarr, therje në qepalla dhe një të ftohtë akulli në lëkurë. Ndiente në kokë dyshemenë e ballos, që kërcente ende nën rrahjen ritmike të një mijë këmbëve që vallëzonin. Pastaj era e punçit me tymin e purove ia mori mendtë. I binte të fikët; e çuan para dritares.

Dita po fillonte të zbardhte, dhe një njollë e madhe ngjyrë purpuri zgjerohej në qiellin e zbehtë, nga ana e Shën-Katerinës. Lumi i murrmë dridhej në erë; s'kishte njeri mbi ura; fenerët e rrugës shuheshin.

Megjithatë ajo erdhi në vete dhe iu kujtua Berta, që flinte atje, në dhomën e shërbyeses. Por kaloi një qerre plot me shirita të gjatë hekuri, duke hedhur pas murit të shtëpive një dridhje metalike shurdhuese.

Iku befas, e hoqi kostumin, i tha Leonit se duhej të kthehej, dhe më në fund mbeti vetëm në hotelin e Bulonjës. Gjithçka dhe ajo vetë i bëheshin të padurueshme. Do të kishte dashur, duke fluturuar si një zog, të shkonte të ripërtërihej diku, shumë larg, në hapësirat e panjolla.

Doli, kaloi bulevardin, sheshin Koshuaz dhe periferinë, deri në një rrugë të hapur që sundonte mbi kopshte. Ecte shpejt, ajri i hapët e qetësonte: dhe pak nga pak fytyrat e turmës, maskat, kadrilet, llambadarët, darka, ato gra, të gjitha zhdukeshin si

mjegulla që i merr era. Pastaj, kur u kthye te Kryqi i Kuq, u hodh në shtrat, në dhomën e vogël të katit të dytë, ku ishin figurat e *Kullës së Nelës*. Në orën katër pasdite, Iveri e zgjoi.

Kur u kthye në shtëpi, Felisiteja i tregoi pas sahatit një letër gri. Ajo lexoi:

„Në bazë të kopjes ekzekutive të një vendimi gjyqësor...“

Ç'vendimi? Një ditë më parë, në të vërtetë, kishin sjellë një letër tjetër që ajo s'e njihte; prandaj u shtang nga këto fjalë:

„Urdhër në emër të mbretit, të ligjit dhe të drejtësisë, zonjës Bovari...“

Atëherë, duke kapërcyer disa rreshta, pa:

„Brenda njëzet e katër orëve si afat i fundit.“ — Për çfarë? „Të paguajë shumën e përgjithshme prej tetë mijë frangash.“ Dhe madje më poshtë kishte: „Do të detyrohet me çdo mjet ligjor, dhe sidomos me sekuestrimin ekzekutiv të mobiljeve dhe sendeve të saj.“

Ç'të bënte?... Ishte brenda njëzet e katër orëve; nesër! Lëroi, mendoi ajo, pa dyshim donte ta trembte përsëri; sepse i mori me mend menjëherë të gjitha manovrat e tij, qëllimin e mirësive të tij. Ajo që e qetësonte ishte vetë tepria e shumës.

Megjithatë, duke blerë, duke mos paguar, duke marrë hua, duke nënshkruar kambiale, pastaj duke i rinovuar këto kambiale, që fryheshin në çdo afat të ri, kishte përfunduar duke i përgatitur zotërisë Lëro një kapital që ai e priste me padurim për spekulimet e tij.

U paraqit tek ai me një pamje të shkujdesur.

— E dini ç'më ndodh? Është një shaka pa dyshim!

— Jo.

— Si kështu?

Ai u kthye ngadalë dhe i tha duke kryqëzuar krahët:

— Mos kujtonit, zonja ime e vogël, që do të isha, deri në fund të shekujve, furnitori dhe bankieri juaj për hir të Zotit? Duhet patjetër t'i marr prapë shpenzimet e mia, të jemi të drejtë!

Ajo protestoi për borxhin.

— Ah! s'ka gjë! gjykata e ka njohur! ka vendim! jua kanë njoftuar! E pastaj, s'jam unë, është Vensari.

— A s'mund të...?

— Oh! asgjë fare.

— Por..., megjithatë..., le të arsyetojmë.

Dhe nisi të fliste pa lidhje; s'kishte ditur asgjë... ishte një befasi...

— Faji i kujt është? — tha Lëroi duke e përshëndetur me ironi. — Ndërsa unë punoj si skllav, ju e kaloni bukur kohën.

— Ah! pa moral!

— Morali s'dëmton kurrë, — ia ktheu ai.

Ajo u tregua frikacake, iu lut; madje vuri dorën e saj të bukur, të bardhë e të gjatë, mbi gjunjët e tregtarit.

— Më lini, pra! Do të thoshe që doni të më joshni!

— Jeni një i mjerë! — thirri ajo.

— Oh! oh! si po shkoni! — vazhdoi ai duke qeshur.

— Do t'i bëj të ditur të gjithëve kush jeni. Do t'i them burrit tim...

— E pra, unë do t'i tregoj diçka burrit tuaj!

Dhe Lëroi nxori nga kasaforta dëftesën prej një mijë e tetëqind frangash që ajo i kishte dhënë në kohën e skontimit të Vensarit.

— Kujtoni, — shtoi ai, — që s'do ta kuptojë vjedhjen tuaj të vogël, ai burrë i shkretë e i dashur?

Ajo u shemb, më e shtangur sesa do të ishte nga një goditje topuzi. Ai shëtiste nga dritarja te tryeza, duke përsëritur:

— Ah! do t'ia tregoj mirë... do t'ia tregoj mirë...

Pastaj iu afrua dhe, me zë të butë:

— S'është argëtuese, e di; askush, në fund të fundit, s'ka vdekur prej saj, dhe, meqë është mënyra e vetme që ju mbetet për të m'i kthyer paratë...

— Po ku t'i gjej? — tha Ema duke përdredhur krahët.

— Ah, ç'e do! kur ke miq si ju!

Dhe e shikonte në një mënyrë aq depërtuese e aq të tmerrshme, sa ajo u drodh deri në zorrë.

— Ju premtoj, — tha ajo, — do të nënshkruaj...

— M'u mërzitën nënshkrimet tuaja!

— Do të shes edhe...

— Hajde, hajde! — bëri ai duke ngritur supet, — s'keni më asgjë.

Dhe thirri nga vrima e derës që hapej mbi dyqan:

— Aneta! mos harro tri copat e nr. 14.

Shërbyesja u shfaq; Ema kuptoi, dhe pyeti „sa para do të duheshin për të ndalur të gjitha ndjekjet“.

— Është tepër vonë!

— Por, po t'ju sillja disa mijë franga, një të katërtën e shumës, një të tretën, gati të gjithën?

— Eh! jo, s'ka dobi!

E shtynte butë drejt shkallëve.

— Ju lutem, zoti Lëro, edhe disa ditë!

Ajo dënesej.

— Hajde, ja! lot!

— Po më dëshpëroni!

— S'më bëhet vonë fare! — tha ai duke mbyllur derën.

Pjesa e tretë — VII

Të nesërmen ajo qe stoike, kur përmbaruesi Arang, me dy dëshmitarë, u paraqit tek ajo për të bërë procesverbalin e sekuestrimit.

Filluan nga kabineti i Bovarit dhe nuk e shënuan kokën frenologjike, që u konsiderua si vegël e zanatit të tij; por numëruan në kuzhinë pjatat, tenxheret, karriget, shandanët, dhe në dhomën e gjumit të gjitha vogëlsirat e raftit. Shqyrtuan fustanet e saj, të linjtë, dhomëzën e tualetit; dhe jeta e saj, deri në qoshet më intime, u shtri e tëra, si një kufomë që i bëjnë autopsinë, para vështrimeve të këtyre tre burrave.

Përmbaruesi Arang, i mbërthyer në një frak të hollë të zi, me kravatë të bardhë dhe me rripa shumë të tendosur nën shputa, përsëriste herë pas here:

— Më lejoni, zonjë? më lejoni?

Shpesh thërriste:

— E hijshme!... shumë e bukur!

Pastaj vazhdonte të shkruante, duke ngjyer penën në bojëmbajtësen prej briri që e mbante me dorën e majtë.

Kur mbaruan me dhomat, u ngjitën në papafingo.

Aty ajo mbante një tryezë shkrimi ku ishin mbyllur letrat e Rodolfit. U desh ta hapnin.

— Ah! një korrespondencë! — tha përmbaruesi Arang me një buzëqeshje të përmbajtur. — Por më lejoni! sepse duhet të sigurohem nëse kutia s'përmban diçka tjetër.

Dhe i anoi letrat, lehtë, si për të rrëzuar prej tyre ndonjë napolon. Atëherë e pushtoi indinjata, kur pa atë dorë të trashë, me gishta të kuq e të butë si kërmij pa guaskë, që vendosej mbi ato faqe ku i kishte rrahur zemra.

Më në fund ikën! Felisiteja u kthye. Ajo e kishte dërguar në pritë për ta larguar Bovarin; dhe vendosën shpejt nën çati rojën e sekuestrimit, që u betua të rrinte aty.

Sharli, gjatë mbrëmjes, iu duk i shqetësuar. Ema e përgjonte me një vështrim plot ankth, duke kujtuar se shihte në rrudhat e fytyrës së tij akuza. Pastaj, kur sytë i ktheheshin te oxhaku me ekranet kineze, te perdet e gjera, te kolltukët, te të gjitha këto gjëra më në fund që ia kishin zbutur hidhërimin e jetës, e zinte një pendim, ose më mirë një keqardhje e pamasë që e ngacmonte pasionin në vend që ta shuante. Sharli trazonte zjarrin me qetësi, me të dyja këmbët mbi kalamende.

Pati një çast kur roja, pa dyshim i mërzitur në strofullën e tij, bëri pak zhurmë.

— Mos ecën dikush lart? — tha Sharli.

— Jo! — vazhdoi ajo, — është një dritare e mbetur hapur që e lëviz era.

Të nesërmen, të dielën, u nis për në Ruan, për të shkuar te të gjithë bankierët që ua dinte emrin. Ishin në fshat ose në udhëtim. Ajo nuk u dorëzua; dhe atyre që mundi t'i takonte u kërkonte para, duke u betuar se i duheshin, se do t'i kthente. Disa i qeshën në fytyrë; të gjithë e refuzuan.

Në orën dy vrapoi te Leoni, i trokiti në derë. Nuk i hapën. Më në fund ai u shfaq.

— Ç'të sjell?

— Të shqetëson?

— Jo..., por...

Dhe rrëfeu se pronarit s'i pëlqente që të priteshin „gra".

— Kam diçka të të them, — vazhdoi ajo.

Atëherë ai mori çelësin. Ajo e ndali.

— Oh! jo, atje, te ne.

Dhe shkuan në dhomën e tyre, në hotelin e Bulonjës.

Kur mbërriti, piu një gotë të madhe me ujë. Ishte shumë e zbehtë. I tha:

— Leon, do të më bësh një shërbim.

Dhe, duke e tundur nga të dyja duart, që ia shtrëngonte fort, shtoi:

— Dëgjo, më duhen tetë mijë franga!

— Po ti je e çmendur!

— Jo ende!

Dhe menjëherë, duke i treguar historinë e sekuestrimit, i shpjegoi gjendjen e saj të dëshpëruar; sepse Sharli s'dinte asgjë, vjehrra e urrente, xha Ruoi s'mund të bënte gjë; por ai, Leoni, do të nisej të kërkonte këtë shumë të domosdoshme...

— Si do që...?

— Ç'frikacak që je! — thirri ajo.

Atëherë ai tha budallaqe:

— E zmadhon të keqen. Ndoshta me një mijë ekju plaku yt do të qetësohej.

Edhe një arsye më shumë për të provuar diçka; s'ishte e mundur që të mos gjeje tre mijë franga. Veç kësaj, Leoni mund të nënshkruante në vend të saj.

— Shko! provo! duhet! vrapo!... Oh! përpiqu! përpiqu! do të të dua shumë!

Ai doli, u kthye pas një ore dhe tha me fytyrë solemne:

— Kam qenë te tre veta... më kot!

Pastaj ndenjën ulur përballë njëri-tjetrit, në dy qoshet e oxhakut, pa lëvizur, pa folur. Ema ngrinte supet, duke përplasur këmbët. Ai e dëgjoi që pëshpëriste:

— Po të isha në vendin tënd, unë do t'i gjeja!

— Ku, pra?

— Në zyrën tënde!

Dhe e shikoi.

Nga bebëzat e saj të ndezura dilte një guxim djallëzor, dhe qepallat afroheshin në mënyrë epshore e nxitëse; — aq sa djali i ri e ndjeu veten të dobësohej nën vullnetin e heshtur të kësaj gruaje që e këshillonte të bënte një krim. Atëherë u tremb, dhe, për t'i shmangur çdo sqarimi, i ra ballit duke thirrur:

— Moreli duhet të kthehet sonte! s'do të ma refuzojë, shpresoj (ishte një nga miqtë e tij, djali i një tregtari shumë të pasur), dhe do të t'i sjell nesër, — shtoi ai.

Ema s'u duk se e priti këtë shpresë me aq gëzim sa e kishte përfytyruar ai. Mos e nuhaste gënjeshtrën? Ai vazhdoi duke u skuqur:

— Megjithatë, po s'më pe në orën tre, mos më prit më, e dashura ime. Duhet të iki, më fal. Lamtumirë!

I shtrëngoi dorën, por e ndjeu krejt të plogët. Ema s'kishte më forcë për asnjë ndjenjë.

Ra ora katër; dhe ajo u ngrit të kthehej në Jonvil, duke iu bindur si një automat shtysës së zakoneve.

Bënte kohë e mirë; ishte një nga ato ditë marsi të kthjellëta e të ashpra, kur dielli shkëlqen në një qiell krejt të bardhë. Ruanezë të veshur për të diel shëtisnin me pamje të lumtur. Ajo arriti në sheshin para Katedrales. Po dilnin nga mbrëmësorja; turma derdhej nga tri portalet, si një lumë nga tri harqet e një ure, dhe në mes, më i palëvizshëm se një shkëmb, qëndronte rojtari i kishës.

Atëherë iu kujtua ajo ditë kur, krejt në ankth e plot shpresa, kishte hyrë nën atë nef të madh që shtrihej para saj më pak i thellë se dashuria e saj; dhe vazhdoi të ecte, duke qarë nën vello, e hutuar, duke u lëkundur, gati për t'i rënë të fikët.

— Kujdes! — bërtiti një zë që dilte nga një portë karrocash që po hapej.

U ndal për të lënë të kalonte një kalë i zi, që përplaste këmbët mes stangave të një tilburi që e ngiste një zotëri me gëzof sabeli. Kush ishte vallë? E njihte... Karroca u hodh përpara dhe u zhduk.

Po ishte ai, Vikonti! Ajo u kthye: rruga ishte e shkretë. Dhe u ndie aq e rraskapitur, aq e trishtuar, sa u mbështet pas një muri që të mos binte.

Pastaj mendoi se ishte gabuar. Sidoqoftë, s'dinte asgjë. Gjithçka, brenda saj dhe jashtë, po e braktiste. Ndihej e humbur, duke u rrokullisur kuturu në humnera të papërcaktueshme; dhe ishte gati me gëzim që pa, kur mbërriti te Kryqi i Kuq, atë Omenë të mirë që shikonte të ngarkonin në Dallëndyshe një kuti të madhe plot me furnizime farmaceutike. Mbante në dorë, në një shami, gjashtë *cheminot* për të shoqen.

Zonjës Ome i pëlqenin shumë këto bukë të vogla të rënda, në formë turbani, që hahen gjatë Kreshmës me gjalpë të kripur: kampioni i fundit i ushqimeve gotike, që shkon ndoshta deri në shekullin e kryqëzatave, dhe me të cilat normandët e fuqishëm mbusheshin dikur, duke kujtuar se shihnin mbi tryezë, nën dritën e pishtarëve të verdhë, mes brokave me verë me erëza dhe sallameve vigane, koka saraçenësh për të gllabëruar. Gruaja e farmacistit i kafshonte si ata, me heroizëm, pavarësisht nga dhëmbët e saj të tmerrshëm; prandaj, sa herë që zoti Ome bënte një udhëtim në qytet, s'harronte t'i sillte, duke i marrë gjithmonë te furrtari i madh, në rrugën e Masakrës.

— I lumtur që ju shoh! — tha ai, duke i zgjatur dorën Emës për ta ndihmuar të hipte në Dallëndyshe.

Pastaj i vari bukët pas rripave të rrjetës dhe mbeti kokëzbuluar e me krahë të kryqëzuar, në një qëndrim të menduar e napoleonian.

Por, kur i Verbri, si zakonisht, u shfaq në fund të bregores, ai thirri:

— S'e kuptoj si autoritetet i tolerojnë ende zanate kaq fajtore! Këta të mjerë duhej t'i mbyllnin e t'i detyronin të bënin ndonjë punë! Përparimi, për fjalën e nderit, ecën me hapa breshke! po zhytemi në barbari të plotë!

I Verbri zgjaste kapelën, që lëkundej në buzë të derës si një xhep i shqitur i veshjes së karrocës.

— Ja, — tha farmacisti, — një sëmundje skrofuloze!

Dhe, megjithëse e njihte këtë të gjorë, bëri sikur e shihte për herë të parë, pështpëriti fjalët kornea, kornea e turbullt, sklera, fytyra, pastaj e pyeti me ton atëror:

— Ka shumë kohë, miku im, që e ke këtë sëmundje të tmerrshme? Në vend që të dehesh në pijetore, do të bëje më mirë të mbaje një regjim.

E nxiste të pinte verë të mirë, birrë të mirë, të hante mish të pjekur të mirë. I Verbri vazhdonte këngën e tij; dukej, veç kësaj, gati idiot. Më në fund zoti Ome hapi qesen.

— Ja, ja një sold, më kthe dy liarë; dhe mos i harro porositë e mia, do të të bëjnë mirë.

Iveri lejoi veten të shprehte me zë të lartë ndonjë dyshim për efikasitetin e tyre. Por farmacisti siguroi se do ta shëronte vetë, me një pomadë kundër inflamacionit të përgatitur prej tij, dhe i dha adresën:

— Zoti Ome, pranë tregut, mjaft i njohur.

— E pra, për mundimin, — tha Iveri, — do të na tregosh komedinë.

I Verbri u ul mbi kërcinj, dhe, me kokën prapa, duke rrotulluar sytë e tij të gjelbëremë e duke nxjerrë gjuhën, fërkonte stomakun me të dyja duart, ndërsa lëshonte një lloj ulërime të mbytur, si një qen i uritur. Ema, e pushtuar nga neveria, i hodhi përmbi sup një monedhë pesë frangëshe. Ishte gjithë pasuria e saj. I dukej e bukur ta hidhte kështu.

Karroca ishte nisur përsëri, kur befas zoti Ome u përkul jashtë dritares dhe bërtiti:

— As gjëra me miell, as bulmet! Mbaj lesh mbi lëkurë dhe ekspozoji pjesët e sëmura në tymin e kokrrave të dëllinjës!

Pamja e sendeve të njohura që kalonin para syve pak nga pak e largonte Emën nga dhimbja e tanishme. Një lodhje e paduruesh-

me e mposhtte, dhe mbërriti në shtëpi e topitur, e dëshpëruar, gati e përgjumur.

„Le të bëhet ç'të bëhet!“ — thoshte me vete.

E pastaj, kush e di? pse, nga një çast në tjetrin, të mos dilte ndonjë ngjarje e jashtëzakonshme? Madje Lëroi mund të vdiste.

Në orën nëntë të mëngjesit u zgjua nga një zhurmë zërash në shesh. Kishte një tubim rreth tregut për të lexuar një afishe të madhe të ngjitur pas njërës prej shtyllave, dhe pa Zhystenin që hipte mbi një gur anësor dhe griste afishen. Por në atë çast rojtari i fushave i vuri dorën në jakë. Zoti Ome doli nga farmacia, dhe nëna Lëfransua, në mes të turmës, dukej se po mbante fjalim.

— Zonjë! zonjë! — thirri Felisiteja duke hyrë, — është një neveri!

Dhe vajza e shkretë, e tronditur, i zgjati një letër të verdhë që sapo e kishte shqyer nga dera. Ema lexoi me një shikim se gjithë mobiljet e saj po nxirreshin në shitje.

Atëherë shikuan njëra-tjetrën në heshtje. S'kishin, shërbyesja dhe zonja, asnjë të fshehtë njëra për tjetrën. Më në fund Felisiteja psherëtiu:

— Po të isha në vendin tuaj, zonjë, do të shkoja te zoti Gijomen.

— Kujton...?

Dhe kjo pyetje donte të thoshte:

— Ti që e njeh shtëpinë nga shërbëtori, mos ka folur ndonjëherë i zoti për mua?

— Po, shkoni, do të bëni mirë.

U vesh, vuri fustanin e zi me kapelën me rruaza gaxhati; dhe, që të mos e shihnin (në shesh kishte gjithmonë shumë njerëz), mori jashtë fshatit, nëpër shtegun buzë ujit.

Mbërriti pa frymë para kangjellës së noterit; qielli ishte i errët dhe binte pak borë.

Në zhurmën e ziles, Teodori, me jelek të kuq, u shfaq në shkallët e hyrjes; erdhi t'i hapte gati familjarisht, si një të njohure, dhe e futi në dhomën e ngrënies.

Një sobë e madhe porcelani gumëzhinte nën një kaktus që mbushte kamaren, dhe, në korniza druri të zi, pas letrës së murit ngjyrë lisi, ishin *Esmeralda* e Steuben-it dhe *Gruaja e Putifarit* e Schopin-it.[118] Tryeza e shtruar, dy ngrohëse argjendi, doreza kristali e dyerve, parketi dhe mobiljet, gjithçka shkëlqente nga një pastërti e kujdesshme, angleze; xhamat ishin zbukuruar në çdo qoshe me xhama me ngjyra.

„Ja një dhomë ngrënieje, — mendonte Ema, — si do të më duhej mua."

Noteri hyri, duke shtrënguar pas trupit me krahun e majtë rrobën e dhomës me palma, ndërsa me dorën tjetër hiqte e vinte shpejt kësulën prej kadifeje ngjyrë gështenjë, të vënë me pretendim mbi anën e djathtë, ku binin majat e tri tufave bjonde që, të marra nga zverku, i rrethonin kafkën tullace.

Pasi i ofroi një karrige, u ul të hante mëngjes, duke kërkuar shumë ndjesë për mungesën e mirësjelljes.

— Zotëri, — tha ajo, — do t'ju lutesha...

— Për çfarë, zonjë? Dëgjoj.

Ajo nisi t'i shpjegonte gjendjen e saj.

Noteri Gijomen e njihte, sepse ishte i lidhur fshehurazi me tregtarin e stofrave, te i cili gjente gjithmonë kapitale për huatë me hipotekë që i kërkonin t'i lidhte.

Kështu, e dinte (dhe më mirë se ajo) historinë e gjatë të këtyre kambialeve, të vogla në fillim, me emra të ndryshëm si xhirantë, me afate të gjata njëri pas tjetrit dhe të rinovuara vazhdimisht, deri në ditën kur, duke mbledhur të gjitha protestat, tregtari e kishte ngarkuar mikun e tij Vensar të bënte në emrin e vet

[118] Dy gravura të njohura sipas pikturave të kohës: Esmeralda e Victor Hugo-s, nga Charles de Steuben, dhe gruaja e Putifarit që përpiqet të joshë Jozefin, nga Henri-Frédéric Schopin. Zgjedhja e dytë, në dhomën e ngrënies së noterit, nuk është e rastit.

ndjekjet që duheshin, sepse s'donte të dukej si tigër mes bashkëqytetarëve.

Ajo e ndërthuri rrëfimin me ankesa kundër Lëroit, ankesa të cilave noteri u përgjigjej herë pas here me ndonjë fjalë të parëndësishme. Duke ngrënë kotoletën dhe duke pirë çajin, ulte mjekrën në kravatën e tij ngjyrë qielli, të shpuar nga dy karfica me diamante që i lidhte një zinxhir i vogël ari; dhe buzëqeshte me një buzëqeshje të çuditshme, në mënyrë të ëmbëlsuar e të dykuptimtë. Por, duke vënë re se ajo i kishte këmbët të lagura:

— Afrohuni pra te soba... më lart..., pas porcelanit.

Ajo kishte frikë se mos e ndyte. Noteri vazhdoi me ton galant:

— Gjërat e bukura s'prishin asgjë.

Atëherë ajo u përpoq ta prekte, dhe, duke u prekur edhe vetë, nisi t'i tregonte ngushtësinë e shtëpisë së saj, vështirësitë, nevojat. Ai e kuptonte këtë: një grua elegante! dhe, pa e ndërprerë të ngrënët, ishte kthyer krejt nga ajo, aq sa i prekte lehtë me gju çizmen, shualli i së cilës përkulej duke avulluar pas sobës.

Por, kur ajo i kërkoi një mijë ekju, ai shtrëngoi buzët, pastaj tha se i vinte shumë keq që s'kishte pasur dikur drejtimin e pasurisë së saj, sepse kishte njëqind mënyra shumë të lehta, edhe për një zonjë, për t'i vënë paratë në punë. Do të mund të ishin bërë, qoftë në torfishtet e Grymenilit, qoftë në tokat e Havrit, spekulime të shkëlqyera gati të sigurta; dhe e la të hante veten nga tërbimi me mendimin e shumave fantastike që do të kishte fituar me siguri.

— Si është, — vazhdoi ai, — që s'erdhët te unë?

— S'e di fort mirë, — tha ajo.

— Pse, hë?... Ju trembja, pra, kaq shumë? Përkundrazi, unë duhej të ankohesha! Mezi e njohim njëri-tjetrin! E megjithatë ju jam shumë i përkushtuar; s'dyshoni më për këtë, shpresoj?

Zgjati dorën, ia mori të sajën, e mbuloi me një puthje grykëse, pastaj e mbajti mbi gju; dhe luante me gishtat e saj me delikatesë, duke i thënë një mijë ëmbëlsira.

Zëri i tij i shpëlarë pëshpëriste si një përrua që rrjedh; një shkëndijë i dilte nga bebëza përmes vezullimit të syzeve, dhe duart i përparonin në mëngën e Emës, për t'ia prekur krahun. Ajo ndiente pas faqes frymën e një frymëmarrjeje të gulçuar. Ky burrë e bezdiste tmerrësisht.

U ngrit me një të hedhur dhe i tha:

— Zotëri, po pres!

— Çfarë? — bëri noteri, që u zbeh befas jashtëzakonisht.

— Ato para.

— Por...

Pastaj, duke iu dorëzuar vërshimit të një dëshire tepër të fortë:

— E pra, po!...

Zvarritej në gjunjë drejt saj, pa i bërë përshtypje rrobës së dhomës.

— Ju lutem, rrini! ju dua!

E kapi nga beli.

Një valë purpuri iu ngjit shpejt në fytyrë zonjës Bovari. U tërhoq me një pamje të tmerrshme, duke thirrur:

— Përfitoni pa turp nga gjendja ime e dëshpëruar, zotëri! Jam për t'u mëshiruar, por jo për t'u shitur!

Dhe doli.

Noteri mbeti shumë i shtangur, me sytë të ngulur te pantoflat e tij të bukura të qëndisura. Ishin një dhuratë dashurie. Kjo pamje në fund e ngushëlloi. Veç kësaj, mendonte se një aventurë e tillë do ta kishte çuar shumë larg.

„Ç'i mjerë! ç'horr!... ç'turpësi!“ — thoshte me vete ajo, duke ikur me këmbë nervoze nën plepat e rrugës. Zhgënjimi i dështimit e forconte indinjatën e turpit të fyer; i dukej se Provanida ngulmonte ta ndiqte, dhe, duke u ngritur prej kësaj në krenari, kurrë s'e kishte çmuar kaq shumë veten as s'i kishte përbuzur kaq shumë të tjerët. Diçka luftarake e rrëmbente. Do të kishte dashur t'i rrihte burrat, t'u pështynte në fytyrë, t'i shtypte të gjithë; dhe vazhdonte të ecte shpejt përpara, e zbehtë, duke u

dridhur, e tërbuar, duke kërkuar me sy të përlotur horizontin bosh, dhe sikur duke u kënaqur në urrejtjen që e mbyste.

Kur pa shtëpinë e saj, e kapi një mpirje. S'mund të përparonte; megjithatë duhej; e pastaj, ku të ikte?

Felisiteja e priste te dera.

— E pra?

— Jo! — tha Ema.

Dhe, për një çerek ore, që të dyja menduan njerëzit e ndryshëm të Jonvilit që ndoshta do të ishin të gatshëm ta ndihmonin. Por, sa herë që Felisiteja përmendte dikë, Ema ia kthente:

— A është e mundur! S'do të duan!

— Dhe zotëria që do të kthehet!

— E di mirë... Më lër vetëm.

Kishte provuar gjithçka. S'kishte më asgjë për të bërë tani; dhe, kur të shfaqej Sharli, do t'i thoshte pra:

— Tërhiqu. Ky qilim ku ecën s'është më i yni. Nga shtëpia jote s'ke asnjë mobilje, asnjë karficë, asnjë fije kashte, dhe jam unë që të kam rrënuar, njeri i shkretë!

Atëherë do të vinte një dënesë e madhe, pastaj ai do të qante me bollëk, dhe më në fund, pasi të kalonte habia, do ta falte.

„Po, — pëshpëriste ajo duke kërcitur dhëmbët, — do të më falë ai, që s'do t'i mjaftonte një milion për të më ofruar që ta fal unë se më ka njohur... Kurrë! kurrë!“

Ky mendim i epërsisë së Bovarit mbi të e tërbonte. Pastaj, ta rrëfente apo jo, pas pak, sot, nesër, ai prapë do ta mësonte katastrofën; duhej pra ta priste këtë skenë të tmerrshme dhe të duronte peshën e zemërgjerësisë së tij. I erdhi dëshira të kthehej te Lëroi: për ç'të duhej? t'i shkruante të atit; ishte tepër vonë; dhe ndoshta tani po pendohej që s'i ishte dorëzuar tjetrit, kur dëgjoi trokun e një kali në rrugicë. Ishte ai, po hapte portëzën, ishte më i zbehtë se muri prej allçie. Duke u hedhur nëpër shkallë, iku shpejt nga sheshi; dhe gruaja e kryetarit, që po bisedonte para kishës me Lestibuduanë, e pa të hynte te tagrambledhësi.

Vrapoi t'ia thoshte zonjës Karon. Këto dy zonja u ngjitën në papafingo; dhe, të fshehura nga rrobat e shtrira mbi purteka, zunë vend rehat për të parë gjithë brendësinë e Binesë.

Ai ishte vetëm, në papafingon e tij, duke imituar me dru një nga ato punimet e fildishta të papërshkrueshme, të përbëra nga gjysmëhëna, nga sfera të gdhendura njëra brenda tjetrës, e gjitha drejt si një obelisk dhe pa i shërbyer asgjëje; dhe po fillonte pjesën e fundit, po arrinte qëllimin! Në gjysmëerrësirën e punishtes, pluhuri i verdhë fluturonte nga vegla e tij, si një tufë shkëndijash nën patkonjtë e një kali në galop; dy rrotat sillesin, gumëzhinin; Bine buzëqeshte, me mjekrën ulur, me flegrat hapur, dhe dukej më në fund i humbur në një nga ato lumturitë e plota, që pa dyshim u përkasin vetëm punëve të rëndomta, që e argëtojnë mendjen me vështirësi të lehta dhe e ngopin me një realizim përtej të cilit s'ka ç'të ëndërrosh.

— Ah! ja ku është! — bëri zonja Tyvash.

Por, për shkak të tornos, mezi mund të dëgjohej ç'thoshte ajo.

Më në fund, këtyre zonjave iu duk se dalluan fjalën *franga*, dhe plaka Tyvash pështpëriti me zë fare të ulët:

— I lutet t'i shtyjë afatin e taksave.

— Ashtu duket! — vazhdoi tjetra.

E panë që ecte lart e poshtë, duke shqyrtuar pas mureve unazat e pecetave, shandanët, kokat e parmakëve, ndërsa Bine përkëdhelte mjekrën me kënaqësi.

— Mos ka ardhur t'i porosisë diçka? — tha zonja Tyvash.

— Po ai s'shet asgjë! — kundërshtoi fqinja.

Tagrambledhësi dukej sikur dëgjonte, duke zgurdulluar sytë, sikur s'kuptonte. Ajo vazhdonte në mënyrë të ëmbël, lutëse. U afrua; gjoksi i gulçonte; s'flisnin më.

— Mos po i bën lajka? — tha zonja Tyvash.

Bine ishte i kuq deri te veshët. Ajo i mori duart.

— Ah! kjo është tepër!

Dhe pa dyshim ajo po i propozonte një neveri; sepse tagrambledhësi, — ishte trim megjithatë, kishte luftuar në Bautzen e në Lützen, kishte bërë fushatën e Francës,[119] madje ishte propozuar për dekoratë, — befas, si të kishte parë një gjarpër, u tërhoq shumë larg duke thirrur:

— Zonjë! si ju shkon ndër mend?...

— Këto gra duhej t'i fshikullonin! — tha zonja Tyvash.

— Po ku është? — vazhdoi zonja Karon.

Sepse ajo ishte zhdukur gjatë këtyre fjalëve; pastaj, kur e panë që po merrte Rrugën e Madhe dhe kthehej djathtas si për të shkuar te varrezat, humbën në hamendje.

— Nëna Role, — tha ajo kur mbërriti te taja, — po më zihet fryma!... zgjidhmëni korsenë.

Ra mbi shtrat; dënesej. Nëna Role e mbuloi me një fund dhe mbeti më këmbë pranë saj. Pastaj, meqë ajo s'përgjigjej, gruaja e mirë u largua, mori çikrikun dhe nisi të tirrte li.

— Oh! mjaft! — pëshpëriti ajo, duke kujtuar se dëgjonte tornon e Binesë.

„Ç'e shqetëson? — pyeste veten taja. — Pse vjen këtu?“

Kishte ardhur me vrap atje, e shtyrë nga një lloj tmerri që e dëbonte nga shtëpia.

E shtrirë në kurriz, e palëvizur e me sy të ngulur, i dallonte turbullt sendet, megjithëse u kushtonte vëmendje me një ngulm idioti. Sodiste plasaritjet e murit, dy urë zjarri që tymonin majë më majë, dhe një merimangë të gjatë që ecte mbi kokën e saj, në të çarën e trarit. Më në fund i mblodhi mendimet. Kujtonte... Një ditë, me Leonin... Oh! sa larg ishte... Dielli shkëlqente mbi lumë dhe kulprat parfumonin... Atëherë, e rrëmbyer nga kujtimet si nga një përrua që vlon, shpejt arriti të kujtonte ditën e djeshme.

— Sa është ora? — pyeti.

[119] Bautzen dhe Lützen: dy fitore të Napoleonit kundër prusianëve e rusëve më 1813; „fushata e Francës“ (1814) qe lufta e fundit e Napoleonit para rënies së tij.

Nëna Role doli, ngriti gishtat e dorës së djathtë nga ana ku qielli ishte më i kthjellët, dhe u kthye ngadalë duke thënë:

— Tre, së shpejti.

— Ah! faleminderit! faleminderit!

Sepse ai do të vinte. Ishte e sigurt! Do t'i kishte gjetur paratë. Por ndoshta do të shkonte atje, pa e ditur që ajo ishte këtu; dhe e urdhëroi tajën të vraponte në shtëpinë e saj për ta sjellë.

— Nxitoni!

— Po, zonja ime e dashur, po shkoj! po shkoj!

Tani habitej që s'kishte menduar për të që në fillim; dje ai kishte dhënë fjalën, s'do të mungonte; dhe e shihte tashmë veten te Lëroi, duke shtrirë mbi tryezën e tij tri kartëmonedhat. Pastaj do të duhej të shpikte një histori që t'ia shpjegonte gjërat Bovarit. Cilën?

Ndërkaq taja po vonohej shumë. Por, meqë në kasolle s'kishte sahat, Ema kishte frikë se mos po e zmadhonte gjatësinë e kohës. Nisi të shëtiste nëpër kopsht, hap pas hapi; shkoi në shtegun përgjatë gardhit dhe u kthye shpejt, duke shpresuar se gruaja e mirë do të ishte kthyer nga një rrugë tjetër. Më në fund, e lodhur nga pritja, e sulmuar nga dyshime që i shtynte, pa ditur më nëse ishte aty prej një shekulli apo një minute, u ul në një qoshe dhe mbylli sytë, mbylli veshët. Portëza kërciti: ajo u hodh përpjetë; para se të fliste, nëna Role i kishte thënë:

— S'ka njeri te ju!

— Si?

— Oh! askënd! Dhe zotëria po qan. Ju thërret. Po ju kërkojnë.

Ema s'u përgjigj. Gulçonte, duke rrotulluar sytë rreth e rrotull, ndërsa fshatarja, e trembur nga fytyra e saj, tërhiqej instinktivisht, duke e kujtuar të çmendur. Befas i ra ballit, lëshoi një britmë, sepse kujtimi i Rodolfit, si një vetëtimë e madhe në një natë të errët, i kishte kaluar nëpër shpirt. Ishte kaq i mirë, kaq delikat, kaq bujar! E pastaj, po të ngurronte t'i bënte këtë shërbim, ajo do të dinte ta detyronte duke i kujtuar me një shikim të

vetëm dashurinë e tyre të humbur. U nis pra drejt La Yshetit, pa e kuptuar se po vraponte t'i ofrohej asaj që pak më parë e kishte tërbuar kaq shumë, dhe pa e nuhatur aspak këtë prostitucion.

Pjesa e tretë — VIII

Ndërsa ecte, pyeste veten: „Ç'do t'i them? Nga t'ia nis?“ Dhe sa më shumë përparonte, aq më shumë njihte shkurret, pemët, gjembaçet mbi kodër, kështjellën atje. E gjente veten sërish në ndjesitë e dashurisë së saj të parë, dhe zemra e saj e shkretë e shtypur zgjerohej aty me dashuri. Një erë e vakët i frynte në fytyrë; bora, duke u shkrirë, binte pikë-pikë nga sythat mbi bar.

Hyri, si dikur, nga dera e vogël e parkut, pastaj arriti në oborrin kryesor, që e rrethonte një rresht i dyfishtë blirësh të dendur. Ata lëkundnin, duke fishkëllyer, degët e tyre të gjata. Qentë në kolibe lehën të gjithë, dhe kumbimi i zërave të tyre jehonte pa u shfaqur njeri.

U ngjit në shkallën e gjerë e të drejtë, me parmakë druri, që të çonte në korridorin e shtruar me pllaka të pluhurosura ku hapeshin disa dhoma në rresht, si në manastire ose në hane. E tija ishte në fund, krejt në fund, majtas. Kur vuri gishtat mbi bravë, forcat e lanë befas. Kishte frikë se mos ai s'ishte aty, gati e dëshironte këtë, e megjithatë ishte shpresa e saj e vetme, rasti i fundit për shpëtim. U përqendrua një minutë, dhe, duke e forcuar guximin me ndjenjën e nevojës së çastit, hyri.

Ai ishte para zjarrit, me të dyja këmbët mbi parvazin e oxhakut, duke pirë llullë.

— Hë! ju jeni! — tha duke u ngritur me vrull.

— Po, jam unë!... do të doja, Rodolf, t'ju kërkoja një këshillë.

Dhe, pavarësisht nga të gjitha përpjekjet, s'ia dilte dot ta hapte gojën.

— S'keni ndryshuar, jeni gjithmonë e mrekullueshme!

— Oh! — vazhdoi ajo me hidhërim, — janë hijeshi të trishta, miku im, meqë ju i keni përbuzur.

Atëherë ai nisi një shpjegim të sjelljes së tij, duke kërkuar ndjesë me fjalë të turbullta, ngaqë s'mund të shpikte gjë më të mirë.

Ajo e la veten të kapej nga fjalët e tij, edhe më shumë nga zëri i tij dhe nga pamja e personit të tij; aq sa bëri sikur e besoi, ose ndoshta e besoi, pretekstin e ndarjes së tyre; ishte një e fshehtë prej së cilës varej nderi madje edhe jeta e një personi të tretë.

— S'ka rëndësi! — bëri ajo duke e parë me trishtim, — kam vuajtur shumë!

Ai u përgjigj me ton filozofik:

— Kështu është jeta!

— Të paktën, — vazhdoi Ema, — a ka qenë e mirë me ju që kur u ndamë?

— Oh! as e mirë... as e keqe.

— Ndoshta do të kishte qenë më mirë të mos ndaheshim kurrë.

— Po..., ndoshta!

— Ashtu kujton? — tha ajo duke iu afruar.

Dhe psherëtiu.

— O Rodolf! sikur ta dije... Të kam dashur shumë!

Ishte atëherë që ajo ia mori dorën, dhe ndenjën ca kohë me gishta të ngatërruar, — si ditën e parë, në panair! Me një gjest krenarie, ai përpiqej të mos i dorëzohej mallëngjimit. Por, duke u lëshuar mbi gjoksin e tij, ajo i tha:

— Si doje të jetoja pa ty? S'mund ta heqësh dot zakonin e lumturisë! Isha e dëshpëruar! kujtova se do të vdisja! Do të t'i tregoj të gjitha, do ta shohësh. Dhe ti... ike prej meje!...

Sepse, prej tre vjetësh, ai i ishte shmangur me kujdes, nga ajo frikë e natyrshme që e karakterizon seksin e fortë; dhe Ema vazhdonte me lëvizje të hijshme të kokës, më përkëdhelëse se një mace e dashuruar:

— Do të tjera, pranoje. Oh! i kuptoj, hajde! i fal; do t'i kesh joshur, siç më kishe joshur mua. Ti je burrë! ke gjithçka që duhet për t'u dashur. Por do ta rifillojmë, apo jo? do ta duam njëri-tjetrin! Ja, po qesh, jam e lumtur!... fol, pra!

Dhe ishte e mrekullueshme për t'u parë, me vështrimin ku dridhej një lot, si uji i një stuhie në një kupë lule blu.

Ai e tërhoqi mbi gjunjë dhe ia përkëdhelte me shpinën e dorës flokët e lëmuar, ku, në dritën e muzgut, vezullonte si një shigjetë ari një rreze e fundit dielli. Ajo e përkulte ballin; ai përfundoi duke e puthur në qepalla, fare butë, me majën e buzëve.

— Po ti ke qarë! — tha. — Pse?

Ajo shpërtheu në dënesa. Rodolfi kujtoi se ishte shpërthimi i dashurisë së saj; meqë ajo heshte, e mori këtë heshtje si një turp të fundit, dhe atëherë thirri:

— Ah! më fal! ti je e vetmja që më pëlqen. Kam qenë idiot dhe i lig! Të dua, do të të dua gjithmonë!... Ç'ke? thuaje, pra!

Ra në gjunjë.

— E pra!... jam e rrënuar, Rodolf! Do të më japësh hua tre mijë franga!

— Por..., por..., — tha ai duke u ngritur pak nga pak, ndërsa fytyra i merrte një shprehje serioze.

— E di, — vazhdonte ajo shpejt, — që burri im e kishte vënë gjithë pasurinë te një noter; ai ia mbathi. Kemi marrë hua; klientët s'paguanin. Sidoqoftë, likuidimi s'ka mbaruar; do të kemi më vonë. Por sot, nga mungesa e tre mijë frangave, do të na sekuestrojnë; është tani, në këtë çast; dhe, duke u mbështetur te miqësia jote, erdha.

„Ah! — mendoi Rodolfi, që u zbeh befas shumë, — për këtë ka ardhur!“

Më në fund tha me pamje të qetë:

— S'i kam, zonja ime e dashur.

Nuk gënjente. Po t'i kishte, do t'i kishte dhënë, pa dyshim, megjithëse në përgjithësi është e pakëndshme të bësh vepra kaq të bukura: një kërkesë parash, nga të gjitha stuhitë që bien mbi dashurinë, është më e ftohta dhe ajo që shkul më shumë rrënjët.

Ajo në fillim ndenji disa minuta duke e parë.

— S'i ke!

Përsëriti disa herë:

— S'i ke!... Do të duhej ta kisha kursyer veten nga ky turp i fundit. S'më ke dashur kurrë! s'vlen më shumë se të tjerët!

Po e tradhtonte veten, po humbiste.

Rodolfi e ndërpreu, duke e siguruar se edhe ai vetë ishte „ngushtë".

— Ah! të qaj hallin! — tha Ema. — Po, shumë!...

Dhe, duke i ndalur sytë mbi një karabinë të damaskuar që shkëlqente në raftin e armëve:

— Por, kur je kaq i varfër, s'i vë argjend qytës së pushkës! S'blen një sahat me inkrustime prej kocke breshke! — vazhdonte ajo duke treguar sahatin në stilin Boulle; — as fishkëllima argjendi të praruar për kamxhikët, — i prekte! — as stoli për orën! Oh! s'i mungon asgjë! Deri edhe një mbajtëse likerësh në dhomë; sepse ti e do veten, jeton mirë, ke një kështjellë, ferma, pyje; bën gjah me qen, udhëton në Paris... Eh! edhe sikur vetëm këto, — thirri ajo duke marrë mbi oxhak kopsat e tij të manshetave, — edhe vogëlsira më e vogël nga këto! mund të bëhen para!... Oh! s'i dua! mbaji!

Dhe i flaku shumë larg të dy kopsat, zinxhiri i artë i të cilave u këput duke u përplasur pas murit.

— Por unë do të të kisha dhënë gjithçka, do të kisha shitur gjithçka, do të kisha punuar me duart e mia, do të kisha lypur nëpër rrugë, për një buzëqeshje, për një vështrim, për të të dëgjuar të thuash: „Faleminderit!" Dhe ti rri aty i qetë në kolltukun

tënd, sikur të mos më kishe bërë të vuaja mjaft? Pa ty, a e di mirë, do të kisha mundur të jetoja e lumtur! Kush të detyroi? Mos ishte bast? Megjithatë më doje, ma thoshe... Dhe pak më parë... Ah! do të kishte qenë më mirë të më dëboje! I kam duart të ngrohta nga puthjet e tua, dhe ja vendi, mbi qilim, ku më betoheshe në gjunjë një përjetësi dashurie. Ma bëre ta besoj: dy vjet rresht më tërhoqe zvarrë në ëndrrën më të mrekullueshme e më të ëmbël!... Hë! planet tona të udhëtimit, të kujtohen? Oh! letra jote, letra jote! ma copëtoi zemrën!... E pastaj, kur kthehem tek ai, tek ai, që është i pasur, i lumtur, i lirë! për të kërkuar një ndihmë që do ta jepte i pari që të dalë, duke iu lutur e duke i sjellë prapë gjithë dhembshurinë time, ai më shtyn, sepse kjo do t'i kushtonte tre mijë franga!

— S'i kam! — u përgjigj Rodolfi me atë qetësi të përsosur me të cilën mbulohen si me një mburojë zemërimet e nënshtruara.

Ajo doli. Muret dridheshin, tavani e shtypte; dhe kaloi përsëri nëpër rrugicën e gjatë, duke u penguar pas grumbujve të gjetheve të vdekura që i shpërndante era. Më në fund arriti te hendeku para kangjellës; i theu thonjtë pas bravës, aq shumë nxitonte ta hapte. Pastaj, njëqind hapa më tutje, pa frymë, gati për të rënë, u ndal. Dhe atëherë, duke u kthyer, pa edhe një herë kështjellën e palëvizshme, me parkun, kopshtet, tri oborret dhe të gjitha dritaret e fasadës.

Mbeti e humbur nga shtangia, dhe e ndërgjegjshme për veten vetëm nga rrahja e arterieve, që i dukej se i dëgjonte të dilnin si një muzikë shurdhuese që mbushte fushën. Toka nën këmbë ishte më e butë se një valë, dhe brazdat iu dukën valë të pamasa të murme që thyheshin. Gjithçka që kishte në kokë nga kujtimet, nga idetë, i ikte njëherësh, me një të hedhur të vetme, si një mijë copat e një fishekzjarri. Pa të atin, dhomëzën e Lëroit, dhomën e tyre atje, një peizazh tjetër. E kapte çmenduria, u tremb, dhe arriti ta mblidhte veten, në një mënyrë të turbullt, është e vërtetë; sepse s'e kujtonte shkakun e gjendjes së saj të tmerrshme,

domethënë çështjen e parave. Vuante vetëm nga dashuria, dhe e ndiente shpirtin që e braktiste nga ky kujtim, si të plagosurit, duke dhënë shpirt, ndiejnë jetën që u ikën nga plaga që rrjedh gjak.

Binte nata, fluturonin sorra.

Iu duk befas se kokrriza ngjyrë zjarri shpërthenin në ajër si plumba plasës duke u sheshuar, dhe silleshin, silleshin, për të shkuar e për t'u shkrirë mbi borë, mes degëve të pemëve. Në mes të secilës prej tyre shfaqej fytyra e Rodolfit. U shumuan, dhe afroheshin, depërtonin në të; gjithçka u zhduk. Njohu dritat e shtëpive, që rrezatonin që larg në mjegull.

Atëherë gjendja e saj, si një humnerë, iu shfaq përsëri. Gulçonte sa po i çahej gjoksi. Pastaj, në një vrull heroizmi që e bënte gati të gëzuar, zbriti bregoren me vrap, kaloi dërrasën e lopëve, shtegun, rrugicën, tregun, dhe mbërriti para dyqanit të farmacistit.

S'kishte njeri. Do të hynte; por, në zhurmën e ziles, mund të vinte dikush; dhe, duke u futur nga portëza, duke mbajtur frymën, duke prekur muret, përparoi deri në pragun e kuzhinës, ku digjej një qiri i vënë mbi sobë. Zhysteni, me mëngë këmishe, po çonte një pjatë.

„Ah! po hanë darkë. Të presim."

Ai u kthye. Ajo trokiti në xham. Ai doli.

— Çelësin! atë të sipërmin, ku janë...

— Si?

Dhe e shikonte, krejt i habitur nga zbehtësia e fytyrës së saj, që dallohej e bardhë mbi sfondin e zi të natës. Iu duk jashtëzakonisht e bukur, dhe madhështore si një fantazmë; pa e kuptuar se ç'donte ajo, parandiente diçka të tmerrshme.

Por ajo vazhdoi me gjallëri, me zë të ulët, me një zë të butë, që të shkrinte:

— E dua! ma jep.

Meqë muri ishte i hollë, dëgjohej kërcitja e pirunëve mbi pjata në dhomën e ngrënies.

Ajo pretendoi se i duhej të vriste minjtë që s'e linin të flinte.

— Do të duhej ta lajmëroja zotërinë.

— Jo! rri!

Pastaj, me pamje mospërfillëse:

— Eh! s'ka nevojë, do t'ia them unë pas pak. Hajde, më bëj dritë!

Hyri në korridorin ku hapej dera e laboratorit. Pas murit ishte një çelës me etiketën *kafarnaum*.

— Zhysten! — thirri farmacisti, që po i mbaronte durimi.

— Ngjitemi!

Dhe ai e ndoqi.

Çelësi u rrotullua në bravë, dhe ajo shkoi drejt e te rafti i tretë, aq mirë e udhëhiqte kujtesa, kapi kavanozin blu, i shkuli tapën, futi dorën brenda, dhe, duke e nxjerrë plot me një pluhur të bardhë, nisi të hante drejtpërdrejt.

— Ndaluni! — thirri ai duke u hedhur mbi të.

— Hesht! do të vinin...

Ai dëshpërohej, donte të thërriste.

— Mos thuaj asgjë, gjithçka do t'i binte mbi kokë zotërisë tënd!

Pastaj ajo u kthye e qetësuar befas, gati me qetësinë e një detyre të kryer.

Kur Sharli, i tronditur nga lajmi i sekuestrimit, ishte kthyer në shtëpi, Ema sapo kishte dalë. Ai bërtiti, qau, i ra të fikët, por ajo s'u kthye. Ku mund të ishte? Dërgoi Felisitenë te Ome, te zoti Tyvash, te Lëroi, te Luani i Artë, kudo; dhe, në ndërprerjet e ankthit të tij, shihte nderin e tij të asgjësuar, pasurinë e tyre të humbur, të ardhmen e Bertës të thyer! Për ç'shkak?... asnjë fjalë! Priti deri në orën gjashtë të mbrëmjes. Më në fund, duke mos duruar më, dhe duke përfytyruar se ajo ishte nisur për në Ruan, doli në xhade, bëri gjysmë lige, s'takoi njeri, priti edhe pak dhe u kthye.

Ajo ishte kthyer.

— Ç'ndodhi?... Pse?... Shpjegomë!...

Ajo u ul në tryezën e shkrimit dhe shkroi një letër që e vuloi ngadalë, duke shtuar datën e ditës dhe orën.

Pastaj tha me ton solemn:

— Do ta lexosh nesër; deri atëherë, të lutem, mos më bëj asnjë pyetje!... Jo, asnjë!

— Por...

— Oh! më lër!

Dhe u shtri sa gjatë ishte mbi shtrat.

Një shije e ashpër që ndiente në gojë e zgjoi. Pa Sharlin dhe i mbylli përsëri sytë.

Përgjonte veten me kureshtje, për të dalluar nëse vuante. Por jo! asgjë ende. Dëgjonte rrahjen e sahatit, zhurmën e zjarrit, dhe Sharlin, më këmbë pranë shtratit të saj, që merrte frymë.

„Ah! sa gjë e vogël që është vdekja! — mendonte; — do të më zërë gjumi, dhe gjithçka do të mbarojë!“

Piu një gllënjkë ujë dhe u kthye nga muri.

Ajo shije e tmerrshme boje vazhdonte.

— Kam etje!... oh! kam shumë etje! — psherëtiu.

— Ç'ke, pra? — tha Sharli, që i zgjaste një gotë.

— S'është gjë!... Hape dritaren..., po më zihet fryma!

Dhe e zuri një të përzier aq e papritur, sa mezi pati kohë të kapte shaminë nën jastëk.

— Hiqe! — tha shpejt; — hidhe!

Ai e pyeti; ajo s'u përgjigj. Rrinte pa lëvizur, nga frika se mos emocioni më i vogël e bënte të villte. Megjithatë ndiente një të ftohtë akulli që i ngjitej nga këmbët deri te zemra.

— Ah! ja tek po fillon! — pëshpëriti.

— Ç'thua?

Rrotullonte kokën me një gjest të butë plot ankth, duke hapur vazhdimisht nofullat, sikur të mbante mbi gjuhë diçka shumë të rëndë. Në orën tetë të vjellat u shfaqën përsëri.

Sharli vuri re se në fund të legenit kishte një lloj zhavorri të bardhë, të ngjitur pas mureve të porcelanit.

— Është e jashtëzakonshme! është e çuditshme! — përsëriti.

Por ajo tha me zë të fortë:

— Jo, gabohesh!

Atëherë, me delikatesë e gati duke e përkëdhelur, ai i kaloi dorën mbi stomak. Ajo lëshoi një britmë të mprehtë. Ai u tërhoq krejt i trembur.

Pastaj nisi të rënkonte, në fillim dobët. Një drithërimë e madhe ia tundte supet, dhe po bëhej më e zbehtë se çarçafi ku i futeshin gishtat e ngërçuar. Pulsi i saj i çrregullt tani mezi ndihej.

Pika i kullonin mbi fytyrën e kaltëroshe, që dukej si e ngrirë në avullin e një avulli metalik. Dhëmbët i kërcisnin, sytë e zmadhuar shikonin turbullt rreth e rrotull, dhe çdo pyetjeje i përgjigjej vetëm duke tundur kokën; madje buzëqeshi dy-tri herë. Pak nga pak, rënkimet iu bënë më të forta. I shpëtoi një ulërimë e mbytur; tha se po ndihej më mirë dhe se do të ngrihej pas pak. Por e zunë konvulsionet; thirri:

— Ah! është e tmerrshme, o Zot!

Ai u hodh në gjunjë pranë shtratit të saj.

— Fol! ç'ke ngrënë? Përgjigju, për hir të qiellit!

Dhe e shikonte me sy plot një dhembshuri të tillë si ajo s'kishte parë kurrë.

— E pra, atje..., atje!... — tha ajo me zë që i shuhej.

Ai u hodh te tryeza e shkrimit, theu vulën dhe lexoi me zë të lartë: *Të mos akuzohet askush*... U ndal, kaloi dorën mbi sy, dhe e rilexoi.

— Si!... Ndihmë! ejani!

Dhe s'mund të përsëriste veçse këtë fjalë: „E helmuar! e helmuar!“ Felisiteja vrapoi te Ome, i cili e thirri me zë të lartë në shesh; zonja Lëfransua e dëgjoi te Luani i Artë; disa u ngritën për t'ua thënë fqinjëve, dhe gjithë natën fshati ndenji zgjuar.

I hutuar, duke belbëzuar, gati për të rënë, Sharli sillej nëpër dhomë. Përplasej pas mobiljeve, shkulte flokët, dhe farmacisti s'e kishte menduar kurrë se mund të kishte një pamje kaq të tmerrshme.

U kthye në shtëpi për t'i shkruar zotit Kanive dhe doktor Larivierit. Po humbiste mendjen; bëri më shumë se pesëmbëdhjetë kopje të para. Ipoliti u nis për në Nëfshatel, dhe Zhysteni e ngau aq fort kalin e Bovarit, sa e la në bregoren e Bua-Gijomit, të këputur e tri të katërtat të ngordhur.

Sharli deshi të shfletonte fjalorin e tij të mjekësisë; s'shihte, rreshtat kërcenin.

— Qetësi! — tha farmacisti. — Bëhet fjalë vetëm për të dhënë ndonjë kundërhelm të fuqishëm. Cili është helmi?

Sharli tregoi letrën. Ishte arsenik.

— E pra, — vazhdoi Ome, — do të duhej bërë analiza.

Sepse e dinte që në të gjitha helmimet duhet bërë një analizë; dhe tjetri, që s'kuptonte, u përgjigj:

— Ah! bëjeni! bëjeni! shpëtojeni...

Pastaj, kur u kthye pranë saj, u lëshua përtokë mbi qilim, dhe rrinte me kokën mbështetur pas buzës së shtratit të saj, duke dënesur.

— Mos qaj! — i tha ajo. — Së shpejti s'do të të mundoj më!

— Pse? Kush të detyroi?

Ajo ia ktheu:

— Duhej, miku im.

— A s'ishe e lumtur? Mos është faji im? E megjithatë bëra gjithçka që munda!

— Po..., është e vërtetë..., ti je i mirë!

Dhe i kalonte dorën nëpër flokë, ngadalë. Ëmbëlsia e kësaj ndjesie ia rëndonte trishtimin; ndiente gjithë qenien e tij të shembej nga dëshpërimi me mendimin se duhej ta humbiste, kur, përkundrazi, ajo i rrëfente më shumë dashuri se kurrë; dhe

s'gjente asgjë; s'dinte, s'guxonte, ngutja e një vendimi të menjëhershëm duke e tronditur përfundimisht.

Kishte mbaruar, mendonte ajo, me të gjitha tradhtitë, poshtërsitë dhe lakmitë e panumërta që e mundonin. S'urrente më askënd tani; një ngatërresë muzgu i binte mbi mendje, dhe nga të gjitha zhurmat e tokës Ema s'dëgjonte më veçse vajtimin e ndërprerë të asaj zemre të shkretë, të ëmbël e të paqartë, si jehona e fundit e një simfonie që largohet.

— Ma sillni të voglën, — tha ajo duke u ngritur mbi bërryl.

— S'je më keq, apo jo? — pyeti Sharli.

— Jo! jo!

Fëmija erdhi në krahun e shërbyeses, me këmishën e saj të gjatë të natës, prej nga dilnin këmbët e zbathura, serioze dhe gati duke ëndërruar ende. Shikonte me habi dhomën krejt të rrëmujshme dhe mbyllte e hapte sytë, e verbuar nga shandanët që digjeshin mbi mobilje. Pa dyshim i kujtonin mëngjeset e Vitit të Ri ose të mesit të Kreshmës, kur, e zgjuar kështu herët nën dritën e qirinjve, vinte në shtratin e së ëmës për të marrë dhuratat, sepse nisi të thoshte:

— Ku është, mama?

Dhe, meqë të gjithë heshtnin:

— Po s'e shoh këpucën time të vogël!

Felisiteja e përkulte drejt shtratit, ndërsa ajo vazhdonte të shikonte nga oxhaku.

— Mos e ka marrë taja? — pyeti.

Dhe, në këtë emër, që e çonte në kujtimin e tradhtive dhe fatkeqësive të saj, zonja Bovari e ktheu kokën mënjanë, si nga neveria e një helmi tjetër më të fortë që i ngjitej në gojë. Berta, ndërkaq, mbetej e vënë mbi shtrat.

— Oh! sa sy të mëdhenj që ke, mama! sa e zbehtë që je! sa djersin!...

E ëma e shikonte.

— Kam frikë! — tha e vogla duke u tërhequr.

Ema i mori dorën për t'ia puthur; ajo përpëlitej.

— Mjaft! merreni! — thirri Sharli, që dënesej në kthinën e shtratit.

Pastaj simptomat u ndalën për një çast; ajo dukej më pak e trazuar; dhe, me çdo fjalë të parëndësishme, me çdo frymëmarrje pak më të qetë të gjoksit të saj, ai rimerrte shpresë. Më në fund, kur hyri Kaniveja, iu hodh në krahë duke qarë.

— Ah! ju jeni! faleminderit! jeni i mirë! Por gjithçka po shkon më mirë. Ja, shikojeni...

Kolegu nuk qe aspak i këtij mendimi, dhe, pa e zgjatur, siç thoshte vetë, përshkroi një ilaç për të vjellë, për ta çliruar krejt stomakun.

Ajo s'vonoi të villte gjak. Buzët iu shtrënguan edhe më shumë. Kishte gjymtyrët e ngërçuara, trupin të mbuluar me njolla të murme, dhe pulsi i rrëshqiste nën gishta si një fije e tendosur, si një tel harpe gati për t'u këputur.

Pastaj nisi të bërtiste, tmerrësisht. Mallkonte helmin, e shante, i lutej të nxitonte, dhe shtynte me krahët e ngurtësuar gjithçka që Sharli, më agonizues se ajo, përpiqej t'i jepte të pinte. Ai rrinte më këmbë, me shaminë mbi buzë, duke gulçuar, duke qarë, i mbytur nga dënesat që e tundnin deri te thembrat; Felisiteja vraponte andej-këtej nëpër dhomë; Ome, i palëvizur, lëshonte psherëtima të mëdha, dhe zoti Kanive, duke ruajtur gjithmonë sigurinë e tij, megjithatë kishte nisur të ndihej i trazuar.

— Djall!... megjithatë... është pastruar, dhe, që nga çasti kur shkaku pushon...

— Efekti duhet të pushojë, — tha Ome; — është e qartë.

— Por shpëtojeni! — thërriste Bovari.

Prandaj, pa e dëgjuar farmacistin, që guxonte ende këtë hipotezë: „Ndoshta është një paroksizëm shpëtimtar“, Kaniveja po i jepte teriak, kur u dëgjua kërcitja e një kamxhiku; të gjithë xhamat u dridhën, dhe një karrocë poste, që e tërhiqnin me gjithë

gjoks tre kuaj të baltosur deri te veshët, doli me një të hedhur nga qoshja e tregut. Ishte doktor Larivieri.

Shfaqja e një perëndie s'do të kishte shkaktuar më shumë trazim. Bovari ngriti duart, Kaniveja u ndal në vend, dhe Ome e hoqi kësulën greke shumë kohë para se doktori të hynte.

Ai i përkiste shkollës së madhe kirurgjikale të dalë nga përparësja e Bichat-së,[120] asaj brezi, tani të zhdukur, mjekësh filozofë që, duke e dashur artin e tyre me një dashuri fanatike, e ushtronin me ekzaltim e me mençuri! Gjithçka dridhej në spitalin e tij kur nxehej, dhe nxënësit e nderonin aq shumë, sa përpiqeshin, sapo vendoseshin, ta imitonin sa më shumë; kështu që nëpër qytetet përreth gjeje tek ata pallton e tij të gjatë të butë prej merinosi dhe frakun e tij të gjerë të zi, mëngët e zbërthyera të të cilit i mbulonin pak duart e mishta, duar shumë të bukura, që s'mbanin kurrë doreza, si për të qenë më të shpejta të zhyteshin në mjerime. I përbuzur ndaj kryqeve, titujve dhe akademive, mikpritës, bujar, atëror me të varfrit dhe duke e praktikuar virtytin pa besuar në të, gati do të kishte kaluar për shenjtor, po të mos e kishte bërë mprehtësia e mendjes të trembeshin prej tij si prej një djalli. Vështrimi i tij, më i mprehtë se bisturitë, të zbriste drejt e në shpirt dhe çmontonte çdo gënjeshtër përmes pretendimeve e turpeve. Dhe ecte kështu, plot me atë madhështi zemërmirë që japin vetëdija e një talenti të madh, pasuria dhe dyzet vjet jetë punëtore e të patëmetë.

Rrudhi vetullat që në derë, kur pa fytyrën kufomë të Emës, të shtrirë në kurriz, me gojë hapur. Pastaj, ndërsa dukej sikur dëgjonte Kanivenë, kalonte gishtin tregues nën flegra dhe përsëriste:

— Mirë, mirë.

[120] Xavier Bichat (1771–1802): anatomist dhe mjek francez, themelues i histologjisë. Doktor Larivieri është portretizuar sipas babait të Flaubert-it, Achille-Cléophas Flaubert-it, kirurg kryesor i spitalit të Ruanit, që kishte studiuar në shkollën e Bichat-së.

Por bëri një lëvizje të ngadaltë të supeve. Bovari e vështroi: panë njëri-tjetrin; dhe ky burrë, megjithëse kaq i mësuar me pamjen e dhimbjeve, s'mundi ta mbante një lot që i ra mbi jakën e dantelltë.

Deshi ta merrte Kanivenë në dhomën ngjitur. Sharli e ndoqi.

— Është shumë keq, apo jo? Sikur t'i vinim lapa me mustardë? s'di se çfarë! Gjeni diçka, pra, ju që keni shpëtuar kaq shumë!

Sharli ia rrethonte trupin me të dy krahët, dhe e sodiste në mënyrë të tmerruar, lutëse, gjysmë i lëshuar pas gjoksit të tij.

— Hajde, djali im i shkretë, guxim! S'ka më asgjë për të bërë.

Dhe doktor Larivieri u kthye mënjanë.

— Po ikni?

— Do të kthehem.

Doli si për t'i dhënë një urdhër karrocierit, me zotërinë Kanive, që as ai s'donte ta shihte Emën të vdiste në duart e tij.

Farmacisti u bashkua me ta në shesh. Nga natyra, s'mund të ndahej nga njerëzit e famshëm. Prandaj iu lut zotit Larivier t'i bënte nderin e shquar të pranonte të hante drekë.

Dërguan shpejt të merrnin pëllumba te Luani i Artë, të gjitha kotoletat që kishte në kasapnore, krem te Tyvashi, vezë te Lestibudua, dhe farmacisti ndihmonte vetë në përgatitje, ndërsa zonja Ome thoshte, duke tërhequr kordonët e bluzës:

— Do të na falni, zotëri; sepse në vendin tonë të mjerë, po s'ta thanë një ditë më parë...

— Gotat me këmbë!!! — pëshpëriti Ome.

— Të paktën, sikur të ishim në qytet, do të kishim mundësinë e këmbëve të mbushura.

— Hesht!... Në tryezë, doktor!

Pas kafshatave të para, gjykoi të arsyeshme të jepte disa hollësi për katastrofën:

— Në fillim patëm një ndjenjë thatësie në faring, pastaj dhimbje të padurueshme në epigastër, superpastrim, komë.

— Si u helmua, pra?

— S'e di, doktor, madje s'e di mirë ku mund ta ketë gjetur këtë acid arsenik.

Zhysteni, që po sillte atëherë një pirg pjatash, u kap nga një dridhje.

— Ç'ke? — tha farmacisti.

Djaloshi, në këtë pyetje, i la të gjitha të binin përtokë, me një zhurmë të madhe.

— Idiot! — thirri Ome, — i ngathët! trap! gomar!

Por, befas, duke e përmbajtur veten:

— Desha, doktor, të provoja një analizë, dhe *primo*, futa me kujdes në një tub...

— Do të kishte qenë më mirë, — tha kirurgu, — t'i fusnit gishtat në fyt.

Kolegu i tij heshte, sepse sapo kishte marrë fshehurazi një qortim të fortë për ilaçin e tij të të vjellit, kështu që ai Kaniveja i mirë, kaq arrogant e llafazan në kohën e këmbës së shtrembër, sot ishte shumë modest; buzëqeshte pa pushim, në mënyrë miratuese.

Ome lulëzonte në krenarinë e tij si mikpritës, dhe ideja e hidhur e Bovarit i shtonte turbullt kënaqësinë, nga një kthim egoist që bënte mbi veten. Pastaj prania e Doktorit e ngazëllente. Shfaqte diturinë e tij, përmendte rrëmujë kantaridet, upasin, mançinelën, nepërkën.

— Madje kam lexuar se disa njerëz ishin helmuar, doktor, dhe si të goditur nga rrufeja, nga salsiçe që ishin tymosur tepër fort! Të paktën, kjo ishte në një raport shumë të bukur, të shkruar nga një nga autoritetet tona farmaceutike, nga një nga mjeshtrit tanë, i shquari Cadet de Gassicourt!

Zonja Ome u shfaq përsëri, duke mbajtur një nga ato makinat e lëkundshme që ngrohen me alkool; sepse Ome donte ta bënte kafenë mbi tryezë, duke e pasur, nga ana tjetër, të pjekur vetë, të bluar vetë, të përzier vetë.

— *Saccharum*, doktor, — tha ai duke i ofruar sheqer.

Pastaj i bëri të zbritnin të gjithë fëmijët, kurioz të kishte mendimin e kirurgut për trupin e tyre.

Më në fund, zoti Larivier po ikte, kur zonja Ome i kërkoi një konsultë për burrin e saj. I trashej gjaku, sepse e zinte gjumi çdo mbrëmje pas darke.

— Oh! s'është gjaku ai që e ka të trashë.

Dhe, duke buzëqeshur pak nga kjo lojë fjalësh që s'e vuri re njeri, doktori hapi derën. Por farmacia ishte e mbushur plot me njerëz; dhe e pati shumë zor të shpëtonte nga zotëria Tyvash, që kishte frikë se mos e shoqja i kishte zënë pezmatim mushkërish, sepse e kishte zakon të pështynte në hi; pastaj nga zoti Bine, që ndonjëherë ndiente uri të tmerrshme, nga zonja Karon, që kishte therje, nga Lëroi, që kishte marramendje, nga Lestibudua, që kishte reumatizëm, nga zonja Lëfransua, që kishte urth. Më në fund të tre kuajt u nisën me vrap, dhe në përgjithësi u gjykua se s'ishte treguar i sjellshëm.

Vëmendja e publikut u largua nga shfaqja e zotit Burnizien, që kalonte nën treg me vajrat e shenjta.

Ome, siç ia kërkonin parimet, i krahasoi priftërinjtë me sorrat që i tërheq era e të vdekurve; pamja e një kleriku i ishte personalisht e pakëndshme, sepse rasa e bënte të ëndërronte qefinin, dhe e urrente njërën pak nga frika e tjetrit.

Megjithatë, pa u tërhequr para asaj që e quante misionin e tij, u kthye te Bovari në shoqërinë e Kanivesë, që zoti Larivier, para se të ikte, e kishte nxitur fort ta bënte këtë; madje, pa vërejtjet e së shoqes, do të kishte marrë me vete dy djemtë, për t'i mësuar me rrethanat e forta, që të ishte për ta një mësim, një shembull, një tablo solemne që t'u mbetej më vonë në kokë.

Dhoma, kur hynë, ishte e tëra plot me një solemnitet të zymtë. Mbi tryezën e qepjes, të mbuluar me një pecetë të bardhë, kishte pesë-gjashtë topa të vegjël pambuku në një pjatë argjendi, pranë një kryqi të madh, mes dy shandanëve që digjeshin. Ema, me mjekrën mbi gjoks, i hapte qepallat pa masë; dhe duart e saj të

shkreta zvarriteshin mbi çarçafë, me atë gjest të shëmtuar e të butë të atyre që japin shpirt, që duket sikur duan të mbulohen që tani me qefin. I zbehtë si një statujë, me sy të kuq si prush, Sharli, pa qarë, rrinte përballë saj, në këmbët e shtratit, ndërsa prifti, i mbështetur mbi një gju, murmuriste fjalë të ulëta.

Ajo e ktheu fytyrën ngadalë, dhe dukej sikur e kapi gëzimi kur pa befas stolën vjollcë, pa dyshim duke gjetur sërish, në mes të një qetësie të jashtëzakonshme, epshin e humbur të vrullit të saj të parë mistik, me vegime lumturie të përjetshme që po fillonin.

Prifti u ngrit për të marrë kryqin; atëherë ajo zgjati qafën si dikush që ka etje, dhe, duke ngjitur buzët mbi trupin e Njeriut-Zot, la mbi të, me gjithë forcën e saj që po shuhej, puthjen më të madhe të dashurisë që kishte dhënë ndonjëherë. Pastaj ai recitoi *Misereatur* dhe *Indulgentiam*, zhyti gishtin e madh të djathtë në vaj dhe filloi vajosjet:[121] së pari mbi sytë, që kishin lakmuar aq shumë gjithë madhështitë tokësore; pastaj mbi flegrat, të etura për flladet e vakëta e për aromat e dashurisë; pastaj mbi gojën, që ishte hapur për gënjeshtrën, që kishte rënkuar nga krenaria dhe kishte bërtitur në epsh; pastaj mbi duart, që kënaqeshin në prekjet e ëmbla, dhe më në fund mbi shputat e këmbëve, aq të shpejta dikur kur vraponte drejt ngopjes së dëshirave të saj, dhe që tani s'do të ecnin më.

Famullitari fshiu gishtat, hodhi në zjarr fijet e pambukut të lyera me vaj dhe u kthye të ulej pranë së vdekurës për t'i thënë se tani duhej t'i bashkonte vuajtjet e saj me ato të Jezu Krishtit dhe t'i dorëzohej mëshirës hyjnore.

Kur mbaroi nxitjet e tij, u përpoq t'i vinte në dorë një qiri të bekuar, simbol i lavdive qiellore që do ta rrethonin pas pak. Ema, tepër e dobët, s'mundi t'i mbyllte gishtat, dhe qiriu, pa zotin Burnizien, do të kishte rënë përtokë.

[121] Vajosja e të sëmurëve, sakramenti që katolikët u japin atyre që janë në rrezik vdekjeje. Prifti lyen me vaj të bekuar shqisat e trupit, me një lutje që Zoti t'ia falë mëkatet e bëra me secilën prej tyre.

Megjithatë ajo s'ishte më aq e zbehtë, dhe fytyra kishte një shprehje qetësie, sikur sakramenti ta kishte shëruar.

Prifti s'la pa e vënë re këtë; madje i shpjegoi Bovarit se Zoti ndonjëherë ua zgjaste jetën njerëzve kur e gjykonte të përshtatshme për shpëtimin e tyre; dhe Sharlit iu kujtua një ditë kur, kështu gati për të vdekur, ajo kishte marrë kungimin.

„Ndoshta s'duhej humbur shpresa“, — mendoi.

Në të vërtetë, ajo shikoi rreth e rrotull, ngadalë, si dikush që zgjohet nga një ëndërr; pastaj, me zë të qartë, kërkoi pasqyrën, dhe mbeti e përkulur mbi të ca kohë, deri në çastin kur i rrodhën nga sytë lot të mëdhenj. Atëherë e hodhi kokën prapa duke lëshuar një psherëtimë dhe ra sërish mbi jastëk.

Gjoksi i nisi menjëherë të gulçonte shpejt. Gjuha e tëra i doli jashtë gojës; sytë, duke u rrotulluar, zbeheshin si dy glob llambash që shuhen, aq sa do ta kujtoje tashmë të vdekur, po të mos ishte përshpejtimi i tmerrshëm i brinjëve, të tundura nga një frymë e tërbuar, sikur shpirti të bënte kërcime për t'u shkëputur. Felisiteja u gjunjëzua para kryqit, dhe vetë farmacisti i përkuli pak gjunjët, ndërsa zoti Kanive shikonte turbullt nga sheshi. Burnizieni ishte vënë sërish në lutje, me fytyrën të përkulur pas buzës së shtratit, me rasën e tij të gjatë të zezë që i zvarritej pas nëpër dhomë. Sharli ishte në anën tjetër, në gjunjë, me krahët të shtrirë drejt Emës. Ia kishte marrë duart dhe ia shtrëngonte, duke u dridhur me çdo rrahje të zemrës së saj, si nga tronditja e një rrënoje që shembet. Sa më i fortë bëhej grahmimi, aq më shumë i shpejtonte kleriku lutjet; ato përziheshin me dënesat e mbytura të Bovarit, dhe ndonjëherë gjithçka dukej se zhdukej në murmuritjen e shurdhët të rrokjeve latine, që tingëllonin si kambana e vdekjes.

Befas, në trotuar u dëgjua zhurma e nallaneve të rënda, me fërkimin e një shkopi; dhe u ngrit një zë, një zë i ngjirur, që këndonte:

Shpesh vapa e një dite të bukur
vajzën e vogël e bën të ëndërrojë dashurinë.

Ema u ngrit si një kufomë që e ngjall rryma elektrike, me flokët e lëshuar, me bebëzën të ngulur, të hapur.

Për të mbledhur me zell
kallinjtë që i korr kosa,
Naneta ime përkulet
mbi brazdën që na i jep.

— I Verbri! — thirri ajo.

Dhe Ema nisi të qeshte, me një të qeshur të tmerrshme, të çmendur, të dëshpëruar, duke kujtuar se shihte fytyrën e shëmtuar të të mjerit, që ngrihej në errësirën e përjetshme si një tmerr.

Atë ditë frynte shumë erë,
dhe fundi i shkurtër fluturoi!

Një konvulsion e rrëzoi përsëri mbi dyshek. Të gjithë u afruan. Ajo s'ekzistonte më.

Pjesa e tretë — IX

Pas vdekjes së dikujt mbetet gjithmonë si një shtangie, aq e vështirë është ta kuptosh këtë ardhje të hiçit dhe të pajtohesh ta besosh. Por, kur e vuri re megjithatë palëvizshmërinë e saj, Sharli u hodh mbi të duke bërtitur:

— Lamtumirë! lamtumirë!

Ome dhe Kaniveja e tërhoqën jashtë dhomës.

— Përmbahuni!

— Po, — thoshte ai duke u përpëlitur, — do të jem i arsyeshëm, s'do të bëj gjë të keqe. Por më lini! dua ta shoh! është gruaja ime!

Dhe qante.

— Qani, — vazhdoi farmacisti, — lëreni natyrën të rrjedhë, do t'ju lehtësojë!

I bërë më i dobët se një fëmijë, Sharli e la veten ta çonin poshtë, në sallë, dhe zoti Ome shpejt u kthye në shtëpi.

Në shesh iu afrua i Verbri, i cili, duke u zvarritur deri në Jonvil me shpresën e pomadës kundër inflamacionit, pyeste çdo kalimtar ku banonte farmacisti.

— Hajde, ja ku na doli! sikur të mos kisha punë të tjera! Ah! s'ka gjë, eja më vonë!

Dhe hyri me nxitim në farmaci.

Kishte për të shkruar dy letra, për të bërë një ilaç qetësues për Bovarin, për të gjetur një gënjeshtër që të fshihte helmimin dhe për ta shkruar si artikull për *Fenerin*, pa llogaritur njerëzit që e prisnin për të marrë informacione; dhe, kur të gjithë jonvilasit

e dëgjuan historinë e tij për arsenikun që ajo e kishte marrë për sheqer, duke bërë një krem me vanilje, Ome, edhe një herë, u kthye te Bovari.

E gjeti vetëm (zoti Kanive sapo kishte ikur), ulur në kolltuk, pranë dritares, duke soditur me një vështrim idioti pllakat e sallës.

— Tani do të duhej, — tha farmacisti, — të caktonit vetë orën e ceremonisë.

— Pse? ç'ceremoni?

Pastaj me zë të belbëzuar e të trembur:

— Oh! jo, apo jo? jo, dua ta mbaj.

Ome, për t'u mbajtur, mori një brokë në raft për të ujitur barbarozat.

— Ah! faleminderit, — tha Sharli, — jeni i mirë!

Dhe s'e mbaroi, i mbytur nga një bollëk kujtimesh që ia sillte në mend ky gjest i farmacistit.

Atëherë, për ta shpërqendruar, Ome e gjykoi të përshtatshme të fliste pak për kopshtari; bimëve u duhej lagështi. Sharli uli kokën në shenjë miratimi.

— Sidoqoftë, ditët e bukura tani do të kthehen.

— Ah! — bëri Bovari.

Farmacisti, pa ide, nisi të largonte butë perdet e vogla të xhamit.

— Ja, po kalon zoti Tyvash.

Sharli përsëriti si një makinë:

— Po kalon zoti Tyvash.

Ome s'guxoi t'i fliste përsëri për përgatitjet e varrimit; ishte kleriku që arriti ta bindte.

U mbyll në kabinet, mori një pendë dhe, pasi dënesi ca kohë, shkroi:

„Dua që ta varrosin me fustanin e dasmës, me këpucë të bardha, me kurorë. T'ia shtrijnë flokët mbi supe; tri arka, njëra prej lisi, njëra prej mogani, njëra prej plumbi. Të mos më thotë njeri

asgjë, do të kem forcë. Mbi të gjitha t'i vënë një copë të madhe kadifeje të gjelbër. Kështu dua. Bëjeni."

Këta zotërinj u habitën shumë nga idetë romantike të Bovarit, dhe farmacisti shkoi menjëherë t'i thoshte:

— Kjo kadife më duket një tepri. E pastaj shpenzimi...

— Ju takon juve? — thirri Sharli. — Më lini! ju s'e donit! Ikni!

Kleriku e kapi nën krah për ta shëtitur nëpër kopsht. Ligjëronte për kotësinë e gjërave tokësore. Zoti ishte shumë i madh, shumë i mirë; duhej t'u nënshtroheshe dekreteve të Tij pa murmuritur, madje ta falënderoje.

Sharli shpërtheu në blasfemi.

— E urrej Zotin tuaj!

— Fryma e kryengritjes është ende në ju, — psherëtiu kleriku.

Bovari ishte larg. Ecte me hapa të mëdhenj, përgjatë murit, pranë pemëve, dhe kërciste dhëmbët, ngrinte drejt qiellit vështrime mallkimi; por s'lëvizi prej tyre as edhe një gjethe.

Binte një shi i imët. Sharli, që e kishte gjoksin të zbuluar, përfundoi duke u dridhur; u kthye të ulej në kuzhinë.

Në orën gjashtë u dëgjua një zhurmë hekurishtesh në shesh: ishte Dallëndyshja që po mbërrinte; dhe ai mbeti me ballin pas xhamave, duke parë të zbritnin njëri pas tjetrit të gjithë udhëtarët. Felisiteja i shtroi një dyshek në sallon; ai u hodh mbi të dhe e zuri gjumi.

Ndonëse filozof, zoti Ome i nderonte të vdekurit. Prandaj, pa i mbajtur inat Sharlit të shkretë, u kthye në mbrëmje për të ndenjur natën pranë të vdekurës, duke sjellë me vete tre vëllime dhe një dosje për të mbajtur shënime.

Zoti Burnizien ishte aty, dhe dy qirinj të mëdhenj digjeshin në kokë të shtratit, që e kishin nxjerrë jashtë kthinës.

Farmacisti, të cilit i rëndonte heshtja, s'vonoi të shprehte disa ankesa për këtë „grua të re fatkeqe"; dhe prifti u përgjigj se tani s'mbetej veçse të luteshin për të.

— Megjithatë, — vazhdoi Ome, — nga dy njëra: ose ka vdekur në gjendje hiri (siç shprehet Kisha), dhe atëherë s'ka asnjë nevojë për lutjet tona; ose ka vdekur pa u penduar (kjo është, besoj, shprehja kishtare), dhe atëherë...

Burnizieni e ndërpreu, duke ia kthyer me ton të vrazhdë se megjithatë duhej lutur.

— Por, — kundërshtoi farmacisti, — meqë Zoti i njeh të gjitha nevojat tona, për çfarë mund të shërbejë lutja?

— Si! — bëri kleriku, — lutja! Ju s'jeni i krishterë, pra?

— Më falni! — tha Ome. — E admiroj krishterimin. Së pari i çliroi skllevërit, futi në botë një moral...

— S'bëhet fjalë për këtë! Të gjitha tekstet...

— Oh! oh! sa për tekstet, hapni historinë; dihet që janë falsifikuar nga jezuitët.

Sharli hyri, dhe, duke iu afruar shtratit, tërhoqi ngadalë perdet.

Ema e kishte kokën të përkulur mbi supin e djathtë. Cepi i gojës, që rrinte e hapur, bënte si një vrimë të zezë në fund të fytyrës; dy gishtat e mëdhenj mbeteshin të përkulur në pëllëmbët e duarve; një lloj pluhuri i bardhë ia spërkaste qerpikët, dhe sytë kishin nisur të zhdukeshin në një zbehtësi ngjitëse që i ngjante një pëlhure të hollë, sikur merimangat të kishin endur sipër tyre. Çarçafi gropohej nga gjokset deri te gjunjët, duke u ngritur pastaj në majë të gishtave të këmbëve; dhe Sharlit i dukej se mbi të rëndonin masa të pafundme, një peshë e stërmadhe.

Sahati i kishës ra dy. Dëgjohej murmuritja e trashë e lumit që rridhte në errësirë, në këmbët e tarracës. Zoti Burnizien, herë pas here, fshinte hundët me zhurmë, dhe Ome bënte penën të kërciste mbi letër.

— Hajde, miku im i mirë, — tha ai, — tërhiquni, kjo pamje po ju copëton!

Sapo iku Sharli, farmacisti dhe famullitari rifilluan debatet e tyre.

— Lexoni Volterin! — thoshte njëri; — lexoni d'Holbach-un, lexoni *Enciklopedinë*!

— Lexoni *Letrat e disa hebrenjve portugezë*! — thoshte tjetri; — lexoni *Arsyen e krishterimit*, nga Nicolas, ish-gjyqtar![122]

Po ndizeshin, ishin të kuq, flisnin njëherësh pa e dëgjuar njëri-tjetrin; Burnizieni skandalizohej nga një guxim i tillë; Ome mrekullohej nga një budallallëk i tillë; dhe s'ishin larg nga sharjet, kur Sharli, befas, u shfaq përsëri. Një magji e tërhiqte. Ngjitej vazhdimisht shkallëve.

Vendosej përballë saj për ta parë më mirë, dhe humbiste në këtë soditje, që s'ishte më e dhimbshme nga sa ishte e thellë.

I kujtoheshin histori katalepsie, mrekullitë e magnetizmit; dhe thoshte me vete se, po ta donte jashtëzakonisht shumë, ndoshta do të arrinte ta ringjallte. Një herë madje u përkul drejt saj dhe thirri fare me zë të ulët: „Ema! Ema!“ Fryma e tij, e shtyrë fort, bëri flakën e qirinjve të dridhej pas murit.

Në të zbardhur, mbërriti zonja Bovari nënë; Sharli, duke e përqafuar, pati një shpërthim të ri lotësh. Ajo u përpoq, siç kishte provuar farmacisti, t'i bënte disa vërejtje për shpenzimet e varrimit. Ai u nxeh aq fort sa ajo heshti, madje e ngarkoi të shkonte menjëherë në qytet të blinte ç'duhej.

Sharli mbeti vetëm gjithë pasditen: Bertën e kishin çuar te zonja Ome; Felisiteja rrinte lart, në dhomë, me nënën Lëfransua.

Në mbrëmje, mori vizita. Ngrihej, të shtrëngonte duart pa mundur të fliste, pastaj uleshe pranë të tjerëve, që bënin para oxhakut një gjysmërreth të madh. Me fytyrën ulur dhe me këmbën mbi gju, tundnin këmbën, duke lëshuar herë pas here një psherëtimë të madhe; dhe secili mërzitej pa masë; megjithatë bënin garë kush të mos ikte.

---

[122]Ome përmend mendimtarët e lirë të shekullit XVIII: baronin d'Holbach, ateistin e shquar, dhe *Enciklopedinë* e Diderot-së. Burnizieni i përgjigjet me libra apologjetikë: *Letrat e disa hebrenjve portugezë* (1769) e abatit Guénée, ku i jepet përgjigje Volterit, dhe *Studimet filozofike mbi krishterimin* e gjyqtarit Auguste Nicolas.

Ome, kur u kthye në orën nëntë (prej dy ditësh s'shihej njeri tjetër veç tij në shesh), ishte i ngarkuar me një rezervë kamfuri, benzoini dhe barishtesh aromatike. Mbante edhe një enë plot me klor, për të dëbuar miazmat. Në atë çast, shërbyesja, zonja Lëfransua dhe plaka Bovari silleshin rreth Emës, duke mbaruar së veshuri; dhe ulën vellon e gjatë e të ngurtë, që e mbuloi deri te këpucët e satenit.

Felisiteja dënesej:

— Ah! zonja ime e shkretë! zonja ime e shkretë!

— Shikojeni, — thoshte duke psherëtirë e zonja e hanit, — sa e hijshme është ende! Do të betohej njeriu se do të ngrihet pas pak.

Pastaj u përkulën për t'i vënë kurorën.

U desh t'ia ngrinin pak kokën, dhe atëherë nga goja i doli, si e vjellë, një valë lëngjesh të zinj.

— Ah! o Zot! fustani, kujdes! — thirri zonja Lëfransua. — Na ndihmoni, pra! — i thoshte farmacistit. — Mos keni frikë, vallë?

— Unë, frikë? — ia ktheu ai duke ngritur supet. — Ah, po! Kam parë të tjera në Hôtel-Dieu, kur studioja farmacinë! Bënim punç në amfiteatrin e diseksioneve! Hiçi s'e tremb një filozof; madje, e them shpesh, kam ndër mend t'ua lë trupin spitaleve, që t'i shërbejë më vonë Shkencës.

Kur mbërriti, famullitari pyeti si ishte Zotëria; dhe, pas përgjigjes së farmacistit, vazhdoi:

— Goditja, e kuptoni, është ende tepër e freskët!

Atëherë Ome e uroi që s'ishte i ekspozuar, si gjithë të tjerët, ndaj humbjes së një shoqeje të dashur; prej nga lindi një debat për beqarinë e priftërinjve.

— Sepse, — thoshte farmacisti, — s'është e natyrshme që një burrë të bëjë pa gra! Janë parë krime...

— Po, për besë! — thirri kleriku, — si doni që një individ i zënë në martesë të mund të ruajë, për shembull, të fshehtën e rrëfimit?

Ome sulmoi rrëfimin. Burnizieni e mbrojti; u zgjat për kthimet e plaçkave që ai bënte të ndodhnin. Përmendi ndodhi të ndryshme hajdutësh që ishin bërë befas të ndershëm. Ushtarë që i ishin afruar gjykatës së pendesës kishin ndier t'u binin luspat nga sytë. Në Friburg ishte një pastor...

Shoku i tij flinte. Pastaj, meqë po mbytej pak në atmosferën tepër të rëndë të dhomës, hapi dritaren, gjë që e zgjoi farmacistin.

— Hajde, një majë burnot! — i tha ai. — Pranojeni, të kthjellon.

Lehje të pandërprera zvarriteshin larg, diku.

— E dëgjoni një qen që ulërin? — tha farmacisti.

— Thonë se u marrin erë të vdekurve, — u përgjigj kleriku. — Është si me bletët: ato ikin nga koshereja kur vdesin njerëzit. — Ome s'ua vuri re këto paragjykime, sepse e kishte zënë prapë gjumi.

Zoti Burnizien, më i fortë, vazhdoi ca kohë të lëvizte buzët me zë fare të ulët; pastaj, pa e ndier, uli mjekrën, lëshoi librin e tij të trashë të zi dhe nisi të gërhiste.

Ishin përballë njëri-tjetrit, me bark përpara, me fytyrë të fryrë, me pamje të vrenjtur, pas kaq mosmarrëveshjeje duke u takuar më në fund në të njëjtën dobësi njerëzore; dhe nuk lëviznin më shumë se kufoma pranë tyre, që dukej sikur flinte.

Sharli, kur hyri, s'i zgjoi. Ishte hera e fundit. Kishte ardhur t'i thoshte lamtumirë.

Barishtet aromatike tymonin ende, dhe shtëllunga avulli kaltëroshe përziheshin në buzë të dritares me mjegullën që hynte. Kishte disa yje, dhe nata ishte e butë.

Dylli i qirinjve binte me lot të mëdhenj mbi çarçafët e shtratit. Sharli i shikonte tek digjeshin, duke i lodhur sytë pas rrezatimit të flakës së tyre të verdhë.

Valëzime dridheshin mbi fustanin prej sateni, të bardhë si drita e hënës. Ema zhdukej poshtë tij; dhe atij i dukej se ajo, duke

u derdhur jashtë vetes, humbiste turbullt në rrethinën e sendeve, në heshtje, në natë, në erën që kalonte, në aromat e lagura që ngjiteshin.

Pastaj, befas, e shihte në kopshtin e Tostit, në stol, pas gardhit me ferra, ose në Ruan nëpër rrugë, në pragun e shtëpisë së tyre, në oborrin e Bertosë. Dëgjonte ende të qeshurat e djemve të gëzuar që vallëzonin nën mollët; dhoma ishte plot me aromën e flokëve të saj, dhe fustani i saj i dridhej në krahë me një zhurmë shkëndijash. Ishte e njëjta, kjo këtu!

Ndenji gjatë duke kujtuar kështu të gjitha lumturitë e zhdukura, qëndrimet e saj, gjestet, tingullin e zërit. Pas një dëshpërimi vinte një tjetër, dhe gjithmonë, pa u shteruar, si valët e një batice që derdhet.

I erdhi një kureshtje e tmerrshme: ngadalë, me majat e gishtave, duke u dridhur, ia ngriti vellon. Por lëshoi një britmë tmerri që i zgjoi dy të tjerët. E tërhoqën poshtë, në sallë.

Pastaj Felisiteja erdhi të thoshte se ai kërkonte flokë.

— Pritini! — u përgjigj farmacisti.

Dhe, meqë ajo s'guxonte, u afrua ai vetë, me gërshërë në dorë. Dridhej aq fort, sa ia shpoi lëkurën e tëmthave në disa vende. Më në fund, duke u ngurtësuar kundër emocionit, Ome dha dy a tri prerje të mëdha kuturu, që lanë shenja të bardha në ata flokë të bukur të zinj.

Farmacisti dhe famullitari u zhytën sërish në punët e tyre, jo pa fjetur herë pas here, për çka akuzonin njëri-tjetrin në çdo zgjim të ri. Atëherë zoti Burnizien spërkaste dhomën me ujë të bekuar dhe Ome hidhte pak klor përtokë.

Felisiteja kishte pasur kujdes t'u linte mbi komo një shishe raki, një djathë dhe një brioshe të madhe. Prandaj farmacisti, që s'duronte më, psherëtiu rreth orës katër të mëngjesit:

— Për besë, me gjithë qejf do të haja diçka!

Kleriku s'bëri naze; doli të thoshte meshën, u kthye; pastaj hëngrën e trokitën gotat, duke qeshur pak, pa e ditur pse, të nga-

cmuar nga ai gaz i turbullt që të zë pas mbledhjeve të trishtimit; dhe, në gotën e fundit, prifti i tha farmacistit, duke i rënë me dorë në sup:

— Do të përfundojmë duke u marrë vesh!

Takuan poshtë, në holl, punëtorët që po vinin. Atëherë Sharli, gjatë dy orëve, u desh të duronte mundimin e çekiçit që kumbonte mbi dërrasat. Pastaj e zbritën në arkën prej lisi, që e futën në dy të tjerat; por, meqë arka ishte tepër e gjerë, u desh t'i mbushnin boshllëqet me leshin e një dysheku. Më në fund, kur të tre kapakët u lëmuan, u gozhduan, u salduan, e ekspozuan para derës; e hapën shtëpinë krejt, dhe njerëzit e Jonvilit nisën të vërshonin.

Xha Ruoi mbërriti. I ra të fikët në shesh kur pa pëlhurën e zezë.

Pjesa e tretë — X

Letrën e farmacistit e kishte marrë vetëm tridhjetë e gjashtë orë pas ngjarjes; dhe, nga kujdesi për ndjeshmërinë e tij, zoti Ome e kishte shkruar në një mënyrë të tillë, sa ishte e pamundur të kuptoje si qëndronte puna.

Plaku në fillim ra si i goditur nga apopleksia. Pastaj kuptoi se ajo s'kishte vdekur. Por mund të kishte vdekur... Më në fund kishte veshur bluzën, kishte marrë kapelën, kishte mbërthyer një mamuze në këpucë dhe ishte nisur me galop të çmendur; dhe gjatë gjithë rrugës, xha Ruoi, duke gulçuar, u bë copë nga ankthi. Një herë madje u detyrua të zbriste. S'shihte më, dëgjonte zëra rreth vetes, ndiente se po çmendej.

Zbardhi dita. Pa tri pula të zeza që flinin në një pemë; u drodh, i tmerruar nga ky ogur. Atëherë i premtoi Virgjëreshës së shenjtë tri petka meshe për kishën, dhe se do të shkonte zbathur nga varrezat e Bertosë deri te kisha e vogël e Vasonvilit.

Hyri në Marom duke thirrur njerëzit e hanit, e hapi derën me një të shtyrë supi, u hodh te thesi me tërshërë, derdhi në grazhd një shishe me sidër të ëmbël dhe hipi përsëri mbi kalin e vogël, që nxirrte shkëndija me të katër patkonjtë.

Thoshte me vete se pa dyshim do ta shpëtonin; mjekët do të gjenin një ilaç, ishte e sigurt. Iu kujtuan të gjitha shërimet me mrekulli që i kishin treguar.

Pastaj i shfaqej e vdekur. Ishte aty, para tij, e shtrirë në kurriz, në mes të rrugës. Tërhiqte frerin dhe vegimi zhdukej.

Në Kenkampua, për t'i dhënë zemër vetes, piu tri kafe njëra pas tjetrës.

Mendoi se mos kishin ngatërruar emrin kur kishin shkruar. Kërkoi letrën në xhep, e ndjeu aty, por s'guxoi ta hapte.

Arriti të mendonte se ndoshta ishte një shaka, hakmarrja e dikujt, teka e ndonjë njeriu të dehur; e pastaj, po të kishte vdekur, a s'do ta merrte vesh? Por jo! fusha s'kishte asgjë të jashtëzakonshme: qielli ishte blu, pemët lëkundeshin; kaloi një kope delesh. Pa fshatin; e panë tek vraponte i përkulur fare mbi kalin, që e godiste me shkop me goditje të mëdha, dhe rripat e të cilit pikonin gjak.

Kur erdhi në vete, ra krejt në lot në krahët e Bovarit:

— Vajza ime! Ema! fëmija im! më shpjegoni...?

Dhe tjetri përgjigjej me dënesa:

— S'e di, s'e di! është një mallkim!

Farmacisti i ndau.

— Këto hollësi të tmerrshme s'kanë dobi. Do ta njoftoj unë zotërinë. Ja ku po vijnë njerëzit. Dinjitet, që të marrë dreqi! filozofi!

Djali i shkretë deshi të dukej i fortë, dhe përsëriti disa herë:

— Po..., guxim!

— E pra, — thirri plaku, — do të kem, për rrufenë e Zotit! Do ta përcjell deri në fund.

Kambana binte. Gjithçka ishte gati. U desh të niseshin.

Dhe, të ulur në një stol të korit, pranë njëri-tjetrit, panë të kalonin para tyre e të rikalonin vazhdimisht tre psaltët që këndonin psalmet. Serpenti[123] frynte me gjithë gjoks. Zoti Burnizien, me veshjen e madhe të ceremonisë, këndonte me zë të mprehtë; përshëndeste tabernakullin, ngrinte duart, hapte krahët. Lestibudua qarkullonte nëpër kishë me shkopin e tij prej

[123]Serpenti: vegël e vjetër frymore prej druri e lëkure, e përdredhur si gjarpër, me tingull të thellë, që shoqëronte këngën e psaltëve nëpër kishat e fshatrave franceze.

kocke balene; pranë analogut, arka pushonte mes katër rreshtave qirinjsh. Sharlit i vinte të ngrihej e t'i shuante.

Megjithatë përpiqej ta nxiste veten drejt devotshmërisë, të hidhej në shpresën e një jete të ardhshme ku do ta shihte përsëri. Përfytyronte se ajo ishte nisur në udhëtim, shumë larg, prej kohësh. Por, kur mendonte se ajo ishte aty poshtë, dhe se gjithçka kishte mbaruar, se po e çonin në dhé, e kapte një tërbim i egër, i zi, i dëshpëruar. Ndonjëherë i dukej se s'ndiente më asgjë; dhe e shijonte këtë zbutje të dhimbjes, ndërsa qortonte veten se ishte i mjerë.

Mbi pllaka u dëgjua si zhurma e thatë e një shkopi me hekur që i godiste në kohë të barabarta. Vinte nga fundi dhe u ndal befas në anësoret e kishës. Një burrë me xhaketë të trashë të murme u gjunjëzua me mundim. Ishte Ipoliti, djali i Luanit të Artë. Kishte vënë këmbën e re.

Njëri nga psaltët erdhi të bënte xhiron e nefit për të mbledhur lëmoshë, dhe monedhat e mëdha, njëra pas tjetrës, tingëllonin në pjatën e argjendtë.

— Nxitoni, pra! Unë po vuaj! — thirri Bovari, duke i hedhur me zemërim një monedhë pesë frangëshe.

Njeriu i kishës e falënderoi me një reverancë të gjatë.

Këndonin, gjunjëzoheshin, ngriheshin, s'kishte të mbaruar! Iu kujtua se një herë, në kohët e para, kishin ndjekur bashkë meshën, dhe kishin zënë vend në anën tjetër, djathtas, pas murit. Kambana ia nisi përsëri. Pati një lëvizje të madhe karrigesh. Bartësit futën tri shkopinjtë e tyre nën arkë, dhe dolën nga kisha.

Zhysteni u shfaq atëherë në pragun e farmacisë. Hyri befas brenda, i zbehtë, duke u lëkundur.

Njerëzit rrinin nëpër dritare për të parë kortezhin që kalonte. Sharli, përpara, e mbante trupin drejt. Shtirej me një pamje të guximshme dhe përshëndeste me një shenjë ata që, duke dalë nga rrugicat a nga dyert, futeshin në turmë.

Të gjashtë burrat, tre nga secila anë, ecnin me hap të vogël e duke gulçuar pak. Priftërinjtë, psaltët dhe dy fëmijët e korit recitonin *De profundis*; dhe zërat e tyre shkonin mbi fushë, duke u ngjitur e duke u ulur me valëzime. Ndonjëherë zhdukeshin në kthesat e shtegut; por kryqi i madh i argjendtë ngrihej gjithmonë mes pemëve.

Gratë ndiqnin, të mbuluara me mantele të zeza me kapuç të ulur; mbanin në dorë një qiri të trashë që digjej, dhe Sharli ndihej të fikej nga kjo përsëritje e vazhdueshme lutjesh e pishtarësh, nën këto erëra të neveritshme dylli e rase. Frynte një fllad i freskët, thekra dhe kolza gjelbëronin, pika vese dridheshin buzë rrugës, mbi gardhet me ferra. Lloj-lloj zhurmash të gëzuara mbushnin horizontin: kërcitja e një qerreje që rrotullohej larg nëpër gropat e rrotave, kënga e një gjeli që përsëritej ose galopi i një mëzi që shihje të ikte nën mollët. Qielli i kulluar ishte i spërkatur me re rozë; shtëllunga të vogla tymi kaltëroshe uleshin mbi kasollet e mbuluara me shpatore; Sharli, duke kaluar, njihte oborret. I kujtoheshin mëngjese si ky, kur, pasi kishte vizituar ndonjë të sëmurë, dilte prej andej dhe kthehej tek ajo.

Pëlhura e zezë, e spërkatur me lot të bardhë, ngrihej herë pas here duke zbuluar arkën. Bartësit e lodhur ngadalësonin, dhe ajo ecte me të shtyra të vazhdueshme, si një varkë që lëkundet me çdo valë.

Mbërritën.

Burrat vazhduan deri poshtë, në një vend në bar ku ishte hapur gropa.

U radhitën rreth e qark; dhe, ndërsa prifti fliste, dheu i kuq, i hedhur në buzë, rridhte nga qoshet, pa zhurmë, pa pushim.

Pastaj, kur u vendosën katër litarët, e shtynë arkën mbi to. Ai e pa tek zbriste. Zbriste e zbriste.

Më në fund u dëgjua një goditje; litarët u ngjitën duke kërcitur. Atëherë Burnizieni mori lopatën që i zgjati Lestibudua; me dorën e majtë, ndërsa spërkaste me të djathtën, shtyu me forcë

një lopatë të gjerë dheu; dhe druri i arkës, i goditur nga gurët, bëri atë zhurmë të frikshme që na duket si jehona e përjetësisë.

Kleriku ia kaloi spërkatësen fqinjit. Ishte zoti Ome. E tundi me seriozitet, pastaj ia zgjati Sharlit, i cili u zhyt në dhé deri te gjunjët, dhe hidhte me grushta të plotë duke thirrur: „Lamtumirë!“ I dërgonte puthje; zvarritej drejt gropës për t'u gëlltitur aty bashkë me të.

E morën që andej; dhe s'vonoi të qetësohej, duke ndier ndoshta, si gjithë të tjerët, kënaqësinë e turbullt që kishte mbaruar.

Xha Ruoi, duke u kthyer, nisi të pinte qetësisht një llullë; gjë që Ome, në thellësi të vetes, e gjykoi pak të përshtatshme. Vuri re po ashtu se zoti Bine nuk ishte shfaqur, se Tyvashi „ia kishte mbathur“ pas meshës, dhe se Teodori, shërbëtori i noterit, kishte veshur një frak blu, „sikur s'mund të gjendej një frak i zi, meqë kështu e do zakoni, që të marrë dreqi!“ Dhe, për t'i ndarë vërejtjet e tij, shkonte nga një grup te tjetri. Aty vajtohej vdekja e Emës, dhe sidomos nga Lëroi, që s'kishte harruar të vinte në varrim.

— Zonja e shkretë e vogël! ç'dhimbje për burrin e saj!

Farmacisti vazhdonte:

— Pa mua, a e dini mirë, do të kishte bërë ndonjë atentat fatal mbi veten!

— Një njeri kaq i mirë! Ta thuash që e pashë edhe të shtunën e kaluar në dyqanin tim!

— S'pata kohë, — tha Ome, — të përgatitja disa fjalë që do t'i kisha hedhur mbi varrin e saj.

Kur u kthyen, Sharli u zhvesh, dhe xha Ruoi e veshi prapë bluzën e tij blu. Ishte e re, dhe, meqë gjatë rrugës i kishte fshirë shpesh sytë me mëngë, i kishte lëshuar bojë në fytyrë; dhe gjurma e lotëve bënte vija në shtresën e pluhurit që e ndyte.

Zonja Bovari nënë ishte me ta. Heshtnin që të tre. Më në fund plaku psherëtiu:

— E mbani mend, miku im, që erdha një herë në Tost, kur sapo kishit humbur të ndjerën e parë. Atëherë ju ngushëlloja! Gjeja ç'të thosha; por tani...

Pastaj, me një rënkim të gjatë që ia ngriti gjithë gjoksin:

— Ah! ky është fundi për mua, e shihni! E pashë të ikte gruan time..., pastaj djalin..., dhe ja tani vajzën time, sot!

Deshi të kthehej menjëherë në Berto, duke thënë se s'do të mund të flinte në atë shtëpi. Madje s'deshi ta shihte as mbesën.

— Jo! Jo! do të më dhimbte tepër. Vetëm, do ta puthni mirë! Lamtumirë!... jeni djalë i mirë! E pastaj, kurrë s'do ta harroj këtë, — tha duke i rënë kofshës; — mos kini frikë! do ta merrni gjithmonë gjelin tuaj të detit.

Por, kur arriti në majë të bregores, u kthye, siç ishte kthyer dikur në rrugën e Shën-Viktorit, kur u nda prej saj. Dritaret e fshatit ishin krejt në zjarr nën rrezet e pjerrëta të diellit, që perëndonte në livadh. Vuri dorën para syve; dhe pa në horizont një vend të rrethuar me mure ku pemët, aty-këtu, bënin tufa të zeza mes gurëve të bardhë, pastaj vazhdoi rrugën, me trok të ngadaltë, sepse kali i tij i vogël çalonte.

Sharli dhe e ëma ndenjën në mbrëmje, pavarësisht nga lodhja, shumë gjatë duke biseduar bashkë. Folën për ditët e dikurshme dhe për të ardhmen. Ajo do të vinte të banonte në Jonvil, do t'ia mbante shtëpinë, s'do të ndaheshin më. U tregua e zgjuar e përkëdhelëse, duke u gëzuar përbrenda që po rikapte një dashuri që prej kaq vitesh i ikte. Ra mesnata. Fshati, si zakonisht, ishte i heshtur, dhe Sharli, i zgjuar, mendonte gjithmonë për të.

Rodolfi, që për t'u shpërqendruar kishte bredhur nëpër pyll gjithë ditën, flinte qetë në kështjellën e tij; dhe Leoni, atje, flinte edhe ai.

Ishte një tjetër që në atë orë s'flinte.

Mbi varr, mes pishave, një fëmijë qante i gjunjëzuar, dhe gjoksi i tij, i copëtuar nga dënesat, gulçonte në errësirë, nën shtypjen e një keqardhjeje të pamasë, më të ëmbël se hëna e më të pafund

se nata. Kangjella befas kërciti. Ishte Lestibudua; vinte të merrte lopatën që e kishte harruar pak më parë. E njohu Zhystenin që po kapërcente murin, dhe atëherë e kuptoi kush ishte keqbërësi që ia vidhte patatet.

Pjesa e tretë — XI

Të nesërmen, Sharli e solli përsëri të voglën. Ajo pyeti për mamanë. I thanë se kishte ikur, se do t'i sillte lodra. Berta e zuri në gojë disa herë; pastaj, me kohë, s'mendoi më për të. Gazi i kësaj fëmije e hidhëronte Bovarin, dhe atij i duhej të duronte ngushëllimet e padurueshme të farmacistit.

Punët e parave shpejt rifilluan, sepse zoti Lëro e nxiti përsëri mikun e tij Vensar, dhe Sharli u lidh për shuma të tepruara; sepse s'pranoi kurrë të shitej as mobilja më e vogël që kishte qenë e saj. E ëma u tërbua për këtë. Ai u indinjua më fort se ajo. Kishte ndryshuar krejt. Ajo e la shtëpinë.

Atëherë secili nisi të përfitonte. Zonjusha Lamprër kërkoi gjashtë muaj mësime, megjithëse Ema s'kishte marrë kurrë asnjë (pavarësisht nga ajo dëftesë e paguar që i kishte treguar Bovarit): ishte një marrëveshje mes tyre të dyjave; ai që jepte libra me qira kërkoi tre vjet abonim; nëna Role kërkoi pagesën për çuarjen e rreth njëzet letrave; dhe, kur Sharli kërkoi shpjegime, ajo pati delikatesën të përgjigjej:

— Ah! s'di asgjë! ishin për punët e saj.

Me çdo borxh që paguante, Sharli kujtonte se kishte mbaruar. Vinin të tjerë, pa pushim.

Kërkoi pagesën e vizitave të vjetra. I treguan letrat që i kishte dërguar e shoqja. Atëherë u desh të kërkonte falje.

Felisiteja mbante tani fustanet e Zonjës; jo të gjitha, sepse ai kishte mbajtur disa, dhe shkonte e i shihte në dhomëzën e tuale-

tit, ku mbyllej; ajo ishte gati sa ajo në shtat, dhe shpesh Sharli, kur e shihte nga pas, e kapte një iluzion, dhe thërriste:

— Oh! rri! rri!

Por, për Rrëshajët, ajo ia mbathi nga Jonvili, e rrëmbyer nga Teodori, duke vjedhur gjithçka që kishte mbetur nga garderoba.

Ishte rreth asaj kohe që zonja e ve Dypui pati nderin ta njoftonte për „martesën e zotit Leon Dypui, birit të saj, noter në Ivto, me zonjushën Leokadi Lëbëf, nga Bondëvili“. Sharli, mes urimeve që i dërgoi, shkroi këtë fjali:

„Sa e lumtur do të kishte qenë gruaja ime e shkretë!“

Një ditë që, duke u endur pa qëllim nëpër shtëpi, ishte ngjitur deri në papafingo, ndjeu nën pantofël një top të vogël letre të hollë. E hapi dhe lexoi: „Guxim, Ema! guxim! Nuk dua t'jua shkatërroj jetën.“ Ishte letra e Rodolfit, e rënë përtokë mes arkave, që kishte mbetur aty, dhe që era e dritares sapo e kishte shtyrë drejt derës. Dhe Sharli mbeti krejt pa lëvizur e me gojë hapur në po atë vend ku dikur, edhe më e zbehtë se ai, Ema, e dëshpëruar, kishte dashur të vdiste. Më në fund zbuloi një R të vogël në fund të faqes së dytë. Ç'ishte? I kujtuan vizitat e shpeshta të Rodolfit, zhdukja e tij e papritur dhe pamja e sikletosur që kishte pasur kur e kishte takuar pas kësaj dy-tri herë. Por toni i respektueshëm i letrës e gënjeu.

„Ndoshta e kanë dashur njëri-tjetrin platonikisht“, — tha me vete.

E pastaj, Sharli s'ishte nga ata që zbresin në fund të gjërave: u tërhoq para provave, dhe xhelozia e tij e pasigurt humbi në pafundësinë e dhimbjes së tij.

Duhej ta kishin adhuruar, mendonte ai. Të gjithë burrat, me siguri, e kishin lakmuar. Iu duk edhe më e bukur për këtë; dhe ndjeu për të një dëshirë të përhershme, të tërbuar, që ia ndizte dëshpërimin dhe që s'kishte kufij, sepse tani ishte e parealizueshme.

Për t'i pëlqyer asaj, sikur të ishte ende gjallë, përvetësoi parapëlqimet e saj, idetë e saj; bleu çizme të llakuara, nisi të mbante kravata të bardha. Vinte pomadë në mustaqe, nënshkroi si ajo kambiale. Ajo e korruptonte përtej varrit.

U detyrua të shiste argjendurinë copë pas cope, pastaj shiti mobiljet e sallonit. Të gjitha dhomat u zbrazën; por dhoma, dhoma e saj, kishte mbetur si dikur. Pas darkës, Sharli ngjitej atje. Shtynte tryezën e rrumbullakët para zjarrit dhe afronte kolltukun. Ulej përballë. Një qiri digjej në një nga shandanët e praruar. Berta, pranë tij, ngjyroste gravura.

Vuante, njeriu i shkretë, kur e shihte kaq keq të veshur, me këpucët pa lidhëse dhe me mëngët e bluzave të grisura deri te ijët, sepse gruaja e pastrimit s'kujdesej shumë për to. Por ishte kaq e ëmbël, kaq e hijshme, dhe koka e saj e vogël përkulej aq bukur duke lënë t'i binin mbi faqet rozë flokët e saj të bukur bjonde, sa e pushtonte një kënaqësi e pafund, një kënaqësi krejt e përzier me hidhërim si ato verërat e bëra keq që vijnë erë rrëshirë. I ndreqte lodrat, i bënte kukulla me karton, ose ua qepte prapë barkun e grisur kukullave të saj. Pastaj, po t'i binin sytë mbi kutinë e qepjes, mbi një shirit që vërtitej ose madje mbi një karficë të mbetur në një të çarë të tryezës, nisej të ëndërronte, dhe kishte një pamje aq të trishtë, sa edhe ajo trishtohej si ai.

Askush tani s'vinte t'i shihte; sepse Zhysteni kishte ikur në Ruan, ku është bërë shitës bakalli, dhe fëmijët e farmacistit shkonin gjithnjë e më rrallë te e vogla, meqë zotit Ome s'i interesonte, duke pasur parasysh ndryshimin e pozitës së tyre shoqërore, që afërsia të vazhdonte.

I Verbri, që ai s'kishte mundur ta shëronte me pomadën e tij, ishte kthyer në bregoren e Bua-Gijomit, ku u tregonte udhëtarëve përpjekjen e kotë të farmacistit, aq sa Ome, kur shkonte në qytet, fshihej pas perdeve të Dallëndyshes që të mos e takonte. E urrente; dhe, në interes të famës së tij, duke dashur ta hiqte qafe me çdo kusht, ngriti kundër tij një bateri të fshehtë, që tregonte

thellësinë e inteligjencës dhe ligësinë e kotësisë së tij. Gjashtë muaj rresht, pra, mund të lexoheshin te *Feneri i Ruanit* shënime të shkurtra të tilla:

„Të gjithë personat që shkojnë drejt viseve pjellore të Pikardisë do të kenë vënë re pa dyshim, në bregoren e Bua-Gijomit, një të mjerë të prekur nga një plagë e tmerrshme në fytyrë. Ai ju bezdis, ju ndjek dhe u vë udhëtarëve një taksë të vërtetë. Jemi ende në ato kohë përbindëshe të Mesjetës, kur endacakëve u lejohej të shfaqnin nëpër sheshet tona publike lebrën dhe skrofulat që kishin sjellë nga kryqëzatat?“

Ose:

„Pavarësisht nga ligjet kundër endacakëve, hyrjet e qyteteve tona të mëdha vazhdojnë të jenë të pushtuara nga tufa të varfrish. Disa shihen të qarkullojnë të vetëm, dhe ndoshta s'janë më pak të rrezikshmit. Për çfarë mendojnë autoritetet tona?“

Pastaj Ome shpikte ndodhi:

„Dje, në bregoren e Bua-Gijomit, një kalë i trembur...“ Dhe vinte tregimi i një aksidenti të shkaktuar nga prania e të Verbrit.

Bëri aq sa e burgosën. Por e lëshuan. Ai rifilloi, dhe Ome rifilloi edhe ai. Ishte një luftë. Fitoi ai; sepse armiku i tij u dënua me mbyllje të përjetshme në një strehë të varfërish.

Ky sukses i dha guxim; dhe që atëherë s'pati më në rreth asnjë qen të shtypur, asnjë hambar të djegur, asnjë grua të rrahur, që ai të mos ia bënte menjëherë të ditur publikut, i udhëhequr gjithmonë nga dashuria për përparimin dhe nga urrejtja për priftërinjtë. Bënte krahasime mes shkollave fillore dhe vëllezërve injorantinë,[124] në dëm të këtyre të fundit, kujtonte Natën e Shën Bartolomeut për një ndihmë prej njëqind frangash dhënë kishës, dhe denonconte abuzime, hidhte batuta. Kjo ishte fjala e tij. Ome gërryente themelet; po bëhej i rrezikshëm.

[124] „Vëllezërit injorantinë“: nofka përçmuese që mendimtarët e lirë u vinin Vëllezërve të Shkollave të Krishtera, një urdhër fetar që mbante shkolla fillore falas për të varfrit.

Megjithatë po mbytej në kufijtë e ngushtë të gazetarisë, dhe shpejt i duhej libri, vepra! Atëherë shkroi një *Statistikë të përgjithshme të kantonit të Jonvilit, e ndjekur nga vëzhgime klimatologjike*, dhe statistika e shtyu drejt filozofisë. U mor me çështjet e mëdha: problemi shoqëror, moralizimi i klasave të varfra, peshkultura, kauçuku, hekurudhat, etj. Arriti të skuqej që ishte borgjez. Shtirej me stil artisti, pinte duhan! Bleu dy statuja të vogla në stilin Pompadur, për të zbukuruar sallonin.

S'e linte farmacinë; përkundrazi! Ishte në rrjedhë të zbulimeve. Ndiqte lëvizjen e madhe të çokollatave. Ishte i pari që solli në Senën e Poshtme *cho-ca* dhe *revalentia*. U entuziazmua pas zinxhirëve hidroelektrikë Pulvermacher;[125] mbante vetë një të tillë; dhe në mbrëmje, kur hiqte fanellën prej leshi, zonja Ome mbetej krejt e verbuar para spirales së artë nën të cilën zhdukej ai, dhe ndiente t'i dyfishohej zjarri për këtë burrë më të lidhur se një skith e më të shkëlqyer se një mag.

Pati ide të bukura për varrin e Emës. Në fillim propozoi një copë kolone me një draperi, pastaj një piramidë, pastaj një tempull të Vestës, një lloj rotonde... ose „një grumbull rrënojash". Dhe në të gjitha projektet, Ome s'hiqte dorë nga shelgu lotues, që e quante simbolin e detyrueshëm të trishtimit.

Ai dhe Sharli bënë bashkë një udhëtim në Ruan, për të parë varre te një sipërmarrës varrimesh, — të shoqëruar nga një piktor, njëfarë Vofrilar, mik i Bridusë, që gjatë gjithë kohës bëri lojëra fjalësh. Më në fund, pasi shqyrtoi rreth njëqind vizatime, pasi kërkoi një preventiv dhe pasi bëri një udhëtim të dytë në Ruan, Sharli u vendos për një mauzole që në dy faqet e tij kryesore do të kishte „një gjeni që mban një pishtar të shuar".

Sa për mbishkrimin, Ome s'gjente gjë më të bukur se: *Sta viator*, dhe mbetej aty; vriste mendjen; përsëriste pa pushim:

[125] *Cho-ca* dhe *revalentia*: produkte ushqyese „shëndeti" që reklamoheshin shumë nëpër gazeta. Zinxhirët e Pulvermacher-it ishin bateri të vogla elektrike në formë zinxhiri, që mbaheshin mbi trup dhe që pretendohej se shëronin lloj-lloj sëmundjesh.

Sta viator... Më në fund gjeti: *amabilem conjugem calcas!*,[126] që u pranua.

Gjë e çuditshme, Bovari, ndërsa mendonte vazhdimisht për Emën, po e harronte; dhe dëshpërohej kur ndiente se kjo figurë i ikte nga kujtesa në mes të përpjekjeve që bënte për ta mbajtur. Megjithatë, çdo natë e shihte në ëndërr; ishte gjithmonë e njëjta ëndërr: i afrohej; por, kur arrinte ta shtrëngonte, ajo kalbej në krahët e tij.

Për një javë e panë të hynte në mbrëmje në kishë. Zoti Burnizien madje i bëri dy a tri vizita, pastaj e la. Veç kësaj, plaku i mirë po kthehej drejt intolerancës, drejt fanatizmit, thoshte Ome; vërshonte kundër frymës së shekullit, dhe s'linte, çdo pesëmbëdhjetë ditë, pa treguar në predikim agoninë e Volterit, që vdiq duke ngrënë jashtëqitjet e veta, siç e di gjithë bota.[127]

Pavarësisht nga kursimi ku jetonte Bovari, ishte larg nga mundësia për t'i shlyer borxhet e vjetra. Lëroi nuk pranoi të rinovonte asnjë kambial. Sekuestrimi u bë i pashmangshëm. Atëherë iu drejtua së ëmës, e cila pranoi ta linte të vinte hipotekë mbi pasurinë e saj, por duke i dërguar një mal ankesash kundër Emës; dhe kërkonte, në këmbim të sakrificës së saj, një shall që u kishte shpëtuar plaçkitjeve të Felisitesë. Sharli nuk ia dha. U zunë.

Ajo bëri hapat e parë për pajtim, duke i propozuar të merrte tek ajo të voglën, që do ta ndihmonte në shtëpi. Sharli pranoi. Por, në çastin e nisjes, e la çdo guxim. Atëherë ndodhi një prishje përfundimtare, e plotë.

---

[126] Lat. *Sta viator*: „Ndalu, udhëtar“, fillimi i zakonshëm i mbishkrimeve të varreve; *amabilem conjugem calcas*: „po shkel mbi një bashkëshorte të dashur“.

[127] Shpifje e përhapur gjerësisht nga kundërshtarët fetarë të Volterit pas vdekjes së tij më 1778. Flaubert-i e vë këtu në gojën e famullitarit me ironi të qartë.

Sa më shumë i zhdukeshin dashuritë, aq më ngushtë lidhej pas dashurisë për fëmijën. Megjithatë ajo e shqetësonte; sepse kollitej ndonjëherë dhe kishte njolla të kuqe në mollëza.

Përballë tij shpalosej, e lulëzuar dhe e gazmuar, familja e farmacistit, të cilën çdo gjë në botë ndihmonte ta kënaqte. Napoleoni e ndihmonte në laborator, Atalia i qëndiste një kësulë greke, Irma priste rrathë letre për të mbuluar reçelet, dhe Franklini recitonte me një frymë tabelën e Pitagorës. Ishte më i lumturi i baballarëve, më fatlumi i njerëzve.

Gabim! një ambicie e heshtur e brente: Ome dëshironte kryqin e Legjionit të Nderit. Titujt nuk i mungonin:

1° Të qenit shquar, në kohën e kolerës, për një përkushtim pa kufij; 2° të kem botuar, dhe me shpenzimet e mia, vepra të ndryshme me dobi publike, si... (dhe kujtonte memorien e tij me titull: *Mbi sidrin, prodhimin dhe efektet e tij*; përveç kësaj, vëzhgimet mbi morrin leshtor të mollëve, dërguar Akademisë; vëllimin e tij të statistikës, deri edhe tezën e tij si farmacist); pa llogaritur që jam anëtar i disa shoqërive shkencore (ishte vetëm i njërës).

— Më në fund, — thërriste ai duke u rrotulluar në një këmbë, — qoftë edhe vetëm për t'u shquar nëpër zjarre!

Atëherë Ome u përkul drejt Pushtetit. I bëri fshehurazi zotit prefekt shërbime të mëdha në zgjedhje. U shit më në fund, u prostituua. I dërgoi madje sovranit një peticion ku i lutej t'i bënte drejtësi; e quante *mbreti ynë* i *mirë* dhe e krahasonte me Henrikun IV.

Dhe çdo mëngjes farmacisti hidhej mbi gazetë për të gjetur emërimin e tij; s'po vinte. Më në fund, duke mos duruar më, vuri të vizatonin në kopshtin e tij një lëndinë që paraqiste yllin e nderit, me dy fije të vogla bari të përdredhura që dilnin nga maja për të imituar shiritin. Shëtiste rreth saj, me krahë të kryqëzuar, duke medituar mbi paaftësinë e qeverisë dhe mosmirënjohjen e njerëzve.

Nga respekti, ose nga njëfarë epshi që e bënte të ngadalësonte kërkimet, Sharli ende s'e kishte hapur ndarjen e fshehtë të një tryeze shkrimi prej palisandri që e përdorte zakonisht Ema. Një ditë, më në fund, u ul para saj, rrotulloi çelësin dhe shtyu sustën. Të gjitha letrat e Leonit ishin aty. Asnjë dyshim më, këtë herë! I gëlltiti deri te e fundit, rrëmoi nëpër të gjitha qoshet, të gjitha mobiljet, të gjithë sirtarët, pas mureve, duke dënesur, duke ulëritur, i hutuar, i çmendur. Zbuloi një kuti, e çau me një shqelm. Portreti i Rodolfit i kërceu drejt e në fytyrë, mes letrave të dashurisë të përmbysura.

Njerëzit u habitën nga dëshpërimi i tij. S'dilte më, s'priste askënd, madje s'pranonte të shkonte te të sëmurët. Atëherë u tha se mbyllej për të pirë.

Megjithatë ndonjëherë ndonjë kureshtar ngrihej përmbi gardhin e kopshtit dhe shihte me habi atë burrë me mjekër të gjatë, të mbuluar me rroba të ndyra, të egër, që qante me zë të lartë duke ecur.

Në mbrëmje, në verë, merrte me vete vajzën e vogël dhe e çonte në varreza. Ktheheshin kur ishte errur fare, kur në shesh s'kishte më dritë tjetër veç dritares së Binesë.

Megjithatë epshi i dhimbjes së tij ishte i paplotë, sepse s'kishte përreth askënd që ta ndante me të; dhe i bënte vizita nënës Lëfransua që të mund të fliste për të. Por e zonja e hanit e dëgjonte vetëm me një vesh, sepse kishte edhe ajo hidhërimet e saj, ngaqë zoti Lëro sapo kishte ngritur më në fund *Të preferuarat e tregtisë*, dhe Iveri, që gëzonte një famë të madhe për porositë, kërkonte rritje page dhe kërcënonte se do të punonte „për Konkurrencën".

Një ditë që kishte shkuar në tregun e Arguejit për të shitur kalin, — burimi i fundit, — takoi Rodolfin.

U zbehën kur panë njëri-tjetrin. Rodolfi, që kishte dërguar vetëm kartëvizitën, në fillim belbëzoi disa fjalë falje, pastaj mori guxim dhe madje e çoi paturpësinë (bënte shumë vapë, ishte muaji gusht) deri sa e ftoi të pinin një shishe birrë në pijetore.

I mbështetur me bërryla përballë tij, përtypte puron ndërsa fliste, dhe Sharli humbiste në ëndërrime para kësaj fytyre që ajo e kishte dashur. I dukej se shihte përsëri diçka prej saj. Ishte një mrekullim. Do të kishte dashur të ishte ky burrë.

Tjetri vazhdonte të fliste për bujqësi, për bagëti, për plehra, duke mbyllur me fjali të rëndomta të gjitha të çarat ku mund të futej ndonjë aludim. Sharli s'e dëgjonte; Rodolfi e vinte re, dhe ndiqte mbi lëvizshmërinë e fytyrës së tij kalimin e kujtimeve. Ajo skuqej pak nga pak, flegrat rrihnin shpejt, buzët dridheshin; madje pati një çast kur Sharli, plot me një tërbim të zymtë, i nguli sytë Rodolfit, i cili, në njëfarë tmerri, u ndal. Por shpejt e njëjta lodhje e zymtë iu shfaq sërish në fytyrë.

— S'ju kam inat, — tha.

Rodolfi kishte mbetur memec. Dhe Sharli, me kokën mes dy duarve, vazhdoi me një zë të shuar e me theksin e nënshtruar të dhimbjeve të pafundme:

— Jo, s'ju kam më inat!

Shtoi madje një fjalë të madhe, të vetmen që tha ndonjëherë:

— Është faji i fatit!

Rodolfi, që e kishte drejtuar këtë fat, e gjeti shumë zemërbutë për një njeri në gjendjen e tij, madje komik, dhe pak të ulët.

Të nesërmen, Sharli shkoi e u ul në stol, nën kioskë. Drita kalonte nëpër kafaz; gjethet e hardhisë vizatonin hijet e tyre mbi rërë, jasemini parfumonte, qielli ishte blu, kantaride gumëzhinin rreth zambakëve në lulëzim, dhe Sharli mbytej si një adoleshent nën valët e turbullta dashurie që ia fryjnë zemrën e pikëlluar.

Në orën shtatë, Berta e vogël, që s'e kishte parë gjithë pasditen, erdhi ta merrte për darkë.

Ai e kishte kokën të mbështetur prapa pas murit, sytë të mbyllur, gojën hapur, dhe mbante në duar një tufë të gjatë flokësh të zinj.

— Babi, eja, pra! — tha ajo.

Dhe, duke kujtuar se ai donte të luante, e shtyu butë. Ai ra përtokë. Kishte vdekur.

Pas tridhjetë e gjashtë orësh, me kërkesën e farmacistit, erdhi me vrap zoti Kanive. E hapi dhe s'gjeti asgjë.

Kur u shit gjithçka, mbetën dymbëdhjetë franga e shtatëdhjetë e pesë centimë, që shërbyen për të paguar udhëtimin e zonjushës Bovari te gjyshja. Gruaja e mirë vdiq po atë vit; meqë xha Ruoi ishte i paralizuar, e mori përsipër një teze. Është e varfër dhe e dërgon, për të fituar bukën, në një fabrikë tjerrjeje pambuku.

Që nga vdekja e Bovarit, tre mjekë kanë ardhur njëri pas tjetrit në Jonvil pa mundur t'ia dalin mbanë, aq shpejt i ka sulmuar zoti Ome. Ka klientë sa s'thuhet; autoritetet e kursejnë dhe opinioni publik e mbron.

Sapo ka marrë kryqin e Legjionit të Nderit.